



TINGLE, TINGLE,
TREMBLE TOES, SHE'S
A GOOD FISHERMAN,
CATCHES HENS, КЕН КІЗІ

ПАЛЁТ

НАД ГНЯЗДОМ

ЗЯЗЮЛІ PUTS 'EM

INNA PENS. WIRE BLUEBERRY

LOCK, THREE GEESSE A FLOCK

ONE FLEW BY FLEW WE

ONE FLEW BY FLEW WE

CUCKOO'S

NEST...



THE FIRST

ONE BLEW

OVER THE GUCKOO'S FIRST

A MOVIE

американка



Ken Kesey

**ONE FLEW
OVER THE CUCKOO'S NEST**

A NOVEL



Серыя «Амерыканка»

Кен Кізі

ПАЛЁТ

НАД ГНЯЗДОМ ЗЯЗЮЛІ

РАМАН

Пераклад з англійскай

Мінск

Выдавец А. М. Янушкевіч

2017

УДК 821.111(73)-31
ББК 84(7Coe)-44
К38

Рэдактарка серыі Марыя Мартысевіч

Пераклад з англійскай
Аляксея Знаткевіча паводле выдання:
Ken Kesey. One Flew Over the Cuckoo's Nest.
London: Penguin Classics, 2005.

Выданне гэтай кнігі падтрымаў
мецэнат Ігар Жабароўскі

Кізі, К.

К38 Палёт над гняздом зязюлі : раман / Кен Кізі ; пер. з англ.
А. Знаткевіча. — Мінск : А. М. Янушкевіч, 2017. — 376 с. —
(Серыя «Амерыканка»).

ISBN 978-985-7165-48-3.

Вялікая Сястра Брыдар упэўнена кіруе сваім аддзяленнем у Арэгонскім псіхіятрычным шпіталі, трымаючы пад няспынным кантролем пацыентаў і персанал. Але ўзорны парадак Камбіната дае расколіну, калі з'яўляецца пацыент Макмэрфі — азартны гулец, жартаўнік і валацуга. Мы бачым ягонае змаганне вачыма Правадыра Бромдэна: нібыта глуханнямы індзеец-мяшанец назірае за спробамі Макмэрфі вярнуць насельнікам шпітальню годнасць і надзею.

У сваім першым рамане Кен Кізі стварыў драпежны і жывы свет, у якім няпроста пабачыць падзел паміж нармальнасцю і вар'яцтвам, свабодай і адказнасцю за тых, хто ў цябе паверыў.

УДК 821.111(73)-31
ББК 84(7Coe)-44

ISBN 978-985-7165-48-3

© Ken Kesey, 1962

© А. І. Знаткевіч, пераклад на беларускую мову, 2017

© Выданне на беларускай мове, афармленне. Выдавец А. М. Янушкевіч, 2017

Віку
Лавэлу,
які сказаў мне, што цмокаў не бывае,
а потым прывёў мяне ў іхныя логавішчы.

...гэты —
ў поле,
той —
на гулі,
гэты — над
гняздом зязюлі.
(Зь дзіцячай лічылкі)

ЧАСТКА I

Яны ўжо там.
Чорныя ў белай уніформе падняліся раней
за мяне, каб заняцца сэksam у калідоры
і прыбрацца, пакуль я іх не заспеў.

Мьюць падлогу, калі я выходжу з палаты, усе трое змрочныя і злыя на ўсё — на раніцу, на шпіталь, на людзей, побач зь якімі даводзіцца працаваць. Калі яны так ненавідзяць, лепей не трапляць ім на вочы. Крадуся ў кедах уздоўж сцяны, ціхі, як пыл, але іх адмысловыя чуйныя прыборы ловяць мой страх. Яны падымаюць галовы, усе трое адначасна; вочы на чорных тварах блішчаць колкім святлом радыёлямпаў з-пад панэлі старога прыймача.

— Зыр, братва, Мятла ўжо тут. Доўгая Мятла — Правадыр Вар'ятаў. Давай, Правадыр, варушыся.

Тыц мне ў рукі швабру, паказваюць, дзе сённяя трэба мыць, і я іду. Адзін зь іх выгнуў мяне швабрай заду па нагах, каб прысьпешыць.

— Гы, зыр, як чэша. Дылда такі, мог бы яблык куснуць, мне на галаву паклаўшы, а слухаецца, як дзіцёнак.

Сьмяюцца, а потым я чую за сабой шушуканьне, яны стулілі галовы. Гудуць чорныя мэханізмы, гудуць нянавісьць, сьмерць ды іншыя таямніцы шпіталю. Яны не спрабуюць прыцішыць сваіх сакрэтаў, калі я побач, бо думаюць, што я глуханямы. Усе так думаюць. Мне хапае хітрасьці, каб іх надурьць. Калі індзейская палова крыві мне чым і дапамагала ў маім клятм жыцьці, дык тое хітраваць, дапамагала ўсе гэтыя гады.

Мыю падлогу ля ўваходу ў аддзяленьне, калі з другога боку ў дзьверы ўторкваецца ключ. Ведаю, што гэта Вялікая Сястра, бо асяродкавіна замка прылягае да ключа мякка, хутка і спрактыкавана — адчуваецца вялікі досьвед. Сястра ўваходзіць, упускаючы ў памяшканьне холад, зачыкае за сабой дзьверы, і я бачу, як ейныя пальцы спаўзаюць па адпаліраванай сталі — пазногці таго ж колеру, што й вусны. Густа-аранжавыя. Нібы кончык паяльніка. Ці то пякучыя, ці то ледзяныя — нельга зразумець, якія, нават калі яна дакранецца да цябе.

Яна нясе лазовы кошык — племя ампука прадае такія ля шашы ў гарачыя жнівеньскія дні — кошык з канаплянай ручкай, падобны да скрынкі з інструмэнтамі. Колькі яе памятаю, яна заўсёды зь ім ходзіць. Ён сплечены няшчыльна, і можна пабачыць, што ўнутры. Там няма пудраніцы, памады ці іншых жаночых штучак. Гэты кошык месьціць тысячу розных дэталюў, якія яна хоча сёньня скарыстаць у працы: колцы і шасьцерні, шрубы, адпаліраваныя да жорсткага бляску, маленькія пігулкі, якія зіхацяць, як фарфор, шпрыцы, шчывы, абцугі, скруткі меднага дроту...

Яна злёгка ківае мне, праходзячы міма. Уціскаюся ў сьцяну, учапіўшыся ў швабру, пасьміхаюся, спрабую як мага больш забытаць ейныя прыборы, не даю ёй пабачыць маіх вачэй: калі заплюшчыць вочы, пра цябе менш даведаюцца.

У сваёй цемры чую, як ейныя гумавыя абцасы чвякаюць аб кафлю ў калідоры, як брынкаюць рэчы ў кошыку ў такт крокам. У яе цяжкая хада. Расплюшчваю вочы, калі яна ўжо амаль адолела паўкалідору, вось-вось заверне ў Сястроўню, дзе цэлы

дзень будзе сядзець за сталом, глядзець у вакно і занатоўваць усё, што адбываецца цягам васьмі гадзінаў у пакоі за шклом. Ад думкі пра гэта яе твар робіцца лагодным і задаволеным.

І тут... Яна заўважае чорных. Тыя ўсё яшчэ стаяць разам, шэпчуцца. Не пачулі, як яна ўвайшла ў аддзяленьне. Цяпер адчуваюць ейны позірк, але позна. Раней трэ было думаць, ці варта гуртавацца і шукацца перад самым ейным прыходам. Зьбянтэжаныя чорныя твары шугаюць уроссып. Яна прыгінаецца і рушыць на іх — тыя трапілі ў пастку ў канцы калідору. Сястра ведае, пра што яны размаўлялі, бачу: яна гэтак разьüşылася, ажно не кантралюе сябе. Зараз парве чорных вырадкаў на шматкі, гэтак разьüşылася. Яна пачынае разьдзімацца і надзімаецца так, што сьпіна вылузваецца зь белай уніформы, а рукі выцягваюцца, як тэлескапічныя вуды, і цяпер імі можна абхапіць усіх траіх разоў пяць-шэсьць. Яна азіраецца, круціць агромністай галавой. Нікога не відаць, толькі стары Мятла Бромдэн, індзеец-мяшанец, хаваецца за швабру, ён ня можа гаварыць і не пакліча на дапамогу. Таму Сястра ўжо ня стрымліваецца, намалёваная ўсьмешка перакручваецца, расьцягваецца ў адкрыты выскал, а сама яна працягвае расьці, яна ўжо памерам з трактар, такая вялікая, што я адчуваю пах мэханізмаў усярэдзіне, быццам пах рухавіка, які працуе зь перагрузкай. Стойваю дух, думаю — божачкі, гэтым разам яны ня спыняцца! Гэтым разам яны назапасілі зашмат нянавісьці, цераз край, парвуць адно аднаго на шматкі, перш чым самі ўцямяць, што робяць.

Але як толькі яна хапае чорных сваімі тэлескапічнымі рукамі, а тыя пачынаюць поркаць ёй чэрава дэръжакамі ад швабраў, з палатаў высыпаюць пацыенты, каб зірнуць, што тут за валтузьня, і Сястра вымушаная набыць ранейшы выгляд, каб яе не пабачылі ў жахлівай сапраўднай сутнасьці. Не пасьпяваюць пацыенты працерці вочы, каб ацаніць гэты вэрхал, — перад імі зноў галоўная мэдсястра, якая роўна ўсьміхаецца, як заўсёды спакойная, і кажа чорным, што нягожа вась так стаяць і тачыць лясы, бо сёньня ж ранак панядзелка і сапраўды трэба шмат зрабіць у першую раніцу тыдня...

— ...Панядзелак — дзень цяжкі, вы ж ведаеце, хлопцы...

— Угу, міс Брыдар...

— ...і ў нас сёння даволі шмат працэдураў, так што калі ваша сяброўская размова *можа пачакаць*...

— Угу, міс Брыдар...

Яна спыняецца і ківае пацыентам, якія падышлі і пазіраюць на ўсё счырванелымі і апухлымі ад сну вачыма. Надзяляе кожнага кіўком. Дакладны, аўтаматычны жэст. Яе твар гладкі, пралічаны і дасканалы, як у дарагой лялькі-галыша, скура колеру сьвежай эмалі, сумесь белага і крэмавага, ярка-блакітныя вочы, маленькі нос, маленькія ружовыя ноздры — усё спалучаецца, акрамя колеру вуснаў і пазногцяў, а таксама памеру грудзей. На фабрыцы памыліліся, прыладзіўшы гэтыя вялікія, вельмі жаночыя грудзі да вырабу, які інакш быў бы бездакорным прадуктам. Гэта заўважна яе засмучае.

Народ усё яшчэ стаіць у спадзеве дазнацца, чаго яна ўзьелася на чорных, таму яна прыгадвае, што бачыла мяне, і кажа:

— І паколькі сёння панядзелак, хлопцы, чаму б нам не пачаць тыдзень на высокай ноце, пагаліўшы беднага містэра Бромдэна першым, а то ў пакоі для галення пасья сьняданку мітусьня будзе. Пабачым, ці можна хоць часткова пазьбегчы... эээ... беспарадку, які звычайна выклікае містэр Бромдэн, праўда?

Пакуль яны паварочваюць галовы, каб паглядзець, дзе я, даю нырца ў каморку для швабраў, рэзка зачыняю за сабой дзьверы і стойваю дух у цемры. Перад сьняданкам — найгоршы час, каб галіцца. Пад'еўшы, ты робісься мацнейшым і больш пільным, і вырадкі, якія працуюць на Камбінат, ужо ня могуць так лёгка падсунуць табе адну са сваіх машынак замест электрабрытвы. Але калі галіцца *перад* сьняданкам, як яна часам мяне прымушае, — а палове на сёму ю раницы ў пакоі

з абсалютна белымі сьценамі і белымі мыйніцамі, і доўгія лямпы на столі не пакідаюць спадзеву ценам, і твары вакол цябе крычаць, увязьненыя ў люстэрках, — тады якія ты маеш шанцы супраць іхнай машынкі?

Стаю ў каморцы і прыслухоўваюся, сэрца б'ецца ў цемры, а я спрабую адагнаць страх, перанесьціся думкамі ў іншае месца — спрабую думаць пра мінулае, згадаць нешта пра вёску і пра вялікую раку Каламбію, згадаць, як аднойчы мы з Татам палявалі на птушак у кедравым гаі пад Дэлзам... Але, як заўсёды, калі я спрабую вярнуцца думкамі ў мінулае і схвацца там, блізка страх прасочваецца праз успаміны. Адчуваю, што найменшы з чорных ідзе па калідоры, вынюхвае мой сполах. Разьдзімае ноздры, як чорныя коміны, яго завялікая галава рэзка круціцца сюды-туды, ён уцягвае паветра, смочча страх з усяго аддзяленьня. Ён ужо злавіў мой пах: чую, як чмыхае. Ня ведае, дзе я схваўся, але прынюхваецца, палюе. Спрабую не варушыцца...

(Тата кажа мне сядзеццэ ціха, бо сабака зьветрыў птушку недзе зусім паблізу. Мы пазычылі пойнтэра ў аднаго знаёмага ў Дэлзе. Усе вясковыя сабакі — нікчэмныя дварнякі, кажа Тата, толькі й могуць, што трыбуху жэрці, гультаі, але гэны сабака тутак — ён мае *інстык!* Нічога не адказваю, але ўжо бачу на нізкарослым кедры птушку, што скукожылася ў шэры ком пер'я. Сабака бегае вакол камля, бо для яго зашмат паху, каб дакладна паказаць, дзе здабычча. Птушка ў бясъпецы, пакуль яна не варушыцца. Яна даволі добра трымаецца, але сабака ўсё вынюхвае і кружляе, усё гучней і бліжэй. Тады птушка не вытрымлівае, пер'е ўздыбліваецца, і яна выпырхвае з кедра пад зарад Татавага драбавіка.)

Перш чым я паспяваю зрабіць дзясятка крокаў ад каморкі, найдрабнейшы з чорных і адзін зь вялікіх хапаюць мяне і цягнуць у галільню. Я не адбіваюся і не раблю шуму. Калі крычыш, табе ж горш. Стрымліваю крык, трываю, пакуль яны не дабіраюцца да скроняў. Ня ўпэўнены, што гэта адна зь іхных машынак, а не электрабрытва, але вось яна дабіраецца

да скроняў, і я ўжо не магу стрымацца. Якая ўжо тут можа быць сіла волі. Гэта як... кнопка, яе націснулі, Паветраная Трывога, Паветраная Трывога, мяне ўключылі так гучна, што гэта ўжо ня гук, усе крычаць на мяне, захінаюць рукамі вушы за шкляной сьцяной, вакол кружляюць твары, іх вусны рухаюцца, але гуку няма. Мой гук паглынае ўсе астатнія. Зноў уключаюць туман-машыну, і на мяне пачынае падаць сьнег, халодны і белы, як вяршкі, такі густы, што я нават мог бы ў ім схвацацца, калі б мяне не трымалі. Скрозь туман я ня бачу і на дваццаць сантымэтраў, і адзінае, што чую, акрамя ўласнага ляманту, гэта воклічы Вялікай Сястры, якая нясецца па калідоры, зьмятаючы пацыентаў з дарогі плеценым кошыкам. Чую, што яна блізка, але ніяк не магу суныцца. Выю, пакуль яна не прыбгае. Мяне трымаюць, а яна закалочвае мне ў рот кошык з усім зьмесьцівам і прапіхвае яго ўнутр дзержаком ад швабры.

(Ганчак з усяе моцы брэша ў тумане, бегае, спалоханы і разгублены, бо нічога ня бачыць. На зямлі няма сьлядоў, акрамя ягоных уласных, і ён водзіць ува ўсе бакі халоднай чырвонай гумкай носа, але адзіны пах, які ён адчувае, — пах уласнага страху. Страху, які прапякае яго, як пара.)

Мне будзе пячы так сама, калі я нарэшце апавяду пра ўсё гэта: пра шпіталь, пра яе, пра астатніх... і пра Макмэрфі. Я столькі маўчаў, што зараз гэта з ровам пальцеца зь мяне, як паводка, і вам падасца, што той, хто расказвае такое, трызьніць і шалее. Божачкі, вам падасца, што гэта надта жажліва, каб адбыцца насамрэч, надта жудасна, каб быць праўдай! Але прашу вас... Мне дагэтуль цяжка захоўваць ясны розум, калі я думаю пра гэта. І ўсё ж яно праўда, нават калі гэтага й не было.



Калі туман расьсейваецца, я бачу, што сяджу ў дэўным пакоі. Гэтым разам мяне не здалі ў Шок-Блок. Памятаю, што мяне выцягнулі з галільні і замкнулі ў ізалятары. Ня памятаю, ці я сьнедаў. Відаць, не. Магу прыгадаць раніцы, калі мяне зачынялі ў ізалятары, і чорныя прыносілі туды ежу — нібыта

для мяне, але зьядалі ўсё самі, так што ўсе трое наядаліся, а я ляжаў на засцаным матрацы і глядзеў, як яны падчышчаюць лустай смажанага хлеба рэшткі яечні. А часам яны прыносілі халодную кашу і прымушалі мяне есьці, нават не пасаліўшы.

Гэтай раніцы я папросту ня памятаю. У мяне напхалі да халеры штучак, якія яны называюць пігулкамі, так што я нічога ня цяміў, пакуль нарэшце не пачуў, як адчыніліся дзьверы ў аддзяленьне. Гэта значыць, што ўжо прынамсі восьмая гадзіна, то бок я, відаць, паўтары гадзіны быў у адключцы ў ізалятары; тэхнікі маглі прыйсьці і ўсталяваць усё, што загадае Вялікая Сястра, а я нават здагадацца ня буду, што мне паставілі.

Чую шум ля дзьвярэй у аддзяленьні, недзе на калідоры, куды не магу зазірнуць. Гэтыя дзьверы ўпершыню адчыняюць а восьмай, а потым яны адчыняюцца і зачыняюцца тысячу разоў за дзень, шых, лясь. Штораніцы мы сядзім шэрагамі з двух бакоў дзённага пакою, перамешваем пасья сьняданку кардонкі складанак, прыслухоўваемся да таго, як ключ уваходзіць у замок, і чакаем, што гэта нам прынясе. Больш асабліва няма чаго рабіць. Часам у дзьвярах з самай раніцы зьяўляецца малады практыкант, каб паглядзець, як мы паводзімся да прыёму лекаў. Яны гэта называюць дэ-пэ-эл. Часам некага наведвае жонка на высокіх абцасах, прыціскаючы сумачку да жывата. Часам гэта вывадак школьных настаўніц, якіх вядзе на экскурсію ёлупень з аддзелу сувязяў з грамадзкасьцю. Ён заўсёды пляскае ў вільготныя далоні і кажа, як ён рады, што псыхіятрычныя шпіталі выкаранілі ўсе нялюдзкія мэтады зь мінулага:

— Якая бадзёрая атмасфэра, праўда ж?

Ён мітусіцца вакол настаўніц, якія ад страху зьбіліся ў купку, і пляскае ў далоні:

— О, калі я згадаваю мінулыя дні, гэты бруд, кепскую ежу, нават жорсткае абыходжаньне, так-так, о, я ўсьведамляю, шаноўныя паненкі, які плён далі нашыя намаганьні!

Хто б ні зьявіўся ў дзьвярах, звычайна гэта расчараваньне, але заўсёды ёсьць шанец на нешта іншае, і калі ключ уваходзіць у замок, усе галовы падымаюцца, быццам іх разам пацягнулі за вярочку.

Гэтым ранкам замкі бразгочуць дзіўна; ля дзьвярэй не звычайны наведнік. Чуваць голас ахоўніка, нэрвовы і нецярплівы:

— Хто на прыёме, расьпішыцеся за новенькага!

Чорныя ідуць туды.

Новенькі. Усе спыняюць гульні ў карты ды «манапольку» і паварочваюцца да дзьвярэй. Звычайна ў гэты час я б якраз падмятаў у калідоры і пабачыў бы, каго прывезьлі. Але сёньня, як я вам ужо тлумачыў, Вялікая Сястра загнала ў мяне сто пудоў рознай дрэні, і я нават у крэсьле варухнуцца не магу. Звычайна я першы бачу новенькага, як ён увальваецца ў дзьверы, сунецца ўздоўж сьцяны і стаіць, спалоханы, а чорныя расьпісваюцца за яго і вядуць у душ, дзе яго разьдзяваюць і пакідаюць дрыжаць ля адчыненых дзьвярэй, пакуль яны ўтрох бегаюць па калідоры, шукаюць вазэлін.

— Нам трэ вазэлін, — кажуць яны Вялікай Сястры. — Для градусьніка.

Яна акідвае іх позірам:

— Яшчэ б ён вам непатрэбны, — і дае ім трохлітровы слоік. — Але памятайце, хлопцы, не гуртуйцеся там.

Потым я бачу, як двое ці ўсе трое ў душавым пакоі з новенькім намазваюць градусьнік вазэлінам слоём з палец, мармычуць: «От так, пацан, от так». А потым яны зачыняюць дзьверы і адкручваюць да ўпору ўсе душы, так што нічога не чуваць, акрамя шалёнага сычэньня вады на злёнай кафлі. Звычайна я ў калідоры і бачу ўсё акурат так.

Але гэтым ранкам мне даводзіцца сядзець у крэсьле і адно чуць, як яго прымаюць. Нават ня бачачы, я ведаю, што гэта не звычайны новенькі. Ня чую, каб ён спалохана соўгаўся ўздоўж сьцяны, а калі яму кажуць пра душ, ён не дае згоды слабым ціхім «так»; ён адразу ж адказвае гучным і рэзкім голасам, што і так ужо мыты-перамыты, чысты, як халера ясная, дзякуй.

— Мяне зранку памылі ў судзе, а ўчора ўвечары ў каталажцы. Хрыстом-Богам клянуса, яны б мне і па дарозе сюды ў таксоўцы вушы вымылі, калі б там лазьня была. Я табе кажу, як мяне кудысьці перавозаць, дык шаруюць напярэдадні, пасья і падчас пераезду. Для мяне ўжо гук вады як сыгнал, што трэба транты збіраць. Ды адксьціся ты ад мяне з гэным градусьнікам, Сэм, дай мне хвілінку агледзець новае жытло; я ж ніколі раней ня быў у інстытуце мазгазнаўства.

Пацыенты зьбянтэжана пераглядаюцца, потым ізноў глядзяць на дзьверы, адкуль па-ранейшаму чуваць голас. Ён гаворыць гучней, чым трэба, калі чорныя недзе побач. Такое ўражаньне, што ён наверсе, над імі, што ён плыве на вышыні мэтраў сорак і гукае тых, хто стаіць на зямлі. Гэта голас кагосьці вялікага. Чую, як ён ідзе па калідоры, і яго хада таксама належыць камусьці вялікаму — ён дакладна ня соўгаецца; на яго абцасах жалеза, і ён б'е ім аб падлогу, як падковамі. Зьяўляецца ў дзьвярах, спыняецца, засоўвае адзінцы ў кішэні; ногі шырока расстаўленыя; ён стаіць там, а ўсе глядзяць на яго.

— Здароўкі, братва.

Над яго галавой на нітцы вісіць папяровы кажан — застаўся з Гэлаўіну, — новенькі падымае руку і пстрычкай пасылае фігурку круціцца.

— Нішцяковы восеньскі дзянэчак.

Ён гаворыць крыху як Тата, гучным і магутным голасам, але выглядае па-іншаму. Тата быў чыстакроўны індзеец —

сапраўдны правадыр, цвёрды і бліскучы, як прыклад стрэльбы. Гэты хлопец руды, з доўгімі бакенбардамі і кудламі, якія вылазяць з-пад кепкі, так і просячыся пад нажніцы. Ён такі ж шырокі, як Тата быў высокі: шырокі ў падбародзьдзі, у плячах, у грудзях, з шырокай зубялявай гарэзьлівай усьмешкай. Ён таксама цвёрды, але не як Тата — хутчэй, як бывае цвёрдым бэйсбольны мяч пад абшарпанай скурай. Па яго носе і шчацэ бяжыць шнар, зь якога яшчэ не знялі швоў — нехта добра яго апрацаваў у бойцы. Новенькі стаіць і чакае, а калі бачыць, што ніхто не спрабуе яму адказаць, пачынае сьмяяцца. Ніхто ня можа дакладна сказаць чаму, бо нічога сьмешнага не адбываецца. Але ён сьмяецца ня так, як той для сувязяў з грамадзкасцю. Свабодны і гучны сьмех выплывае з шырокага выскаленага рота, разыходзіцца ўсё далей, плёхаючыся аб сьцены палаты. Ня так, як сыты сьмех таго ёлупня. Гэты гучыць па-сапраўднаму. Раптам да мяне даходзіць, што я чую сьмех упершыню за шмат гадоў.

Новенькі стаіць, пазірае на нас, гойдаецца ў цяжкіх чаравіках і ўсё сьмяецца ды сьмяецца. Ён пакінуў адзінцы ў кішэнях, а астатнія пальцы пераплёў на жываце. Бачу, якія велічэзныя і спрацаваныя ў яго рукі. Усім у палаце — пацыентам, мэдпэрсаналу, усім — мову заняло ад яго і ад ягонага сьмеху. Ніхто не спрабуе яго спыніць, не спрабуе нічога сказаць. Ён сьмяецца даскочу, а потым заходзіць у дзённы пакой. Нават калі ён не сьмяецца, вакол яго лунае водгульле сьмеху, як вакол вялікага звона, які толькі што суцішыўся — водгульле ў яго вачах, у тым, як ён усьміхаецца і ўпэўнена крочыць, у тым, як ён размаўляе.

— Мяне завуць Макмэрфі, братва, Эр-Пэ Макмэрфі, і я заўсёды рады згуляць на інтэрас. — Ён падміргвае, напяваючы радок зь песьні: — *...і дзе б я ня ўбачыў картаў стос, я стаўлю... грошы... там,* — і зноў сьмяецца.

Ён падыходзіць да століка, дзе гуляюць у карты, чапляе раздачу аднаго з пацыентаў сваім тоўстым закрубелым пальцам і касавурыцца на яе, ківаючы.

— Ага, я дзеля таго і прыехаў у ваш балаган, каб наладзіць вам, кураняткі, рушнік і весялуху за гульнёвым сталом. У Пэндлтане, на «хіміі», ужо нікога не засталася, каб мне жыццё расквеціць, во я й *перавёўся*, цяміце? Сьвежая кроў спатрэбілася. А-ёй, толькі паглядзіце, як гэнае птушанятка карты трымае, сьвеціць на ўвесь раён, анягож! Я вас, дзетачкі, як авеччак абстрыгу.

Чэзўік зьбірае свае карты. Руды працягвае яму руку для прывітання.

— Здароў, братка, у што гуляем? У тысячу? Дык ня дзіва, што вы тут нават не спрабуеце картаў хаваць. У вас што, нармалёвага стоса няма? Ну, ладна, не праблема, я тут на ўсялякі выпадак свой прыхапіў, тутака ня проста стандартная размалёўка — паглядзіце на карціначкі, га? Усе розныя. Пяцьдзясят дзьве позы.

У Чэзўіка і так ужо вочы на лоб павылазілі, а тое, што ён бачыць на картах, яшчэ падлівае алею ў агонь.

— Глядзі, не запэчкай; спакуха, мецьмем яшчэ досыць часу, нагуляемся ўдосталь. Люблю гуляць сваім стосам, бо звычайна праходзіць прынамсі тыдзень, перш чым астатнія зьвяртаюць увагу хаця б на *масьць*...

На новенькім — рабочыя штаны і кашуля з папраўчай фэрмы; сонца выпаліла іх да белі разбаўленага вадой малака. Ягоны твар, шыя і рукі — колеру дубленай бычынай скуры, ад доўгай працы ў палях. У кудзерах забыталася чорная матацыклетная кепка, а праз руку ён перакінуў скураную куртку. Боты ў яго шэрыя, пыльныя і такія цяжкія, што высвяткам можна пераламаць чалавека напалам. Ён адыходзіць ад Чэзўіка, здымае кепку і выбівае зь яе аб сьцягно сапраўдную буру пылу. Адзін з чорных усё кружляе вакол яго з градусьнікам, але ён для іх занадта хуткі; ён ужо ў кампаніі вострых пацыентаў, ён пачынае абыходзіць усіх, паціскае ім рукі, таму чорны не пасьпявае пацэліць. Тое, як новенькі размаўляе, яго пад-

міргваньне, гучны голас, фарсістая хада — усе гэта нагадвае мне гандляра машынамі ці быдлам альбо прадаўца на нейкім перасоўным кірмашы — такі дзядзька ў яркай паласатай кашулі з жоўтымі гузікамі стаіць перад каляровымі сьцяжкамі, што трапечуць ад ветру, і прыцягвае погляды, нібы магнітам.

— Тут бачыце, якая штука: я на «хіміі» ўлез у парачку разборак, калі ўжо казаць вам чыстую праўду, і мяне суд прызнаў псыхапатам. Ну ня буду ж я спрачацца з судом? Без праблемаў апошні цэнт можаце ставіць, што не. Калі можна ўцячы з гэных клятых гароховых палёў, дык я буду кім толькі іх душачкі пажадаюць: псыхапатам, шалёным сабакам ці ваўкалакам — бо мяне ня дужа пакрыўдзіць, калі я больш да сьмерці матыкі ня ўбачу. Мне казалі, што калі зашмат б'есься і баб дзярэш, дык ты псыхапат, але ж гэта ня дужа да праўды падобна, як мяркуецца? Хто калі чуў, каб мужыку было зашмат дзюркі?

— Здароў, братка, як цябе клічуць? Мяне Макмэрфі, і я гатовы зараз жа паставіць два баксы, што ты мне ня скажаш, колькі маеш ачкоў на руках, эээ, *не падглядай*. Два баксы, ну што? Халера, Сэм, ты можаш хоць паўхвілінкі пачакаць і ня тыцкаць у мяне гэным сваім градусьнікам?



Новенькі стаіць і недзе хвіліну аглядае дзённы пакой. На адным баку — маладзейшыя пацыенты, якіх называюць вострымі, бо дактары лічаць, што іхныя хваробы яшчэ мае сэнс лекаваць. Яны дужаюцца на руках і развучваюць картачныя фокусы, дзе трэба складаць, адымаць і падлічваць нейкую колькасьць картаў, каб знайсці патрэбную. Білі Бібіт спрабуе навучыцца рабіць самакруткі, а Марціні ходзіць па пакоі, зазіраючы пад сталы і крэслы. Вострыя шмат ходзяць. Яны расказваюць адзін аднаму анекдоты і пасьміхаюцца ў кулак (ніхто ніколі не насьмельваецца расслабіцца і засьмяцца, увесь мэдпэрсанал адразу б зьбегаў з нататнікамі і купаі пытаньняў), а таксама пішуць лісты жоўтымі кароткімі абгрызенымі алоўкамі.

Яны фіскаляць адзін на аднаго. Часам нехта зь іх выпадкова кажа пра сябе нешта, што ахвотней захаваў бы ў сакрэце, і тады хтосьці зь яго прыцяляў за сталом, дзе гэта прагучала, пазяхае, падымаецца і прасьлізгвае да вялікага журнала каля Сястроўні. Туды ён запісвае пачутае — яно мае тэрапэўтычную цікавасьць для ўсяго аддзяленьня, вось што кажа пра прызначэньне журнала Вялікая Сястра, але я ведаю, што яна папросту спрабуе назьбіраць дастаткова сьведчаньняў, каб сяго-таго з нашых перавялі ў Галоўны Корпус. Там ім зробіць рамонт мазгоў, каб пазбыцца праблемы.

Той, хто запісаў нешта ў журнал, атрымлівае зорачку насупраць свайго імя ў сьпісе і можа наступным ранкам спаць да пазна.

Насупраць вострых месяцаца адкіды Камбінату, хронікі. У шпіталі яны не для таго, каб нешта выпраўляць, а проста каб не бадзяліся па вуліцах, падрываючы рэпутацыю прадпрыемства. Яны тут назаўжды, прызнае пэрсанал. Хронікаў дзеляць на хадакоў, кшталту мяне — тых, хто можа сам перасоўвацца, калі яго карміць, — і вазочнікаў ды кабачкоў. Хронікі — ці прынамсі большасьць з нас — гэта машыны зь непараўнымі нутранымі хібамаі, прыроджанымі альбо атрыманымі за шмат гадоў біцьця галавой аб цвёрдзе. Калі шпіталь знаходзіў такі асобнік, той часьцей за ўсё ўжо крывавай іржой на нейкім сьметніку.

Але некаторыя з нас, хронікаў, — гэта вынік колішніх памылак пэрсаналу, бо трапілі сюды вострымі пацыентамі, а ўжо потым перайшлі ў іншую катэгорыю. Эліс — хронік, які апынуўся тут як востры, а потым яго папсавалі ўшчэнт, перагрузілі на гэтай паганай мазгабойні, якую чорныя называюць Шок-Блокам. Цяпер ён прыбіты да сьцяны ў тым самым стане, у якім яго апошні раз паднялі са стала: у той самай позе, з раскінутымі рукамі, скурчанымі пальцамі, з тым самым жахам на твары. Ён прыбіты да сьцяны, нібы паляўнічы трафэй. Цьвікі выцягваюць, калі час есьці ці везьці яго спаць або калі трэба яго адсунуць, каб я мог падцерці пад ім лужыну.

У старой палаце ён так доўга стаяў на адным месцы, што яго сікі праелі пад ім падлогу, і ён увесь час правальваўся ў палату на паверх ніжэй, ствараючы блытаніну падчас пераклічкі.

Раклі — яшчэ адзін хронік, які некалькі гадоў таму трапіў сюды як востры, але яго перагрузілі іншым чынам: накасячылі, калі ставілі яму ў галаву адну са сваіх прымочак. Ён усім тут не даваў продыху: лез біцца да чорных, кусаў за ногі сястрычак-практыкантак, так што яго забралі на рамонт. Прышпілілі да стала, і, перш чым зачынілі дзьверы, ён падміргнуў і сказаў чорным: «Вы за гэта заплочце, чэрці чарнамазья». Потым нейкі час яго ніхто ня бачыў.

Яго вярнулі ў палату праз два тыдні, лысага, з ільсьняным барвовым сіняком замест твару і двума маленькімі штэпсэлямі памерам з гузік над вачыма. Можна пабачыць па вачах, як яго там выпалілі; яны задымленыя і шэрыя, і пустыя знутры, нібы перапаленыя засьцерагальнікі. Ён цяпер цэлымі днямі нічога ня робіць, а толькі трымае старое фота перад запечаным тварам, усё круціць і круціць яго ў халодных пальцах, і таму здымак з абодвух бакоў зацёрся на такі самы шэры колер, як ягоныя вочы, і ўжо нельга зразумець, што там раней было.

Пэрсанал лічыць Раклі адным са сваіх правалаў, але я ня ўпэўнены, што яму было б лепей, калі б яны ўсталявалі свае прымочки дасканала. Апошнім часам яны рэдка касячаць. Тэхнікі цяпер больш спрактыкаваныя і дасьведчаныя. Болей няма дзірак над вачыма, ніякіх разрэзаў — яны цяпер працуюць праз вачніцы. Часам некага забіраюць на такую працэдуру, ён сыходзіць злосны і шалёны, кідаецца на ўвесь сьвет, а празь некалькі тыдняў вяртаецца зь сінякамі пад вачыма, быццам трапіў у бойку — і ён ужо наймілейшае, найпрямнейшае стварэньне з найлепшымі паводзінамі, якія толькі хто бачыў. Можа нават празь месяц ці два ён вернецца дадому, у капелюшы, насунутым на твар люнатыка, які блукае ў простым, шчасьлівым сьне. Гэта называюць посьпехам, але па мне гэта яшчэ адзін робат для Камбінату, якому лепей было б зрабіцца

правалам, як Раклі, што круціць фотаздымак і пускае на яго сьліну. Гэта ўсё, што ён робіць. Чорны курдупель час ад часу заводзіць яго — падыходзіць ушчыльную і пытаецца:

— Слухай, Раклі, як думаеш, чым там сёньня вечарком займаецца твая жоначка?

Раклі падымае галаву. Памяць нешта шэпча ў нетрах гэтага бязладнага мэханізму. Ён чырванее, жылы закупорваюцца — і ад гэтага ён надзімаецца так, што ледзь можа выціснуць з горла ціхі посьвіст. Ён так напружвае сківіцы, каб сказаць нешта, што бурбалкі лопаюцца на вуснах. Нарэшце ён набіраецца моцы, каб вымавіць сваю пару словаў нізкім, задушлівым гукам, ад якога дрыжкі бягуць па скуры — «Нах-х-х.й жонку! Нах-х-х.й жонку!» і адразу ж губляе прытомнасьць ад напружаньня.

Эліс і Раклі — наймаладзейшыя хронікі. Палкоўнік Мэтэрсан — найстарэйшы: стары, скамянелы кавалерыст зь Першай сусьветнай, які мае звычайку задзіраць спадніцы мэдсэстрам сваім кійком ці чытаць зь левай далоні нейкія лекцыі па гісторыі кожнаму, хто будзе слухаць. Ён найстарэйшы ў палаце, але ён тут не найдаўжэй — жонка прывезла яго сюды толькі пару гадоў таму, калі расхацела яго даглядаць.

Найдаўжэй у аддзяленьні — я, з часу Другой сусьветнай вайны. Я тут даўжэй за любога з пацынтаў. Толькі Вялікая Сястра зьявілася тут раней за мяне.

Хронікі і вострыя звычайна не зьбіраюцца разам. Кожны застаецца на сваім баку пакою, як таго хочуць чорныя. Чорныя кажуць, што так болей парадку, і даюць усім зразумець, што так і мае быць. Яны заганяюць нас сюды пасья сьняданку, глядзяць, як мы гуртуемся, і ківаюць: «От так, шыноўныя, от так. От так і заставайцеся».

Па праўдзе, ім і загадваць асабліва ня трэба, бо ўсе хронікі, апроч мяне, ня надта рухаюцца, а вострыя кажуць, што лепей

застануцца на сваёй палове. Яны тлумачаць, напрыклад, што хронікі смярдзяць горш за скарыстаныя падгузкі. Але я ведаю: болей за смурод ад хронікаў іх адпалохвае напамін, што вось гэта можа некалі здарыцца з імі. Вялікая Сястра разумее гэты страх і ўмее яго скарыстаць. Яна тлумачыць вострым, калі тыя не ў гуморы, што лепей вам, хлопцы, паводзіцца як сьлед і трымацца правілаў, распрацаваных для вашага лячэньня, а інакш скончыце на тым баку.

(Усе ў аддзяленьні ганарацца, што пацыенты супрацоўнічаюць з пэрсаналам. У нас тут ёсьць кляновая дошчачка з масянжовай шылдачкай, на якой напісана: «ЗА ДОБРУЮ ПРАЦУ НАЙМЕНШЫМ ШТАТАМ З УСІХ АДДЗЯЛЕНЬНЯЎ ШПІТАЛЮ». Гэта цытата з дошкі гонару. Дошчачка вісіць на сьцяне над журналам, якраз пасярэдзіне паміж хронікамі і вострымі.)

Руды новенькі, Макмэрфі, адразу ж разумее, што ён ня хронік. За хвіліну агледзеўшы дзённы пакой, ён бачыць, што ягонае месца — на баку вострых, і адразу ідзе туды, усміхаецца і паціскае рукі кожнаму, да каго падыходзіць. Я заўважаю, што ўсіх бянтэжаць ягоныя жарты і кпіны, і тое, як ён гучна пакрыквае на чорнага, які ўсё яшчэ ходзіць за ім з градуснікам, а асабліва ўсіх нэрвуе ягоныя моцныя адкрыты сьмех. Сэнсары на кантрольнай панэлі зашкальвае ад гэтага гуку. Калі ён сьмяецца, твары ў вострых робяцца перапалоханымі і разгубленымі, як у школьнікаў, чый хуліганісты аднаклясьнік падымае зашмат вэрхалу, пакуль настаўніца выйшла, і ўсе баяцца, што тая вось-вось вернецца і пакіне ўсю клясу пасья ўрокаў. Яны дрыжаць і торгаюцца, рэагуюць на кантрольныя сэнсары. Бачу, што Макмэрфі заўважыў іх разгубленасьць, але гэта яго ня стрымлівае.

— Халера, ну ў вас тут і гарапашная кампанія. Як па мне, дык вы, хлопцы, не выглядаеце на вар'ятаў. — Ён спрабуе крыху іх разьняволіць, кідае жарцікі, як вядоўца аўкцыёну, намагаючыся разьвесяліць натоўп, перш чым пачнецца гандаль. — Хто з вас тут галоўны вар'ят? За картачным сталом хто камандуе? Я тут першы дзень і хачу адразу ж добра паказацца патрэб-

наму чалавеку, калі ён мне давядзе, што якраз да яго трэба зьвяртацца. Хто тут псыха-бацька-атаман?

Ён гэта кажа найпрост Білі Бібіту. Нахіляецца да Білі і глядзіць на яго цяжкім позіткам, таму Білі адчувае сябе абавязаным прамармытаць, што ён яшчэ ня ба-ба-бацька-атаман, але на-на-наступны па ранжыры.

Макмэрфі працягвае Білі велічэзную руку, і таму нічога не застаецца, як яе паціснуць.

— Добра, братка, — кажа ён Білі. — Я сапраўды рады, што ты на-наступны па ранжыры, але я мяркую сам тут верхаводзіць на ўсе сто, таму, відаць, мне лепей пагутарыць з галоўным. Ён аглядае вострых, якія адклалі карты, кладзе далонь на далонь і з трэскам разьмінае пальцы.

— Ведаеш, братка, я тут прыкінуў, што зраблюся картачным баронам гэнай палаты, наладжу няхілую гульнію ў ачко. Так што лепей адвядзі мяне да вашага галоўнага, і мы разьбярэмся, хто тут кіравацьме.

Нікому няясна, ці гэты шыракагруды чалавек са шнарам і шалёнай усмешкай прыдурваецца, ці ён сапраўды такі вар'ят, каб зрабіць, як сказаў, альбо і тое, і другое разам. Але яны ўсе пачынаюць лавіць кайф, падыгрываючы яму. Назіраюць, як ён кладзе сваю вялікую рудую далонь на тонкую руку Білі, чакае, што Білі адкажа. Той разумее, што трэба неяк зрэагаваць, таму азіраецца навокал і выбірае аднаго з гульцоў у тысячу.

— Гардынг, — кажа Білі. — Відаць, гэ-гэта да вас. Вы ж п-прэзыдэнт Рады па-па-пацыентаў. Гэты ча-чалавек хоча з вамі пагутарыць.

Цяпер вострыя пасьміхаюцца ўжо ня так зьбянтэжана. Яны радуюцца, што адбываецца нешта незвычайнае. Усе пацьвельваюць Гардынга, пытаюцца ў яго, ці ён сапраўды псыха-бацька-атаман. Той адкладае карты.

Гардынг — плоскі, нэрвовы чалавек з абліччам, якое здаецца тварам кінаактора, быццам яно занадта прыгожае, каб належаць чалавеку з вуліцы. У Гардынга шырокія тонкія плечы, і ён спрабуе скруціць іх вакол грудзей, калі намагаецца замкнуцца ў сабе. Яго рукі такія доўгія, белыя і далікатныя, што выглядаюць, нібы выразаныя з мыла, і часам яны вырываюцца на волю і сыходзяць у свабодны палёт перад ім, як дзьве белыя птушкі, пакуль ён іх не заўважае і ня ловіць у капкан паміж каленяў; яго турбуе, што ў яго прыгожыя рукі.

Ён прэзыдэнт Рады пацыентаў з той прычыны, што мае ўнівэрсытэцкі дыплём. Гэты дыплём у рамачцы стаіць на ягонай тумбачцы побач з фота жанчыны ў купальніку, якая таксама выглядае, як кінаакторка, — у яе вельмі вялікія грудзі, і кончыкамі пальцаў яна трымае верх купальніка над імі, касавурачыся ў аб'ектыў. За ёй можна пабачыць Гардынга, які сядзіць на ручніку — скура ды косьці ў плаўках, — нібыта чакае, што нейкі здаравіла зараз сыпане на яго пяску. Гардынг часта хваліцца, што мае такую жонку, кажа, што яна самая сэксуальная жанчына ў сьвеце і што ўначы зь ім яна проста неспатольная.

Калі Білі паказвае на яго, Гардынг адкідваецца ў крэсьле і робіць важны выгляд, зьвяртаючыся да столі, ня глядзячы на Білі ці на Макмэрфі:

— Гэты... джэнтэльмэн запісаўся на прыём, містэр Бібіт?

— Вы запісаліся на прыём, містэр Макм-м-мэрфі? Містэр Гардынг заняты чалавек, ніхто не сустракаецца зь ім без папярэдняга запісу.

— Гэны заняты чалавек, гэны містэр Гардынг, ён і ёсьць бацька-атаман? — Макмэрфі адным вокам глядзіць на Білі, і той робіць хуткі сьцьвярджалны ківок; Білі цешыцца, што яму надаюць столькі ўвагі.

— Тады скажы атаману Гардынгу, што Р.П. Макмэрфі чакае сустрэчы зь ім, і што гэная больніца замалая для нас дваіх.

Я прызвычайіўся быць першым нумарам. Я быў першым лясарубам на ўсіх браканьерскіх вырубках на Паўночным Захадзе, першым гульцом у карты яшчэ з Карэйскай вайны; я быў першым нумарам, нават калі гарох палоў на гэнай «хіміі» клятай — таму я так мяркую, што калі ўжо наканавана звар’яецца, дык варта быць супэр-пупэр-псыхам. Скажы гэнаму Гардынгу, што альбо ён сустрэнецца са мной як мужык, альбо ён баязьлівы сабака-задавака, і тады хай пакідае горад да заходу сонца.

Гардынг яшчэ больш адкідваецца назад і закладае адзінцы за штрыфлі шпітальнага пінжака:

— Бібіт, скажыце гэтаму малакасосу Макмэрфі, што я сустрэнуся зь ім на калідоры апоўдні, і мы развяжам гэтую спрэчку раз і назаўжды ў двубоі нашых палкіх лібіда. — Гардынг намагаецца гаварыць працяжна, як Макмэрфі; гэта гучыць сьмешна яго тонкім задыханым голасам. — Вы можаце яго таксама папярэдзіць, каб усё было па справядлівасьці, што я псыха-бацька-атаман гэтай палаты ўжо лічы два гады і што я найбольшы вар’ят з усіх, хто цяпер жыве на плянэце Зямля.

— Містэр Бібіт, вы можаце папярэдзіць гэнага містэра Гардынга: я такі шызік, што, трэба прызнацца, на прэзыдэнцкіх выбарах галасаваў за Айзэнгаўэра.

— Бібіт! Скажыце містэру Макмэрфі: я настолькі вар’ят, што галасаваў за Айзэнгаўэра *двойчы!*

— А вы адразу ж адкажыце містэру Гардынгу, — Макмэрфі кладзе рукі на стол, нахільецца і сьцішае голас, — я настолькі вар’ят, што маю намер зноў галасаваць за Айзэнгаўэра ў *лістападзе*.

— Здымаю капялюш, — кажа Гардынг, схіляе галаву і паціскае Макмэрфі руку. У думках я не сумняваюся, што Макмэрфі перамог, але я ня ўпэўнены, у чым.

Усе астатнія вострыя кідаюць свае ранейшыя заняткі і ўжо вальней набліжаюцца да Макмэрфі, каб паглядзець, што гэта за чалавек. Ніколі раней у палаце не было нікога падобнага. Яны пытаюцца, адкуль ён і чым займаецца, пытаюцца так, як я раней ніколі ня чуў. Ён кажа, што цалкам адданы сваёй справе. Кажа, што быў простым валацугам і бадзяжным лесарубам, перш чым яго забралі ў войска і паказалі, у чым ягонае пакліканьне; так як некаторых навучылі махляваць, а некаторых лынды біць, яго навучылі гуляць у покер. З таго часу ён усур'ёз прысьвяціў сябе азартным гульням на ўсіх узроўнях. Проста гуляць у покер, заставацца нежанатым і жыць там, дзе хочацца і як хочацца, калі людзі дазваляць, «але ж вы ведаеце, як грамадства перасьледуе людзей, адданных сваёй справе».

— З часу, калі я знайшоў сваё пакліканьне, я адседзеў у столькіх местачковых каталажках, што мог бы даведнік пра іх напісаць. Кажуць, што я хуліган-рэцыдывіст. Нібыта шмат у бойкі лезу. Во трасца. Нікога гэта не хвалявала, пакуль я быў дурным лесарубам; Кажуць, што гэта даравальна, Кажуць, што працоўнаму чалавеку трэба спусьціць пару. Але калі ты гулец, калі ведаюць, што ты час ад часу сям-там ладзіш партыю на стаўкі, дастаткова сплюнуць наўскос, і ты ўжо невядома які злачынца. Аё-ё-ёй, якраз праз гульню на інтэрас я й боўтаўся нейкі час за кратамі.

Ён ківае і надзімае шчокі.

— Але так было нядоўга. Я ўжо прасёк усе хады-выхады. Калі па праўдзе, дык у Пэндлтане я сядзеў за напад са зьбіцьцём першы раз амаль за год. Таму мяне і злавілі. Згубіў навыкі: гэны мужык здолеў ачوماцца, падняцца і дабрацца да паліцаў яў раней, чым я змыўся з гораду. Круты трапіўся...

Ён зноўку сьмяецца, працягвае знаёміцца з пацыентамі і сядзе дужацца на руках штораз, калі да яго падыходзіць той чорны з градусьнікам. Калі ён перазнаёміўся з усімі вострымі і паціснуў рукі ўсім на тым баку, ён адразу ж ідзе да хронікаў,

нібыта мы нічым ад вострых не адрозьніваемся. Цяжка сказаць, ці ён сапраўды такі прыязны, ці гэта стратэгія картыжніка — знаёміцца зь людзьмі, зь якіх шмат хто зайшоў так далёка, што ня памятае ўласнага імя.

Вось ён ужо цягне Элісаву руку ад сьцяны і паціскае яе, нібыта ён палітык на выбарах, для якога Элісаў голас ня горшы за астатнія.

— Братка, — кажа ён Элісу ўрачыстым голасам. — Мяне зваць Р.П. Макмэрфі, і мне не падабаецца глядзець, як дарослы мужык коўзаецца на ўласных сіках. Чаму б табе не падсушыцца?

Эліс глядзіць долу на лужыну ля ног у поўным здзіўленьні.

— І сапраўды, дзякуй вам, — кажа ён і нават робіць некалькі крокаў у кірунку прыбіральні, пакуль цьвікі зноў не прыцягваюць яму рукі да сьцяны.

Макмэрфі праходзіць уздоўж шэрагу хронікаў, паціскае рукі і Палкоўніку Мэтэрсану, і Раклі, і Старому Піту. Паціскае рукі вазочнікам, хадакам і нават кабачкам, паціскае рукі, выблытваючы іх з халатаў, як мёртвых птушак, завадных птушак, як зробленыя з тонкіх костачак і дроту мэханізмы, што спыніліся і ўпалі. Ён паціскае руку кожнаму, да каго падыходзіць, акрамя Вялікага Джорджа, памяшанага на чысьціні — той усміхаецца і хавае далоні ад гэтай нестэрыльнай рукі, таму Макмэрфі толькі салютуе яму і, адыходзячы, кажа сваёй правіцы:

— Рука, як думаеш, адкуль гэны стары даведаўся пра ўсё зло з тваім удзелам?

Ніхто не разумее, да чаго ён вядзе ці чаму так выжывляецца, каб з усімі перазнаёміцца, але гэта весялей, чым збіраць складанкі. Ён кажа, што трэба абысьці ўсіх і пазнаёміцца зь людзьмі, зь якімі будзеш мець гешэфты — маўляў, гэта

частка працы гульца. Але ён, мусіць, разумее, што ня будзе ніякіх гешэфтаў з васьмідзесяцігадовым паўмерцвяком, які талью картаў можа хіба што ў рот пакласьці і пасмактаць. І ўсё роўна выглядае, што ён ад усяго гэтага атрымлівае асалоду, нібы яго сапраўды забаўляюць іншыя.

Я апошні. Усё яшчэ прышпілены да крэсла ў куце. Макмэрфі спыняецца, падышоўшы да мяне, зноў засоўвае адзінцы ў кішэні, адхіляецца назад і сьмяецца, нібы пабачыў ува мне нешта сьмяшнейшае, чым у астатніх. Раптоўна я спалохаўся, што ён сьмяецца, бо ведае: тое, як я сяджу з задранымі каленькамі, абхапіўшы іх рукамі і глядзячы роўна наперад, нібыта нічога ня чую, — усё гэта гульня.

— Аё-ё-ёй, — кажа ён, — глядзіце, што ў нас тут.

Гэта я памятаю вельмі ясна. Памятаю, як ён прыплюшчыў вока, адкінуў галаву і паглядзеў праз свой сьвежы барвовы шнар на носе, сьмеючыся зь мяне. Спачатку я думаў, што ён сьмяецца, бо гэта пацеха: індзейскі твар і чорныя тлустыя індзейскія валасы ў такога, як я. Думаў, што, можа, ён рагоча з таго, якім слабым я выглядаю. Але потым, памятаю, я падумаў, што ён сьмяецца, бо яго ні на хвіліну не надурьла маё прыкідваньне глуханямым; не было ніякай розніцы, як хітра я прыкідваўся; ён мяне раскусіў, і сьмяяўся, і падміргваў, каб я гэта ведаў.

— А з табой што здарылася, Вялікі Правадыр? Выглядаеш, як Правадыр Сядзячы Бык, які абвясціў сядзячы страйк. — Ён зірнуў на вострых, каб праверыць, ці нехта засьмяецца зь яго-нага жарту; калі яны толькі ўхмыльнуліся, ён зноўку паглядзеў на мяне і зноўку падміргнуў. — Як цябе зваць, Правадыр?

Білі Бібіт адгукнуўся зь іншага боку палаты.

— Яго з-з-завуць Бромдэн. П-п-правадыр Бромдэн. Усе завуць яго П-п-правадыр Мягла, бо санітары амаль увесь час п-п-рымушаюць яго месці. Б-больш ён асабліва ні на што ня з-здоль-

ны, напэўна. Ён глухі, — Білі абхапіў рукамі падбародзьдзе. — Калі б я быў г-г-глухі, — уздыхнуў ён, — я б забіўся.

Макмэрфі ўсё яшчэ глядзіць на мяне.
— Але ж ён і вымахае, як школу скончыць, праўда? Цікава, колькі ў ім росту.

— Здаецца, нехта яго аднойчы замераў: ён быў за д-два м-мэтры; але ён б-б-баіцца ўласнага ценю, хоць і здаравенны. П-проста зда-даравенны глухі індзеец.

— Калі я пабачыў, як ён тут сядзіць, дык адразу падумаў, што выглядае крыху, як індзеец. Але ж Бромдэн — імя не індзейскае. Зь якога ён племені?

— Ня ведаю, — кажа Білі. — Ён ужо быў тут, к-калі я сюды па-патрапіў.

— Я маю інфармацыю ад доктара, — улазіць Гардынг, — што ён толькі напалову індзеец. Здаецца, гэта вымерлае племя зь цясьніны Каламбіі. Доктар казаў, што ягоны бацька быў лідэрам племені, адпаведна ён і мае тытул «Правадыр». Што датычыць прозьвішча «Бромдэн», тут, на жаль, мае веды індзейскай культуры бяссьільныя.

Макмэрфі нахіліў галаву да маёй так, што мне давялося глядзець на яго.

— Дык гэта праўда? Ты глухі, Правадыр?

— Ён г-г-глуханямы.

Макмэрфі наморшчыўся і доўга разглядаў мой твар. Потым ён зноў выпрастаўся і працягнуў мне руку.

— Ну, якая б там трасца ні была, руку ён можа паціснуць, праўда? Глухі ці які. Богам клянуся, Правадыр: хоць ты й вялікі,

але руку мне пацісьнеш, інакш я гэта знявагай палічу. Ня дужа добрая ідэя — зьневажаць новага бацьку-атамана больніцы.

Сказаўшы гэта, ён зноў паглядзеў на Гардынга і на Білі і зрабіў сьмешны твар, але руку пакінуў перада мной, з далоньню вялікай, як міска.

Я вельмі ясна памятаю, як яна выглядала: пад пазногцямі — чарната ад працы ў гаражы, над костачкамі кулака — наклады якар, на сярэдняй костачцы — брудны плястыр, які адклеіўся з краю. Усе астатнія суставы пальцаў былі ў шнарах і парэзах, старых і сьвежых. Я памятаю, што далонь была гладкая і цьвёрдая, як костка, — далонь, якая цягала за драўляныя дзержакі нямала сякераў і матыкаў. Пра такую адразу не падумаеш, як пра руку картыжніка. Далонь была мазолістая, і мазалі патрэсканыя, а ў трэшчыны падчас працы ўбілася зямля. Мапа яго падарожжаў па Захадзе. Гэтая далонь шоргнула аб маю. Я памятаю, што пальцы былі вялікія і моцныя, калі абхапілі мае, і ў маёй далоні зьявілася дзіўнае адчуваньне, што яна набракае на маёй тонкай руцэ, быццам ён уліваў туды сваю ўласную кроў. Мая далонь зазьвінела крывёй і сілай. Яна надзьмулася амаль да памеру ягонаў, я памятаю...

— Містэр Макмарфа.

Гэта Вялікая Сястра.

— Містэр Макмарфа, ці не маглі б вы падысьці?

Гэта Вялікая Сястра. Чорны з градусьнікам пайшоў і прывёў яе. Яна стаіць там, бразгае градусьнікам аб наручны гадзіннік, ейныя вочы гудуць, пакуль яна спрабуе ацаніць гэтага новенькага. Ейныя вусны складзеныя ў трохкутнік, як вусны лялькі, гатовыя смактаць пустышку.

— Асыстэнт Ёільямз сказаў мне, містэр Макмарфа, што з вамі даволі цяжка арганізаваць душавыя працэдуры. Гэта праўда? Калі ласка, зразумейце, я рада, што вы праявілі ініцыятыву

наладзіць кантакт з іншымі пацыентамі ў палаце, але ўсё добра ў свой час, містэр Макмарфа. Мне шкада перапыняць вас і містэра Бромдэна, але ж вы разумееце: усе... мусяць выконваць правілы.

Ён адхіляе галаву і падміргвае, каб паказаць, што яна надурьла яго ня болей, чым я, што ён яе раскусіў. Пазірае на яе адным вокам нейкую хвіліну.

— Ведаеце, мадам, — кажа ён, — ведаеце, гэта аку-рат тое, што мне ўсе заўсёды кажуць аб правілах...

Ён шырока ўсьміхаецца. Яны нейкі час пасьміхаюцца твар у твар, вывучаюць адно аднаго.

— ...якраз тады, калі мяркуюць, што я збіраюся парушыць іх к чортавай мацеры.

Потым ён адпускае маю руку.



У сваім шклянным пакоі Вялікая Сястра адчыніла пасылку з замежнага адрасу і цяпер засмоктвае з флякончыкаў у шпрыцы вадкасьць салатавага колеру. Адна з сястрычак — дзяўчына з вокам, якое ўвесь час блукае і ўстрыжана зазірае за плячо, у той час як другое жыве сабе спакойна, — падымае невялічкі паднос з поўнымі шпрыцамі, але пакуль што не сыходзіць з Сястроўні.

— А што, міс Брыдар, вы думаеце пра гэтага новага пацыента? Я пра тое, што, ну, ён сымпатычны і дружалюбны і ўсё такое, але, як на маю сьціплую думку, ён тут пачынае *весьці рэй*.

Вялікая Сястра правярае голку шпрыца пазногцем:

— Я баюся, — яна ўтыкае голку ў гумавы каўпачок флякончыка і цягне за поршань шпрыца, — што новы пацыент плянуе

менавіта гэта: весьці тут рэй. Мы такіх людзей называем «маніпулятары», міс Флін, такі чалавек скарыстае каго заўгодна і што заўгодна для сваіх уласных мэтаў.

— А-а-а... Але... Я маю на ўвазе, у псыхіятрычным шпіталі? Якія ў яго могуць быць мэты?

— Шмат якія, — яна ўсьміхаецца, спакойная і цалкам паглыбленая ў працу са шпрыцамі. — Напрыклад, камфорт і прывольнае жыццё; магчыма, адчуваньне ўлады і павагі з боку іншых; магчыма, усё гэта разам. Часам мэта маніпулятара — проста *дэстабілізацыя* аддзяленьня сама па сабе. У нашым грамадстве ёсць такія людзі. Маніпулятар можа ўплываць на іншых пацыентаў і дэстабілізаваць іх настолькі, што спатрэбяцца месяцы, каб усё зноў працавала гладка. З сучаснай вольніцай у псыхіятрычных установах ім лёгка пазьбегчы адказнасці. Колькі гадоў таму ўсё было ня так. Я памятаю, калісьці ў нас у аддзяленьні быў пацыент, містэр Тэйбэр, і ён быў *невыносны* маніпулятар. Да пары да часу.

Яна падымае вочы, трымаючы насупраць твару напоўнены напалову шпрыц, як маленькі пруток. Ейныя вочы робяцца далёкімі і задаволенымі з успамінаў.

— Міс-тэр Тэй-бэр, — павольна вымаўляе яна.

— Але ж, божачкі, — кажа сястрычка, — што ўвогуле можа *прымусіць* чалавека хацець нечага такога... дэстабілізацыі аддзяленьня, міс Брыдар? Які матыў?..

Яна перарывае сястрычку, зноў уваткнуўшы голку ў гумавы каўпачок флакончыка, нападўняе шпрыц, рэзкім рухам дастае яго і кладзе на паднос. Я назіраю, як ейная рука цягнецца да пустога шпрыца, падлятае, завісае над ім, апускаецца.

— Здаецца, вы забыліся, міс Флін, што ў нас установа для звар'яцелых.



Вялікая Сястра звычайна вельмі турбуецца, калі нешта замінае ейнаму аддзяленьню працаваць як дасканалая, дакладная, ідэальна зробленая машына. Любы дробны непарадак, няспраўнасьць ці перашкода закручвае яе ў белы ўсьмешлівы вузельчык шалу. Яна ходзіць навокал зь нязьменнай лялечнай ухмылкай, заціснутай між падбародзьдзем і носам, і зь нязьменным спакойным гудзеньнем з вачэй, але ўнутры яна напружаная, як сталь. Я ведаю, магу гэта адчуць. І яна не расслабляецца ні на валасок, пакуль не разьбярэцца з такой назолай — яна гэта называе «прыстасаваць да навакольля».

Пад яе кіраўніцтвам аддзяленьне амаль цалкам прыстасаванае да навакольля. Але праблема ў тым, што яна ня можа быць увесь час у аддзяленьні. Ёй даводзіцца бавіць нейкі час звонку. Таму яна пільна працуе, каб усё прыстасаваць і там. Працуе разам зь іншымі такімі ж — я іх называю «Камбінат», бо гэта вялікая арганізацыя, якая імкнецца прыстасаваць вонкавы сьвет гэтаксама, як яна робіць у шпіталі. Яна ў гэтай справе сапраўдны вэтэран — ужо была мэдсястрой у старой установе, калі я трапіў туды вельмі даўно, і яна прыстасоўвае ўсё ўжо Бог ведае колькі гадоў.

Я назіраў, як яна з гадамі рабілася ўсё спрытнейшай. Досьвед зрабіў яе непахіснай і моцнай, і цяпер яна валодае неаспрэчнай уладай, якая пашыраецца па ўсіх кірунках праз танючкія правады, якіх ня здольны бачыць ніхто, акрамя мяне. Бачу, як яна сядзіць у цэнтры гэтага павуцінья, нібы пільны робат, пляце сваю сетку з мэханічным умельствам казюркі, ні на сэкунду не выпускаючы з памяці, які провад куды вядзе і які разрад току празь яго даслаць, каб атрымаць жаданы вынік. Я быў памочнікам электрыка ў вайсковым падрыхтоўчым лягерь, перш чым мяне выправілі ў Нямеччыну, і крыху вывучаў электроніку, калі год хадзіў у коледж — там я й даведаўся, як можна ладзіць такія штукі.

Седзячы ў цэнтры гэтых правадоў, яна марыць пра сьвет дасканалай эфэктыўнасьці і парадку, як кішэнны гадзіннік са шкляным корпусам, — месца, дзе расклад непарушны, і ўсе пацыенты звонку, якія ня рухаюцца паводле ейнага сыгналу, — гэта хронікі-вазочнікі з катэтэрамі, што цягнуцца найпрост з нагавіцаў у каналізацыю пад падлогай. Год за годам яна назапашвае свой ідэальны пэрсанал: дактары ўсіх узростаў і тыпаў зьяўляюцца перад ёй з уласнымі думкамі пра тое, як трэба арганізаваць працу аддзяленьня, некаторыя маюць дастаткова характару, каб абараняць свае ідэі, а яна дзень за днём утаропліваецца ў іх сухімі ледзянымі вачыма, пакуль яны не адступаюць, адчуваючы дзіўныя дрыжкі.

— Кажу вам, я ня ведаю, *што* гэта такое, — гавораць яны начальніку аддзелу кадраў. — Як я пачаў працаваць у гэтым аддзяленьні з гэтай цёткай, адчуваю, нібы ў мяне ў жылах — аміяк. Увесь час дрыжу, мае дзеці адмаўляюцца сядзь мне на калені, а жонка ня хоча са мной спаць. *Я настойваю* на пераводзе — у нэўралёгію, у пэдыятрыю, у выцьвярэзьнік, мне *ўсё роўна!*

Яна робіць так шмат гадоў. Доктары вытрымліваюць хто тры тыдні, хто тры месяцы. Пакуль нарэшце яе не задавальняе маленькі дзядзечка зь вялікім шырокім лобам, шырокімі адвільнымі шчокамі і тварам, завужаным па лініі малючкіх вачэй, быццам ён некалі насіў замалыя акуляры, насіў іх так доўга, што яны сыціснулі яму твар пасярэдзіне. Цяпер ягонья акуляры прывязаныя шнурком да гузіка на каўняры; яны гойдаюцца на фіялетавым маленькім пераносьці і ўвесь час сасьлізгваюць то ў адзін, то ў другі бок, таму ён нахіляе галаву, калі размаўляе, каб утрымаць акуляры ў раўнавазе. Гэта ейны доктар.

На тое, каб прыдбаць трох чорных дзённых санітараў, у яе пайшло яшчэ больш гадоў выпрабаваньня і адкідваньня тысячаў кандыдатаў. Яны прыходзяць да яе доўгім чорным шэрагам змрочных насатых масак, узьненавіджваючы яе і ейную крэйдавую лялечную бель зь першага ж погляду. Яна

вывучае іх і іхную нянавісьць прыкладна месяц, а потым ад іх пазбаўляецца, бо яны ненавідзяць недастаткова. Калі яна нарэшце атрымоўвае тых траіх, якіх хацела, — паасобку цягам шэрагу гадоў, уплятаючы іх у свой плян і ў сваё сьціва, — яна цалкам перакананая, што тыя ненавідзяць дастаткова, каб быць спраўнымі.

Першага яна прыдбала на мой шосты год у аддзяленьні — скручанага мускулістага карузліка колеру мокрага асфальту. Ягоную маці гвалцілі ў Джорджыі, пакуль ягоны тата стаяў, прывязаны пастронкамі ад плуга да распаленай жалезнай печкі, і кроў сьцякала яму ў боты.

Пяцігадовы хлопчык назіраў за гэтым з каморкі, вылупляючы вока, каб глядзець у шчыліну паміж дзвярыма і вушаком, і ад таго часу ён ня вырас ані на цалю. Цяпер ягоныя павекі зьвісаюць з броваў, быццам яму на пераносьсе ўсеўся кажан. Павекі як тонкая шэрая тканіна, ён паднімае іх толькі крыху штораз, калі ў аддзяленьні зьяўляецца новы белы; ён пазірае з-пад іх, вывучае гэтага чалавека з галавы да ног і ківае толькі раз, быццам бы ён, так-так, абсалютна пераканаўся ў нечым, у чым ужо і раней быў упэўнены. Ён хацеў насіць з сабой шкарпэтку, поўную шроту, калі ўпершыню зьявіўся на працы, каб прыводзіць пацыентаў у парадак, але яна сказала яму, што так ужо ня робяць, прымусіла яго пакінуць гэтую штуку дома і навучыла свайму ўласнаму мэтаду; навучыла, як не паказваць сваёй нянавісьці, і быць спакойным, і чакаць, чакаць невялічкай перавагі, невялічкай слабіны, а тады зацягнуць вяроўку і ціснуць, не паслабляючы. Увесь час. Вось так іх прыводзяць у парадак, навучыла яна яго.

Астатнія двое чорных зьявіліся на два гады пазьней, прыйшлі на працу з розьніцай у часе прыкладна месяц. Абодва выглядаюць настолькі падобнымі, што я думаю, яна замовіла копію з таго, які зьявіўся першым. Яны высокія, кашчавыя і вострыя, а на іхных тварах вышчарблены выраз, які ніколі не мяняецца, як каменныя аканечнікі стрэлаў. Іхныя вочы заостраныя, а калі церануцца аб іхныя валасы, дык здзярэш скуру.

Усе яны чорныя, як тэлефоны. Чым яны чарнейшыя, зразуме-ла яна з доўгага цёмнага шэрагу, што працаваў тут раней, тым болей яны будуць прыбіраць, шараваць і ўтрымліваць аддзя-леньне ў парадку. Напрыклад, уніформы ва ўсіх траіх заўсёды чысыцюткія, як сьнег. Белыя, халодныя і шорсткія, як ейная ўласная.

Усе трое носяць накрухмаленыя беласьнежныя нагавіцы, белыя кашулі з мэталёвымі кнопкамі на адным баку і белыя чаравікі, адпаліраваныя, як лёд, з чырвонымі гумавымі падэшвамі, ціхімі, як мышы ў калідоры. Яны ніколі ня робяць ніякага шуму, калі рухаюцца. Яны матэрыялізуюцца ў роз-ных месцах аддзяленьня штораз, калі хтосьці з пацыентаў на-важваецца зрабіць нешта прыватнае ці прашаптаць іншаму нейкі сакрэт. Пацыент у куце ў самоце, калі раптам чуецца піск і ля яго шчакі марозіць; ён павяртаецца ў тым кірунку і заўважае халодную каменную маску ў паветры над ім каля сьцяны. Ён бачыць толькі чорны твар. Ніякага цела. Сьцены такія ж белыя, як уніформа, адпаліраваныя, як дзьверы льодоў-ні, і на гэтым фоне здаецца, што чорны твар і рукі лунаюць у паветры, як прывід.

Гады трэніровак падладжваюць усіх траіх чорных бліжэй і бліжэй да частаты Вялікай Сястры. Адзін за адным яны ўжо здольныя адключачца ад правадоў і працаваць праз радыёсыгнал. Яна ніколі не дае загадаў услых і не пакідае пісьмовых інструкцыяў, якія магла б знайсці падчас навед-ваньня жонка некага з пацыентаў ці школьная настаўніца на экскурсіі. Ёй гэтага болей ня трэба. Яны ў кантакце на вы-сакавольтавай хвалі нянавісьці, і чорныя ўжо выконваюць ка-манду раней, чым тая зьявіцца ў ейнай галаве.

Таму калі Сястра набрала свой пэрсанал, аддзяленьне запра-цавала спраўна, як гадзіннік вартаўніка. Усё, што прысут-ныя думаюць, кажуць і робяць, сплянаванае за некалькі ме-сяцаў загадзя на падставе кароткіх запісаў, якія Сястра робіць удзень. Усё гэта друкуецца і заганяецца ў машыну, якая гудзе за сталёвымі дзьвярыма ў куце Сястроўні. З машыны вылазяць

карткі распарадку дня, на кожнай зь іх — узор з маленькіх круглых дзірачак. На пачатку кожнага дня адпаведна датаваную КРД засоўваюць у шчыліну ў сталёвых дзвьярах, і сьцены пачынаюць гудзець: сьвятло ў палаце запальвацца а шостаі трыццаць, вострыя хутка выскокваюць з ложкаў, бо чорныя могуць іх балюча падагнаць на працу — шараваць падлогі, чысьціць попельніцы, паліраваць драпіны на сьцяне, там, дзе напярэдадні закараціла аднаго старога, і той засмаліўся, спавіты дымам і смуродам гарэлай гумы. Вазочнікі перакідваюць зьмярцьвелыя здзервянелыя ногі на падлогу і чакаюць, седзячы, як статуі, пакуль нехта падкоціць ім крэслы. Кабачкі мочацца ў ложкаі, спрацоўвае электрашок і званок, і яны скочваюцца на кафляную падлогу, дзе чорныя могуць паліваць іх са шлянгаў і апранаць у чыстую зялёную ўніформу...

Шэсьць сорок пяць, бзыкаюць машынкi ў галільні, і вострыя ў люстэрках шыхтуюцца ў шэраг паводле альфабэту, А, Б, В, Г... Хронікі-хадакі кшталту мяне заходзяць, калі з вострымі скончана, потым заочваюць вазочнікаў. Астатніх трох старых, з покрывам жоўтай цьвілі на адвіслаі скуры пад падбародзьдзіямі, голяць у іхных крэслах у дзённым пакоі, прышпіліўшы за ілбы скуранымі пасамі, каб яны ня вырубіліся ад электрабрытвы.

Часам раніцамі — асабліва ў панядзелкі — я хаваюся і спрабую вырвацца з раскладу. Іншымі раніцамі я мяркую, што хітрэй будзе проста рухацца паміж А і В у альфабэтным шэрагу, як і ўсе астатнія, не падымаючы ног, — магутныя магніты ў падлозе цягнуць усіх праз аддзяленьне, нібы машынкi на атракцыёне.

Сёмая гадзіна, адчыняецца сталюўка, і парадак чаргі мянецца на супрацьлеглы: спачатку вазочнікі, потым хадакі, а потым вострыя бяруць падносы, кукурузныя шматочкі, яечню з бэконам, тосты — а гэтым ранкам яшчэ й кансэрваваны пэрсік на лісьціку зялёнай парванай салаты. Некаторыя вострыя прыносяць падносы вазочнікам. Большасьць вазочнікаў — гэта проста хронікі з хворымі нагамі, але сярод іх ёсьць

трое, у якіх целы ад шыі долу зусім не працуюць, ды і вышэй ня вельмі. Іх завуць кабачкамі. Чорныя прыкочваюць іх, калі ўсе астатнія ўжо ўселіся, ставяць іхныя вазкі ля сьцяны і прыносяць ім аднолькавыя падносы з прымацаванымі дыетычнымі карткамі і гразкай цёртай ежай. «МЭХАНІЧНА АПРАЦАВАНАЕ МЯККАЕ» — напісана на картках для гэтых траіх: яйкі, шынка, хлеб, бэкон, усё перажаванае трыццаць два разы сталёвай машынай на кухні. Я бачу, як яна надзімае закратаваныя вусны, нібы шлянг пыласоса, і выплёўвае камяк пражанай шынкі на талерку з такім гукам, як у хляве.

Чорныя загрузаюць ежу ў ружовыя сьлінявыя раты кабачкоў крыху захутка, каб глытаць, і «мэханічна апрацаванае мяккае» вылазіць і спаўзае па малючкіх падбародках на зялёную ўніформу. Чорныя лаюцца на кабачкоў і разьдзіраюць ім раты, круцячы лыжкамі, нібы вышкрабаюць гніль зь яблыка.

— Гэты стары пярдун Блэстык, ён проста ў мяне на вачах на шматкі рвецца. Ужо й ня ведаю, жарэ ён пюрэ са скваркамі ці кавалкі свайго сранага языка...

Сем трыццаць, зноў у дзённы пакоі. Вялікая Сястра пазірае праз сваё адмысловае шкло, заўсёды адпаліраванае да празрыстасьці, і ківае ў згодзе з тым, што бачыць, потым працягвае руку і адрывае аркушык са свайго календара — на дзень бліжэй да мэты. Яна націскае на кнопку, каб усё пачалося. Я чую вібрацыю нейкай нябачнай вялікай бляхі. Усім увага. Вострыя: сядайце на сваім баку пакою і чакайце, пакуль прынясуць карты і «манаполькі». Хронікі: сядайце на сваім баку і чакайце скрынку-падарунак ад Чырвонага Крыжа з карцінкамі-складанкамі. Эліс: ідзі на сваё месца ля сьцяны, падымі рукі для цьвікоў і сікай сабе ў калашыну. Піт: круці галавой, як лялька. Скэнлан: рухай вузлаватымі рукамі на стале перад сабой, рабі ўяўную бомбу, каб падарваць уяўны свет. Гардынг: пачынай гаварыць, махаючы рукамі-галубамі ў паветры, потым злаві іх у пастку пад пахамі, бо дарослыя мужчыны ня мусяць так махаць сваімі прыгожымі рукамі. Сэфэлт: пачынай скардзіцца, што ў цябе баляць зубы і выпадаюць ва-

ласы. Усе разам: удыхнулі... выдыхнулі... У дасканалым парадку; усе сэрцы б'юцца з частатой, загаданай КРД. Гук адладжаных цыліндраў рухавіка.

Як у мультфільмах, дзе плоскія чорныя контуры фігурак прадзіраюцца скрозь нейкую дурнаватую гісторыю, якая магла б быць сапраўды сьмешнай, калі б гэтыя мульцяшныя фігуркі не былі сапраўднымі людзьмі...

Сем сорок пяць, чорныя ідуць уздоўж шэрагу хронікаў, прыладжваюць катэтэры тым, хто сядзіць для гэтага дастаткова спакойна. Катэтэры — скарыстаныя прэзэрватывы, абрэзанія з двух бакоў і прыматаныя ізаляцыйнай стужкай да трубак, якія спускаюцца па назе ў плястыкавыя пакеты з надпісам: «АДНАРАЗОВЫ. НЕ ВЫКАРЫСТОЎВАЦЬ ДВОЙЧЫ». У канцы кожнага дня я мушу іх мыць. Чорныя прымацоўваюць прэзэрватывы да валасоў на целе, таму старыя катэтэрныя хронікі безвалосыя, як немаўляты, — валасы застаюцца на адарваных стужках.

Восьмая гадзіна, сцены зумкаюць і гудуць напоўніцу. Дынамік на столі кажа: «Прыём лекаў», — голасам Вялікай Сястры. Мы глядзім на шкляную скрынку, дзе яна сядзіць, але яна ня побач зь мікрафонам; насамрэч яна ад мікрафона за тры мэтры, вучыць адну зь сястрычак, як правільна падрыхтаваць паднос зь лекамі, каб усе пігулкі былі ў дасканалым парадку. Вострыя шыхтуюцца ля шкляных дзэвярэй. А, Б, В, Г, потым хронікі, потым вазочнікі (кабачкі атрымоўваюць свае лекі пазней, размяшаныя ў лыжцы яблычнай мязгі). Пацыенты падыходзяць па адным і атрымліваюць капсулю ў папяровым кубачку — закідваюць яе ў глотку, а сястрычка налівае ў кубачак вады — запіць. Зрэдку нейкі дурань можа спытацца, якія штукі яго абавязваюць глытаць.

— Пачакай крышачку, сонейка: што гэта за дзэве маленькія чырвоныя пігулкі побач з маімі вітамінкамі?

Я яго ведаю. Гэта вялікі злосны востры, які ўжо набывае рэпутацыю бунтаўніка.

— Гэта проста прэпарат, містэр Тэйбэр, ён вам на карысьць. Давайце, глытаем.

— Але я пытаюся, які гэта прэпарат. Вядома ж, я бачу, што гэта пігулкі...

— Проста глытайце ўсё, добра, містэр Тэйбэр?.. Ну, дзеля мяне, — яна кідае хуткі позірк на Вялікую Сястру, каб праверыць, ці прымальны гэты мэтад лёгкага флірту, а потым зноў глядзіць на вострага. Ён усё яшчэ не гатовы глытаць нешта, зьмесьціва чаго яму невядомае, нават дзеля яе.

— Міс, я не хачу ствараць вам праблемаў. Але і мне недаспадобы глытаць няясна што. Адкуль я ведаю, што гэта не адна з тых дзіўных пігулак, якія робяць мяне ня тым, кім я ёсьць?

— Не хвалойцеся, містэр Тэйбэр...

— Хвалявацца? Я проста хачу даведацца, Божа ж ты мой...

Але Вялікая Сястра ціха падыходзіць да яго і бярэ за руку, паралізуючы яго да пляча.

— Нічога, міс Флін, — кажа яна. — Калі містэр Тэйбэр хоча паводзіцца, як дзіця, магчыма, зь ім так і трэба абыходзіцца. Мы спрабавалі быць зь ім добрымі і паважлівымі. Відавочна, гэта не працуе. Варожасьць, варожасьць, вось якую мы атрымліваем падзяку. Вы можаце ісьці, містэр Тэйбэр, калі не жадаеце прымаць лекаў пэрааральна.

— Усё, што я хацеў даведацца, гэта...

— Можаце ісьці.

Калі яна адпускае ягоную руку, ён адыходзіць, мармычучы, і ўсю раніцу мые сарціры, думаючы пра гэтыя капсулі. Адноўчы я здолеў сысьці, затрымаўшы адну з такіх самых чырвоных

капсуляў пад языком, зрабіў выгляд, што праглынуў, а потым раструшчыў яе ў каморцы для швабраў. На нейкае імгненьне, перш чым усё ператварылася ў белы пыл, я пабачыў мініятурны электронны элемент, кшталту тых, зь якімі некалі працаваў у радыёвойсках: мікраскапічныя правадкі, абмотка і транзыстары — іх зрабілі так, каб яны распадаліся ад кантакту з паветрам...

Восем дваццаць, прыносяць карты і складанкі...

Восем дваццаць пяць, нейкі востры згадвае, што калісьці падглядаў, як ягоная сястра мылася ў купальні; трое за адным сталом зь ім падымаюцца і бягуць навывперадкі, каб першымі запісаць гэта ў журнал...

Восем трыццаць, дзьверы аддзяленьня адчыняюцца, і забягаюць два тэхнікі, ад якіх тхне выпіўкай; тэхнікі заўсёды рухаюцца шпаркім крокам ці падбегам, бо яны заўсёды так моцна нахілены наперад, што ім даводзіцца крочыць хутка, каб застацца на нагах. Яны заўсёды нахілены наперад і заўсёды пахнуць так, нібы стэрэлізавалі свае інструмэнты ў алькаголі. Яны зачыняюць за сабой дзьверы лябараторыі, а я падмятаю паблізу і магу разабраць іхныя галасы праз страшэнныя зззшш-зззшш-зззшш сталі аб тачыла.

— Чаго ёй трэба ў такую рань?

— Ды выключальнік цікаўнасьці паставіць нейкаму боўдзілу, які свой нос не туды суне. Яна кажа тэрмінова, а я нат ня ведаю, ці ёсьць у нас цяпер такія хрэні.

— Можа, давядзецца званіць у Ай-Бі-Эм, каб яны хуценька даслалі; пайду зірну на складзе...

— Гэй, каб двойчы не хадзіць, прыцягні пляшку чыстай жытняй. Трэба астаграміцца, а то я, халера, па шрубках не трапляю. Ну ды хрэн зь ім, усё лепей, чым у гаражы рабіць...

Іх галасы гучаць змушана, і рэплікі занадта хуткія, каб гэта была сапраўдная гутарка, — больш падобна да дыялёгаў у мультыках. Я ўцякаю, каб мяне не застукалі.

Двое вялікіх чорных ловаць Тэйбэра ў сарціры і цягнуць у пакой з матрацам. Ён атрымоўвае добрага высьпятка па нагах. Крычыць як рэзаны. Я здзіўлены, якім бездапаможным ён выглядае, калі яны трымаюць яго, быццам яму скруцілі рукі чорнымі жалезнымі прутамі.

Яго прыціскаюць тварам да матрацу. Адзін сядзе яму на галаву, а другі разрывае ззаду нагавіцы і цягне за тканіну так, што Тэйбэраў пэрсікавага колеру азадак абрамляецца сакавіта-салатавай махрою. Тэйбэр, уткнуты тварам у матрац, душыцца праклёнамі, а чорны, што сядзіць у яго на галаве, паўтарае: «От так, міста Тэйбэр, от так...» Сястра ідзе па калідоры, намазваючы вазэлін на доўгую голку, зачыняе дзьверы, так што іх усіх прыкладна сэкунду не відаць, а потым адразу ж выходзіць, выціраючы голку кавалкам тканіны з Тэйбэравых штаноў. Яна пакінула слоік з вазэлінам у пакоі. Перш чым чорны зачыняе за ёй дзьверы, я заўважаю, што той, які дагэтуль сядзіць на галаве ў Тэйбэра, абцірае яго сурвэткай. Яны там яшчэ доўга, а потым дзьверы зноўку адчыняюцца, і яго нясуць па калідоры ў лябараторыю. Цяпер зь яго цалкам сарвалі зялёную ўніформу, і ён загорнуты ў вільготную прасьціну...

Дзевятая гадзіна, маладыя практыканты са скуранымі латкамі на локцях пяцьдзясят хвілінаў размаўляюць з вострымі пра тое, што тыя рабілі, калі былі дзецьмі. Вялікая Сястра падзрона ставіцца да іхнага спартовага выгляду, і тыя пяцьдзясят хвілінаў, што яны ў аддзяленьні, даюцца ёй цяжка. Пакуль яны тут, абсталяваньне пачынае барахліць, а яна хмурыцца і робіць нататкі, каб пазьней праверыць асабістыя справы гэтых хлопцаў — мо калі парушалі Правілы дарожнага руху ці нешта такое...

Дзевяць пяцьдзясят, практыканты сыходзяць, і абсталяваньне зноў гудзе роўна. Сястра назірае за дзённым пакоем

са сваёй шкляной скрыні; сцэна перад ёй зноў набывае блакітна-сталёвую яснасьць, чысты мерны рух вясёлага мультфільму.

Тэйбэра вывозяць зь лябараторыі на каталцы.

— Давялося зрабіць яму яшчэ адзін укол, бо ён пачаў прытомнець, калі мы пампавалі вадкасьць з хрыбетніка, — кажа ёй тэхнік. — Як вы думаеце, калі ўжо так атрымалася, мо яго адразу адвезьці ў першы будынак і падсілкаваць на ЭШТ, каб наркозу не марнаваць?

— Я думаю, гэта выдатная прапанова. Потым яшчэ можна звязіць яго на энцэфалёграф, магчыма, мы знойдзем доказы, што тут трэба папрацаваць над мазгамі.

Тэхнікі адбягаюць, штурхаючы каталку, як мульцяшкі — ці як марыянэткі, завадныя лялькі ў нейкім эпізодзе з «Панча і Джудзі», дзе ўсім трэба сьмяяцца, калі ляльку б'е чорт, а потым яна ўлазіць галавой наперад у пашчу ўсьмешлівага кракадзіла...

Дзясятая гадзіна, прыходзіць пошта. Часам можна атрымаць парваны канвэрт...

Дзесяць трыццаць, заходзіць дзядзька для сувязяў з грамадзкасьцю, а за ім цёткі з жаночага клюбу. Ён пляскае ў тлустыя далоні каля дзвярэй у дзённы пакой.

— Ну, прывітаньне, хлопцы; малайцом, малайцом... Паглядзіце навокал, дзяўчаты; праўда, як тут чыста, як сьветла? Гэта ўсё міс Брыдар. Я выбраў гэтае аддзяленьне, бо гэта яе аддзяленьне. Яна, дзяўчаты, тут як маці. Я не пра ўзрост, ну, вы ж, дзяўчаты, зразумелі...

Каўнер ягонай кашулі такі цесны, што твар надзімаецца, калі ён сьмяецца, а ён сьмяецца амаль увесь час невядома з чаго, тонкім і хуткім сьмехам, быццам хоча спыніцца і ня можа.

Ягоны твар надзімаецца, чырвоны і круглы, як шарык, на якім намалявалі аблічча. У яго на твары і на галаве практычна няма валасоў; так, нібы ён некалі іх збольшага наклеіў, але яны патроху асыпаліся яму на манжэты, у кішэню кашулі і за каўнер. Мо таму ён і носіць такія цесныя кашулі — каб валасы за каўнер ня падалі.

Мо таму ён таксама так шмат сьмяецца, бо крыху валасоў туды ўсё ж трапляе.

Ён часта ладзіць гэтыя экскурсіі — з сур'ёзнымі жанчынамі ў пінжаках спартовага фасону, жанчыны ківаюць яму, пакуль ён расказвае, як зь цягам гадоў усё палепшылася. Ён паказвае на тэлевізар, на вялікія скураныя крэслы, на чысьценькія пітныя фантанчыкі; потым яны ідуць выпіць кавы ў Сястроўню. Часам ён прыходзіць адзін і проста стаіць пасярэдзіне дзённага пакою, пляскае ў далоні (можна пачуць, што яны мокрыя), пляскае два ці тры разы, пакуль яны ня зліпнуцца, а потым трымае іх, нібы ў малітве, пад адным са сваіх шматлікіх падбародкаў і пачынае круціцца. Ён круціцца пасярод пакою, ашалела і ўтрапёна глядзячы на тэлевізар, на новыя карціны на сьценах, на пітны фантанчык. І сьмяецца.

Што ён такога сьмешнага бачыць, нам ён ня кажа, і адзінае сьмешнае, што бачу я, гэта тое, як ён там круціцца, нібы гумавая цацка — калі штурхануць, дык адчуеш, што ўся вага ў яго зьнізу, а ён зноў выпрастаецца і зноў закруціцца. Ён ніколі, ніколі не глядзіць людзям у твар...

Дзесяць сорак, сорак пяць, пяцьдзясят, пацыенты сыходзяць і вяртаюцца з працэдураў — ЭТ, ПТ ці ФТ — ці з падазронах пакойчыкаў, дзе сьцены ніколі не бываюць аднолькавага памеру і дзе падлогі нахіленыя. Гук абсталяваньня ўжо дасягнуў стабільнай працоўнай хуткасьці.

Аддзяленьне гудзе так, як я некалі чуў на бавоўнапрадзільнай фабрыцы, калі нашая футбольная каманда гуляла зь нейкай школай у Каліфорніі. Неяк пасья добрага сэзону заўзятары

ў нашым мястэчку настолькі заганарыліся і ашалелі ад радасьці, што купілі нам квіткі на самалёт у Каліфорнію, каб мы згулялі там супраць школьнай каманды, якая выступала ў нацыянальным чэмпіянаце. Калі мы прыляцелі, нам трэба было зьездзіць на экскурсію на мясцовае прадпрыемства. Наш трэнэр меў звычку пераконваць усіх, што спорт спрыяе адукацыі, бо падчас падарожжаў людзі могуць атрымаць новыя веды. Таму падчас кожнай нашай паездкі ён цягнуў каманду на маслабойні, фэрмы і кансэрвавыя заводы. У Каліфорніі нам трапілася бавоўнапрадзільная фабрыка. Калі мы туды прыйшлі, большасьць каманды хуценька прабежлася па цэху і пайшла назад у аўтобус рэзацца ў карты на валізах, але я застаўся, у куце, каб не замінаць маладзенькім мурынкам, што бегалі сюды-туды па праходах паміж машынамі. Фабрыка прывяла мяне ў нейкі мройны стан, усё гэтае гудзеньне, і шчоўканьне, і бразгат людзей і машынаў, іх рытмічныя рэзкія рухі. Таму я й застаўся, калі астатнія сышлі, а яшчэ таму, што мне гэта неяк нагадала пра мужчынаў з племені, якія пакінулі вёску ў яе апошнія дні, каб працаваць на драблцы жвіру для загаты. Гэты ўтрапёны рытм, твары, загіпнатызаваныя манатоннымі рухамі... Я хацеў сысьці разам з камандай, але ня мог.

Была раніца на пачатку зімы, і я ўсё яшчэ меў на сабе чырвона-зялёную куртку, што нам падарылі за перамогу на мясцовым чэмпіянаце, — са скуранымі рукавамі і нашытай на сьпіну эмблемай, дзе было напісана пра нашу перамогу — таму шмат якія мурыначкі на мяне паглядалі. Я зьняў куртку, але позіркаў не паменела. У тых часы я быў нашмат большы, чым цяпер.

Адна дзяўчына адышлася ад свайго станка, агледзелася, каб пабачыць, ці няма побач брыгадзіра, а потым падышла да мяне. Спыталася, ці мы будзем гуляць супраць школьнай каманды ўвечары, і сказала, што ейны брат гуляе за іх у абароне. Мы крыху пагутарылі пра футбол ды пра розныя іншыя штукі, і я заўважыў, што яе твар быў расплывісты, нібы паміж намі вісеў туман. Гэта быў баваўняны пух, што церушыўся ў паветры.

Я сказаў ёй пра пух. Прамовіў, што мне здаецца, нібыта я бачу ейны твар туманным ранкам падчас паляваньня на качак, а яна закаціла вочы, фыркнула, прыкрыўшы далонькай вусны, а потым спыталася:

— І шо ж гэта такое, інцярэсна, ты б зрабіў са мной удваіх у засадзе на вутак?

Я адказаў, што даў бы ёй патрымаць маю даўгую стрэльбу, і дзяўчаты па ўсім цэху пачалі хіхікаць у кулакі. Я сам крыху пасьмяяўся, пабачыўшы, як дасьціпна ў мяне атрымалася. Мы ўсё яшчэ гутарылі і сьмяяліся, калі яна схапіла мяне за рукі і моцна сьціснула. Рысы ейнага твару рэзка трапілі ў ідэальны фокус; я пабачыў, што яна нечым моцна напалоханая.

— Давай, — прашаптала яна, — давай, забяры мяне, велікан. З гэтай тут фабрыкі, з гэтага мястэчка, з гэтай жывьні. Забяры мяне ў якую засаду на вутак хоць дзе. Хоць дзе, *абы ня тут*. Га, велікан, га?

Ейны цёмны прыгожы твар блішчаў перада мной. Я стаяў з разяўленым ротам, думаў, што ёй адказаць. Мы былі так счэпленыя мо пару сэкондаў; потым фабрыка загула яшчэ мацней, і нешта пацягнула яе ад мяне. Нейкі нябачны мне шнур, прычэплены да ейнай квяцістай чырвонай спадніцы, адцягваў яе назад. Ейныя пазногці драпалі маю скуру, і як толькі мы згубілі кантакт, яе твар зноў сышоў з фокусу, стаў размытым і, нібы шакаляд у сьпякоту, пачаў таяць за віхурай баваўнянага туману. Яна сьмяялася і круцілася, і я на імгненьне згледзеў ейную жоўтую нагу пад віхурай спадніцы. Дзяўчына падміргнула мне праз плячо, калі бегла назад да свайго станка, да кучы валакна, што ўжо спаўзала на падлогу з варштата; яна схапіла гэтую кучу і лёгка, як пёрка, пабегла ўздоўж шэрагу станкоў, каб закінуць валакно ў грузавік; потым яна зьнікла за рогам.

Усё гэтае хістаньне і кручэньне верацёнаў, пераскокваньне чаўнакоў, шпулі, што, расьсякаючы паветра, брынялі нітка-

мі, пабеленыя сьцены і сталёва-шэрыя станкі, дзяўчаты ў квяцістых спадніцах, што гойсалі сюды-туды, павуціна белых лініяў у паветры, на якую была нібы нанізана фабрыка — усё гэта засталася са мной, і час ад часу нешта ў аддзяленьні выклікае гэта ў памяці.

Так. Вось што я ведаю. Аддзяленьне — гэта фабрыка для Камбінату. Тут выпраўляюць памылкі, якія зрабіла вуліца, сям'я, царква, школа — вось такі гэта шпіталь. Калі гатовы прадукт вяртаецца ў грамадзтва, адрамантаваны, як новы, часам *лепшы* за новы, гэта напаўняе радасьцю сэрца Вялікай Сястры; нешта, што трапіла сюды пакручаста адрозным, цяпер — дзейная прыстасаваная шрубка, гонар усёй установы, на які прыемна паглядзець. Паназірайце, як ён соўтаецца па зямлі з прыпаянай усьмешкай і як ён цудоўна ўпісаўся ў прыемны раёнчык, дзе якраз цяпер уздоўж вуліцы рыюць канавы, каб пракласьці водаправод. Гэта робіць яго шчаслівым. Ён прыстасаваўся да навакольля, нарэшце...

— Ну, я ў жыцьці ня бачыў такой перамены, як з Максўэлам Тэйбэрам, калі ён вярнуўся з больніцы. Крыху сінякоў пад вачыма, крыху схуднеў, і ведаеш што? *Зусім новы чалавек*. Божа ж ты мой, што робіць сучасная амэрыканская навука...

А ў ягоным сутарэньні штоноч далёка за поўнач гарыць сьвятло, бо элемэнты заповоленага дзеянья, якія яму ўсталявалі тэхнікі, надаюць ягоным пальцам жвавае ўмельства, і ён нахіляецца над напампаванымі снатворным целамі — сваёй жонкі, дзвюх маленькіх дачок чатырох і шасьці гадоў, суседа, зь якім ён ходзіць у панядзелкі гуляць у боўлінг — ён прыстасоўвае іх, як прыстасавалі яго. Вось так гэта ўсё пашыраецца.

Калі ён нарэшце адключаецца праз запраграмаваную колькасьць гадоў, горад аддае яму пашану, мясцовая газэта друкуе фотаздымак, дзе ён летась дапамагаў бойскаўтам у Дзень прыбіранья могілак, а ягоная жонка атрымлівае ліст ад дырэктара мясцовай школы пра тое, як Максўэл Ёілсан Тэйбэр служыў натхненьнем для моладзі нашага цудоўнага раёну.

Нават працаўнікі моргу, якія звычайна за грош задушыцца гатовыя, гэтым разам узрушаныя:

— Да-а-а, ты паглядзі на яго: старэча Макс Тэйбэр, добры быў дзядзька. Мо скарыстаць грым падаражэй, а з жонкі ўзяць, як за звычайны? Не, чэрці яго бяры, давай усё бясплатна зробім.

Такі пасьпяховы выпісаны — гэта прадукт, які напаўняе радасьцю сэрца Вялікай Сястры і стварае добрую рэпутацыю ейнай прафэсіі і ўсёй галіне агулам. Усе задаволеныя выпісаным.

Але любы новенькі — гэта зусім іншая штука. Нават новенькі з найлепшымі паводзінамі абавязкова будзе патрабаваць нейкай працы, каб ён увайшоў у рэжым, а таксама ніколі нельга ведаць, калі ж можа зьявіцца той пэўны новенькі, дастаткова свабодны, каб псаваць усё налева і направа, каб сапраўды нарабіць тут вэрхалу і паставіць пад пагрозу ўсю дасканалую працу ўстанова. А я ўжо тлумачыў, што Вялікая Сястра вельмі турбуецца, калі нешта замінае ейнай установе працаваць дасканала.



Перад поўднем ізноў запусьцілі туман-машыну, але не напоўніцу; туман не такі ўжо густы, і я магу нешта пабачыць, калі вельмі напружваюся. Хутка прыйдзе дзень, калі я кіну напружвацца і цалкам спыню кантроль над сабой, згублюся ў тумане, як некаторыя іншыя хронікі, але пакуль што мяне цікавіць гэты новенькі — я хачу паглядзець, як ён паставіцца да групавага сходу, які вось-вось пачнецца.

За дзесяць хвіляў да гадзіны туман цалкам расьсеяўся, і чорныя загадваюць вострым ачысьціць памяшканьне для сходу. Усе сталы зь дзённага выносяць у купальню праз калідор — будзе дзе разгарнуцца, кажа Макмэрфі, быццам зьбіраецца ладзіць танцулькі.

Вялікая Сястра сочыць за ўсім праз сваё вакно. Яна не зварухнулася зь месца добрыя тры гадзіны, нават паабедаць не схадзіла. Дзённы пакой вызваляюць ад усіх сталоў; а першай доктар выходзіць са свайго кабінэту ў канцы калідору, ківае Сястры, праходзячы міма ейнага вакна, і сядзе ў сваё крэсла зьлева ад дзвярэй. Пацыенты сядваюць пасля яго; потым у пакой падцягваюцца мэдсёстры і практыканты. Калі ўсе паселі, Вялікая Сястра падымаецца са свайго месца, ідзе ў кут Сястроўні да сталёвай панэлі з рэгулятарамі ды кнопкамі і настаўляе нейкую аўтаматычную праграму, каб тая ўсё кантралявала, пакуль яе няма на месцы. Яна заходзіць у дзённы пакой, трымаючы ў руках журнал і поўны кошык нейкіх нататак. Хоць яна тут цэлых паўдня, ейная ўніформа па-ранейшаму такая накрухмаленая і жорсткая, што нідзе ня гнецца; тканіна нібы трэскаецца на суставах з такім гукам, быццам нехта складае замарожаны брызэнт.

Яна сядзе справа ад дзвярэй.

Амаль адразу, як яна села, стары Піт Банчыні падымаецца зь месца, пачынае круціць галавой і хрыпець:

— Я стаміўся. Ууу, Госпадзе, ууу, я жудасна стаміўся...

Ён заўсёды так робіць, калі ў аддзяленьні зьяўляецца новы чалавек, які можа яго паслухаць.

Вялікая Сястра не глядзіць на Піта. Яна перабірае паперы ў кошыку:

— Хто-небудзь, сядзьце каля містэра Банчыні, — кажа яна. — Супакойце яго, каб мы маглі пачаць сход.

Білі Бібіт вяртае Піта ў крэсла. Піт павярнуўся да Макмэрфі і матляе галавой з боку на бок, як сьвятло сэмафора на чыгуначным пераезьдзе. Ён працаваў на чыгунцы трыццаць гадоў; цяпер знасіўся ўшчэнт, але ўсё яшчэ рухаецца паводле сыгналаў памяці.

— Я стамі-і-іўся, — кажа ён, матляючы галавой, тварам да Макмэрфі.

— Спакойна, Піт, — шэпча Білі і кладзе сваю рабаціністую руку Піту на калена.

— ...Жудасна стаміўся...

— Я ведаю, Піт, — Білі суцяшальна ляпае яго па худым калене, і Піт адхіляе назад галаву, зразумеўшы, што сёньня ніхто ня зьверне ўвагі на ягоную скаргу.

Сястра дастае свой гадзіннік, глядзіць на гадзіннік на сцяне ў аддзяленьні, нешта пераводзіць у сваім і кладзе яго насупраць сябе ў кошык. Яна дастае з кошыка тэчку.

— Такім чынам, можам пачынаць сход?

Упэўнена азіраецца, круцячы галаву на шарніры шыі, каб пабачыць, ці нехта яшчэ не зьбіраецца перарваць яе. Ніхто з нашых не глядзіць ёй у вочы, усе ўтаропіліся сабе ў рукі. Акрамя Макмэрфі. Той расьсеўся на крэсьле ў куце, сядзіць так, быццам гэта ягонае месца спрадвеку, і назірае за кожным ейным рухам. Матацыклетная кепка — дагэтуль на рудой галаве, нібы ён прыйшоў удзельнічаць у гонках. Ён робіць на калене здым тальлі і складае яе магутным шчаўчком, які рэхам разносіцца ў мёртвай цішы. Рухавыя вочы Вялікай Сястры затрымліваюцца на ім на сэкунду. Яна ўсю раніцу назірала, як ён гуляе ў карты, і хоць не пабачыла, каб нейкія грошы пераходзілі з рук у рукі, яна падазрае: не такі ён чалавек, каб задаволіцца правілам аддзяленьня: гуляць толькі на запалкі. Ён зноўку здымае і зашчоўквае тальлю, якая потым зьнікае ў вялікай далоні.

Сястра зноў пазірае на гадзіннік і дастае з тэчкі, якую трымае ў руках, аркушык паперы, глядзіць на яго і вяртае на месца. Потым кладзе тэчку і бярэ журнал. Эліс кашляе са свайго месца на сцяне; яна чакае, пакуль ён перастане.

— Такім чынам. Пры канцы сходу ў пятніцу... мы абмяркоўвалі праблему містэра Гардынга... датычна ягонай маладой жонкі. Раней ён казаў, што яна надзеленая надзвычай вялікім памерам бюсту, і што гэта яго турбавала, бо яна прыцягвала позірк мужчынаў на вуліцы. — Яна пачынае гартаць журнал, утырканы закладкамі з лапікаў паперы. — Паводле запісаў, зробленых рознымі пацыентамі ў журнале, яны чулі, як містэр Гардынг казаў, што яна «відавочна сама дае гэтым казлам нагоду пляцца». Таксама чулі, як ён казаў, што, магчыма, ён сам дае ёй падставы шукаць ад іншых знакаў сэксуальнай зацікаўленасці. Чулі, як ён сказаў: «Мая міленькая, але неадукаваная жоначка лічыць, што калі слова ці жэст ня маюць прысмаку брутальнага мускулістага самца, дык гэта слова ці жэст нямоглага франта».

Далей яна нейкі час моўчкі чытае з журнала і загортвае яго.

— Ён таксама казаў, што пышныя грудзі жонкі часам напаўнялі яго пачуцьцём непаўнаўнартаўсці. Такім чынам. Ці жадае нехта крануцца гэтай тэмы?

Гардынг заплюшчвае вочы; усе маўчаць. Макмэрфі аглядае астатніх, чакае, ці нехта адкажа, потым падымае руку і пстрыкае пальцамі, нібы школьнік на занятках; Сястра ківае яму.

— Містэр... ээ... Макмарфа?

— Крануцца чаго?

— Што? Крануцца...

— Вы, здаецца, спыталіся, ці нехта хоча крануцца...

— Крануцца... тэмы, містэр Макмарфа, тэмы адносінаў містэра Гардынга з жонкай.

— А-а-а. Я думаў, вы мелі на ўвазе крануцца яе... чагосьці іншага.

— Дык аб чым вы...

І змаўкае. На сэкунду амаль збянтэжылася. Некаторыя з вострых хаваюць усмешкі, а Макмэрфі з асалодай пацягваецца, пазяхае і падміргвае Гардынгу. Тады Вялікая Сястра, спакойная, як заўжды, кладзе журнал назад у кошык, выцягвае іншую тэчку, разгортвае і пачынае чытаць.

— Макмарфа, Рэндл Патрык. Пераведзены ўладамі штату з Пэндлтанскай папраўчай фэрмы. Для дыягностыкі і магчымага лячэння. Трыццаць пяць гадоў. Ніколі ня быў жанаты. Узнагароджаны Крыжам «За выдатную службу ў Карэі» за арганізацыю ўцёкаў з камуністычнага палону. Звольнены з вайскавай службы за парушэнне субардынацыі. У далейшым рэгулярна ўдзельнічаў у бойках на вуліцах і ў барах, неаднаразова арыштоўваўся за перабываньне ў грамадзкім месцы ў нецвярозым стане, напады са збіцьцём, дробнае хуліганства, *неаднаразовы ўдзел у азартных гульнях*, а таксама быў арыштаваны... за згвалтаваньне...

— Згвалтаваньне? — доктар ажыўляецца.

— ...непаўналетняй. Дзяўчынкі ва ўзросьце...

— Гэй, яны там нічога не даказалі, — кажа Макмэрфі доктару. — Дзяўчо адмовілася даваць паказаньні.

— ...пятнаццаці гадоў.

— Яна сказала, ёй *сямнаццаць*, док, а ўжо як ёй карцела...

— Абсьледаваньне дзіцяці судовым мэдыкам даказвала пранікненьне, *неаднаразовае пранікненьне*, як адзначаецца ў пратаколе...

— Так карцела, што мне, па праўдзе, давялося прарэх сабе зашываць ад граху далей.

— Дзіця адмовілася даваць паказаньні, нягледзячы на высновы мэдыка. Верагодна, у выніку запалохваньня. Абвінавачаны пакінуў горад у хуткім часе пасья суду.

— Аё-маё, мне *давялося* зьехаць, док, дазвольце, я вам раскажу, — ён нахіляецца наперад, трымаючы локаць на калене, паніжае голас і зьвяртаецца да доктара праз пакой. — Гэная курва малая мне б там усё папаліла-змуляла да свайго шаснаццацігодзьдзя-паўналецця. Яна ўжо да таго дайшла, што ганялася за мной і валіла на падлогу.

Сястра загортвае тэчку і перадае яе праз праход доктару.

— Доктар Спайві, вось наш новы пацыент, — нібыта ўнутры тэчкі чалавек, складзены, як тая жоўтая паперка, і яго можна перадаць, каб на яго паглядзелі. — Я думала даць вам інфармацыю пра яго сёньня пазьней, але здаецца, ён хоча паказаць сябе на групавым сходзе, дык чаму б нам не разабрацца зь ім цяпер.

Доктар выцягвае за шнурок з кішэні халата акуляры і ўладкоўвае іх на нос. Яны трохі нахіленыя направа, але ён нахіляе галаву налева і гэтак іх выроўнівае. Крыху пасьміхаецца, гартаючы паперы ў тэчцы, бо яго, як і ўсіх нас, весяліць упэўненая і нахабная манера новенькага размаўляць. Але, як і ўсе мы, доктар асьцярожнічае, каб не паказаць гэтага і не засьмяяцца. Дачытаўшы да канца, ён загортвае тэчку і кладзе акуляры назад у кішэню. Ён глядзіць на Макмэрфі, які ўсё яшчэ сядзіць, нахіліўшыся наперад, у іншым канцы пакою.

— У вас, так выглядае, няма гісторыі псыхічных праблемаў, містэр Макмарфа?

— Макмэрфі, док.

— Вось як? Але мне падалося... Сястра казала...

Ён зноў разгортвае тэчку, выцягвае акуляры, праглядае паперы яшчэ хвіліну, перш чым зноў загарнуць яе і зноў пакаласці акуляры ў кішэню:

— Так, Макмэрфі. Правільна. Перапрашаю.

— Нічога, док. Гэта ўсё пачала тая мадам, памылілася. Ведаў я некалькіх чалавек, якія да такога схільныя. У мяне быў дзядзька на прозьвішча Халаган, дык ён неяк пазнаёміўся з жанчынай, якая ўвесь час рабіла выгляд, што ня можа правільна запомніць, і называла яго Хуліганам, проста каб падражніць. Гэта цягнулася некалькі месяцаў, пакуль ён яе не навучыў. І добра ж навучыў.

— Вось як? І як жа ён яе навучыў? — пытаецца доктар.

Макмэрфі пасьміхаецца і пацірае нос адзінцом:

— А-а, якраз гэтага я вам сказаць не магу. Трымаю спосаб дзядзькі Халагана ў поўным сакрэце, цяміце, бо раптам самому калі трэба будзе скарыстацца.

Ён кажа гэта, пазіраючы на Вялікую Сястру. Тая пасьміхаецца яму ў адказ, і ён паварочваецца да доктара:

— Дык што вы там пыталіся наконт маёй гісторыі, док?

— Так, я цікавіўся, ці была ў вас ранейшая гісторыя псыхічных праблемаў. Ці вам некалі ставілі дыягназ, ці вы былі ў нейкай іншай установе?

— Ну, калі лічыць турмы штатаў і акруг, дык...

— У псыхіятрычнай установе.

— А-а, у такіх не. Гэта мой першы залёт. Але я ў *натуры* вар'ят, док. Клянуся вам. Во тут... Дайце я вам пакажу. Мне здаецца, гэны іншы доктар на «хіміі»...

Ён падымаецца, лёгкім рухам засоўвае карты ў кішэню курткі, крочыць праз пакой да доктара, нахіляецца над ягоным плячом і пачынае гартаць паперы ў тэчы ў таго на каленях: «Здаецца, ён там нешта напісаў, дзесьці во тут на канцы...»

— Так? Я не заўважыў. Хвіліначку, — доктар зноў выцягвае акуляры, надзявае іх і глядзіць туды, куды паказвае Макмэрфі.

— Во тут, док. Сястра гэтага не зачытвала, калі падсумоўвала маю справу. Во там напісана «Макмэрфі дэманстраваў *неаднаразовыя*» — я толькі хачу быць упэўнены, што мяне цалкам зразумелі, док, — «*неаднаразовыя* выбухі эмоцыяў, што дае падставы разглядаць магчымы дыягназ — псыхапат». Ён мне сказаў, «псыхапат» значыць, што я зашмат б'юся і яб... — прабачце, дамы — што я, як ён выказаўся, *занадта* заўзяты ў сваіх сэксуальных стасунках. Доктар, гэта праўда сур'ёзна?

Макмэрфі пытаецца з такім дзіцячым выглядам хвалявання і заклапочанасьці на шырокім суровым твары, што доктару даводзіцца зноў нахіліць галаву, каб схаваць за каўняром яшчэ адну здушаную ўсьмешку, а ягонья акуляры губляюць раўнавагу на носе і падаюць назад у кішэню. Цяпер ужо ўсміхаюцца ўсе вострыя і нават некаторыя хронікі.

— Во гэная залішняя заўзятасьць, док, яна вас калі-кольвечы турбавала?

Доктар працірае вочы:

— Не, містэр Макмэрфі, трэба прызнаць, што не. Цікава, аднак, што мой калега дадаў да сваіх высноваў наступнае: «Нельга пакідаць па-за ўвагай магчымасьці сымуляцый псыхозу з мэтай пазьбегчы цяжкай працы на папраўчай фэрме». — Ён глядзіць на Макмэрфі: — Што наконт гэтага, містэр Макмэрфі?

— Доктар, — Макмэрфі падымаецца ў поўны рост, моршчыць лоб і разводзіць рукамі, шчыры і адкрыты ўсяму сьвету — няўжо я выглядаю, як чалавек у здаровым розуме?

Доктар зноў ледзьве стрымліваецца ад сьмеху і таму не адказвае. Макмэрфі адварочваецца ад доктара і задае тое ж пытаньне Вялікай Сястры.

— Няўжо ж выглядаю?

Замест адказу яна падымаецца, забірае ў доктара рудую тэчку і кладзе ў кошык перад сабой. Потым сядзе.

— Магчыма, доктар, вам варта было б праінструктаваць містэра Макмарфу датычна правілаў паводзінаў на групавых сходах.

— Шаноўная, — кажа Макмэрфі, — я вам ужо казаў пра свайго дзядзьку Халагана і тую жанчыну, што ягонае прозьвішча перакручвала?

Мэдэястра доўга глядзіць на яго ўжо без усьмешкі. Яна мае здольнасьць ператварыць сваю ўсьмешку ў любы выраз твару, які хоча адрасаваць камусьці асабіста, але нельга сказаць, што цяперашні выраз нейкі незвычайны — проста пралічаны і мэханічны, адпаведны ейнай мэце. Нарэшце яна кажа:

— Перапрашаю, Мак-мэр-фі.

Потым паварочваецца да доктара:

— Такім чынам, доктар, ці не маглі б вы патлумачыць...

Доктар складае рукі і нахіляецца назад:

— Так, відаць, мне трэба патлумачыць цалкам *тэорыю* нашай тэрапэўтычнай супольнасьці, калі мы ўжо тут. Хоць звычайна я гэта пакідаю на пасьяля. Так. Добрая ідэя, міс Брыдар, выдатная ідэя.

— Вядома, тэорыю таксама, доктар, але я мела на ўвазе правіла, што пацыенты застаюцца сядзець цягам усяго сходу.

— Так. Абавязкова. А потым я патлумачу тэорыю. Містэр Макмэрфі, адно зь першых правілаў у нас такое, што пацыенты застаюцца сядзець цягам усяго сходу. Разумееце, гэта для нас адзіны спосаб захаваць парадак.

— Ясна, доктар. Я проста падняўся, каб паказаць вам тую штуку ў сваёй тэчцы.

Ён ідзе да свайго крэсла, зноў салодка пацягваецца і пазяхае, сядзе і нейкі час варушыцца, нібы сабака лёг адпачыць. Уладкаваўшыся, ён зноў глядзіць на доктара ў чаканьні.

— Што датычыць *тэорыі*... — доктар робіць глыбокі шчаслівы ўдых.

— Нах-х-х.й жонку, — выгукае Раклі.

Макмэрфі прыкрывае рот тыльным бокам далоні і звяртаецца да Раклі праз пакой рыплівым шэптам:

— Чыю жонку? — і тады падскоквае галава Марціні, ягонья вочы пашыраюцца і вылупляюцца.

— Ага, — кажа Марціні, — чыю жонку? А, яе? Так, я бачу яе. Ага.

— Шмат бы даў за такія вочы, — кажа Макмэрфі пра Марціні і пасля ўжо маўчыць да самага канца сходу. Проста сядзіць і назірае, не прапускае ніводнага дзеяньня і ніводнага слова. Доктар выкладае сваю тэорыю, пакуль Вялікая Сястра, пастанавіўшы, што той вычарпаў рэгламэнт, ня просіць яго спыніцца, і да канца сходу яны ўжо абмяркоўваюць Гардынга.

Пару разоў цягам сходу Макмэрфі нахліяецца наперад у крэсла, быццам наважыўся нешта сказаць, але перадумвае і адхіляецца назад. На ягоным твары зьяўляецца выраз неразумьня. Тут штосьці ня так, бачыць ён. Ён ня можа ўцяміць, што менавіта. Як тады, калі ён пабачыў, што ніхто не сьмяецца. Бо ён

жа думаў, што дакладна будзе сьмех, калі спытаўся ў Раклі: «Чыю жонку?», але не было нават намёку на сьмех. Паветра сьціснутае сьценамі, занадта шчыльнае для сьмеху. Штосьці ня так зь месцам, дзе мужчыны не дазваляюць сабе разьняволіцца і засьмяяцца, штосьці ня так з тым, як яны ўсе паддаюцца гэтай усьмешлівай напудранай цётцы з занадта яркай памадай і завялікімі цыцкамі. І ён думае, што варта пачакаць, каб разабрацца, што тут адбываецца, у гэтым новым месцы, перш чым пачынаць нейкую сваю гульню. Добрае правіла для разумнага гульца: паназірай за іншымі, а тады бяры карты ў рукі.



Я чуў гэтую тэорыю тэрапэўтычнай супольнасьці ўжо столькі разоў, што памятаю яе назубок — як чалавеку трэба навучыцца даваць рады ў групе, перш чым ён здолее функцыянаваць у нармальным грамадзтве; як група можа дапамагчы чалавеку, паказаўшы яму, дзе ён выбіваецца з агульнага рытму; што менавіта грамадства вызначае, хто псыхічна здаровы, а хто не, таму трэба адпавядаць грамадзкім патрабаваньням. Такія вось штучкі. Штаразу, калі ў аддзяленьні зьяўляецца новы пацыент, доктар з галавой акунаецца ў сваю тэорыю; гэта амаль адзіны выпадак, калі ён пераймае кіраваньне і вядзе сход. Ён расказвае, што галоўная мэта тэрапэўтычнай супольнасьці — дэмакратычнае аддзяленьне, цалкам кіраванае пацыентамі і іхнымі галасамі, якое працуе, каб стварыць годных грамадзянаў і вярнуць іх у вонкавы сьвет. Любы найменшы ўціск, любую скаргу, усё, што вы хочаце зьмяніць, кажа ён, трэба выносіць на абмеркаваньне групы, інакш гэта згрызе вас знутры. Вы таксама мусіце пачувацца ўпэўнена ў сваім асяродзьдзі настолькі, каб свабодна абмяркоўваць эмацыйныя праблемы ў прысутнасьці іншых пацыентаў і пэрсаналу. Размаўляйце, кажа ён, абмяркоўвайце, спавядайцеся. І калі вы пачуеце, што ваш сябар сказаў нешта важнае падчас вашых штодзённых размоваў, пазначце гэта ў журнале, каб пэрсанал мог пабачыць. Вы не «здаяце кораша», як часам гавораць у фільмах, вы дапамагаеце таварышу. Выносьце на сьвятло старыя грахі, каб яны былі змытыя праз агульны разгляд.

І бярыце ўдзел у групавым абмеркаванні. Дапамажыце сабе і сваім сябрам праліць святло на таямніцы падсвядомасці. У сяброўскім коле няма патрэбы ў сакрэтах.

Мы маем намер, звычайна завяршае ён, наладзіць усё як мага больш падобна да звычайнай свабоднай дэмакратычнай супольнасці — маленькі свят унутры як дакладная мадэль вонкавага вялікага свету, у якім вы аднойчы зноў зоймеце сваё месца.

Магчыма, ён мае яшчэ што сказаць, але прыкладна ў гэтым месцы Вялікая Сястра звычайна прымушае яго змоўкнуць, і тады ў зацішшы падымаецца стары Піт і, пачынаючы сэмфорыць сваёй адбітай мазгаўнёй, паведамляе ўсім, як ён стаіўся; Сястра загадвае некаму суцішыць яго, каб працягваць сход, і Піта, як правіла, супакойваюць, а сход ідзе далей.

Аднойчы, толькі адзін раз на маёй памяці, чатыры ці пяць гадоў таму, нешта пайшло інакш. Доктар скончыў сваю балбатню, і Сястра адразу ж пачала з пытання: «Такім чынам, хто распачне? Пазбаўцеся старых сакрэтаў». Яна ўвяла ўсіх вострых у транс, седзячы моўчкі дваццаць хвілінаў пасля пытання, ціхая, як будзільнік, які вось-вось зазвініць, чакала, каб нехта пачаў аповед. Яна аглядала іх, пераводзіла вочы сюды-туды, роўненька, як пражэктары на шарнірах. Пакой быў скуты цішынёй дваццаць доўгіх хвілінаў, і ўсе пацыенты сядзелі, ачмурэлыя, на сваіх месцах. Калі дваццаць хвілінаў прайшло, яна паглядзела на гадзіннік і спыталася:

— Ці значыць гэта, што ніхто з вас ніколі не рабіў нічога, у чым дагэтуль не прызнаўся?

Яна пацягнулася да журнала ў кошыку:

— Ці трэба прайсьціся па мінулым?

Гэта выклікала рэакцыю, спрацавала нейкая акустычная прылада ў сцяне, адладжаная, каб уключацца якраз ад гэтых словаў у яе выкананні. Вострыя здранцьвелі. Іхныя раты

сынхронна разявіліся. Яе рухавыя вочы спыніліся на першым пацыенце ў шэрагу каля сьцяны.

Ягоны рот запрацаваў:

— Я абрававаў касу ў аўтарамонце.

Яна паглядзела на наступнага.

— Я хацеў зацягнуць у ложкак малодшую сястру.

Ейныя вочы перашчоўкнуліся на наступнага; кожны зь іх выскокваў, як мішэнь у ціры.

— Я... аднойчы... хацеў зацягнуць у ложкак свайго брата.

— Я забіў свайго ката, калі мне было шэсьць. Божа, даруй мне, я закідаў яго камянямі да сьмерці і сказаў, што гэта зрабіў сусед.

— Я схлусіў, што толькі хацеў, я зацягнуў сястру ў ложкак!

— І я таксама! І я таксама!

— І я! І я!

Гэта было лепей, чым яна спадзявалася. Яны ўсе перакрыква-лі адзін аднаго, ішлі ўсё далей і далей, няздольныя спыніцца, казалі рэчы, ад якіх больш ніколі ня змогуць глядзець адзін аднаму ў вочы. Сястра ківала ў адказ на кожнае прызнаньне і паўтарала: «Так, так, так».

І тут падняўся стары Піт.

— Я *стаміўся!* — вось што ён закрычаў, і ў яго голасе былі моцныя мэталёвыя ноткі, якіх раней ніхто ня чуў.

Усе змоўклі. Ім зрабілася неяк сорамна, нібы ён раптам ска-заў нешта сапраўднае, праўдзівае і важнае, ад чаго трэба са-

ромецца ўсіх гэтых дзіцячых крыкаў. Вялікая Сястра разьюшылася. Яна паглядзела на яго зь лютасьцю, і ўсьмешка сыякала ў яе з падбародка; толькі што ўсё ішло так добра.

— Хто-небудзь, разьбярыцеся зь бедным містэрам Банчыні, — загадала яна.

Двое ці трое падняліся. Яны паспрабавалі яго супакоіць, пляскалі яго па плячы. Але Піт не сунімаўся. «Стаміўся! Стаміўся!» — паўтараў ён.

Нарэшце Вялікая Сястра паслала аднаго з чорных вывесці яго з пакою гвалтам. Яна забыла, што чорныя ня маюць кантролю над такімі людзьмі, як Піт.

Піт быў хронікам усё жыццё. Хоць ён і трапіў у шпіталь, калі яму было ўжо за пяцьдзясят, ён заўжды быў хронікам. У яго на галаве — дзьве западзіны, па адной з кожнага боку, там, дзе доктар, які прымаў роды ў ягонай маці, ухапіў яго за чэрап, спрабуючы выцягнуць. Піт спачатку паглядзеў вонкі, пабачыў абсталяваньне, якое чакала яго ў радзільні, і неяк зразумеў, куды яго нараджаюць, таму хапаўся за ўсё, што было пад рукамі, спрабаваў прадухіліць сваё нараджэньне. Доктар залез унутр затупленымі шчыпцамі для лёду, ухапіў яго за галаву, вырваў навонкі і думаў, што ўсё ў парадку. Але Пітава галава была яшчэ занадта новая і мяккая, як гліна, і калі яна ўмацавалася, там засталіся тыя дзьве западзіны ад шчыпцоў. Ад гэтага ён зрабіўся недаразьвіты — усіх ягоных намаганьняў, канцэнтрацыі ды сілы волі хапала толькі на рэчы, якія лёгка можа зрабіць шасьцігадовае дзіця.

Але ў ягонай недаразьвітасьці быў адзін плюс: ён ня трапіў пад кантроль Камбінату. Яны ня здолелі адліць яго ў патрэбную форму. Таму яму дазволілі рабіць простую працу на чыгунцы, дзе толькі і трэба было, што сядзець у дашчанай будцы на высокіх слупах каля чыгуначнай стрэлкі і махаць чырвоным ліхтаром, калі стрэлка была пераведзеная ў адзін бок, зялёным, калі ў іншы, і жоўтым, калі недзе наперадзе быў

цягнік. Піт так і рабіў у адзіноце на гэтай стрэлцы той сілай розуму і волі, што ў яго не змаглі выціснуць з галавы. І яму гэтак ніколі і не ўжывілі ніякіх рэгулятараў.

Таму чорны ня меў над ім улады. Але чорны сьпярша гэтага ня ўцяміў, гэтаксама, як і Вялікая Сястра, калі загадала вывесці Піта з пакою. Санітар адразу ж падышоў да Піта і торгнуў яго за руку да дзвьярэй, як торгаюць за лейцы запрэжанага ў плуг каня, каб яго завярнуць:

— От так, Піт. Хадзем у палату. Ты тут усім замінаеш.

Піт стрэс руку чорнага са сваёй.

— Я стаміўся, — папярэдзіў ён.

— Давай, стары, не рабі шуму. Давай, хадзем у люлю, паводзь сябе як добры хлапчук.

— Стаміўся...

— Я сказаў, ты зара пойдзеш у палату, стары!

Чорны зноў торгнуў яго за руку, і Піт спыніў матляць галавой. Ён стаяў абсалютна роўна; яго вочы рэзка прачысьціліся. Звычайна Пітавы вочы напаўзаплюшчаныя і такія мутныя, нібы ў іх налілі малака, але гэтым разам яны зрабіліся чыстыя, як блакітны нэон. І кулак на руцэ, якую трымаў чорны, пачаў расьці. Пэрсанал і большасьць астатніх пацыентаў размаўлялі міжсобку, не зьвяртаючы ніякай увагі на старога і на ягоную адвечную песьню пра стому. Яны меркавалі, што яго суцішаць, як звычайна, і сход пойдзе далей. Ня бачылі, як кулак на канцы рукі надзімаўся ўсё болей і болей, калі Піт яго сьціскаў і расьціскаў. Я быў адзіны, хто гэта бачыў. Бачыў, як ён пухне і сьціскаецца, плыве перад маімі вачыма, робіцца гладкім-цвёрдым. Вялікім іржавым жалезным шарам на канцы ланцуга. Я глядзеў на яго і чакаў, а чорны зноў торгнуў Піта за руку ў кірунку палаты.

— Стары, я ж табе сказаў...

Тут ён пабачыў кулак. Паспрабаваў асыцярожна адысьці, гугнявачы:

— Ты добры, добры стары, Пітэр, — але крыху спазьніўся.

Піт махнуў сваім вялікім жалезным шарам ад самых каленяў. Чорны плазам ляснуўся аб сыцяну і ўліп у яе, потым споўз на падлогу, нібы сыцяну намазалі тлушчам. Я пачуў, як у сыцяне лопаліся трубка і карацілі засьцерагальнікі, і на ёй застаўся адбітак ад фігуры чорнага.

Астатнія двое — найменшы і другі вялікі — стаялі агаломшаныя. Сястра шчоўкнула пальцамі і чорныя прыйшлі ў рух. Пасьпешлівы, коўзкі рух праз пакой. Маленькі побач зь вялікім выглядаў, як выява ў памяншальным люстэрку. Яны былі амаль каля Піта, калі раптам згадалі тое, што варта было б памятаць і трэцяму: Піт не падлучаны да пульта кіраваньня, ён ня будзе падпарадкоўвацца, калі проста даць яму загад ці пацягнуць за руку. Калі ўжо браць, дык давядзецца браць яго, як дзікага быка ці мядзьведзя. Пры гэтым адзін зь іх ужо ляжаў у адключцы каля плінтуса, і дваім астатнім чорным ня дужа падабаўся такі расклад.

Гэтая думка прыйшла да абодвух адначасова, і яны застылі на месцы, вялікі чорны і ягоны маленькі адбітак, у цалкам аднолькавых позах, левая нага наперадзе, правая рука выцягнутая, паміж Пітам і Вялікай Сястрой. Перад імі хістаўся жалезны шар, за імі кіпела беласьнежная злосьць, і яны трэсьліся і дыміліся, а я чуў, як скрыгаталі шасьцэрні. Бачыў, як яны тузаюцца ў разгубленасьці, нібы машыны, у якіх кіроўца да ўпору націснуў на газ, ня зьняўшы нагі з тормазу.

Піт стаяў пасярэдзіне пакою, матляючы наперад-назад, паралельна тулаву, свой шар, які хіліў яго цяжарам да зямлі. Цяпер усе назіралі за ім. Ён перавёў позірк зь вялікага чорнага

на малога, а калі пабачыў, што тыя не збіраюцца падыходзіць бліжэй, павярнуўся да пацыентаў.

— Ведаеце, гэта ўсё поўная лухта, — звярнуўся ён да іх, — гэта ўсё поўная лухта.

Вялікая Сястра высльзнула з крэсла і скіравалася да свайго плеценага кошыка ля дзвярэй:

— Так, так, містэр Банчыні, — цурчэла яна, — вы толькі захоўвайце спакой...

— Во і ўсё тутака, адна лухта поўная, — ягоны голас згубіў мэталёвую сілу і зрабіўся напружаны і настойлівы, нібы ў яго амаль не заставалася часу, каб скончыць тое, што ён меўся сказаць. — Бачыце, я нічога не магу зрабіць, не магу, хіба вы ня бачыце. Я нарадзіўся мёртвы. Ня вы. Вы не нараджаліся мёртвыя. Гэх-х-х, як жа гэта цяжка...

Ён заплакаў. Ён больш ня мог прымусіць словы вымаўляцца правільна, адкрываў і закрываў рот, каб нешта сказаць, але больш ня мог сабраць словаў у сказы. Трасянуў галавой, каб яе прачысыціць, і заміргаў, глядзячы на вострых.

— Гэх-х-х, я... кажу... тутака... я кажу вам.

Ён ізноў згорбіўся, а ягоны жалезны шар скукожыўся ў кулак. Ён расьціснуў далонь і працягнуў наперад руку, быццам нешта падаючы пацыентам.

— Я нічога не магу зрабіць. Я нарадзіўся як выкідыш. Мяне столькі крыўдзілі, што я памёр. Я нарадзіўся мёртвы. Нічога не магу зрабіць. Я стаміўся. Я падзелены. У вас ёсьць шанцы. Мяне столькі крыўдзілі, што я нарадзіўся мёртвы. Вам лёгка. Я нарадзіўся мёртвы, і жыцьцё было цяжкое. Я стаміўся. Стаміўся гаварыць і стаяць. Я мёртвы ўжо пяцьдзясят пяць гадоў.

Вялікая Сястра падкралася да яго праз пакой і зрабіла ўкол проста праз уніформу. Яна адскочыла, не дастаўшы шпрыца, і той тырчаў з нагавіцаў, нібы хвосцьцік са шкла і сталі, а Стары Піт усё больш і больш горбіўся, не ад уколу, але ад намаганьняў; апошнія пару хвілінаў зьнясілілі яго дашчэнт, раз і назаўжды — дастаткова было паглядзець на яго, каб зразумець, што зь ім усё скончана.

Таму насамрэч не было патрэбы ва ўколе; ягоная галава яшчэ раней пачала матляцца сюды-туды, і вочы даўно памутнелі. Калі Сястра насмелілася падысьці да яго, каб выцягнуць шпрыц, ён ужо так нахіліўся наперад, што плакаў проста на падлогу; сьлёзы не краналі твару, але разьляталіся ў розныя бакі, бо ён матляў галавой сюды-туды, раўнамерна раскідваючы іх па падлозе, нібыта сеяў. «Гэх-х-х», — паўтараў ён. І нават ня зморшчыўся, калі яна выцягвала шпрыц.

Ён быў ажыў на нейкую хвіліну, каб паспрабаваць нам нешта сказаць, але ніхто з нас не жадаў слухаць ці не намагаўся зразумець, і гэтая спроба вычарпала яго да дна. Укол яму ў сыцяно быў такі ж бессэнсоўны, як укол мерцьвяку — не было сэрца, каб пампаваць наркоз, не было жылаў, па якіх укол мог бы дайсьці да галавы, а там не было мозгу, які трэба было змярцьвіць гэтай атрутай. З такім самым посьпехам яна магла зрабіць укол высушанаму трупу.

— Я... стаміўся...

— Так. Мне здаецца, калі вы, хлопцы, *рызыкняце*, містэр Банчыні спакойна пойдзе ў ложак.

— ...жу-дас-на стаміўся.

— Санітар Ўільямз вяртаецца ў прытомнасьць, доктар Спайві. Агледзьце яго, калі ласка. Так. У яго гадзіннік разьбіўся, і ён парэзаў руку.

Піт ніколі больш не спрабаваў нічога падобнага і ніколі ўжо не паспрабуе. Цяпер, калі ён пачынае капрызіць падчас сходу і яго сучішваюць, ён заўсёды змаўкае. Час ад часу ён усё яшчэ падымаецца і матляе галавой, паведамляе нам, як ён ста-міўся, але гэта болей ня скарга, не апраўданьне і не папярэджаньне — з гэтым скончана. Цяпер ён, як стары насыценны гадзіннік, які не паказвае часу, але пры гэтым ня можа спыніцца, гадзіннік зь перакручанымі стрэлкамі, сьцёртымі лічбамі і заржавелым будзільнікам — стары непатрэбны гадзіннік, які працягвае цікаць і кукаваць без усялякага сэнсу.



Сход усё яшчэ грызе беднага Гардынга, калі надыходзіць другая гадзіна.

А другой доктар пачынае нецярпліва круціцца ў крэсьле. Ён пачуваецца няўтульна на сходах, калі толькі не гаворыць пра сваю тэорыю; ён бы з большай радасьцю сядзеў у сябе ў кабінэце, маляваў графікі. Доктар усё круціцца і нарэшце адкашліваецца; тады Сястра глядзіць на гадзіннік і кажа нам прынесьці назад сталы з купальні, бо мы працягнем абмеркаваньне заўтра а першай гадзіне. Вострыя выключаюцца з трансу і кідаюць хуткія позіркi ў кірунку Гардынга. Іхныя твары гараць сорамам, быццам яны толькі што апрытомнелі і ўцямілі, што іх зноў скарысталі, як ёлупняў. Некаторыя ідуць у купальню праз калідор, каб прынесьці сталы, некаторыя бадзююцца каля паліцаў з часопісамі і дэманструюць вялікую цікавасьць да старых нумароў «Хатняй гаспадыні», але, па праўдзе, усе яны папросту пазьбягаюць Гардынга. Іх зноў уцягнулі ў жорсткі допыт аднаго зь сяброў, нібы той быў злачынцам, а яны ўсе пракурорамі, судзьдзямі і прысяжнымі. Сорак пяць хвілінаў яны секлі чалавека на кавалачкі, ледзь не з асалодаю кідаючы ў яго пытаньнямі: Як ён *лічыць*, што зь ім ня так, калі ён ня можа задаволіць сваёй жоначкі; чаму ён *настойвае*, што ў яе ніколі нічога не было зь іншымі мужчынамі; як ён спадзяецца акрыяць, калі ня хоча адказваць *шчыра*? — такія вось пытаньнечкі і намёчкі. Цяпер ім ад гэта-

га пагана, і яны староняцца яго, каб не пачувацца яшчэ больш няўтульна.

Макмэрфі сочыць за ўсім, не адводзячы вачэй. Ён не падымаецца з крэсла і зноў выглядае здзіўленым. Нейкі час ён сядзіць, назіраючы за вострымі, трэ тальляй рудое шчаціньне на падбародзьдзі, потым нарэшце падымаецца, пазяхае, пацягваецца, чэша картамі пуп, пасья кладзе іх у кішэнню і падыходзіць да Гардынга, які сядзіць у сваім крэсьле ў поўнай самоце, спатнелы.

Макмэрфі недзе хвіліну пазірае на Гардынга, потым хапае сваёй ручышчай найбліжэйшае драўлянае крэсла, разварочвае яго да Гардынга сьпінкай і сядзе на яго верхам, нібы асядлаўшы маленькага коніка. Гардынг усяго гэтага нават не заўважае. Макмэрфі ляпае па кішэнях, пакуль не знаходзіць цыгарэтаў, дастае адну і запальвае; ён трымае яе перад сабой, хмурачыся на агеньчык, і, лізнуўшы пальцы, змочвае цыгарэту, каб тая не гарэла надта хутка.

Абодва выглядаюць так, нібы ня бачаць адзін аднаго. Я нават ня ведаю, ці Гардынг увогуле заўважыў Макмэрфі. Гардынг загарнуўся ў свае тонкія плечы, нібы ў зялёныя крылы, і сядзіць вельмі роўна на краёчку крэсла, з рукамі, злоўленымі паміж каленяў. Ён пазірае проста перад сабой, нешта мыкае пра сябе, спрабуе выглядаць спакойным — але ён жуе сабе шчокі, і ад гэтага на яго твары выскал, як у чэрапа, зусім не спакой.

Макмэрфі зноў засоўвае між зубоў цыгарэту, абхоплівае рукамі драўляную сьпінку крэсла і кладзе падбародак на рукі, мружачы вока ад дыму. Ён нейкі час глядзіць на Гардынга дургім вокам, а потым пачынае размову — цыгарэта віхляе ў яго паміж вуснаў дагары-долу.

— Дык што, братка, во так вашыя сходачкі звычайна йдуць?

— Звычайна йдуць? — Гардынг спыняе мыканьне. Ён больш не жуе шчок, але ўсё яшчэ глядзіць перад сабой, паўз плячо Макмэрфі.

— Гэта звычайная праца-дура для вашых пасядзелак групавой тырапіі? Такая во вечарынка-дзеўбатня?

Гардынг, здрыгануўшыся, паварочвае галаву, і яго вочы знаходзяць Макмэрфі, быццам ён упершыню заўважыў, што перад ім нехта сядзіць. Яго твар моршчыцца пасярэдзіне, бо ён зноўку кусае сябе за шчокі, і гэта выглядае так, нібы ён усміхаецца. Ён распроввае плечы і адкідваецца на сьпінку крэсла, спрабуючы выглядаць расслабленым.

— Вечарынка-дзеўбатня? Баюся, я не разумею вашай квяцістай народнай мовы, мой шаноўны дружа. Ня маю нават найменшага ўяўленьня, пра што вы гаворыце.

— Ну дык я табе патлумачу, — Макмэрфі падвышае голас; хоць ён і не глядзіць на астатніх вострых у сябе за сьпінай, гаворыць ён менавіта для іх. — Куры заўважаюць плямку крыві на адной са сваіх і ўсе кідаюцца дзяўбсьці, ага, пакуль не раздзяўбуць яе на шматочкі: кроў, костачкі ды пер’е. Але ў гэным гармідары яшчэ якая парачка запляміцца, і во ўжо іхная чарга. А потым яшчэ некалькі заплямяцца, і ўжо іх задзяўбуць да сьмерці, а потым яшчэ. Такая во дзеўбатня можа вычысьціць куратнік за некалькі гадзінаў, братка. Я сам бачыў. Адзіны спосаб з гэтым разабрацца — з курамі, — надзець ім павязкі на вочы. Каб ня бачылі нічога.

Гардынг аплятае калена доўгімі пальцамі і прыцягвае яго да сябе, адкінуўшыся ў крэсьле:

— Вечарынка-дзеўбатня. Гэта, натуральна, вельмі прыемная аналёгія, мой дружа.

— Акурат яе мне й нагадаў гэны сходзік, на якім я толькі што адседзеў, братка, калі ўжо праўду хочаш пачуць. Такі во куратнік.

— Значыць, я курыца з плямай крыві, дружа?

— Так і ёсьць, братка.

Яны ўсё яшчэ пасьміхаюцца адзін аднаму, але іхныя галасы зрабіліся такія ціхія і напружаныя, што мне даводзіцца падмятаць бліжэй да іх, каб нешта пачуць. Астатнія вострыя таксама падбіраюцца бліжэй.

— І ведаеш што яшчэ, братка? Хочаш даведацца, хто тут першы дзюбай б'е?

Гардынг чакае, каб той працягваў.

— Лекарка гэная старая, во хто.

У цішыні чуваць, як скрыгоча страх. Я чую, як абсталяваньне ў сьценах ловіць гэты скрыгат і працягвае працу. Гардынг надзвычай цяжка ўтрымаць рукі нерухомымі, але ён пярэнейшаму спрабуе выглядаць спакойным:

— Такім чынам, — кажа ён, — усё так проста, усё так падурно проста. Вы ў нашым аддзяленьні шэсьць гадзінаў і ўжо спрасьцілі ўсю працу Фройда, Юнга і Максўэла Джоўнза да адной аналёгіі: вечарынка-дзеўбатня.

— Я тут не кажу пра нейкага Фрода юнага ці пра Максўэла Джонза, братка. Я кажу толькі пра ваш сход паганы і што гэная цётка ды астатнія вырадкі з табой выраблялі. Выраблялі як хацелі.

— *Выраблялі са мной?*

— Так і ёсьць, *выраблялі*. Зьлева-справа, ракам, бокам і падскокам. Ты, відаць, тут нечым сабе купу ворагаў наладзіў, братка, бо іх цэлая плойма на цябе накінулася.

— Ну, гэта неверагодна. Вы цалкам ігнаруеце, пакідаеце паза ўвагай той факт, што таварышы сёньня рабілі ўсё для маёй жа ўласнай карысьці? Што любое пытаньне ці абмеркаваньне, ініцыяванае міс Брыдар ці некім іншым з пэрсаналу, мела на ўвазе выключна тэрапэўтычныя мэты? Вы, відаць, ані

слова не пачулі з тлумачэньня доктарам Спайві ягонаў тэоры тэрапэўтычнай супольнасьці, а калі й пачулі, дык вам, відаць, не хапіла адукацыі, каб нешта зразумець. Я ў вас расчараваны, мой шаноўны дружа. Так, вельмі расчараваны. Я зрабіў выснову з нашай сустрэчы раніцай, што вы больш разумны — магчыма, неадукаваны мужлан, натуральна ж, правінцыйны выхваляка, у якога чуласьці ня больш, чым у гусака, але прынамсі больш-менш разумны. Аднак які б я звычайна ні быў назіральны і праніклівы, я таксама часам раблю памылкі.

— Ідзі ты ў сраку, братка.

— О, так. Я забыўся дадаць, што сёньня раніцай я заўважыў таксама і вашу прымітыўную брутальнасьць. Псыхапат зь відавочнымі садысцкімі схільнасьцямі, магчыма, матываваны ірацыянальнай эгаманіяй. Так. Як вы разумееце, усе гэтыя прыродныя таленты, натуральна ж, робяць вас кампэтэнтным доктарам і даюць вам поўнае права крытыкаваць мэтодыку сходаў Міс Брыдар, нягледзячы на той факт, што яна аўтарытэтная мэдыстра, у якой за плячыма дваццаць гадоў працы. Так, з вашым талентам, мой дружа, вы можаце рабіць цуды з падсьвядомасьцю, лекаваць ахоплены болем ід, зажыўляць параненае супэрэга. Вы, відаць, можаце аздаравіць усё аддзяленьне ўлучна з кабачкамі ўсяго за шэсьць месяцаў; поўная гарантыя, лэдзі і джэнтэльмэны, альбо мы вернем грошы.

Замест таго, каб уцягвацца ў спрэчку, Макмэрфі проста не адводзіць вачэй ад Гардынга і нарэшце пытаецца роўным голасам:

— І ты сапраўды лічыш, што ўсё гэнае гаўно на сходзе неяк дапамагае ачوماцца, што ад яго нейкая карысьць?

— А якія яшчэ ў нас могуць быць прычыны, каб пагаджацца на такое, мой дружа? Пэрсанал жадае нашага выздараўленьня ня менш, чым мы самі. Яны ж не пачвары. Міс Брыдар можа й строгае дама сярэдніх гадоў, але яна ня нейкая гіган-

цкая пачвара-садыстка зь сямейства курыных, якой карціць дзяўбсыці нам вочы. Вы ж так пра яе ня думаеце, праўда?

— Не, братка, ня думаю. Яна вам дзяўбе ня вочы. Яна вам нешта іншае дзяўбе.

Гардынг уздрыгвае, і я бачу, як ягонья рукі патроху выпаўзаюць з пасткі між каленяў, нібы белыя павукі паміж двух пакрытых мохам сукоў паўзуць туды, дзе галіны злучаюцца ля камля.

— Ня вочы? — пытаецца ён. — Ну дык не хавайце, што ж тады міс Брыдар дзяўбе, мой дружа?

Макмэрфі пасьміхаецца:

— А ты што, братка, ня ведаеш?

— Натуральна ж не! Я маю на ўвазе, калі вы насто...

— Вашы яйцы, братка, вашы міленькія-даражэнькія яйцы.

Павукі дабраліся да злучэньня на камлі, уладкаваліся там і торгаюцца. Гардынг спрабуе пасьміхнуцца, але ягоны твар і вусны такія зьбялелыя, што ўсьмешка губляецца. Ён узіраецца ў Макмэрфі. Той дастае з рота цыгарэту і паўтарае:

— Рыхтык вашы яйцы. Не, гэная лекарка ня нейкая там пачварная курыца, братка, яна сапраўдная яйцарэзка. Я такіх тысячы бачыў, старых і маладых, мужчынаў і жанчын. Бачыў такіх паўсюль — яны хочуць цябе аслабіць, каб пасья прымусіць слухацца, выконваць іхныя правілы, жыць так, як ім хочацца. А найпрасьцей гэта зрабіць — прымусіць цябе саступіць праз слабасьць, калі можна брыкнуць цябе ў самае балючае месца. Табе давалі ў бойцы каленам па шарах, братка? Вырубае ўмомант, праўда? Горш не бывае. Табе робіцца млосна, зь цябе ўся моц сыходзіць. Калі стаіш супраць некага, хто хоча перамагчы, зрабіўшы цябе слабейшым, а не сябе мацнейшым, дык сачы

за ягонымі каленямі, бо ён табе паміж ног цэліць. Рыхтык так і робіць гэная каня старая, цэліць табе паміж ног.

Гардынгаў твар па-ранейшаму зьбялелы, але ён авалодаў рукамі; ён дырыгуе імі, спрабуючы адмахнуцца ад таго, што кажа Макмэрфі.

— Наша дарагая міс Брыдар? Наш мілы, усьмешлівы, пяшчотны анёл міласэрнасьці, наша родная маці Брыдар — яйцарэзка? Ну, дружа, гэта *абсалютна* неверагодна.

— Братка, ня трэба мяне тут карміць байкамі пра пяшчотную мамачку. Мож яна й маці, але здаровая, як хлёў, і трывалая, як нержавейка. Як я тут раніцай зьявіўся, яна мяне гэнай роляй старой добрай мамачкі дурыла мо якія тры хвіліны, не даўжэй. Ня веру, што кагосьці з вас, хлопцы, яна дурыць цэлы год. *Аёёй*, я ў свой час не адну суку бачыў, але гэная бярэ першы прыз.

— Суку? Але толькі што яна была яйцарэзкай, а потым каняй, ці мо курыцай? Вашыя мэтафары награвашчваюцца адна на адну, мой дружа.

— Ды халера зь ім; яна й сука, і каня, і яйцарэзка. І не дуры мне галавы, ты ж ведаеш, пра што я кажу.

Гардынгаў і рукі цяпер рухаюцца шпарка, як ніколі: жэсты, усьмешкі, гримасы, выскалы на паскоранай перамотцы. Чым больш ён спрабуе гэта спыніць, тым хутчэй яно ідзе. Калі ён дазваляе сваім рукам і твару рухацца, як ім хочацца, і не спрабуе іх кантраляваць, яны лунаюць так, што прыемна глядзець. Але калі ён пераймаецца і намагаецца іх стрымаць, ён робіцца шалёнай, сутаргавай лялькай у напружаным танцы. Усё рухаецца хутчэй і хутчэй, і яго голас паскараецца наўздагон.

— Але ж паслухайце, дружа Макмэрфі, мой псыхапатычны прыяцель, нашая міс Брыдар — гэта непадробны анёл

міласэрнасьці, і пра гэта ведае абсалютна кожны. Яна бескарысьлівая, як вецер, працуе ў поце твару свайго дзеля іншых без спадзеву на ўдзячнасьць, дзень за днём, пяць доўгіх дзён на тыдзень. Для гэтага трэба мець сэрца, мой дружа, сэрца. Мяне нават інфармавалі некаторыя крыніцы — я ня маю права іх называць, але магу сказаць, што Марціні падтрымлівае шчыльны кантакт з тымі самымі людзьмі, — што яна нават болей служыць чалавецтву на выходных, робячы шчодрую валянтэрскую працу ў горадзе. Ладзіць багаты збор дабрачыннасьці: кансэрвы, дыетычны сыр, мыла — і дорыць гэта якой-небудзь няшчаснай маладой пары, што перажывае цяжкія часы ў фінансавым пляне. — Яго рукі сігаюць у паветры, лепячы сцэнку, якую ён апісвае: — Так, паглядзіце, вось яна, нашая мэдэстра. Ейны далікатны стук у дзьверы. Кошык са стужкамі. Маладая пара, перапоўненая радасьцю так, што ім аж мову заняло. Муж з разяўленым ротам, жонка плача ад шчасця, не хаваючы сьлёзаў. Наш анёл ацэньвае вокам іх жытло. Абяцае даслаць ім грошай на... чысьцільны парашок, так. Яна ставіць кошык пасярод пакою. А калі наш анёл сыходзіць, дасылаючы пацалункі, зь нябеснай усмешкай, яна так *ап'янілася* салодкім малаком чалавечай дабрыні, якое зьявілася ў яе вялікіх грудзях ад такога ўчынку, што яна сама не свая ад шчодрасьці. Сама *не свая*, разумееце? Затрымаўшыся каля дзьвярэй, яна кліча да сябе нясьмелую маладуху і прапаноўвае ёй свае ўласныя дваццаць даляраў. «Ідзі, няшчаснае паўгалоднае дзіця, ідзі і купі сабе *прыстойную* сукенку. Я *разумею*, што твой муж ня можа гэтага сабе дазволіць, але вось, бяры і ідзі». І пара назаўжды абавязаная ейным шчодрым падарункам.

Ён гаворыць усё хутчэй і хутчэй, жылы на шыі напінаюцца. Калі ён спыняецца, усё аддзяленьне глуха маўчыць. Я ня чую нічога, акрамя кволага рытму шпуляў, што, па-мойму, недзе матаюць стужку, на якую гэта ўсё запісваецца.

Гардынг азіраецца навокал, бачыць, што ўсе глядзяць на яго, і з усяе моцы намагаецца засьмяяцца. Зь ягонага рота выходзіць гук, быццам цьвік выдзіраюць з хваёвай дошкі; іііі-ііі.

Ён ня можа спыніцца. Дрыгае рукамі, як муха лапкамі, і заціскае вочы ад гэтага жудаснага пісклявага гуку, але ня можа спыніцца. Гук робіцца ўсё вышэйшы і вышэйшы, і нарэшце, засмактаўшы паветра, Гардынг дазваляе свайму твару ўпасці на настаўленыя ў чаканьні далоні.

— О сука, сука, сука, — шэпча ён праз зубы.

Макмэрфі запальвае яшчэ адну цыгарэту і прапануе яму. Гардынг бярэ яе моўчкі. Макмэрфі ўсё яшчэ глядзіць на Гардынгаў твар перад сабой зь нейкай зьбянтэжанасьцю і здзіўленьнем, быццам гэта першае чалавечае аблічча, што трапіла яму на вочы. Ён назірае як Гардынгавы сутаргі запавольваюцца, а твар падымаецца з далоняў.

— Вы праўду кажаце, пра ўсё, — Гардынг глядзіць на іншых пацыентаў, якія пазіраюць на яго. — Ні ў кога духу не хапала раней гэта сказаць, але тут няма ніводнага чалавека, хто б так ня думаў, хто б не адчуваў таго ж самага. Наконт яе, наконт усяго — усе гэта адчуваюць у глыбіні сваіх запалоханых душчак.

Макмэрфі хмурыцца і пытаецца:

— А што гэны пярдун дробны, доктар? Ён мо крыху і слабы на галаву, але ж не настолькі, каб ня бачыць, як яна тут усё прыбрала да рук і што яна тут робіць.

Гардынг робіць доўгую зацяжку і патроху выпускае дым разам са словамі:

— Доктар Спайві... дакладна такі самы, як мы ўсе, Макмэрфі; ён цалкам разумее сваю неадэкватнасьць. Ён запалоханы, няшчасны, бескарысны маленькі трусік, абсалютна няздольны кіраваць аддзяленьнем без дапамогі міс Брыдар, і ён гэта ведае. Горш за тое, яна ведае, што ён гэта ведае, і нагадвае яму пры кожнай магчымасьці. Штараз, калі яна заўважае, што ён зрабіў памылачку ў дакумэнтах ці, на-

прыклад, у графіках, можна толькі ўявіць, як яна яго ў гэта тыцкае носам.

— Во-во, — кажа Чэзўік, падыходзячы да Макмэрфі, — тыцкае нас носам у нашы памылкі.

— А чаму ён яе ня звольніць?

— У гэтым шпіталі, — тлумачыць Гардынг, — доктар ня мае паўнамоцтваў браць кагосьці на працу ці звальняць. Паўнамоцтвы — у загадчыцы, а гэта старая добрая сяброўка нашай міс Брыдар; яны разам былі мэдсэстрамі ў войску ў трыцца-тыя. Мы тут усе ахвяры матрыярхату, мой дружа, і доктар такі ж безабаронны, як і мы. Ён ведае, што Брыдар дастаткова падняць слухаўку ў тэлефоне пад рукой, набраць загадчыцу і сказаць, напрыклад, што доктар чамусьці замаўляе вялікія парты дэмэролу...

— Чакай, чакай, Гардынг, я ў гэным доктарскім жаргонне ня дужа цямлю.

— Дэмэрал, мой дружа, гэта сынтэтычны апіят, ад якога залежнасьць удвая мацнейшая, чым ад герайну. Сярод дактароў даволі часта выкарыстоўваецца.

— Гэны пярдун дробны? Ён што, наркот?

— Я ня ведаю, вядома ж.

— Тады які ёй сэнс абвінавачваць яго ў...

— О, які вы няўважлівы, мой дружа. Яна *не* абвінавачвае. Ёй дастаткова намёку, намёку на што заўгодна, няўжо вы ня бачыце? Хіба вы сёньня не заўважылі? Яна пакліча некага да дзвярэй свайго кабінэту, стане там і спытаецца пра сурвэтку, якую ў таго знайшлі пад ложкам. Больш нічога, проста спытаецца. І той адчуе, што хлусіць ёй, што б ён ні адказаў. Калі ён скажа, што выпіраў асадку, яна адкажа: «Ясна, асадку», — ці калі

скажа, што ў яго насмарк, адкажа: «Ясна, насмарк», — і кіўне сваёй акуратнай сівой фрызуркай, пасьміхнецца сваёй акуратнай усьмешачкай і пойдзе назад у свой кабінэт, а чалавек застаецца стаяць і думаць, *для чаго ж ён скарыстаў тую сурвэтку.*

Ён зноў пачынае дрыжаць і зноў загортваецца ў плечы.

— Не. Ёй ня трэба абвінавачваць. Яна геній намёкаў. Хіба вы чулі, каб сёння падчас абмеркаваньня яна мяне хоць *разок* у нечым абвінаваціла? Але пры гэтым, здаецца, мяне абвінавацілі ў мностве рэчаў: у рэўнасьці і параноі, у тым, што я недастаткова мужык, каб задаволіць сваю жонку, у інтымных сувязях зь сябрамі мужчынскага полу, у манерным трыманьні цыгарэты, нават — мне падаецца — у тым, што ў мяне паміж ног нічога няма акрамя лапіка валасоў, *ды яшчэ да таго ж пушыстых, мяккіх і сьветленькіх!* Яйцарэзка? Не, вы яе *недаацэньваеце!*

Гардынг раптам змаўкае, нахіляецца да Макмэрфі і абхоплівае ягоную далонь сваімі. Ягоны твар дзіўна нахілены, вышчарблены, пераліваецца пурпурава-шэрым, як разьбітая вінная бутэлька.

— Гэты сьвет... належыць моцным, мой дружа! Рытуал нашага існаваньня ў тым, што моцны робіцца мацнейшым, паядаючы слабых. Мы мусім гэта прызнаць і жыць з гэтым. Гэта банальная справядлівасьць, так і павінна быць. Мы мусім навучыцца прымаць гэта як закон прыроды. Трусік жа прымае сваю ролю ў рытуале і прызнае ваўка моцным. Для абароны трус робіцца баязьлівым, спрытным і няўлоўным; ён рые норы і хаваецца, калі набліжаецца воўк. І ён выжывае, працягвае жыць. Ён ведае сваё месца. Ён, натуральна ж, не выклікае ваўка на двубой. Бо хіба гэта разумна? Як лічыце?

Ён адпускае руку Макмэрфі, адхіляецца назад, закідвае нагу на нагу і робіць яшчэ адну доўгую зацяжку. Дастае цыгарэту з тонкай шчыліны сваёй усьмешкі, і зноў пачынаецца той сьмех, іі-іі-іі, быццам цьвік вылазіць з дошкі.

— Макмэрфі... мой дружа... Я не кураня, я трусік. Доктар таксама трусік. І Чэзўік таксама. Білі Бібіт — трусік. Усе мы трусус розных узростаў і ступеняў, скачам-паскокваем праз наш дыснаеўскі сьвет. О, вы толькі зразумейце мяне правільна, мы тут не таму, што мы трусус — мы б былі трусамі паўсюль — мы ўсе тут таму, што ня можам прытасавацца да нашых трусіных роляў. Нам трэба добрыя моцныя воўкі, кшталту мэдыстры, каб нам паказалі нашае месца.

— Ну, братка, ты гаворыш, як дурань. Ты што, хочаш мне сказаць, што будзеш сядзець і дазваляць нейкай старой сіневалосай бабе пераконваць цябе, што ты кроль нейкі?

— Не пераконваць мяне, не. Я нарадзіўся трусом. Вы толькі паглядзіце на мяне. Мне проста патрэбная мэдыстра, каб зрабіць мяне шчаслівым у маёй ролі.

— Ды ніякі ты ня трус, халера на цябе!

— Бачыце вушкі? А варухлівы носік? А маленькі сымпатычны хвосцік гузікам?

— Ты гаворыш, як вар...

— Як вар'ят? Якая праніклівая заўвага.

— Ды халера, Гардынг, я ж ня гэта меў на ўвазе. Ты ж не такі вар'ят, я ж... Я аж здзівіўся, якія вы тут усе здаровыя на галаву. Наколькі я магу судзіць, вы ня большыя вар'яты, чым першы-лепшы засранец на вуліцы...

— Ага, засранец на вуліцы.

— Але ж вы не вар'яты, ну, як паказваюць вар'ятаў у кіно. Вы проста нейкія зьбітыя з панталыку і... кшталту...

— Кшталту трусоў, праўда ж?

— Якіх трусоў, халера! Нічога ў вас агульнага з кралямі.

— Містэр Бібіт, паскочце для містэра Макмэрфі. Містэр Чэзўік, пакажыце, які вы пухкі.

Білі Бібіт і Чэзўік ператвараюцца ў згорбленых белых трусоў проста ў мяне на вачах, але яны надта саромеюцца, каб зрабіць тое, пра што іх просіць Гардынг.

— Ах, яны сарамлівыя, Макмэрфі. Хіба ня міла? Ці, магчыма, хлопцы пачуваюцца ніякавата, бо не заступіліся за сябра. Можна, яны адчуваюць сябе вінаватымі, бо зноў дазволілі сябе ашукаць і вялі допыт пад ейным кіраўніцтвам. Супакойцеся, сябры, у вас няма падставаў саромецца. Усё, як яно й мае быць. Гэта ня роля труса — заступацца за свайго таварыша. Гэта было б глупства. Не, вы паводзіліся разумна — баязьліва, але разумна.

— Слухай сюды, Гардынг, — далучаецца да размовы Чэзўік.

— Не, не, Чэзўік. Ня злуйцеся на праўду.

— Ты паслухай; былі ж выпадкі, калі я казаў пра старую цётку Брыдар тое ж самае, што цяпер Макмэрфі.

— Так, але вы казалі гэта вельмі ціха і пазьней ад усяго адмаўляліся. Вы таксама трус, не хавайцеся ад праўды. Таму я не трымаю на вас зла за тую пытаньні, што вы мне сёння задавалі на сходзе. Вы толькі гралі сваю ролю. Калі б выклікалі на разборку вас ці вас, Білі, ці вас, Фрэдрыксан, я б на вас нападаў гэтак сама жорстка, як вы нападзілі на мяне. Мы ня мусім саромецца сваіх паводзінаў; менавіта так мы, маленькія жывёлінкі, і маем сябе паводзіць.

Макмэрфі паварочваецца ў крэсьле, азірае астатніх вострых і хмурыцца:

— Ну ня ведаю... Я на іхным месцы саромеўся б. Як па мне, дык выглядала гэта пагана, як яны ўсе перабеглі на яе бок

супраць цябе. Мне нават на хвіліну падалося, што я зноўку ў турме ў кітайскіх камунякаў...

— Ну далібог, Макмэрфі, — выгуквае Чэзўік, — ты ж паслухай.

Макмэрфі паварочваецца і слухае, але Чэзўік не працягвае. Чэзўік ніколі не працягвае. Ён з тых людзей, якія нарабляць шуму, быццам збіраюцца ўзначаліць атаку, потым выкрыкваюць загад, патупаюць хвіліну, зрабляць пару крокаў і ўсё. Макмэрфі глядзіць на яго, зноўку злоўленага за пару крокаў ад такога задзірыстага старту, і кажа яму:

— Ну рыхтык турма кітайская, каб вас пранцы!

Гардынг падымае рукі прымірэнчым жэстам:

— Не, не, вы ня маеце рацыі. Ня варта нас асуджаць, мой дружа. Не. Па праўдзе...

Я зноў бачу ў Гардынгавых вачах хітры бляск; мне падаецца, што ён засьмяецца, але замест гэтага ён дастае з рота цыгарэту і паказвае ёй на Макмэрфі — у яго руцэ яна выглядае, як адзін з тонкіх белых пальцаў, што дыміцца на кончыку.

— ...вы таксама, містэр Макмэрфі, пры ўсёй сваёй каўбойскай хвальбе і фарсістасьці, вы таксама пад сваёй цвёрдай абалонкай, напэўна, такі ж мяккі, пухнаты і падобны да труса, як мы ўсе.

— Ну ясна. Я маленькі пухкі хвосьцік. І што ж гэта робіць мяне кралём, Гардынг? Мае психапацкія схільнасьці? Мая схільнасьць да боек ці да еб.і? Відаць, да еб.і, так? Усе гэныя «трах-бам-дзякуй-мадам». Так, відаць гэны трах і робіць мяне кралём...

— Пачакайце, я баюся, што вы закрунулі пытаньне, якое патрабуе дадатковага абмеркаваньня. Трусы ж вядомыя гэтай сваёй асаблівасьцю, праўда? Па праўдзе, яны нават знакамі-

тыя сваім трахамам. Так. Ага. Але ў любым выпадку, пытаць не, якое вы паднялі, усяго толькі паказвае, што вы здаровы, дзейны і адэкватны трус, у той час як большасць з нас нават ня мае дастатковых сэксуальных здольнасьцяў, каб лічыцца адэкватнымі. Няўдачнікі, вась мы хто — кволья, недаразвітыя, слабыя маленькія істоты слабой маленькай пароды. Трусы без трахаму, вуаля, вартае жалю відовішча.

— Пачакай, ты ўвесь час перакручваеш, што я кажу...

— Не. Вы мелі рацыю. Памятаеце, гэта ж вы зьвярнулі нашу ўвагу на тое месца, куды мэдыстра скіроўвае свае ўдары дзюбай? Гэта ж праўда. Тут няма ніводнага, хто б не баяўся, што ён губляе ці ўжо амаль згубіў свой трахам. Мы, камічныя маленькія істоты, ня можам дасягнуць мужчынскага статусу нават у сьвеце трусоў, вась якія мы слабыя і неадэкватныя. Гі-і. Можна сказаць, што мы *трусы* нават сярод трусінага сьвету.

Ён зноў нахіляецца наперад, і той напружаны пісклявы сьмех, якога я ад яго чакаў, пачынае вылазіць з рота, рукі лётаюць сюды-туды, твар торгаецца.

— Гардынг! Заткні ты зяпу, бляха-муха!

Гэта як поўха. Гардынг змаўкае, нібы яго вырубілі, ягоны рот усё яшчэ адкрыты ў нацягнутай усьмешцы, рукі матляюцца ў сінняй хмары тытунёвага дыму. Ён так застывае на сэкунду; потым ягоныя вочы звужваюцца ў хітрыя шчолачкі, перасьлізгваюць на Макмэрфі, і ён кажа так ціха, што мне даводзіцца штурхаць швабру да самага ягонага крэсла, каб пачуць.

— Дружа... вы... магчыма, воўк.

— Халера ясная, ніякі я ня воўк, а ты ня трус. Гэх, ніколі ня чуў такой...

— У вас такі ваўчыны рык.

Цяжка выдыхнуўшы, Макмэрфі паварочваецца ад Гардынга да іншых вострых, што стаяць навокал.

— Ну а вы, хлопцы? Халера, ды што з вамі такое? Вы ж не такі вар’яты, каб лічыць сябе нейкай жывёлай.

— Не, — кажа Чэзўік і становіцца побач з Макмэрфі. — Не, Богам клянуса, я не. Я ніякі ня трус.

— Во гэта малайцом, Чэзўік. А вы, астатнія, давайце ўсё ж разбярэмся. Паглядзіце на сябе, вы сабе ў галаву ўбілі, што трэба спалохана бегаць ад нейкай паўвекавой бабы. Увогуле, што яна вам такога можа зрабіць?

— Ага, што? — кажа Чэзўік, пераможна азіраючы астатніх.

— Бізуна яна вам ня дасьць. Гарачым прасам не прыпаліць. На дыбе не расьцягне. Супраць такіх штук цяпер ёсьць законы; цяпер жа не Сярэднявечча. Ды нічога такога, што яна магла б...

— Ты б-б-бачыў, што яна м-можа з намі зрабіць. Сёньня на с-с-сходзе. — Я заўважаю, што Білі Бібіт ператварыўся з труса ў сябе ранейшага. Ён нахіляецца да Макмэрфі і спрабуе працягваць, з ротам, вільготным ад сьліны, і чырвоным тварам. Потым паварочваецца і адыходзіць. — Аа, н-н-няма сэнсу. Трэба мне п-п-проста забіцца.

Макмэрфі кажа яму наўздагон:

— Сёньня? І што ж я бачыў сёньня на сходзе? Халера ясная, яна ўсяго толькі задала пару пытаньняў, да таго ж далікатных і просьбенькіх. Пытаньнем костак не пераломіш, гэта ж ня кій ці камень.

Білі разварочваецца:

— Але т-т-тое, як яна пытаецца...

— Ты ж не абавязаны адказваць, праўда?

— Калі н-не адкажаш, яна п-проста ўсьміхаецца і нешта піша ў сваю кніжачку, а потым яна... яна... а, ну яго!

Скэнлан становіцца побач зь Білі:

— Калі не адказваеш на ейныя пытаньні, Мак, ты *прызнаеся* ўжо тым, што захоўваеш маўчаньне. Менавіта так гэтыя казлы ва ўладзе і разьбіраюцца з чалавекам. Супраць такога не папрэш. Адзінае, што можна зрабіць, — гэта ўзарваць усю гэтую сыстэму, вынішчыць яе нахер.

— Ну а чаму б вам проста яе к чорту не паслаць, калі яна задае вам свае пытаньні?

— Ага, — паўтарае Чэзўік, патрасаючы кулаком, — сказаць ёй, каб ішла к чорту.

— І што далей, Мак? Яна на гэта адкажа: «Чаму вы так расхваляваліся *мі-на-віта* праз гэтае пытаньне, пацыент Макмэрфі?»

— Ну дык зноў паслаць яе. Скажаць ім усім, каб к чорту йшлі. Вам ад гэтага ўсё роўна не баліць.

Вострыя атачаюць яго ўсё шчыльней. Гэтым разам адказвае Фрэдыксан:

— Добра, ты ёй гэта скажаш, і цябе занясуць у сьпіс схільных да нападу і перавядуць наверх у аддзяленьне для агрэсіўных. Са мной такое было. Тройчы. Тыя небаракі нават з палаты ня могуць выйсьці, каб у суботу ўдзень кіно паглядзець. У іх нават тэлека няма.

— І, мой дружа, калі вы *працягваеце* дэманстраваць такія агрэсіўныя тэндэнцыі, кшталту пасыланьня людзей к чорту, вы робіцеся кандыдатам у Шок-Блок, ці нават для больш сур'ёзных рэчаў, апэрацыі, і...

— Трасца на цябе, Гардынг, я ж казаў, што не разумею вашай фені.

— Шок-Блок, містэр Макмэрфі, гэта размоўная назва машыны для ЭШТ, электрашокавай тэрапіі. Гэтае прыстасаваньне можна ахарактарызаваць як камбінацыю снатворнага, электрычнага крэсла плюс дыбы для катаваньня. Гэта спраўная працэдурачка, просьценькая, амаль не балючая, бо вельмі хуткая, але ніхто ніколі ня хоча другога разу. Ніколі.

— І што гэная штука робіць?

— Вас прышпільваюць да стала, які паводле нечае іроніі мае форму крыжа, з каронай іскраў замест церняў. Да вашай галавы з двух бакоў дакранаюцца правадамі. Жых! На пяць цэнтаў электрычнасьці праз мазгі, і вы адначасова атрымалі лячэньне і пакараньне за агрэсіўныя паводзіны кшталту «ідзіце вы ўсе к чорту». Акрамя таго, вы нікому ня будзеце замінаць ад шасьці гадзінаў да трох содняў, у залежнасьці ад індывідуальных асаблівасьцяў арганізму. Нават калі вы вернецца ў прытомнасьць, вы яшчэ колькі дзён будзеце ў стане дэзарыентацыі. Вы ня зможаце думаць паслядоўна. Вы ня зможаце прыгадаць нейкіх рэчаў. Шчодрая доза такога лекаваньня можа ператварыць чалавека ў копію містэра Эліса, якога вы бачыце там каля сьцяны. Сьлінявага ідыёта трыццаці пяці гадоў з мокрымі штанамі. Ці ў бязмозглы арганізм, які спажывае ежу, спаражняецца і крычыць «нах.й жонку», як Раклі. Ці паглядзіце на Правадыра Мятлу, які побач з вамі трымае сваю цэзку.

Гардынг паказвае на мяне цыгарэтай, і мне ўжо позна хавацца. Раблю выгляд, што нічога ня чую. Працягваю падмятаць.

— Я чуў, што наш Правадыр шмат гадоў таму, калі шокавая тэрапія была на піку моды, атрымаў больш за дзвесьце сэансаў. Уявіце, што гэта можа зрабіць з розумам, які і без таго ўжо хісткі. Паглядзіце на яго: гіганцкі прыбіральнік. Прадстаўнік недавымерлага амэрыканскага насельніцтва, двухмэтровая

машына для падмятаньня, якая палохаецца ўласнага ценю. Вось гэтым, мой дружа, вам і могуць пагражаць.

Макмэрфі нейкі час глядзіць на мяне, потым зноў паварочваецца да Гардынга:

— Дзядзька, ну і дзялы, як жа вы гэта трываеце? А як жа ўся гэная лухта пра дэмакратыю, што мне доктар казаў? Чаму вы не прагаласуеце?

Гардынг пасьміхаецца яму і робіць яшчэ адну доўгую зацяжку:

— Галасаваць наконт чаго, мой дружа? Галасаваць, каб мэд-сястра больш не магла задаваць пытаньняў на групавым сходзе? Галасаваць, каб яна не магла на нас глядзець так, як яна гэта робіць? Скажыце мне, Макмэрфі, што нам ставіць на галасаваньне?

— Халера, ды ўсё роўна. Прагаласуйце аб любым пытаньні. Няўжо вы ня бачыце, што трэба нешта зрабіць, каб паказаць, што ў вас яшчэ нейкая адвага засталася? Няўжо ня бачыце, што нельга дазваляць ёй кантраляваць усё? Паглядзіце на сябе: вы кажаце, што Правадыр уласнага ценю пужаецца, але я ў жыцці ня бачыў больш напалоханага статку, чым вы, хлопцы.

— Я не такі! — кажа Чэзўік.

— Можа, ты не, братка, але астатнія нават баяцца расслабіцца і сасьмяяцца. Ведаеце, мяне першае, што тут здзівіла, што ніхто не сьмяецца. Я ня чуў сапраўднага сьмеху з часу, як сюды трапіў, цяміце? Ну, хлопцы, калі страціў сьмех, дык страціў *апірышча*. Мужык, які дазваляе бабе лупцаваць сябе так, што болей ня можа сьмяяцца, такі мужык губляе ці не галоўны свой козыр. Ён тады адразу ж пачне думаць, што яна мацнейшая за яго і...

— А-а-а, я бачу, мой дружа пачынае нешта разумець, браты-трусы. Скажыце мне, містэр Макмэрфі, як паказаць жан-

чыне, хто галоўны? Я маю на ўвазе, ня сьмехам? Як паказаць ёй, хто кароль гары? Такі аўтарытэтны мужчына, як вы, пэўна ж, здольны нам адказаць. Вы ж ня будзеце яе лупцаваць, праўда? Не, бо тады яна пакліча на дапамогу закон. Вы ня страціце вытрымкі і не закрычыце на яе, бо тады яна пераможа, сущашаючы свайго дарослага хлопчыка: «Цаму мой маленецкі так тулбуецца? А-а-а-а-а-а?» Вы некалі спрабавалі захаваць высакародны і суворы выгляд у адказ на такое сущашэнне? Так што бачыце, мой дружа, гэта нечым нагадвае тое, што вы сам сьцьвярджалі: мужчына мае толькі адну сапраўды эфэктыўную зброю супраць магутнага сучаснага матрыярхату; але гэта дакладна ня сьмех. Толькі адну зброю, і з кожным годам у нашым добра інфармаваным грамадстве, дзе дасьледаванья ўсе матывацы чалавечых паводзінаў, усё болей і болей людзей адкрываюць, як зрабіць гэтую зброю непрыдатнай і скарыць тых, хто дагэтуль быў пераможцам...

— Госпадзе, Гардынг, ну ты загінаеш, — кажа Макмэрфі.

— ...і ці лічыце вы, што пры ўсіх вашых хвалёных психапатычных здольнасьцях вы маглі б эфэктыўна скарыстаць сваю зброю супраць нашай чэмпіёнкі? Ці маглі б вы скарыстаць яе супраць міс Брыдар, Макмэрфі? Хоць калі?

Гардынг праводзіць рукой у кірунку шкляной скрыні. Усе галовы паварочваюцца туды. Яна там, глядзіць праз вакно, недзе там у яе схаваны магнітафон, на які ўсё гэта запісваецца — яна ўжо плянуе, як гэта прыстасаваць да раскладу.

Вялікая Сястра бачыць, што ўсе глядзяць на яе; яна ківае, і ўсе адварочваюцца. Макмэрфі здымае матацыклетную кепку і калмаціць рукамі рудыя кудзеры. Цяпер усе глядзяць на яго; яны чакаюць ягонага адказу, і ён гэта ведае. Адчувае, што неяк трапіў у пастку. Зноў нацягвае кепку і трэ сыляды ад швоў на носе.

— Ну, калі ты маеш на ўвазе, ці мог бы ў мяне ўстаць на гэную каню старую, дык не, мне здаецца, што не...

— Яна не такое ўжо і страшыдла, Макмэрфі. Твар у яе даволі прыгожы, добра захаваўся. І нягледзячы на ўсе спробы прыхаваць іх пад гэтымі бяспольнымі строямі, вы можаце пабачыць доказы існаваньня даволі выбітных грудзей. Яна пэўна была досыць прыгожай маладой жанчынай. Але калі ўжо працягваць нашу дыскусію, дык ці мог бы ў вас устаць на яе, нават калі б яна не была старая, нават калі б яна была маладой і мела прыгажосць Алены Траянскай?

— Ня ведаю гэнай Траянскай, але разумею, да чаго ты вядзеш. Бачыць Бог, тут ты праўду кажаш. У мяне б ня ўстаў на гэны замарожаны твар, нават калі б яна была прыгожая, як Мэрылін Манро.

— Вось бачыце. Яна перамагла.

Вось і ўсё. Гардынг адкідваецца назад, і ўсе чакаюць, што Макмэрфі скажа далей. Макмэрфі разумее, што яго прыперлі да сьценкі. Ён нейкі час глядзіць на твары прысутных, потым паціскае плячыма і паднімаецца з крэсла.

— Ну й халера зь ім. Мне ад гэтага ні холадна, ні горача.

— Праўда, вам ад гэтага ні холадна, ні горача.

— І ясны хрэн, што мне няма інтэрасу падстаўляцца пад тры тысячы вольт ад нейкай шалёнай старой цёткі, калі я нічога за гэта не прыдбаю, акрамя прыгодаў.

— Так, маеце рацыю.

Гардынг перамог у спрэчцы, але ніхто не выглядае надта задаволеным.

Макмэрфі засоўвае адзінцы ў кішэні і спрабуе засьмяцца.

— Не-а, ніколі ня чуў, каб нехта даваў хоць бы дваццаць баксаў за тое, каб раскруціць яйцарэзку.

Усё пасьміхаюцца разам зь ім, але ня дужа весела. Я рады, што Макмэрфі ўсё ж будзе хітрым і не дазволіць сябе ўцягнуць у нешта, з чаго пасья ня выбрацца, але разумею, што адчуваюць усе; я і сам ня надта вясёлы. Макмэрфі запальвае яшчэ адну цыгарэту. Пакуль што ніхто не зварухнуўся, усе стаяць зь няёмкімі ўсьмешкамі. Макмэрфі яшчэ раз пацірае нос, пераводзіць погляд з абліччаў, завіслых вакол яго, зноў на мэдсястру і прыкусвае губу.

— Але ты кажаш... яна пасылае кагосьці ў гэнае іншае аддзяленьне, толькі калі вывела чалавека зь сябе? Калі ты неяк сарвесься і пачнеш яе клясьці, ці разаб'еш шыбу, ці нешта такое?

— Так, калі зрабіць нешта такое.

— Ты ўпэўнены, га? Бо ў мяне тут заварушылася адна ідэйка, як з вас, птушаняткі, сарваць добры банк. Але не хачу падстаўляцца, як прасьцяк. Мне дорага каштавала выбрацца з той іншай дзюрку, а тут яшчэ скокнеш з агню ды ў полымя.

— Абсалютна ўпэўнены. Яна ня можа нічога зрабіць, калі вы сябе не паводзіце так, каб заслужыць аддзяленьне для агрэсіўных ці электрашок. Калі вы дастаткова моцны, каб ня трапіцца ў ейныя пасткі, яна ня можа зрабіць нічога.

— І калі я буду сябе добра паводзіць і ня клясьці яе...

— Ці некага з санітараў.

— ...ці некага з санітараў, ці разносіць нешта на цурочки, яна мне нічога ня зможа зрабіць?

— Паводле такіх правілаў мы й гуляем. Вядома ж, яна заўсёды перамагае, мой дружа, заўсёды. Сама яна непрабіўная, а паколькі час працуе на яе, рана ці позна яна дастае кожнага. Таму ў шпіталі яе лічаць найлепшай мэдсястрой і даюць ёй столькі ўлады; яна майстар выцягваць дрыготкае лібіда на ўсеагульны...

— Ды халера зь ім, я толькі хачу ведаць, ці буду я ў бясьпецы, калі паспрабую яе надраць у ейнай уласнай гульні? Калі я буду зь ёй ласкавы як цяля, хоць пры гэтым буду рабіць свае намёкі, ці не ашалее яна настолькі, каб паслаць мяне на электрычнае крэсла?

— Вы ў бясьпецы, пакуль трымаеце сябе ў руках. Вы ў бясьпецы, калі будзеце валодаць сабой і не дасьце ёй сапраўднай падставы рэкамэндаваць для вас аддзяленьне агрэсіўных ці тэрапэўтычныя якасьці электрашоку. Але для гэтага перш за ўсё трэба валодаць сабой. Хіба вы здолееце? З вашымі рудымі валасамі і чорнымі плямамі ў біяграфіі? Навошта сябе падманваць?

— Добра. *Вельмі* добра, — Макмэрфі пацірае далоні. — Во што я думаю. Вы, птушаняты, відаць, лічыце, што ў вас тут сапраўдная чэмпіёнка, так? Уся такая... як ты яе назваў? Ага, непрабіўная жанчына. Я во што хачу ведаць: колькі з вас у гэтым дастаткова ўпэўненыя на ўсе сто, каб паставіць на яе крыху грошай?

— Даostatкова ўпэўненыя на ўсе сто?..

— Я сказаў, што сказаў: хто з вас, разумнікаў, хоча паставіць пяць баксаў супраць маіх словаў, што я дастану гэную цётку, за тыдзень, і пры тым яна мяне не дастане? Адзін тыдзень, і калі я не давяду яе да такога стану, што яна сраку з галавой блытацьме, дык грошы вашыя.

— Ты ставіш на гэта? — Чэзўік падскоквае то на адной, то на другой назе і пацірае рукі, як Макмэрфі.

— А то.

Гардынг і некаторыя іншыя кажуць, што не разумеюць.

— Усё даволі проста. Тут няма ніякай дабрачыннасьці, і склада нага нічога няма. Мне падабаюцца азартныя гульні. Мне падабаецца выйграваць. І я думаю, што магу выйграць гэны заклад,

ясна? У Пэндлтане я да таго дайшоў, што хлопцы не хацелі нават у манэткі са мной гуляцца, бо я заўсёды перамагаў. Я збольшага таму і нарываўся, каб мяне сюды паслалі, бо мне трэба былі новыя лохі. Я во што скажу: я пра гэнае месцьейка трохі выведаў, перш чым сюды ехаць. Амаль палова з вас, хлопцы, атрымоўвае кампэнсацыі — тры-чатыры сотні на месяц — і ня мае, што рабіць, акрамя як пыл на іх збіраць. Я падумаў: мо гэтым скарыстацца і крыху ўзаемна ўзбагаціць нашае жыцьцё? Пачынаю з вамі на роўных. Я гулец і прайграваць ня маю звычкі. Ніколі ня бачыў бабы, якая б была больш мужыком, чым я. Мяне не абыходзіць, устае ў мяне на яе ці не. Мо час і працуе на яе, але ў мяне ў самога даўно ўжо паласа ўдачы.

Ён сьцягвае кепку з галавы, круціць яе на пальцы, падкідвае і ловіць за сьпінай іншай рукою, паказваючы свой спрыт.

— І во што яшчэ: я сюды трапіў, бо проста так задумаў, таму што тут лепей, чым на «хіміі». Наколькі магу судзіць, ніякі я ня шызік, ці прынамсі пра сваю шызу ніколі ня ведаў. Вашая мэдсястра ня ў курсе пра гэта, яна не чакае, што супраць яе будзе гуляць нехта з маім кемным розумам. Так што перавага на маім баку, і мяне гэта радуе. Кажу вам: па пяць баксаў кожнаму, хто гатовы пайсьці ў заклад, што я за тыдзень не засуну маторчыка ў сраку гэнай вашай цётцы.

— Я ўсё яшчэ ня ўпэўнены, што...

— І ўсё тут. Пчалу ёй у дупу, сьвярдзёлак у сподняе — па-простаму кажучы, дастану яе. Так што яна разыдзецца па сваіх акуратненькіх швах і пакажа хоць раз, што яна не такая непераможная, як вы думаеце. За тыдзень. І я вам дазволю самім вызначаць, перамог я ці не.

Гардынг дастае аловак і нешта піша ў нататніку для картаных гульняў.

— Вось. Расьпіска на дзесяць даляраў з тых грошай, што збіраюць пыл на маім рахунку. Я гатовы заплаціць удвая больш,

мой дружа, каб пабачыць, як ажыццявіцца гэты наймаверны цуд.

Макмэрфі праглядае паперку і складае яе:

— А астатнія птушаняты гатовыя нешта заплаціць?

Цяпер ужо іншыя вострыя становяцца ў чаргу да нататніка. Калі тыя канчаюць пісаць, Макмэрфі бярэ лісткі і кладзе ў стосік на далоні, прыціснуўшы шурпатым адзінцом. Я бачу, як шмат іх набралася. Ён праглядае паперкі.

— Вы мне давяраеце трымаць расьпіскі, братва?

— Мне здаецца, мы нічым не рызыкуем, — адказвае Гардынг, — вы адсюль нейкі час нікуды не падзенецца.



Аднойчы на Каляды, роўна апоўначы, дзьверы аддзяленьня ў старой больніцы з грукатам адчыняюцца і заходзіць барадаты таўстун, з пачырванелымі ад холаду вачыма і носам вішнёвага колеру.

Чорныя зь ліхтарыкамі заганяюць яго ў кут у калідоры. Я бачу, што ён увесь аплецены гірляндамі, якія паўсюль панавесіў дзядзька для сувязяў з грамадзкасьцю. Прыхадзень блытаецца ў іх у цемры. Ён засланяе ад ліхтарыкаў чырвоныя вочы і смокча вусы.

— Гы-гы-гы, — кажа ён, — я б хацеў застацца тут, але мне трэба сьпяшацца. Вельмі напружаны расклад, вы ж разумееце. Гы-гы, трэба ісьці...

Чорныя насоўваюцца са сваімі ліхтарыкамі. Яго трымалі з намі шэсьць гадоў, перш чым выпісалі, паголенага і схуднелага, як кій.



Вялікая Сястра можа настаўляць насыценны гадзіннік на любую хуткасьць, якая ёй трэба, проста павярнуўшы рэгулятар у сталёвых дзвяхрах; калі ёй хочацца прысьпешыць падзеі, яна павялічвае хуткасьць, і стрэлкі пачынаюць круціцца, як сьпіцы ў коле. Вокны-экраны шпарка мяняюць сьвятло на краявідзе, каб паказаць раніцу, дзень і вечар — разьюшана пульсуюць сюды-туды сьвятлом і цемрай, і ўсім даводзіцца, як шалёным, сьпяшацца за хадой фальшывага часу; жаклівая тузаніна галеньняў, сьняданкаў, працэдураў, абедаў і прыёму лекаў, і дзесяць хвілінаў ночы, так што ледзь пасьпяваеш вочы заплюшчыць, а асьвятленьне ў палаце ўжо верашчыць, каб ты падымаўся і зноў тузаўся, як цуцык, праз поўны расклад дня мо дваццаць разоў за гадзіну, пакуль Вялікая Сястра не пабачыць, што ўсе ўжо зараз трэснуць, і тады яна адпускае пэдаць газу, запавольвае хаду гадзінніка, нібы дзіця гуляецца з кінапраектарам, і яму нарэшце абрыдла глядзець фільм на хуткасьці ў дзесяць разоў большай за нармальную, яно ўжо нудзіцца ад гэтай дурной беганіны і камарынага піску размоваў, і таму вяртае нармальную хуткасьць.

Яна мае звычку так усё паскараць у тыя дні, калі, напрыклад, нехта прыходзіць цябе наведаць, ці калі Таварыства вэтэранаў ладзіць вечарынку для пацыентаў — у такі час, які табе хацелася б затрымаць і расьцягнуць. Вось тады яна і прысьпешвае падзеі.

Але звычайна ўсё наадварот, усё запаволена. Яна ставіць рэгулятар на нуль і замарожвае сонца на экране, так што яно цэлымі тыднямі ня рушыцца ані на валасок; таксама ані лісьцік на дрэвах, ані травінка на паплавах не зварухнецца. Стрэлкі гадзінніка завісаюць за дзьве хвіліны да трэцій, і яна мае намер пакінуць іх так вісець, пакуль мы не заржавеем. Ты сядзіш, застылы, і ня можаш зварухнуцца, ты ня можаш хадзіць ці нават падняцца зь месца, каб аблегчыць напругу ад сядзеньня, ты ня можаш глынуць і ня можаш дыхнуць. Адзінае, чым ты можаш рухаць, гэта вочы, але няма на што глядзець,

акрамя скамянелых вострых на другім баку пакою, якія чакаюць, каб нехта зь іх зрабіў наступны ход у гульні. Стары хронік каля мяне мёртвы ўжо шэсьць дзён і гніе, прыліпаючы да крэсла. Замест туману часам яна запускае праз вэнтыляцыю празрысты хімічны газ, і ўсё аддзяленьне застывае, калі газ ператвараецца ў плястык.

Аднаму Богу вядома, як надоўга мы так завісаем.

Потым, паступова, яна трошкі паварочвае рэгулятар з нуля, і гэта яшчэ горш. Я магу пераносіць вісенне ў поўнай нерухомасьці лепей, чым гэтую павольную, як кісель, руку Скэнлана на другім канцы пакою, калі яму трэба тры дні, каб пакласьці на стол карту. Мае лёгкія зацягваюць густое плястыкавае паветра нібы праз маленькую дзірачку. Спрабую пайсьці ў прыбіральню і адчуваю, быццам мяне пахавалі пад тонай пяску, які сыцьскае мне мачавік, пакуль у галаве не пачынаюць зіхацець і мітусіцца зьлённыя іскры.

Напружваю кожны мускул і кожную косць, каб выбрацца з крэсла і пайсьці ў прыбіральню, намагаюся падняцца, пакуль у мяне не пачынаюць трэсьціся рукі і ногі ды балець зубы. Я тузаюся і тузаюся, але ўсё, на што мяне хапае, гэта падняцца на нейкія паўсантымэтра ад скуранага сядзеньня. Таму я зноў падаю ў крэсла і выпускаю струмень, які актывуе провад на левай назе, ён рэагуе на цяпло і соль, уключаецца зьневажальная сыгналізацыя, сырэны, пражэктары, усе крычаць і бегаюць сюды-туды, а абодва вялікія чорныя раскідваюць натоўп налева і направа, прастуюць да мяне, махаючы жудаснымі чупрынамі мокрых медных правадоў, якія ляскаюць і плююцца, бо іх закараціла вадой.

Хіба толькі калі мы ў тумане, мы маем нейкае паслабленьне ад кантролю часу; тады час нічога ня значыць. Ён губляецца ў тумане, як усё астатняе. (Яны сёньня за цэлы дзень ні разу не запусьцілі туману напоўніцу; ні разу з часу, як тут зьявіўся Макмэрфі. Я ўпэўнены, што ён бы зароў як бык, калі б яны тут затуманілі.)

Калі нічога іншага не адбываецца, звычайна даводзіцца змагацца з туманам ці кантролем часу, але сёння нешта адбылося: ні туману, ні кантролю не было цэлы дзень, ад галення. Сёння ўдзень усё сыходзіцца добра. Калі на працу прыходзіць вечаровая зьмена, гадзіннік паказвае чатыры трыццаць, як мае быць. Вялікая Сястра адпускае чорных і напасьледак аглядае аддзяленьне. Яна дастае доўгую срэбную капялюшную шпільку з мэталева-сіняга вузла валасоў на патыліцы, здымае свой белы каптурок, акуратна кладзе яго ў кардонную скрынку (там ляжыць нафталін), а потым рэзка ўтыркае шпільку назад у валасы.

Праз шкло я бачу, як яна з усімі разьвітваецца. Перадае цыдулку маленькай мэдыстры з радзімай плямай, што працуе ў вечаровую зьмену; потым ейная рука цягнецца да кантрольнай панэлі на сталёвых дзвярах, і дынамік у дзённым пакоі трашчыць: «Да пабачэння, хлопцы. Паводзьце сябе добра». Тут яна ўключае музыку гучней, чым калі. Яна праводзіць па шыбе прыдалоньнем; гідлівы позірк паказвае тоўстаму чорнаму, які толькі што прыйшоў на працу, што лепей адразу ж узяцца чысьціць вакно, і ён ужо трэ шкло сурвэткай, перш чым яна пасьпявае замкнуць за сабой дзьверы аддзяленьня.

Абсталяваньне ў сьценах прысьвітвае, уздыхае і пераключаецца на ніжэйшую перадачу.

Тады, да вечара, мы ямо, мыемся ў душы і вяртаемся пасядзецца ў дзённым пакоі. Стары Блэстык, найстарэйшы з кабаккоў, трымаецца за жывот і крэкча. Джордж (чорныя завуць яго Цяры-Шаруй) мые рукі ў пітным фантанчыку. Вострыя сядзяць і гуляюць у карты ці спрабуюць атрымаць нармальную выяву ў тэлевізары, пераносяць яго на розныя месцы, куды толькі дазваляе даўжыня шнура, каб злавіць добры сыгнал.

Дынамікі ў столі па-ранейшаму граюць музыку. На дынамікі яна йдзе не праз радыёсыгнал, таму няма перашкодаў ад абсталяваньня. Крыніца музыкі — доўгая стужка ў Сястроў-

ні, стужка, якую мы ўсе ўжо добра ведаем на памяць, таму ніхто болей не ўсьведамляе, што чуе яе, акрамя такіх, як Макмэрфі. Ён да яе яшчэ не прызвычаіўся. Раздае карты ў ачко на цыгарэты, а дынамік якраз над сталом для гульні. Макмэрфі нацягнуў кепку так нізка, што яму даводзіцца адкідваць галаву назад і мружыцца з-пад яе, каб пабачыць свае карты. Ён трымае цыгарэту між зубоў і размаўляе, як вядоўца, якога я аднойчы бачыў на аўкцыёне быдла ў Дэлзе.

— Гэй-га, гэі-га, давай, давай... — гаворыць ён гучна і шпарка. — Я чакаю, разявакі, прыкупляеце ці пры сваіх. Кажаш, прыкупляеш? Ну-ну, і з адкрытым каралём ён яшчэ прыкупляе. Ну ты даеш. Во табе яшчэ адна, і гэтак не шанцуе, твайго караля краля лупцуе, пералезла праз плот, залезла на двор, адтуль у гарод, маеш перабор. Тваё слова, Скэнлан, і я б *напрасіў, хто там ёсьць у гэным парніку, прыцішыце вы гэную музыку дзяўбаную!* Гээх! Гэная штука тут што, дзень і ноч грае, Гардынг? Ніколі ў жыцьці такога шалёнага вэрхалу ня чуў.

Гардынг кідае на яго пусты позірк:

— Пра які менавіта шум вы гаворыце, містэр Макмэрфі?

— Пра гэнае клятае *радзіва*. Ну і ну. Яго не выключалі з таго часу, як я ранкам сюды трапіў. І ня трэба лухты вярзыці, што ты яго нібыта ня чуеш.

Гардынг нахіляе галаву, каб скіраваць вуха на столь.

— А, так, гэтак званая музыка. Так, пэўна, мы чуем яе, калі сканцэнтруемся, але ў такім выпадку таксама можна пачуць і як б'ецца ўласнае сэрца, калі дастаткова сканцэнтраванацца. — Ён пасьміхаецца Макмэрфі. — Разумеете, там грае запіс, мой дружа. Мы рэдка слухаем радыё. Навіны сьвету могуць зашкодзіць акрыяньню. Мы ўсе чулі гэты запіс столькі разоў, што ён проста выпадае з нашага слыху, гэтак жа, як гук вадаспаду хутка робіцца нячутным для тых, хто каля яго жыве. Вы думаеце, калі б вы жылі каля вадаспаду, вы б доўга яго чулі?

(Я ўсё яшчэ чую гук вадаспадаў на Каламбіі, і заўсёды буду чуць — заўсёды — чую гіканьне, калі Чарлі Мядзведжы Жывот насадзіў на васьці вялікага ласося, чую пляскат рыбы ў вадзе, сьмех голых дзяцей на беразе, жанчын, якія разьвешваюць праньне... з далёкай мінуўшчыны.)

— Яго што, пакідаюць уключаным увесь час, як вадаспад? — пытаецца Макмэрфі.

— Калі мы сьпім, не, — кажа Чэзўік, — але ўвесь астатні час — так, вось такая штука.

— Во хрэн дурная! Скажу гэнаму чарнамазаму, каб выключыў, інакш я яму сраку ягоную тлустую надзяру!

Ён прыпадымаецца, але Гардынг кранае яго руку:

— Дружа, менавіта за такія заявы і можна трапіць у сьпіс сьпільных да нападу. Вам так карціць прайграць заклад?

Макмэрфі глядзіць на яго:

— Дык во яно як, га? Такая во гульня? Прыціснуць і не адпусаць?

— Менавіта так.

Макмэрфі павольна апускаецца назад у крэсла, кажа:

— Гаўно са-ба-ча-е.

Гардынг аглядае астатніх вострых за картачным сталом:

— Джэнтэльмэны, здаецца, я ўжо заўважаю ў нашага рудога змагара вельмі негераічны заняпад тэлекаўбойскага стаіцызму.

Ён глядзіць на Макмэрфі праз стол, пасьміхаючыся. Макмэрфі ківае яму, нахіляе галаву, падміргвае і ліжа адзінец:

— Ну, шаноўныя, здаецца, стары прафэсар Гардынг заганарыўся. Выйграў пару раздачаў і ўжо вылазіць пафарсіць. Ну-ну: во ён сядзіць і маякуе двойкай, а во па гэным пачку «Мальбара» відаць, што ён пасуе... Гопанькі, ён падымае сьледам за мной, слаўноська, пар-фэсар, во троечка, ён хоча яшчэ, яшчэ адна двойка, ну што, спрабуем пятую, парфэсар? Спрабуем усур'ёз, падвойваем ці не рызыкуем? Яшчэ адзін пачак паказвае, што ён у нас не з баязьлівых. Ну-ну, парфэсар падымае за мной, усё ясна, *трапіў* у засаду, яшчэ адна кралечка, і парфэсар праваліў свой іспыт...

З дынаміка пачынаецца наступная песьня, гучная, бразгатлівая, поўная акардэонных трэляў. Макмэрфі глядзіць на дынамік, і ягоная балбатня гучнее і гучнее, каб перакрыць музыку.

— ...гэй-га, гэй-га, добра, *наступны*, халера на вас, прыкупляеш ці пры сваіх... тваё слова!..

І так пакуль а дзявятай трыццаць не выключаюць святло.



Я, пэўна, мог бы ўсю ноч глядзець на Макмэрфі за картачным сталом, на тое, як ён раздаваў, размаўляў, зацягваў іх, абдзіраў *амаль* да таго, каб яны спыніліся, а потым даваў ім выйграць раздачу ці дэзьве, каб надаць ім упэўненасьці і зноў вярнуць у гульнію. Адноўчы ён зрабіў перапынак пакурыць, адкінуўся на сьпінку крэсла, склаўшы рукі за галавой, і сказаў:

— Сакрэт сапраўды крутога махляра ў тым, каб ведаць, чаго лох *хоча*, і прымусіць небараку думаць, што ён гэта атрымоўвае. Я гэтаму навучыўся, калі крыху папрацаваў на рулетцы на перасоўным кірмашы. Ты аб-мац-ваеш разываку вачыма, калі ён падвальвае, і кажаш сабе: «Гэнаму кадру трэба пачуцца крутым». Таму штораду, як ён на цябе наяжджае, бо ты яго надурь, ты трасесься, як асіна, напалоханы да сьмерці, і кажаш яму: «Прашу вас, сэр. Толькі ня злуйце. Наступны раз за кошт установы, сэр». Гэтак вы абодва атрымоўваеце, што хочаце.

Макмэрфі гайдануўся наперад, і пярэднія ножкі крэсла з трэскам апусьціліся на падлогу. Ён бярэ карты, праводзіць па іх адзінцом, б'е краем тальлі па сталю і ліжа пальцы.

— І я раблю выснову, што вам, разывакам, трэба вялікі банчышча, каб вас спакушаў. Во вам дзесяць пачкаў на наступнае кола. Гэй-га, вашае слова, во зараз пойдзе сапраўдны рубон...

Тут ён адкідвае галаву і гучна сьмяецца з таго, як усе кінуліся рабіць стаўкі.

Гэты сьмех грукатаў па пакоі цэлы вечар. Увесь час, што Макмэрфі раздаваў карты, ён жартаваў, размаўляў і спрабаваў заахваціць гульцоў сьмяецца разам зь ім. Але яны ўсе баяліся расслабіцца, бо задоўга ўжо гэтага не рабілі. Ён кінуў намаганьні і перайшоў да сур'эзнай гульні. Яны выйгравалі ў яго банк пару разоў, але ён заўжды адыгрываўся, і піраміды цыгарэтаў абапал яго ўсё расьлі і расьлі.

А потым, перад самым адбоем, ён пачаў даваць ім выйграць. Ён дазволіў ім адыграцца так хутка, што яны амаль ня памяталі пра ранейшыя пройгрышы. Ён аддае апошнюю пару цыгарэтаў, кладзе тальлю, адкідваецца на сьпінку крэсла, уздымае і сьцягвае кепку з вачэй; гульня скончылася.

— Ну, шаноўныя, крыху выйграў, а ўсё астатняе прайграў, во што я пра гэта скажу, — ён круціць галавой зь няшчасным выглядам. — Ня ведаю, я заўсёды даволі няслаба раскідваў дваццаць адно, але вы, выглядае, занадта *крутыя* для мяне. У вас, відаць, ё нейкія патаемныя хітрыкі, нават неяк боязна супраць такіх хітруноў заўтра на сапраўдныя грошыкі гуляць.

Ён нават не спрабуе ўсур'ёз спадзявацца, што яны на гэта купяцца. Ён дазволіў ім выйграць, і кожны, хто сачыў за гульні, гэта ведае. Ведаюць і гульцы. Але ўсё адно сярод тых, хто падграбае сваю купку цыгарэтаў — цыгарэтаў, якіх яны насамрэч ня выйгралі, а толькі адыгралі, бо тыя ім належалі

ад пачатку, — няма ніводнага без ухмылкі на твары, быццам яны найкруцейшыя картэжнікі на ўсёй Місісіпі.

Тлусты чорны і чорны на імя Гівэр выганяюць нас зь дзённага пакою і пачынаюць выключачь сьвятло маленькім ключыкам на ланцужку. Аددзяленьне робіцца ўсё больш цьмяным і цёмным, а вочы ў маленькай мэдсястры з радзімай плямай пашыраюцца і ярчэюць. Яна стаіць ля дзэв'ярэй у зашклёную Сястроўню, раздае вечаровыя пігулкі пацыентам, што праходзяць побач шэрагам, і ёй цяжка даецца не пераблытаць, каго сёньня чым трэба труціць. Нават не глядзіць, куды налівае ваду — нагэтулькі ейную ўвагу адцягнуў велічэзны руды мужык з жахлівай кепкай і жудасным шнарам. Яна назірае, як Макмэрфі адыходзіць ад картачнага стала ў цёмным дзённым пакоі і круціць мазолістай рукой руды пучок валасоў, што вытыркаецца з-пад расшпіленага каўняра казённай кашулі «хіміка». З таго, як яна падаецца назад, калі ён падыходзіць да дзэв'ярэй Сястроўні, я мяркую, што яе, пэўна, загадзя папярэдзіла пра Макмэрфі Вялікая Сястра. «А-а-а, вось яшчэ што, перш чым я сёньня перадам тут усё ў вашы рукі, міс Пілбаў. Той новы пацыент, што там сядзіць, вунь той зь безгустоўнымі бакенбардамі і парэзамі на твары — я маю падставы меркаваць, што ён сэксуальны маньяк».

Макмэрфі бачыць, як яна ўтаропілася ў яго спалоханымі шырокімі вачыма, таму ён засоўвае галаву ў дзэверы Сястроўні, дзе яна раздае пігулкі і глядзіць на яе з шырокай прыязнай усмешкай, каб пазнаёміцца. Гэта так яе нэрвуе, што яна выпускае з рук збан з вадой, і той падае ёй на нагу. Яна ўскрыквае, падскоквае на адной назе, дрыгае рукой, і пігулка, якую яна зьбіралася мне даць, вылятае з кубачка за каўнер ейнай уніформы, якраз туды, дзе радзімая пляма цячэ ў даліну, як вінная рака.

— Дазвольце мне вам дапамагчы, мадам.

І вось у дзэверы Сястроўні пралазіць гэтая рука колеру сырога мяса, пакрытая шнарамі і татуіроўкамі.

— Не падыходзьце! Са мной у аддзяленьні два санітары!

Яна круціць вачыма ў пошуку чорных, але тыя пайшлі прывязаць хронікаў да ложкаў; яны занадта далёка, каб хутка прыйсьці на дапамогу. Макмэрфі пасьміхаецца і паварочвае руку, каб мэдыстра пабачыла, што ў ёй няма нажа. Але яна бачыць толькі сьвятло, якое адбіваецца ад гладкай, як воск, мазолістай далоні.

— Усё, што я хацеў зрабіць, дык гэта...

— Не падыходзьце! Пацыентам не дазваляецца заходзіць у... Ой, не падыходзьце, я каталічка! — і яна тут жа торгае залаты ланцужок на шыі, так што крыжык вылятае з упадзіны паміж грудзей і выстрэльвае ў паветра, нібы з рагаткі, згубленую пігулку! Макмэрфі хапае паветра рукой проста насупраць яе твару. Мэдыстра верашчыць, крыжык залятае ёй у рот, і яна заплюшчвае вочы, быццам зараз атрымае поўху, стаіць так, уся зьбялелая, як папера, акрамя плямы, што пацямнела, як ніколі, быццам дарэшты высмактала ўсю кроў зь ейнага цела. Калі яна нарэшце зноў расплюшчвае вочы, проста перад ёй мазолістая далонь, на якой ляжыць мая маленькая чырвоная пігулка.

— ...падняць бітон з вадой, што ў вас упаў, — Макмэрфі трымае яго ў другой руцэ.

Яна выдыхае з гучным сычэньнем і бярэ ў яго бітон:

— Дзякуй. Дабранач, дабранач, — і зачыняе дзьверы перад наступным пацыентам; сеньня пігулак болей ня будзе.

У палаце Макмэрфі кідае пігулку мне на ложак:

— Хочаш сваю смактульку, Правадыр?

Я кручу галавой, глядзячы на пігулку, і ён змахвае яе з ложка, быццам назойлівага клапа. Тая скача, драпае падлогу,

як цвыркун. Ён зьбіраецца класьціся спаць і здымае адзеньне. Яго майткі пад рабочымі штанамі — з чорнага, як вугаль, атлясу, размаляваныя белымі кітамі з чырвонымі вачыма. Макмэрфі пасьміхаецца, калі заўважае, што я гляджу на сподняе.

— Ад студэнтачкі з Арэгонскага ўнівэрсу, Правадыр, зь філфаку. — Ён адцягвае гумку адзінцом і шчоўкае. — Зрабіла мне падаруначак, бо, маўляў, я сымбаль.

Яго рукі, шыя і твар загарэлыя і шчаціняцца кучаравымі залацістымі валаскамі. На абодвух вялікіх плячах — татуіроўкі; на адной напісана «Байцы-марпехі» і намаляваны чорт з чырвоным вокам, чырвонымі рагамі і вінтоўкай М-1, на другой — рука трымае карты, раскладзеныя веерам па мускулістым плячы: тузы і восемкі. Ён кладзе стос адзеньня на тумбачку ля майго ложка і пачынае ўзьбіваць кулаком падушку. Яму далі ложка побач з маім.

Макмэрфі кладзецца пад коўдру і кажа, што мне таксама варта хутчэй скокнуць у пасьцель, бо адзін з чорных ідзе вырубіць сьвятло. Азіраюся і бачу чорнага на імя Гівэр; скідаю абутак і залажу ў ложка якраз перад тым, як той падышоў, каб прывязаць мяне прасьціной. Скончыўшы са мной, чорны кідае апошні позірк навокал, хіхікае і пстрыкае выключальнікам.

Калі не лічыць белага парашку сьвятла зь Сястроўні ў калідоры, у пакоі цёмна; я бачу толькі абрысы Макмэрфі побач са мной; ён дыхае глыбока і роўна, коўдра на ім падымаецца і ападае. Дыханьне ўсё запавольваецца і запавольваецца, пакуль мне не здаецца, што ён ужо нейкі час як заснуў. Потым я чую зь ягонага ложка мяккі гартанны гук, нібы чмыхае конь. Ён усё яшчэ ня сьпіць і зь нечага сьмяецца пра сябе.

Спыняе сьмех і шэпча:

— Ну, Правадыр, ты няслаба падскочыў, калі я сказаў, што ідзе той чарнамазы. А мне здалося, нехта казаў, што ты глухі.



Упершыню за доўгі-доўгі час я ў ложку, не праглынуўшы чырвонай пігулкі (калі я хаваю яе, каб не глытаць, мэдсястра з радзімай плямай пасылае чорнага на імя Гівэр злавіць мяне і ліхтарыкам трымаць у палоне, пакуль яна не падрыхтуе шпрыца), таму я прыкідваюся, што сплю, калі чорны праходзіць побач і сьвеціць.

Калі глытаеш чырвоную пігулку, ты ня проста засынаеш; ты паралізаваны сном, і ўсю ноч ня можаш прачнуцца, што б ні адбывалася навокал. Вось чаму пэрсанал дае мне пігулкі: на старым месцы я прачынаўся ўначы і бачыў, як яны рабілі розныя жахі з пацыентамі, што спалі вакол мяне.

Ляжу нерухома і запавольваю дыханьне, чакаю, ці нешта адбудзецца. Вакол цёмна, аж жах, і я чую, як яны там сьлізгаюць у сваіх гумавах чаравіках; двойчы яны зазіраюць у пакой і абмацваюць усіх ліхтарыкам. Трымаю вочы заплюшчанымі, але не засынаю. Чую лямант зверху, з аддзяленьня для агрэсіўных, л-у-у, л-у-у, л-у-у-у — некага падключылі, каб атрымаць кодавыя сыгналы.

— Э-э-э, думаю, можна па піве, бо наперадзе ж доўгая ноч, — чую, як адзін чорны шэпча другому. Гумаваы чаравікі рыпяць у кірунку Сястроўні, дзе стаіць лядоўня. — Хочаш піўка, ласачка з радзімачкай? Каб ночка хутчэй ішла?

Той намерсе змаўкае. Слабое скавытаньне апаратаў у сьценах усё цішэе і цішэе, пакуль не сыходзіць на нішто. Ва ўсім шпіталі не чуваць ані гуку, акрамя глухога, прыцішанага грукату недзе глыбока ў чэраве будынку. Такого грукату я раней ніколі не заўважаў — вельмі падобны гук чуеш, калі стаіш уначы на вялікай гідраэлектрастанцыі. Ціхая, няўмольная, жывельная моц.

Глусты чорны стаіць у калідоры, там, дзе я магу яго бачыць, азіраецца навокал і хіхікае. Ён павольна падыходзіць

да дзвярэй, выціраючы вільготныя шэрыя далоні пад пахамі. Сьвятло зь Сястроўні кідае на сьцяну палаты ягоны цень памерам са слана. Цень памяншаецца, калі ён падыходзіць да дзвярэй і зазірае ў палату. Зноўку хіхікае, адмыкае электрашчыт ля дзвярэй і засоўвае туды руку:

— От так, дзетачкі, сьпіце спакойна.

Паварочвае нейкую ручку, і ўся падлога ў палаце ссоўваецца ўніз, а ён стаіць ля дзвярэй і пазірае, як яна апускаецца ў будынак, нібы плятформа ў збожжавым элеватары! Нічога акрамя падлогі ня рухаецца, і мы ссоўваемся прэч ад сьценаў, дзвярэй і вокнаў палаты на шалёнай хуткасьці: ложка, тумбачкі і ўсё астатняе.

Мэханізм — хутчэй за ўсё нейкая штука з шасьцерняў і тракавых ланцугоў на кожным куце ліфтавай шахты — змазаны да мёртвай цішыні. Чую толькі, як дыхаюць нашыя, а грукатаньне пад намі робіцца ўсё гучнейшым, чым ніжэй мы апускаемся. Сьвятло зь дзвярэй палаты за пяцьсот мэтраў адсюль, уверсе гэтай дзіркі, зрабілася маленькай плямкай, якая пасыпае сьцены ліфтавай шахты цьмяным парашком. Яно ўсё зацямяецца і зацямяецца, а потым аднекуль здалёк даходзіць прарэзьлівы крык, які адбіваецца рэхам па сьценках шахты: «Не падыходзьце!» — і сьвятло цалкам гасьне.

Падлога даходзіць да нейкага цьвёрдага дна глыбока пад зямлёй і зь мяккім бразгатам спыняецца. Навокал поўная цямрэча, і я адчуваю, што прасьціна, якой мяне абвязалі, не дае мне дыхаць. Пакуль я яе разьвязваю, падлога пачынае ссоўвацца наперад, крыху трасецца. Пад ёй нейкія ролікі, але я ня чую, як яны рухаюцца. Я ўжо нават не магу пачуць, як дыхаюць іншыя вакол мяне, і раптам усьведамляю: грукат паступова зрабіўся такі гучны, што нічога больш не чуваць. Мы, відаць, у самым яго асяродку. Дзюру клятую прасьціну. Я ўжо амаль аслабіў яе, калі сьцяна падымаецца, адкрываючы велічэзны пакой зь бясконцым шэрагам машынаў, поўны потных, голых па пояс людзей, якія бегаюць сюды-туды па вузкіх праходах;

іх твары пустыя і размытыя ў сьвятле, якое выпраменьваюць сотні домнаў.

Усё, што я бачу, выглядае менавіта так, як гучала, — як нутро агромністай электрастанцыі. Велізарныя медныя трубы сыходзяць угару ў цемру. Правады бягуць да нябачных трансфарматараў. Змазка і попел трапляюць на ўсё, плямяць счэпы, рухавікі і дынама-машыны чырвоным і вугальна-чорным.

Рабочыя рухаюцца аднолькавым роўным падбегам, лёгкім, расслабленым крокам. Ніхто не сьпяшаецца. Нехта зьявіцца на сэкунду, пакруціць ручку настройкі, націсьне кнопку, торгне пераключальнік, і адзін бок ягонага твару ўспыхне белым, нібы бляск ад іскры перамычкі, і вось ён ужо бяжыць далей, угару па сталёвых прыступках уздоўж вузкага праходу з рыфленага жалеза — рабочыя мінаюць адзін аднаго так гладка і блізка, што я чую, як пляскаюць вільготныя бакі, нібы пляскач ласасёвага хваста па вадзе — потым рабочы зноў спыніцца, заіскрыць іншым пераключальнікам і зноўку пабяжыць далей. Яны мігцяць на ўсіх кірунках у полі зроку, гэтыя бліскучыя карцінкі сонных лялечных твараў.

Вочы аднаго зь іх рэзка заплюшчваюцца на бягу, і ён валіцца на сваім маршруце; два ягоныя прыяцелі, якія прабягаюць побач, хапаюць яго і пасуюць, як мячык, убок у домну па дарозе. Печ вухкае вогненным шарам, і я чую, як лопаецца мільён трубак і лямпаў, нібы ідзеш праз поле, трушчачы надзьмутыя стручкі. Гэты гук зьмешваецца з гудам і ляскатам астатніх машынаў.

Ва ўсім гэтым ёсць нейкі агульны рытм, нібы грымотны пульс.

Падлога палаты далей выплывае з шахты ў машынны пакой. Адразу ж бачу тое, што проста над намі: эстакаду, кшталту тых штук, што можна пабачыць на мясакамбінатах, ролікавы канвэер, каб перамяшчаць тушы з маразільні на разборку, амаль іх не падымаючы. Двое ў шырокіх нагавіцах, белых

кашулях з закасанымі рукавамі і ў вузкіх чорных гальштуках абAPERліся на сьцены плятформы над нашымі ложкамі і жэстыкуюць адзін аднаму ў размове, так што цыгарэты ў доўгіх муштуках вымалёўваюць лініі чырвоным сьвятлом. Яны размаўляюць, але немагчыма разабраць словаў праз аднастайны роў, што падымаецца навокал. Адзін зь іх пстрыкае пальцамі, і найбліжэйшы рабочы рэзка заварочвае і бяжыць да яго. Той паказвае ўніз на адзін з ложкаў сваім муштуком, і рабочы падбягае да сталёвых драбінаў і хутка спускаецца на наш узровень, дзе зьнікае з поля майго зроку паміж двума трансфарматарамі, агромністымі, як сховішчы для бульбы.

Калі той рабочы зноўку зьяўляецца, ён цягне ўздоўж эстакады над галавой крук і робіць гіганцкія крокі, гойдаючыся разам зь ім. Ён праходзіць паўз мой ложак, і вухканьне домны раптам асьвятляе ягоны твар нада мной, прыгожы, жорсткі і васковы, як маска, без аніякіх жаданьняў. Я бачыў мільён такіх твараў.

Ён падыходзіць да ложка, адной рукой хапае за ступак старога кабачка Блэстыка і спакойна падымае яго, быццам той важыць ня больш за пару кіляў; другой рукой ён чапляе Блэстыка крукам за сухажыльце на пятцы, і стары завісае там дагары нагамі; яго цьвілы твар надзьмуўся ад страху, вочы пеняцца нямой жудасьцю. Стары ўсё махае рукамі і вольнай нагой, пакуль зь яго ня падае піжамная кашуля. Рабочы хапае яе, скручвае і завязвае, як мех, а потым цягне перасоўны блёк па канвэеры да плятформы і глядзіць угару, туды, дзе стаяць тыя двое ў белых кашулях. Адзін зь іх дастае скальпэль з кабуры на поясе. Да інструмэнту прыпаяны ланцужок, і гэты чалавек спускае скальпэль рабочаму, прыматаўшы другі канец ланцужка да агароджы на плятформе, каб той ня зьбег са зброяй.

Рабочы бярэ скальпэль, расьсякае Блэстыка сьпераду адным махам, і стары больш ня дрыгаецца. Я думаў, што мяне пацягне на ваніты, але адтуль не ліецца кроў і не выпадаюць вантробы, як я чакаў, — толькі паток іржы ды попелу, і час

ад часу кавалак дроту ці шкла. Рабочы стаіць па самае калена ў нечым, што выглядае, як дзындра.

Домна недзе разявіла рот, ліжа кагосьці.

Я думаю: мо падскочыць і пабегчы па пакоі, каб пабудзіць Макмэрфі, Гардынга і ўвогуле як мага болей народу? Але ў гэтым не было б аніякага сэнсу. Калі б я некага растрос са сну, той бы прабурчаў: «Ну ты ёлупень шалёны, што за халера цябе жарэ?» А потым ён, пэўна, дапамог бы аднаму з рабочых мяне самога падвесіць на такі крук, сказаў бы: «Мо паглядзім, да чаго падобныя індзейскія вантробы?»

Чую пранізьлівае, халоднае сычэньне — гэта дыхае туман-машына, і бачу, як першыя клубкі туману выпаўзаюць з-пад ложка Макмэрфі. Спадзяюся, у яго хопіць розуму схавацца ў тумане.

Чую дурнаватае балбатаньне, якое мне нагадвае некага знаёмага, і перакочваюся, каб паглядзець у другі бок. Гэта безвалосы дзядзька для сувязяў з грамадзкасьцю з азызлым тварам. Пацыенты заўсёды спрачаюцца, адкуль гэтая апухласьць. «Па-мойму, ён гэта сапраўды носіць», — кажа нехта. «А я вось думаю, што не; ты калі-небудзь чуў, каб мужык сапраўды такое насіў?» «А ты хоць калі раней чуў пра такога, як ён?» Першы пацыент паціскае плячыма і ківае: «Цікавая заўвага».

Цяпер на ім толькі доўгая сподняя кашуля, вышытая пакручастымі чырвонымі манаграмамі сьпераду і ззаду. І я пераконваюся раз і назаўжды (кашуля задзіраецца на сьпіне, калі ён праходзіць побач, і я пасьпяваю кінуць позірк), што ён сапраўды гэта носіць, і зашнуравана гэта так туга, што можа лопнуць у любы момант.

На ягоным гарсэце боўтаецца паўтузіна высахлых штукоўін, прывязаных за валасы, як скальпы.

Яшчэ ён носіць маленькую біклажку, зь якой нешта сёрбае, каб трымаць горла гатовым да балбатні, а таксама прамочаную камфарай насоўку, якую час ад часу падносіць да носа, каб туды не сьмярдзела. За ім сьпяшаецца вывадак школьных настаўніц, студэнтачак і да тых падобных. На іх сінія фартушкі, а валасы ў іх кучаравяцца ад завіўкі. Яны слухаюць, як ён чытае кароткую экскурсійную лекцыю.

Яму прыходзіць у галаву нешта сьмешнае, таму ён спыняе сваю прамову, каб сербануць зь біклажкі і здушыць хіхіканьне. У гэты час адна з навучэнак расьсеяна глядзіць навокал і бачыць вытрыбушанага хроніка, падвешанага за пятку. Яна вохкае і адскоквае. Дзядзька для сувязяў з грамадзкасьцю азіраецца, заўважае мерцвяка, падб'ягае, хапае яго за абмякшую руку і раскручвае. Студэнтка падсоўваецца бліжэй, каб кінуць асьцярожны позірк, ейнае аблічча ў трансе.

— *Бачыце? Бачыце?* — ён пішчыць, закочвае вочы і выплюхвае нешта зь біклажкі, гэтак моцна ён сьмяецца. Сьмяецца, пакуль мне не здаецца, што ён зараз лопне.

Калі ён нарэшце топіць свой сьмех, дык ізноў ідзе ўздоўж шэрагу машынаў і вяртаецца да лекцыі. Раптам ён спыняецца і пляскае сябе па лобе: «Але ж я і *расьсеяны!*» — і бяжыць назад да хроніка на круку, каб адарваць яшчэ адзін трафэй і прывязаць яго да свайго гарсэту.

Справа і злева адбываюцца настолькі ж паганья рэчы: шалёныя, жудасныя, занадта бесталковыя і дзівосныя, каб плакаць, і занадта сапраўдныя, каб сьмяяцца. Нехта тузае мяне за руку. Я ўжо ведаю, што здарыцца: нехта выцягне мяне з туману назад у палату, і там ня будзе нават сьледу таго, што адбывалася ноччу. Калі я буду настолькі дурны, каб пра гэта расказаць, мне скажуць: «Ідыёт, ты проста прысьніў кашмар; няма такіх вар'яцкіх рэчаў, як вялікі машынны пакой у чэраве электрастанцыі, дзе людзей разразаюць рабочыя-робаты».

Але калі іх няма, як тады чалавек можа іх пабачыць?



З туману мяне выцягвае за руку містэр Тэркл; ён трасе мяне і пасьміхаецца:

— Вы, відаць, кашмар прысьнілі, міста Бромдэн.

Ён санітар, які дзяжурыць ад адзінаццатай вечара да сёмай раніцы, стары мурын зь вялікай соннай усьмешкай на канцы доўгай хісткай шыі. Ад яго пахне так, нібы ён крыху выпіў:

— Сьпіце далей, міста Бромдэн.

Часам уначы ён адвязвае мяне, калі прасьціну зацягнулі настолькі туга, што я пачынаю курчыцца. Ён бы не рызыкаваў, калі б лічыў, што дзённая зьмена падумае на яго, бо яго б тады пэўна звольнілі. Але дзённыя вырашаць, што я сам развязаўся, мяркуе ён. Мне здаецца, ён сапраўды гэта робіць ад дабрыві, каб дапамагчы — але найперш дбае пра ўласную бясьпеку.

Гэтым разам ён мяне не адвязвае. Замест гэтага ён ідзе дапамагчы маладому доктару і дваім санітарам, якіх я раней ніколі ня бачыў, пакласьці старога Блэстыка на насілку, накрыць прасьціной і вынесці — яго нясуць асьцярожней, чым зь ім абыходзіліся калі-кольвек за ўсё ягонае жыцьцё.



Надыходзіць раніца; Макмэрфі ўжо на нагах. Упершыню нехта падняўся раней за мяне з часу, калі тут быў Дзядзька Джулз — стары сівавалосы разумнік-мурын, які меў тэорыю, што ўначы санітары нахіляюць сьвет набок; ён вылазіў з ложка да сьвітанку, каб злавіць іх за гэтым заняткам. Як і Джулз, я падымаюся з самага ранку, каб назіраць, якое абсталяваньне яны ўпотаі зацягваюць у аддзяленьне ці ўсталёўваюць у пакоі для галеньня. Звычайна на калідоры пятнаццаць хвілінаў толькі я і чорныя, пакуль ня ўстане наступны пацыент. Але гэтай раніцай я чую, што Макмэрфі — ужо ў прыбіральні,

калі я толькі выбіраюся з-пад коўдры. Чую, як ён сьпявае! Сьпявае так, што, здаецца, яго не турбуе нічога на сьвеце. Ягоны голас, чысты і моцны, плешчацца аб бэтон і жалеза.

— *Твае коні галодныя, кажэ яна.*

Яму падабаецца, як гук зьвініць у прыбіральні.

— *Дай ім сена, застанься са мной да відна.*

Ён удыхае, і ягоны голас пераскоквае ў іншую танальнасьць, набірае вышыню і магутнасьць, ажно правады ў сьценах па-чынаюць трэсьціся.

— *Мае сытыя коні не ядуць і аўса-а-а.*

Ён трымае ноту і гуляецца зь ёй, потым абрынае ўніз апошні радок, каб паставіць кропку.

— *Так што быв-а-а-й, дзяўчына-краса.*

Сьпявае! Усе агаломшаныя. Такого ня чулі шмат гадоў, прынамсі ў гэтым аддзяленьні. Вострыя ў палаце падымаюцца на локцях, міргаюць і ўслухоўваюцца. Яны пераглядаюцца і падымаюць бровы. Як так атрымалася, што чорныя не прымусілі яго змоўкнуць? Яны ж раней нікому не дазвалялі рабіць столькі шуму, праўда? Як так, што яны абыходзяцца з гэтым новенькім па-іншаму? Ён такі ж чалавек са скуры і касьцей, які некалі саслабне, зьбялее і памрэ, як і ўсе мы. Ён жыве паводле тых самых законаў, яму трэба есьці, ён натыкаецца на тыя ж самыя праблемы; усё гэта робіць яго такім жа слабым перад Камбінатам, як любога іншага, хіба не?

Але гэты новенькі іншы, і вострыя гэта бачаць; ён адрозны ад кожнага, хто трапляў у аддзяленьне за апошнія дзесяць гадоў, адрозны ад кожнага, каго яны сустракалі звонку. Магчыма, ён такі ж слабы, але Камбінат да яго не дабраўся.

— Груз ужо ў павозцы, — сьпявае ён, — бізун у руцэ...

Як ён здолеў высьлізнуць з ашыйніка? Мо, як і са старым Пітам, Камбінат не пасьпеў падабрацца да яго з рэгулятарамі. Мо ён гадаваўся на волі па ўсёй краіне, пераскокваў з аднаго месца на другое, ніколі ня жыў у адным горадзе больш за некалькі месяцаў, калі быў малы, таму школа ня здолела ў яго ўчапіцца; ён валіў лес, ладзіў картачныя гульні, працаваў на перасоўных кір-машах, падарожнічаў улегцы і хутка, не спыняў руху, так што Камбінат ніколі ня меў шанцаў нешта яму ўсталяваць. Магчыма, усё так і ёсьць: ён ніколі не даваў Камбінату шанцаў, гэтак, як учора раніцай ня даў шанцаў чорнаму дабрацца да яго з гра-дусьнікам, бо ў рухавую мішэнь цяжка трапіць.

Ніякай жонкі, якая б выпрошвала новы лінолеўм. Ніякіх сваякоў, якія прысмакталіся б да яго вільготнымі старымі вачыма. Нікога, пра каго трэба *клапаціцца*, вось што робіць яго дастаткова свабодным, каб быць добрым махляром. Магчыма, таму чорныя і не нясуцца ў прыбіральню, каб спыніць ягоныя сьпевы, бо *ведаюць*, што ён па-за кантролем, і памятаюць ад таго выпадку са старым Пітам, што можа зрабіць непадкантрольны чалавек. І яны бачаць, што Макмэрфі нашмат большы за старога Піта; каб адужаць яго, давядзецца папрацаваць усім траім ды яшчэ й Вялікай Сястры стаяць напачатку са шпрыцам. Вострыя ківаюць адзін аднаму; у гэтым прычына, мяркуюць яны, вось чаму чорныя не спынілі ягоных сьпеваў, як яны спынілі б любога іншага з нас.

Я заходжу з палаты ў калідор, якраз калі Макмэрфі выходзіць з прыбіральні. З адзеньня на ім — кепка і хіба што ручнік, які ён прытрымлівае на сьцёгнах рукою. У другой руцэ ён трымае зубную шчотку. Ён стаіць у калідоры, азіраецца па баках і гойдаецца на дыбачках, каб як меней датыкацца да халоднай кафлі на падлозе. Выбірае аднаго з чорных, найменшага, падыходзіць і ляпае таго па плячы, нібы яны сябравалі ўсё жыццё.

— Гэй, слухай, братка, ё якая надзея прыдбаць зубной пасты, каб зубілы чышчануць?

Карлікавая галава чорнага паварочваецца, як на шарнірах, і амаль упіраецца носам у руку Макмэрфі. Чорны хмурыцца, потым на ўсялякі выпадак хуценька правярае, дзе астатнія двое санітараў, і кажа, што шафу адчыняюць толькі ў шэсьць сорок пяць.

— Такое правіла, — тлумачыць ён.

— Во як? Дык там і трымаюць зубную пасту? У шафе?

— Міна-віта, пад замком у шафе.

Чорны спрабуе зноў драіць ліштвы, але на ягоным плячы па-ранейшаму вісіць гэтая рука, нібы вялізныя чырвоныя ціскі.

— Пад замком у шафе, во як? Ну-ну, дык і чаму ж, па-твойму, пасту трымаюць пад замком? Ты ж ня скажаш, што яна небяспечная, праўда? Чалавека ёй не атруціш, глуздоў нікому цюбікам ня выб'еш, правільна? Як мяркуеш, зь якой такой прычыны маленечкі цюбік зубной пасты зачыкаюць у шафе?

— Такое правіла аддзяленьня, міста Макмэрфі, от зь якой прычыны. — Ён бачыць, што гэтае тлумачэньне не кранае Макмэрфі, як мела б, таму хмурыцца, пазіраючы на руку на сваім плячы, і дадае: — Што эта па-вашаму была б такое, каб *ка-а-ажны* хадзіў чысьціць зубы, када яму ў галаву стукне?

Макмэрфі вызваляе плячо чорнага, пацягвае свой пучок рудой воўны на шыі і абдумвае гэтую фразу:

— У-гу, у-гу, здаецца, я ўцяміў, да чаго ты вядзеш: гэнае правіла для тых, каму супрацьпаказана чысьціць зубы пасля кожнага прыёму ежы.

— А божычкі, вы што, не разумеце?

— Так, цяпер разумею. Ты кажаш, што людзі б чысьцілі зубы ў любы час, як іх душы захочацца.

— Міна-віта, таму мы і...

— О Госпадзе, ты можаш гэта ўявіць? Зубы чысьцяць а палове на сёмуую, у шэсьць дваццаць... хто ведае? Можа нават а шостай гадзіне. Так, бачу, пра што ты кажаш.

Я стаю ля сьцяны, і ён падміргвае мне паўз чорнага.

— Мне трэба вычысьціць гэтую ліштву, Макмэрфі, — бурчыць той.

— А-а. Прабач, не хацеў адрываць цябе ад працы. — Ён адсоўваецца, калі чорны нагінаецца, каб зноў вярнуцца да работы. Потым Макмэрфі падыходзіць бліжэй і нахіляецца, каб зазірнуць у бляшанку поруч з чорным: — Гэй, глядзі ты, што гэта ў нас тут?

Чорны ўглядаецца долу:

— Дзе тут?

— Паглядзі ў гэную бляшанку старую, Сэм. Што там, у гэнай старой бляшанцы?

— Гэта... Мыльны парашок.

— Ну, звычайна я карыстаюся пастай, але... — Макмэрфі засоўвае зубную шчотку ў бляшанку, шоргае ёй там, выпягвае і зьлёгка стукае аб край, — але й такое пойдзе, дзякуй. Яшчэ пазьней абмяркуем гэную штуку наконт правілаў аддзяленьня.

І ён вяртаецца ў прыбіральню, адкуль зноў даносяцца сьпевы, узбоўтаныя рытмічным рухам зубной шчоткі.

Чорны стаіць, глядзячы яму ўсьлед, ануча млява зьвісае з шэрай рукі. Праз хвіліну ён міргае, аглядаецца і заўважае, што я за ўсім гэтым назіраў. Ён падбягае, цягне мяне па калідоры

за піжамныя завязкі і штурхае на тое месца на падлозе, дзе я ўжо мыў учора.

— Тут! Трасца на цябе, от тут! От дзе трэба, каб ты мыў, а ня вочы вылупліваў, як карова дурная! Тут! Тут!

Я нахіляюся і пачынаю мыць сьпінай да яго, каб ён не заўважыў, як я выскаляюся. Мне добра ад таго, што Макмэрфі дапёк гэтага чорнага. Так мала хто змог бы. Тата некалі ўмеў гэта рабіць — шырока расставіўшы ногі, зь нерухомым тварам, ён мружыўся, гледзячы на неба, калі людзі з ураду першы раз прыехалі на перамовы выкупляць зямлю. «Канадзкія гусі паляцелі», — сказаў ён, мружачыся. Чыноўнікі глядзе-лі, шасталі паперамі. «Што вы такое... У ліпені? Няма, э-э-э, гусей у такую пару году. Э-э-э, ніякіх гусей».

Яны размаўлялі, як турысты з Усходняга ўзбярэжжа, якія думаюць, што так трэба зьвяртацца да індзейцаў, каб тыя зразумелі. Тата гэтага нібы не заўважаў. Ён па-ранейшаму глядзеў у неба. «Гусі там угары, белы чалавек. Твая разумець. Гусі сёлета. І летась. І пазалетась, і на год раней».

Чыноўнікі пераглянуліся і адкашляліся: «Так. Можа й так, Правадыр Бромдэн. Але. Пакінем у спакоі гусей. Засяродзьце ўвагу на кантракце. Тое, што мы прапаноўваем, можа быць вельмі выгадна вам, вашым людзям, можа памяняць жыццё чырванаскурага чалавека».

Тата працягваў: «...і на год раней, і на год раней, і на год раней...»

Пакуль да чыноўнікаў дайшло, што іх цвеляць, уся рада племені, што сядзела на ганку нашай хаціны, ледзь жываты не парвала ад забойчага сьмеху — нашыя засоўвалі люлькі ў кішэні чырвона-чорных ваўняных кашуляў і даставалі іх зноўку, выскаляючыся адно аднаму і Тату, а дзядзька Х.М. Воўк ажно качаўся па зямлі, задыхаючыся ад рогату, і паўтараў: «Твая разумець, белы чалавек».

Відаць было, як гэта іх дапякло; яны завярнулі, ня кажучы ані слова, і сышлі ў кірунку шашы, а мы сьмяяліся ім наўздагон, у іх счырванелыя каркі. Часам я забываюся, што можа рабіць сьмех.



Ключ Вялікай Сястры ўторкваецца ў замок, і як толькі яна зьяўляецца ў дзьвярах, чорны адразу ж падскоквае да яе. Ён пераступае з нагі на нагу, як дзіця, якое просіць дазволу выйсці да ветру. Я досыць блізка, каб пачуць, што пару разоў гучыць імя Макмэрфі, таму разумею, што ён расказвае, як той чысьціць зубы, і зусім забываецца згадаць старога пацыента, які памёр уначы. Чорны махае рукамі і спрабуе патлумачыць ёй, што гэты руды ёлупень ужо нарабіў з самага ранку: дэстабілізуе тут усё, ідзе насуперак правілам аддзяленьня. Ці можа яна нешта зрабіць?

Сястра са злосьцю глядзіць на чорнага, пакуль той не спыняе тузацца; потым яна ўзіраецца праз калідор у тым кірунку, адкуль празь дзьверы прыбіральні грывіць сьпеў Макмэрфі, гучнейшы, чым раней:

— *А бацькі твае клічуць мяне жабраком; кажуць, што я ня варты хадзіць у ваш дом.*

На ейным твары спачатку зьбянтэжанасьць; як і ўсе мы, яна надта доўга ня чула сьпеваў, таму толькі празь некалькі сэкундаў да яе даходзіць, што гэта такое.

— *Я жыву, як жывецца — як знайду, дык раздам; а калі хто злуецца, хай задушыцца сам.*

Яна слухае яшчэ хвіліну, каб пераканацца, што ёй не пачулася; потым пачынае надзімацца. Ейныя ноздры пашыраюцца, і з кожным удыхам яна робіцца ўсё большай; такой вялікай і пагрозлівай празь нейкага пацыента я яе апошні раз бачыў, калі тут яшчэ быў Тэйбэр. Яна варушыць шпенямі ў локцях і пальцах, і я чую ціхае рыпеньне. Сястра пачынае рухацца;

я ўціскаюся ў сьцяну, а яна грукоча побач, памерам з гру-
завік, цягне свой плецены кошык ззаду ў хмары выхлапаў,
як прычэп за дваццацітонкай. Вусны разышліся, і ўсьмешка
рухаецца наперадзе, як краты на радыятары. Адчуваю пах
гарачай алівы ды іскраў генэратара, і з кожным крокам, што
абрынаецца на падлогу, яна разьдзімаецца на памер болей,
напінаючыся і надзімаючыся, зьмятаючы ўсё перад сабою!
Я баюся падумаць, што яна зробіць.

І вось, калі яна ўжо каціць, такая вялікая і пагрозлівая,
як толькі можна, Макмэрфі выходзіць з прыбіральні і апынаец-
ца проста перад ёй, трымаючы ручнік на сьцёгнах — яна спы-
няецца нібы *забітая!* Скукожылася так, што яе галава апы-
нулася на роўні ручніка, і Макмэрфі ўсьміхаецца, пазіраючы
на яе зверху. Ейная ўласная ўсьмешка патроху сыходзіць, аб-
вісаючы па краях.

— Добры дзень, міс Брыд-дыр! Як там звонку?

— У нас нельга так хадзіць — у *ручніку!*

— Не? — ён глядзіць на тое месца, што проста насупраць яе
вачэй: ручнік там мокры і туга нацягнуты, як скура. — Ручні-
кі таксама супраць правілаў аддзяленьня? Ну, мяркую нічога
не застаецца, акра...

— *Спыніцеся!* Ня сьмейце. Вярніцеся ў палату і адзеньцеся —
зараз жа! Каму я сказала!

Ейны голас гучыць, як голас настаўніцы, якая гарланіць
на вучня, таму Макмэрфі апускае галаву, як школьнік, і кажа
такім голасам, нібы зараз расплачацца:

— Не магу, мадам. Баюся, нейкі злодзей уначы ціскануў маё
адзеньне, пакуль я спаў. Дужа ж моцны сон на вашых тутэй-
шых матрацах.

— Ціскануў?..

— Зьялмзіў. Сьвіснуў. Затырыў. Скраў, — кажа ён радасна. — Карацей, цяміце, нехта ціскануў мае шмоткі. — Яго цешаць уласныя словы, таму ён пачынае басанож прытанцоўваць перад ёй.

— Скралі вашае адзеньне?

— Выглядае, што да апошніяе шмотачкі.

— Але... Турэмнае адзеньне? Навошта?

Ён спыняе скокі і зноў апускае галаву:

— Я толькі ведаю, што яно было там, як я лёг спаць, і зьнікла, калі я прачнуўся. Зьнікла, як у полі вецер. Так, я сам разумею, што гэта проста турэмнае адзеньне, грубае, лінялае і нехлямяжае, мадам, так, я гэта ведаю... І турэмнае адзеньне пэўна няшмат вартае для таго, хто мае *болей*. Але для голага чалавека...

— Вашае адзеньне і абутак, — прыгадвае яна, — *павінны* былі забраць. Вам сёньня ранкам выдалі зьлёнае шпітальнае адзеньне.

Ён круціць галавой і ўздыхае, але па-ранейшаму не падымае вачэй:

— Не. Не, на жаль, я нічога не атрымаў. Зранку ня маю нічога акрамя кепкі на галаве і...

— Ўільямз, — галасіць яна на чорнага, які ўсё яшчэ стаіць у дзвярах палаты, нібы гатовы даць драпака. — Ўільямз, не маглі б вы падысьці сюды на хвілінку?

Ён падпаўзае да яе, як сабака, які чакае лупцоўкі.

— Ўільямз, чаму гэты пацыент ня мае камплекту шпітальнага адзеньня?

Чорны ўсьцешаны. Ён выпрастоўваецца і ўсьміхаецца, падымае шэрую руку і паказвае ў другі канец калідору на аднаго зь вялікіх:

— Міста Ўошынгтан от тамака сёння дзяжурны па бялізны і адзеньню. Ня я. Не-а.

— Містэр Ўошынгтан! — Яна ловіць яго са швабрай, завіслай над вядром, замарожвае яго так: — Падыдзіце сюды на сэкундачку!

Швабра бязгучна прасьлізгавае назад у вядро, і павольнымі, асьцярожнымі рухамі ён прыхіляе дзяржак да сьцяны. Ён паварочваецца і глядзіць на Макмэрфі, на малага чорнага і на Сястру. Потым пазірае налева і направа, нібыта яна магла гарлаціць на некага іншага.

— Падыдзіце сюды!

Ён засоўвае рукі ў кішэні і шоргае па калідоры да яе. Ён ніколі ня крочыць надта хутка, і я бачу, што калі ён не прысьпешыцца, яна можа замарозіць яго і раструшчыць удрузг адным поглядам; нянавісьць, шал і злосьць, якія яна зьбіралася скарыстаць на Макмэрфі, выпраменьваюцца зь яе па калідоры на чорнага, ён адчувае на сабе гэты павеў, нібы завіруху, і гэта запавольвае яго яшчэ болей. Яму даводзіцца прабірацца праз гэта, абхапіўшы сябе рукамі. У яго валасах і бровах — ледзякі. Ён нахіляецца наперад усё далей, але ягоныя крокі запавольваюцца; ён ня дойдзе ніколі.

І тут Макмэрфі пачынае насьвістваць «Мілую Джорджыю Браўн», Сястра адводзіць вочы ад чорнага якраз у час. Цяпер яна яшчэ больш ашалелая і раззлаваная, такой ашалелай я яе дагэтуль ня бачыў. Зьнікла лялечная ўсьмешка, расьцягнулася ў тугі і тонкі, напалены да чырвані дрот. Калі б тут быў нехта з пацыентаў, каб цяпер яе пабачыць, Макмэрфі мог бы ўжо забіраць грошы з закладу.

Чорны нарэшце падыходзіць да яе, гэта заняло ў яго дзьве гадзіны. Яна робіць доўгі ўдых:

— Ёшынгтан, чаму гэтаму пацыенту сёньня ранкам ня выда-лі зялёнага камплекту? Вы што, ня бачыце, на ім няма нічога, акрамя ручніка?

— І кепкі, — шэпча Макмэрфі і зьлёжку стукае па кепцы пальцам.

— Містэр Ёшынгтан?

Вялікі чорны глядзіць на малога, які быў паказаў на яго, і малы зноў пачынае тузацца. Вялікі доўга глядзіць на яго сваймі вачыма-радыёлямпамі, плянуе расквітацца зь ім пазьней; потым ягоная галава паварочваецца, і ён аглядае Макмэрфі з галавы да ног, узіраецца ў тугія, цяжкія плечы, у кривую ўсьмешку, шнар на носе, руку, якая трымае на месцы ручнік, а потым пераводзіць позірк на Сястру.

— Я думаю... — пачынае ён.

— Вы думаеце! Трэба рабіць, а ня думаць! Зараз жа прынясіце яму ўніформу, містэр Ёшынгтан, альбо вам давядзецца правесці наступныя два тыдні ў герыятрычным аддзяленьні! Так. Вам, пэўна, трэба месяц гаршкі павыносіць і гразевыя ванны пачысьціць, каб вы асьвяжылі галаву і прыгада-лі, як няшмат працы вам даводзіцца тут рабіць. Каб вы былі ў нейкім іншым аддзяленьні, хто б, па-вашаму, шараваў калі-дор цэлы дзень? Містэр Бромдэн? Не, вы ведаеце хто. Мы вызваляем вас, санітараў, ад большасці гаспадарчых абавязкаў, каб вы дбалі пра пацыентаў. А гэта значыць, дбалі пра тое, каб яны тут ня швэндаліся, выстаўляючы ўсё напаказ. Што, па-вашаму, здарылася б, калі б нейкая маладзенькая мэдсястра прыйшла раней і пабачыла пацыента, які бегавы па калідоры без уніформы? Як вы думаеце?

Вялікі чорны ня дужа ўпэўнены што, але ён разумее, куды яна вядзе, і павольна адыходзіць, каб прынесці Макмэрфі ўніформу — пэўна, на дзесяць памераў меншую, чым трэба, — павольна крочыць назад і працягвае яму камплект з выглядам

такой адкрытай нянавісьці, якой я раней у жыцьці ня бачыў. Макмэрфі проста выглядае зьбянтэжаным, нібы ня ведае, як узяць у чорнага адзеньне, бо ён трымае ў адной руцэ зубную шчотку, а другой прытрымлівае ручнік. Ён нарэшце падміргае мэдсястры, паціскае плячыма, размотвае ручнік і накідвае ёй на плячо, быццам яна драўляная вешалка.

Я бачу, што на ім увесь гэты час было сподняе.

Упэўнены, для яе было б лепей, калі б ён пад ручніком быў цалкам голы, чым адзеты ў гэтыя майткі. Яна са злосьцю глядзіць на вялікіх белых кітоў, якія скачуць па споднямю, і ў яе на твары абсалютнае нямое абурэньне. Гэта болей, чым яна можа вытрымаць. Праходзіць цэлая хвіліна, пакуль яна бярэ сябе ў рукі і накідваецца на найменшага з чорных; ейны голас бескантрольна дрыжыць, гэтак яна ашалела.

— Ўільямз... мне здаецца... вы павінны былі памыць шыбы ў Сястроўні яшчэ да майго прыходу. — Той уцякае, як чорна-белы жук. — А вы, Ўошынгтан... а вы... — Ўошынгтан шоргае назад да свайго ядра, амаль трушком.

Яна зноў азіраецца навокал, вышуквае, на каго б яшчэ наскочыць. Заўважае мяне, але ў гэты час некаторыя іншыя пацыенты ўжо выходзяць з палаты, дзівяцца, чаго мы тут сабраліся. Яна заплюшчвае вочы і засяроджваецца. Ня можа дазволіць ім пабачыць свой твар такім — белым і пакарабачаным ад шалу. Кліча на дапамогу ўсе свае сілы, каб авалодаць сабой. Нарэшце вусны зноў зьбіраюцца ў адно цэлае пад маленькім белым носам, нібыта напалены да чырвані дрот нагрэўся настолькі, што расплавіўся, пакіпеў сэкунду, а потым зацьвярдзеў, як літы мэтал, зрабіўся халодным і надзіва цьмяным. Вусны разыходзяцца, і паміж імі зьяўляецца язык, як кавалак дзындры. Ейныя вочы зноў расплюшчваюцца, і яны маюць такі самы цьмяны, халодны і млявы выгляд, як і вусны, але яна пачынае сваю ранішнюю завядзёнку, быццам нічога ў ёй не зьмянілася, бо мяркуе, што пацыенты занадта сонныя, каб нешта заўважыць:

— Добры дзень, містэр Сэфэлт, як там вашы зубы, лепей? Добры дзень містэр Фрэдрыксан, як прайшла ваша зь містэрам Сэфэлтам ноч? Вы ж побач сьпіце, так? Дарэчы, да майго ведама давялі, што вы двое маеце нейкую дамову наконт лекаў: вы даяце свае лекі Брусу, так, містэр Сэфэлт? Мы гэта яшчэ абмяркуем пазьней. Добры дзень, Білі; я бачыла вашу маці па дарозе сюды, і яна мне сказала абавязкова перадаць вам, што яна пра вас думае ўвесь час і ведае, што вы яе не расчаруеце. Добры дзень, містэр Гардынг — але ж паглядзіце, у вас кончыкі пальцаў чырвоныя і абадраныя. Вы зноў грызлі пазногці?

Перш чым яны могуць адказаць, нават калі б у іх былі адказы, яна паварочваецца да Макмэрфі, які ўсё яшчэ стаіць у споднім. Гардынг глядзіць на майткі і прысьвітвае.

— А вы, містэр Макмэрфі, — яна пасьміхаецца, салодкая, як цукар, — калі вы ўжо скончылі тут дэманстраваць свой мужны целасклад і безгустоўную бялізну, пэўна, вам лепей вярнуцца ў палату і апрануць зялёны камплект.

Ён прыўзьнімае кепку перад ёй і пацыентамі, якія з захапленьнем глядзяць і адпускаюць жартачкі наконт ягонага сподняга зь белымі кітамі, і моўчкі ідзе ў палату. Яна паварочваецца і сыходзіць у іншым кірунку, перад ёй рухаецца млявая чырвоная ўсьмешка. Перш чым яна зачыняе дзьверы ў шкляную Сястроўню, з палаты ў калідор зноў ліюцца ягоныя сьпевы.

— *Завяла ў свой пакой, на-лі-лааа мне піўца,* — я чую, як Макмэрфі пляскае сябе па голым жываце. — *Прашантала сваёй маці, я кахха-а-аю гульца.*



Я мяту ў палаце, калі тут ужо нікога няма. Вымятаю камякі пылу з-пад яго ложка, і раптам адчуваю пах, ад якога ўпершыню ўсьведамляю, што за ўсё мае перабываньне ў шпіталі гэты вялікі пакой, поўны ложкаў, на якіх сьпяць сорак мужыкоў, заўжды выпараў тысячу іншых пахаў: пах бактэрыцыдных

рэчываў, цынкавай мазі і прысыпкі для ног, пах мачы і кіслага старэчага калу, сухога харчавання і мыла, затхлага сподняга і шкарпэтак, затхлых, нават калі іх толькі што прынеслі з пральні, рэзкі водар крухмалу ў бялізне, кіслотны смурод з ранішніх ратоў, бананавы пах алівы з машынаў, часам пах абсмаленых валасоў — але ніколі дагэтуль, перш чым ён тут зьявіўся, не было мужчынскага паху пылу і чарназёму, поту і працы.



Цягам усяго сьняданку словы і сьмяшкі вылятаюць з Макмэрфі, як з кулямёта. Пасьля сённяшняй раніцы яму здаецца, што Вялікая Сястра будзе лёгкай здабычай. Ён ня ведае, што проста засьпеў яе зьнянацку — калі нешта і адбылося, дык яна ад гэтага зрабілася мацнейшай.

Ён гуляецца ў клоўна, намагаецца прымусіць хоць некага з нашых засьмяяцца. Яго турбуе, што ім хапае моцы толькі слаба ўсьміхнуцца ці часам хіхікнуць. Ён штурхае Білі Бібіта, які сядзіць за сталом насупраць яго, і кажа таямнічым голасам:

— Гэй, Білі, памятаеш, як мы тады ў Сіетле падчапілі тую парачку котачак? Рэдка калі ў жыцьці я так куляўся.

Вочы Білі адскокваюць ад талеркі. Ён разяўляе рот, але ня можа вымавіць ані гуку. Макмэрфі паварочваецца да Гардынга.

— Мы б іх ніколі й не раскруцілі, так вось ні з пушчы ні з поля, але ж яны чулі гісторыі пра Білі Бібіта. Білі Дубіна Бібіт — пад такім мяном яго ўсе ведалі ў старыя добрыя часы. Гэныя дзеўкі ўжо зьбіраліся сыходзіць, але тут адна на яго паглядзела і кажа: «Ты *той самы* славуты Білі Дубіна Бібіт? У каторага трыццаць пяць саньціметраў?» А Білі галаву схіліў і зачырванейся — во як цяперака — і нам адразу ж зьялёнае сьвятло. Я яшчэ памятаю: завялі мы іх у гатэль, дык чую тую красуню зь ягонага ложка поруч: «Містэр Бібіт, я ў вас расчараваная; я чула, што ў вас тры... тры... а мамачка ты мая *родная!*»

Тут ён радасна курлыкае, пляскае сябе па назе, тыцкае Білі адзінцом, і мне здаецца, што Білі зараз прытомнасьць страціць, чырванеючы і ўсьміхаючыся.

Макмэрфі кажа, што, дарэчы, парачка прыгожанькіх котачак, як тыя дзьве, гэта адзінае, чаго не стае ў нашым шпіталі. Тут найлепшыя ложка, у якіх ён калі ў жыцьці спаў, а якую ж файную ежу тут ставяць на стол! Маўляў, ён ня можа зразумець, чаму ўсе такія панурыя, што іх тут трымаюць.

— Паглядзіце на мяне цяпер, — зьвяртаецца ён да нашых і падымае шклянку на сьвятло, — п'ю тут першую шклянку апэльсінавага соку за паўгоду. Гэаххх, але ж тут і файна! Вы скажыце, чым я сьнедаў на «хіміі»? Што мне там падавалі? Ну, я магу патлумачыць, як гэта выглядала, але прыдумаць гэтую назву — вышэй за мае сілы; зранку, удзень і ўвечары яно было падгарэлае дачарна, з бульбай і на выгляд, як гудрон. Адно ведаю: гэта быў ня сок. Паглядзіце на мяне цяпер: скварачкі, тосты, масла, яйкі, кава — тая ясачка на кухні нават пытаецца, хачу я з малаком ці без, дзякуй вялікі, і абсалютна цудоўная! Вялікая! Халодная шклянка апэльсінавага соку. Не, я адсюль і за грошы ня зьеду!

Ён бярэ дабаўку ўсяго, дамаўляецца на спатканьне, як толькі яго выпішучь, зь дзяўчынай, што налівае каву на кухні, і хваліць кухара-мурына за найлепшую яечню ў сваім жыцьці. Да кукурузных шматкоў даюць бананы, і ён бярэ гронку, кажа чорнаму санітару, што можа сьцягнуць адзін для яго, бо той выглядае такім галодным, а чорны пераводзіць позірк далей па калідоры, туды, дзе ў сваёй шкляной скрыні сядзіць мэдыстра, і адказвае, што пэрсаналу не дазваляецца есьці разам з пацыентамі.

— Супраць правілаў аддзяленьня?

— Міна-віта.

— Во не шанцуе, — ён чысьціць тры бананы проста пад носам у чорнага, зьядае іх адзін за адным, і кажа таму, што, маўляў,

калі захочаш, каб я прыцягнуў такі са сталоўкі табе, Сэм, дык толькі скажы.

Калі Макмэрфі разабраўся з бананамі, ён пляскае сябе па жываце, падымаецца й ідзе да дзввярэй, а вялікі чорны становіцца на дарозе і тлумачыць, што паводле правілаў пацыенты сядзяць у сталоўцы да сямі трыццаці, а потым сыходзяць усе разам. Макмэрфі ўзіраецца ў яго, нібы ня можа паверыць сваім вушам, потым паварочваецца і глядзіць на Гардынга. Гардынг ківае галавой, таму Макмэрфі паціскае плячыма і вяртаецца ў крэсла:

— Ясна, што я не пайду супраць гэных правілаў хрэнавых.

Гадзіннік на сьцяне сталоўкі паказвае сем пятнаццаць, хлусіць, што мы тут сядзім толькі чвэрць гадзіны, хоць ясна, што мы тут ужо прынамсі гадзіну. Усе скончылі есьці і сядзяць, адкінуўшыся на сьпінкі крэслаў, назіраюць, як вялікая стрэлка рухаецца да сямі трыццаці. Чорныя забіраюць заплюханыя падносы пацыентаў-кабачкоў і коцяць двух старых у вазках, каб вымыць са шлянгу. У сталоўцы прыкладна палова нашых паклалі галовы на рукі, мяркуючы крыху паспаць, пакуль вернуцца чорныя. Больш няма чаго рабіць, бо няма ні картаў, ні часопісаў, ні карцінак-складанак. Толькі спаць ці глядзець на гадзіннік.

Але Макмэрфі ўсё роўна ня можа сядзець проста так; ён, відаць, нешта задумаў. Пашкрабаўшы пару хвілінаў лыжкай рэшткі ежы ў талерцы, ён ужо гатовы да чаго весялейшага. Засоўвае адзінцы ў кішэні, нахіляецца назад і глядзіць, прымружыўшы вока, на гадзіннік на сьцяне. Потым пацірае нос.

— Ведаеце, гэны стары гадзіннік мне нагадвае *мішэні* на палігоне ў Форт-Райлі. Якраз там я прыдбаў свой першы мэдаль, за меткую стрэльбу. Мэрфі Сакалінае Вока. Хто хоча пабіцца аб заклад на які далярчык, што я магу засадзіць гэным кубікам масла ў самы цэнтар гадзінніка ці прынамсі на гадзіннік?

Трое ідуць зь ім у заклад, і ён бярэ сваю порцыю масла, кладзе на нож і пстрыкае. Масла прыліпае да сьцяны на добрых сантымэтраў пятнаццаць злева ад гадзінніка, і ўсе цвеляцца, пакуль ён не аддае тры даляры. Яны ўсё яшчэ перапытваюць, меў ён на ўвазе сакалінае ці савінае вока, калі вяртаецца малы чорны, які хадзіў мыць са шлянгу тых дваіх старых, і ўсе моўчкі ўтаропліваюцца ў свае талеркі. Чорны адчувае нешта ў паветры, але ня можа пабачыць што. Магчыма, ён бы ніколі і не даведаўся, але стары Палкоўнік Мэтэрсан пільна ўзіраецца ў навакольле і заўважае прыліплае да сьцяны масла, таму паказвае на яго і пачынае адну са сваіх лекцыяў, тлумачыць усім сваім цярплівым, бурклівым голасам, быццам бы тое, што ён кажа, мае сэнс.

— Мас-ла... Гэта Рэс-пуб-лі-канская партыя...

Чорны глядзіць, куды паказвае палкоўнік, і бачыць масла, якое спаўзае па сьцяне, як жоўты смоўж. Ён міргае, але ня кажа ні слова, нават не азіраецца, каб высветліць, хто кінуў яго туды.

Макмэрфі нешта шэпча і штурхае локцем вострых, якія сядзяць вакол яго, і праз хвіліну яны ўсе ківаюць, а ён кладзе на стол тры даляры і зноў адкідваецца назад. Усе паварочваюцца ў сваіх крэслах і назіраюць, як масла крадзецца ўніз па сьцяне, рухаецца, завісае, разганяецца зноў, пакідаючы за сабой на фарбе бліскучы шлейф. Ніхто ня кажа ні слова. Яны глядзяць на масла, потым на гадзіннік, потым зноў на масла. Стрэлка ў гадзінніку цяпер рухаецца.

Масла дабіраецца да падлогі прыкладна за паўхвіліны да сёмай трыццаць, і Макмэрфі забірае назад тры грошы, што быў прайграў.

Чорны прачынаецца, адварочваецца ад тлустай паласы на сьцяне, кажа, што мы можам ісьці, і Макмэрфі выходзіць са сталоўкі, засоўваючы грошы ў кішэню. Ён абхоплівае чорнага за плечы і напалову вядзе, напалову нясе таго па калідоры да дзённага пакою.

— Паўдня ўжо сышло, братка Сэм, а я толькі і паспеў, што адыграцца. Трэба мне паварушыцца, каб нагнаць згубленыя шанцы. Як ты глядзіш на тое, каб вызваліць з-пад замка ў шафе мае карты, а я паспрабую перакрычаць ваш мацюгальнік.



Большую частку раніцы ён бавіць, ладзячы гульні ў ачко, каб нагнаць згубленыя шанцы, гуляе на грашовыя расьпіскі замест запалак. Ён перасоўвае стол два ці тры разы, спрабуючы неяк схаватца ад дынаміка. Заўважна, што гэта дзейнічае яму на нэрвы. Нарэшце ён ідзе да Сястроўні і грукае ў шыбу, пакуль Вялікая Сястра не паварочваецца ў крэсьле, каб адчыніць дзьверы. Ён пытаецца, ці можна выключыць гэты пякельны шум на нейкі час. Цяпер яна спакойная, як ніколі, на сваім месцы за шклом; ніякі дзікун не турбуе яе, бегучы тут паўголы. Яе ўсьмешка грунтоўная і трывалая. Яна заплюшчвае вочы, круціць галавой і кажа Макмэрфі вельмі прыемным голасам: не.

— Нельга хаця б зьменшыць гук? Ня думаю, што ўвесь штат Арэгон так ірвецца паслухаць, як Лорэнс Ёэлк грае «Гарбату для дваіх» тры разы на гадзіну ад ранку да вечара! Калі б зрабіць крыху цішэй, каб можна было хоць бы дакрытацца праз стол, я б змог хоць у покер пагуляць...

— Вам жа казалі, Макмэрфі, што азартныя гульні на грошы — супраць правілаў аддзяленьня.

— Дык зьменшыце гук, каб можна было гуляць хоць на запалкі, хоць на гузікі — проста суцёмце гэную штуку клятую!

— Містэр Макмэрфі, — яна чакае, каб ейны спакойны настаўніцкі тон пачулі, перш чым працягваць, бо ведае, што ўсе вострыя ў аддзяленьні іх цяпер слухаюць, — хочаце даведацца, што я думаю? Я думаю, што вы паводзіце сябе вельмі эгаістычна. Хіба вы не заўважылі, што ў шпіталі ёсьць яшчэ людзі, акрамя вас? Тут ёсьць старыя, якія б зусім ня чулі

радыё, калі б гук быў цішэйшы, старыя людзі, якія папросту ня могуць чытаць ці складаць карцінкі... Ці гуляць у карты, каб выйграць чужыя цыгарэты. Для старых людзей, такіх, як Мэтэрсан і Кітлінг, гэтая музыка з дынаміку — адзінае, што яны маюць. А вы хочаце яе ў іх забраць. Мы па магчымасці стараемся прыслухоўвацца да просьбаў і прапановаў, але мне здаецца, вы маглі б хоць крышку падумаць пра іншых, перш чым звяртацца са сваёй просьбай.

Ён паварочваецца, глядзіць на хронікаў і бачыць, што ў ейных словах ёсць нейкая праўда. Здымае кепку, запускае руку ў валасы і нарэшце зноў паварочваецца да яе. Ён ведае, як і яна, што ўсе вострыя прыслухоўваюцца да кожнага іхнага слова.

— Добра... Я пра гэта не падумаў.

— Я так і думала, што не.

Ён тузае маленькі руды пучок, які тырчыць на шыі з-пад зялёнай уніформы, а потым кажа:

— Але ж ну... Што вы скажаце наконт таго, каб мы гулялі ў карты ў нейкім іншым месцы? Ну, напрыклад, у тым пакоі, куды вы сталы ставіце падчас сходу. Там рэшту часу нічога няма. Можна было б адкрыць той пакой і дазволіць гульцам пайсці туды, а старых пакінуць тут з радыё — добрае рашэнне для ўсіх.

Яна пасьміхаецца, зноў заплюшчвае вочы і далікатна круціць галавой:

— Вядома ж, вы можаце калі-небудзь выказаць сваю прапанову астатнім работнікам аддзялення, але я баюся, што іхнае стаўленьне супадзе з маім: мы ня зможам сачыць за двума пакоямі. У нас недастаткова пэрсаналу. І я б вас папрасіла не абапірацца на шкло, калі вам ня цяжка; у вас рукі масляністыя і плямяць шыбу. Гэта значыць, што некаму давядзецца рабіць дадатковую працу.

Макмэрфі адхоплівае руку, і, я бачу, пачынае нешта казаць, але потым спыняецца, разумее, што яна не пакінула яму словаў, калі ён ня хоча лаяцца. Яго твар і шыя пачырванелі. Ён робіць доўгі ўдых і зьбірае сілу волі, як яна гэта рабіла зранку, кажа ёй, што вельмі перапрашае за тое, што патурбаваў, і вяртаецца да стала.

Усе ў аддзяленьні адчуваюць, што вось яно, пачалося.

Аб адзінаццатай у дзённы пакой прыходзіць доктар і кліча Макмэрфі, каб той зайшоў да яго ў кабінэт на гутарку:

— Я гутару з кожным новым пацыентам на другі дзень.

Макмэрфі кладзе карты, падымаецца і йдзе да доктара. Той пытаецца ў яго, як прайшла ноч, але Макмэрфі толькі мармыча нешта ў адказ.

— Вы сёння выглядаеце задумлівым, містэр Макмэрфі.

— О-о-о, я яшчэ той мысляр, — кажа Макмэрфі, і яны разам сыходзяць па калідоры.

Калі яны вяртаюцца, здаецца, што прайшло некалькі дзён: яны абодва ўсьміхаюцца, размаўляюць і нечаму радуюцца. Доктар выцірае сьлёзы з акуляраў, і выглядае, што ён сапраўды сьмяяўся, а Макмэрфі вярнуўся гучнейшы і паўнейшы нахабства і форсу, чым калі. Ён такі ўвесь абед, і а першай гадзіне ён раней за ўсіх сядзе ў крэсла для сходу, пазіраючы блакітнымі ўпартымі вачыма са свайго месца ў куце.

Вялікая Сястра заходзіць у дзённы пакой з вывадкам мэдсёстраў-практыкантак і кошыкам нататак. Яна бярэ са стала журнал і хмурыцца, гартаючы яго недзе хвіліну (ніхто ні пра кога нічога не паведаміў за цэлы дзень), потым яна сядзе ў сваё крэсла ля дзвярэй. Выцягвае некалькі тэчак з кошыка на каленях і корпаецца ў іх, пакуль не знаходзіць Гардынгавай.

— Як я прыгадваю, мы ўчора дасягнулі даволі значнага прагэсу з праблемай містэра Гардынга...

— Э-э-э... перш чым мы гэтым зоймемся, — кажа доктар, — я б хацеў перарваць вас на хвілінку, калі можна. Гэта датычыць нашай зь містэрам Макмэрфі гутаркі сёньня раніцай у мяне ў кабінэце. А дакладней, успамянаў. Мы пагаварылі пра старыя часы. Ведаеце, мы зь містэрам Макмэрфі маем нешта супольнае — у старэйшых клясах мы хадзілі ў адну школу.

Мэдсёстры пераглядаюцца, дзівяцца, што такое найшло на гэтага дзядзьку. Пацыенты кідаюць позірк на Макмэрфі, які пасьміхаецца ў сваім куце, ківае і чакае, каб доктар працягваў.

— Так, у адну школу. І ў працэсе нашых успамянаў мы прыгадалі карнавалы, якія некалі ладзіла наша школа — цудоўныя, шумлівыя, урачыстыя імпрэзы. Аздобы, сьвяточныя стужкі, латкі з ласункамі, гульні — гэта заўсёды была адна з галоўных падзеяў году. Я, як я ўжо казаў містэру Макмэрфі, быў старшынём школьнага карнавалу ў перадапошні і апошні год вучобы — цудоўныя бесклапотныя гады...

У дзённым пакоі зрабілася сапраўды ціха. Доктар падымае галаву і пазірае навокал, каб пабачыць, ці ня выставіў ён сябе толькі што дурнем. Вялікая Сястра кідае на яго позірк, які не павінны пакінуць у гэтым ніякіх сумневаў, але на доктару няма акуляраў, і гэтага позірку ён не заўважае.

— Карацей кажучы, каб ужо спыніць гэтую сэнтымэнтальную праяву настальгіі, падчас нашай размовы мы зь містэрам Макмэрфі падумалі, як бы паставіліся прысутныя да карнавалу тут, у аддзяленьні?

Ён надзявае акуляры і зноў пазірае навокал. Ніхто ня скача ў экстазе ад ягонай ідэі. Некаторыя з нас памятаюць, як Тэйбэр спрабаваў наладзіць карнавал колькі гадоў таму і што з гэтага атрымалася. Пакуль доктар чакае, вакол мэдсестры падымаець-

ца цішыня і лунае па-над усімі, кідаючы выклік — ці наважыцца нехта яе перарваць. Я ведаю, што Макмэрфі ня можа гэтага зрабіць, бо ён сам прапанаваў карнавал. Калі мне ўжо здаецца, што ня знойдзецца дурняў, каб парушыць цішыню, Чэзўік, які сядзіць поруч з Макмэрфі, выдае нейкае мармытаньне і падымаецца, паціраючы рэбры, сам ня ведаючы, як так атрымалася.

— У-у-у, я асабіста мяркую, ведаецца, — ён глядзіць уніз на кулак Макмэрфі на падлакотніку крэсла побач зь ім, і з кулака ўгару, не раўнуючы кій, вытыркаецца магутны адзінец, — што карнавал — гэта сапраўды добрая ідэя. Ён прынамсі парушыць аднастайнасьць.

— Менавіта, Чарлі, — кажа доктар, удзячны Чэзўіку за падтрымку, — да таго ж ён не пазбаўлены тэрапэўтычнай каштоўнасьці.

— Вядома ж, — кажа Чэзўік, выглядаючы ўжо весялейшым. — Так, у карнавале шмат тэрапэўтычнага. Ясна як дзень.

— Гэта б-б-было б весела, — далучаецца Білі Бібіт.

— Ага, гэта таксама, — пагаджаецца Чэзўік. — Мы маглі б яго арганізаваць, доктар Спайві, вядома ж, маглі б. Скэнлан можа зрабіць сцэнку з чалавекам-бомбай, а я магу наладзіць у кабінэце працоўнай тэрапіі атракцыён з кіданьнем колцаў.

— Я буду прадказваць будучыню, — кажа Марціні і касавурыцца некуды ўгару.

— Я маю някепскія здольнасьці да дыягностыкі паталёгіяў паводле далоні, так-так, — прамаўляе Гардынг.

— Добра, добра, — радуецца Чэзўік і пляскае ў ладкі. Раней ніхто ніколі не падтрымліваў ягоных прапанаваў.

— А што датычыць мяне, — расьцягвае словы Макмэрфі, — дык палічу за гонар наладзіць тут рулетку. Меў крыху досьведу...

— О, так, магчымасьцяў шмат, — кажа доктар, выпроставаючы ў крэсьле і выпраменьваючы ўсё болей энтузіязму. — У мяне ў самога мільён ідэяў...

Ён гаворыць поўным ходам яшчэ хвілінаў пяць. Відаць, што шмат якія са сваіх ідэяў ён загадзя абмеркаваў з Макмэрфі. Ён апісвае гульні, латкі, гаворыць пра продаж квіткаў, а потым раптам спыняецца, нібы погляд Вялікай Сястры выцяў яго між вачэй. Ён міргае, глядзячы на яе, і пытаецца:

— Што вы думаеце пра гэтую ідэю, міс Брыдар? Пра карнавал? Тут, у аддзяленьні?

— Я згодная, што тут могуць быць тэрапэўтычныя магчымасьці, — кажа яна і чакае. Дае цішыні зноў падняцца вакол яе. Калі пераконваецца, што ніхто не парушыць цішыні, яна працягвае. — Але я таксама лічу, што такія ідэі трэба спачатку абмяркоўваць на сходзе пэрсаналу, перш чым прымаць рашэньне. Хіба ня вы сам пра гэта казалі, доктар?

— Натуральна. Я проста падумаў, разумееце, што спачатку праверу рэакцыю некаторых пацыентаў, але, вядома ж, сход пэрсаналу — перадусім. А тады ўжо мы працягнем з нашымі плянамі.

Усім зразумела, што пра карнавал можна забыцца.

Вялікая Сястра зноў пачынае браць усё ў свае рукі, патрасаючы тэчкай:

— Цудоўна. Тады, калі мы ня маем іншых новых справаў — і калі містэр Чэзўік сядзе на месца — я думаю, мы можам адразу перайсьці да абмеркаваньня. У нас тут, — яна дастае з кошыка гадзіннік і пазірае на яго, — засталася сорак восем хвілінаў. Такім чынам, як я...

— Э-э-э... Гэй, пачакайце. Я ўспомніў, што ёсьць яшчэ новая справа, — Макмэрфі падняў руку і шчоўкае пальцамі. Яна доўга глядзіць на яго руку, перш чым нешта сказаць.

— Так, містэр Макмэрфі?

— Не ў мяне, у доктара Спайві. Док, раскажыце ім, што вы прыдумалі наконт нашых глухаватых і радыё.

Галава Сястры крыху торгаецца, амаль незаўважна, але ў мяне раптам пачынае шалёна біцца сэрца. Яна кладзе тэчку назад у кошык, паварочваецца да доктара.

— Так, я амаль забыўся, — доктар адкідваецца назад, перакрываючы ногі і складае далоні. Я бачу, што ён яшчэ ў добрым настроі праз карнавал. — Ведаеце, мы з Макмэрфі гутарылі пра застарэлую праблему нашага аддзяленьня: зьмяшаны кантынгент, маладыя і старыя разам. Гэта ня самае ідэальнае асяродзьдзе для нашай тэрапэўтычнай супольнасьці, але адміністрацыя кажа, што тут нічога не паробіш, бо герыятрычны корпус і так перапоўнены. Я сам першы прызнаю, што гэта ня самая прыемная сытуацыя для ўсіх зацікаўленых бакоў. Аднак у нашай размове мы з Макмэрфі натрапілі на ідэю, якая можа зрабіць жыцьцё прыямнейшым для абедзвюх узроставых групаў. Макмэрфі згадаў, што ён заўважыў, як некаторым старэйшым пацыентам відавочна цяжка пачуць радыё. Ён прапанаваў павялічыць гук з дынаміка, каб хронікі з праблемамі слыху маглі добра чуць музыку. Вельмі гуманная прапанова, я лічу.

Макмэрфі сьціпла махае рукой, доктар ківае яму і працягвае.

— Але я адказаў, што раней атрымоўваў скаргі ад некаторых маладзейшых пацыентаў: маўляў, радыё ўжо настолькі гучнае, што замянае размовам і чытаньню. Макмэрфі сказаў, што пра гэта не падумаў, але дадаў, што сапраўды шкада, бо тыя, хто хоча пачытаць, ня могуць пайсьці ў ціхае месца і пакінуць радыё для тых, хто хоча слухаць. Я пагадзіўся зь ім, што сапраўды шкада, і ўжо хацеў перайсьці да іншай тэмы, калі мне ў галаву прыйшла думка пра старую купальню, дзе мы складуем сталы падчас сходу аддзяленьня. Мы зусім не выкарыстоўваем гэтага пакою ў іншы час; больш няма па-

трэбы ў гідратэрапіі, для якой ён быў прызначаны, бо ў нас цяпер ёсць сучасныя лекі. Дык ці хацела б наша група мець купальню ў якасці другога дзённага пакою, *гульнёвага* пакою, скажам так?

Група маўчыць. Усе ведаюць, чый цяпер ход. Яна складае Гардынгу на левы бок, кладзе на калена і скрыжоўвае над ёй далоні, аглядаючы пакой, нібы нехта можа асьмеліцца нешта сказаць. Калі робіцца зразумела, што ніхто нічога ня скажа раней за яе, яна паварочвае галаву да доктара:

— Ваш плян гучыць цудоўна, доктар Спайві, і я ўдзячная містэру Макмэрфі за ягоны клопат пра іншых пацыентаў, але я вельмі баюся, што мы ня маем пэрсаналу на другі дзённы пакой.

Яна ўпэўненая, што на гэтым усё скончана і пачынае зноў разгортваць тэчку. Але доктар пралічыў усё глыбей, чым яна меркавала.

— Я таксама пра гэта падумаў, міс Брыдар. Але паколькі тут, у дзённым пакоі з дынамікам, застануцца пераважна хранічныя пацыенты, большасьць зь якіх прыкутая да крэслаў ці да вазкоў, дык адзін санітар і адна мэдыстра здолеюць без праблемаў здушыць любы бунт ці паўстаньне, якія тут могуць здарыцца, як вы думаеце?

Яна не адказвае і ня дужа рада ягонаму жарту пра бунты і паўстаньні, але ейны твар не мяняецца. Усьмешка застаецца на абліччы.

— Такім чынам, іншыя два санітары і дзьве мэдыстры змогуць кантраляваць тых, хто будзе ў купальні, магчыма нават лепей, чым у вялікім памяшканьні. Што вы думаеце на гэты конт, шануюныя? Рэальная ідэя? Мне дык яна вельмі нават даспадобы, таму лічу, што варта паспрабаваць, паглядзім, як яно пойдзе, некалькі дзён. Калі ня пойдзе, ну што тут, мы ж маем ключ, каб зноўку той пакой замкнуць, хіба не?

— Праўда! — кажа Чэзўік, стукаючы кулаком у далонь. Ён усё яшчэ стаіць, быццам баіцца зноў набліжацца да адзінца Макмэрфі. — Праўда, доктар Спайві, калі ня пойдзе, мы маем ключ, каб зноўку той пакой замкнуць. Ясна, як дзень.

Доктар аглядае пакой і бачыць, што астатнія вострыя ківаюць, усміхаюцца і выглядаюць задаволенымі, як ён думае, ім і ягонай ідэяй, таму ён чырванее, як Білі Бібіт, і вымушаны пару разоў працерці акуляры, перш чым працягваць. Мяне цешыць тое, што дзядзечка так задаволены зь сябе. Ён глядзіць, як усе ківаюць, ківае сам, мармыгча «цудоўна, цудоўна» і кладзе рукі на калені.

— Вельмі добра. Так. Калі з гэтым вырашана — я, здаецца, забўюся: што мы сёння меліся абмяркоўваць?

Галава Вялікай Сястры яшчэ раз крыху торгаецца, яна нахіляецца над кошыкам і дастае тэчку. Корпаецца ў паперах, і выглядае, што ў яе дрыжаць рукі. Выцягвае паперчыну, але зноўку, перш чым яна пасьпявае нешта зь яе прачытаць, Макмэрфі падымаецца, цягне руку і пераступае з нагі на нагу, выгукаючы працяжнае, задумлівае «скаажы-ы-ыце». Яна спыняе корпацца і пруцняе, нібыта гук ягонага голасу замарозіў яе, як ейны ўласны голас раніцай замарозіў чорнага. Мне зноўку млосна, калі яна пруцняе, і я ўважліва назіраю за ёй, пакуль Макмэрфі гаворыць.

— Скаажы-ы-ыце, доктар, мне сьмерць як хочацца даведацца: што значыць гэны сон, які я сёння ўначы прысьніў? Разумееце, там было так, што быццам гэта я, у сьне, а потым так, што быццам гэта ня я — быццам я быў нехта іншы, хто выглядае, як я, — быццам... быццам мой татуля! Ага, во хто гэта быў. Гэта быў мой татуля, бо часам, калі я бачыў сябе... яго... я бачыў, што са сківіцы тырчыць жалезны шворан, як у татулі было...

— У вашага бацькі са сківіцы тырчыць жалезны шворан?

— Ну, цяпер ужо не, але некалі тырчаў, калі я яшчэ малы быў. Ён хадзіў месяцаў дзесяць з такім здаравенным балтом, які ўтыркаўся *во тут* і вытыркаўся *во тут*! Божа ж ты мой, ну і пачварна ж ён выглядаў. Яго яшчэ раней сякерай па сківіцы вытнулі, калі ён улез у разборку з нейкім дзядзькам на тартаку... Гэй! Давайце я вам раскажу, як *тое* здарылася...

Ёйны твар па-ранейшаму спакойны, нібы ёй на замову зрабілі і расфарбавалі маску з патрэбным выразам. Упэўненым, цярплівым і непарушным. Больш няма торганьня, толькі жахлівы халодны твар, спакойная ўсьмешка, вырабленая з чырвонага плястыку; чысты, гладкі лоб без аніводнай маршчынкі, якая б паказвала слабасьць ці хваляваньне; плоскія, шырокія, намаляваныя зялёныя вочы нібы кажуць: я здольная пачакаць, я магу час ад часу крыху прайграць, але я магу чакаць і быць цярплівай, спакойнай і ўпэўненай, бо ведаю, што сапраўднай паразы для мяне быць ня можа.

Мне нейкую хвіліну здавалася, што яна няслаба атрымала. Можа й так. Але цяпер бачу, што гэта ня мае значэння. Адзін за адным пацыенты кідаюць на яе прыхаваныя позіркi, каб паглядзець, як яна рэагуе на тое, што Макмэрфі вядзе рэй на сходзе, і яны бачаць тое ж, што і я. Яна завялікая, каб яе адолець. Займае палову пакою, як японская статуя. Яе нельга зрушыць з месца, супраць яе няма паратунку. Сёньня яна тут прайграла невялікі бой, але гэта другасны бой у вялікай вайне, у якой яна перамагае і будзе перамагаць. Мы не павінны дазваляць Макмэрфі падманліва абнадзейваць нас, што гэта ня так, спакушаць нас на нейкія неабачлівыя крокі. Яна будзе перамагаць, як і Камбінат, бо за ёй уся ўлада Камбінату. Яна нічога не губляе ад сваіх паразай, але набывае нешта ад нашых. Каб яе адолець, трэба перамагаць яе ня два разы з трох альбо тры з пяці, але кожны раз. Як толькі ты згубіш пільнасьць, як толькі *аднойчы* прайграеш — яна перамагла назаўжды. А з цягам часу ўсе мы мусім прайграць. Ніхто ня можа гэтага пазьбегчы.

Вось цяпер яна ўключыла туман-машыну, і туман наплывае так хутка, што я нічога ня бачу, акрамя ейнага твару, туман

усё гусьцейшы і гусьцейшы, а я адчуваю такую ж моцную безнадзейнасьць і зьмярцьвеньне, як хвілінай раней адчуваў радасьць, калі яна торгнула галавой — нават большую безнадзейнасьць, чым раней, бо цяпер я ведаю, што няма сапраўднага ратунку ад яе ці ад ейнага Камбінату. Макмэрфі можа дапамагчы ня болей, чым я. Ніхто ня можа дапамагчы. І чым больш я думаю пра тое, што дапамагчы ніяк нельга, тым хутчэй наплывае туман.

І я радуюся, калі ён робіцца такі густы, што ў ім можна згубіцца, сысьці і зноў быць у бясьпецы.



У дзённым пакоі гуляюць у «манапольку». Не спыняюцца ўжо тры дні: паўсюль дамы і гатэлі, два сталы ссунулі разам, каб пакласьці на іх усе купчыя і стосы гульнёвых грошай. Макмэрфі ўгаварыў іх, што гульня будзе цікавейшай, калі плаціць па цэнце за кожны даляр, выдадзены ў гульні банкам, таму скрынка з-пад «манаполькі» поўная драбязы.

— Твая чарга, Чэзўік.

— Пачакайце хвілінку, перш чым ён кіне — што тамака трэба, каб купляць гатэлі?

— Трэба чатыры дамы на ўчастках аднаго колеру, Марціні. Ну давай жа, трасца на цябе.

— Пачакайце хвілінку.

На тым баку пачалася сапраўдная завая з грошай: чырвоныя, зялёныя і жоўтыя паперкі лётаюць ва ўсіх кірунках.

— Ты купляеш гатэль ці гуляеся ў Новы год, ёлкі-палкі?

— Халера, твая ж чарга кідаць, Чэзўік.

— Двоечка! Гэээ, Чэзўікоўскі, куды ж гэта ты трапіў? Хіба раптам ня ў Марвін-Гардэнз, на маю зямельку? Хіба ты мне цяпер ня вінны, давай паглядзім, трыста пяцьдзясят баксаў?

— Во заляцеў.

— А што тамака за іншыя штучкі? Пачакайце хвілінку. Што тамака за іншыя штучкі па ўсёй дошцы?

— Марціні, слухай, ты ўжо два дні бачыш гэтыя іншыя штучкі па ўсёй дошцы. Ня дзіва, што я ўсё прайграю, як усраўшыся. Як тут можна засяродзіцца, калі Марціні сядзіць і трызьніць па сто міляў за хвіліну.

— Чэзўік, не пераймайся наконт Марціні. У яго ўсё ў парадку. Давай тыя трыста пяцьдзясят, а Марціні сам пра сябе паклапоціцца; хіба ён ня плоціць нам кожны раз, калі ягоныя «штучкі» трапляюць на нашае майно?

— Пачакайце хвілінку. Іх тамака так шмат.

— Нічога страшнага, Марці. Ты толькі нам кажы, да каго яны трапляюць. Усё яшчэ твая чарга, Чэзўік. Была двойка, так што табе яшчэ раз кідаць. Во так, хлопча. Вух! Цэлая шасьцёрачка.

— І я трапляю... Выпадак: «Вас абралі старшынём кіроўнай рады; заплаціце кожнаму з гульцоў...» Быў заляцеў і зноў заляцеў, засада!

— А чый гэта тут гатэль, чэрці вас бяры, на чыгунцы ў Рэдынгу?

— Мой дружа, гэта, як кожны можа пабачыць, зусім не гатэль, а склад.

— Але пачакайце хвілінку...

Макмэрфі абыходзіць свой бок стала, перасоўвае карткі, перакладае грошы, падроўнівае гатэлі. З-пад кепкі ў яго, нібы

разгорнутае пасьведчаньне, тырчыць стодаляравая купюра, шалёныя грошы, як ён яе называе.

— Скэнлан? Мне здаецца, твая чарга, братка.

— Дай мне кубікі. Разьнясу дошку гэтую на цурочкі. Во так. Гуляцца-страляцца, маіх адзінаццаць, палічы, Марціні.

— Э-э-э, ну добра.

— Але ж ня гэтую, ты, вар'ят; гэта ж не мая фішка, гэта мой дом.

— Яны аднаго колеру.

— А што гэты дамок робіць на ўчастку Электракампаніі?

— Гэта электрастанцыя.

— Марціні, ты трасеш зусім ня кубікі...

— Хай сабе трасе, якая розьніца?

— Гэта парачка дамоў!

— Вух. І Марціні зараз хадзіцьме на цэлых, дайце мне паглядзець, на цэлых дзевятнаццаць. Някепска, Марці, ты так трапляеш... Дзе твая фішка, братка?

— Э-э-э? Дык вось яна.

— Ён яе ў роце трымаў, Макмэрфі. Цудоўна. Гэта значыць, два хады праз другі і трэці карэнныя зубы, чатыры хады па дошцы, і вы трапляеце на... на Балтыйскі бульвар, Марціні. Вашая ўласная і адзіная маёмасьць. Як так можа шанцаваць, га, сябры? Марціні гуляе тры дні, і амаль штораз яго заносіць на свой участак.

— Заткніся і кідай, Гардынг. Твая чарга.

Гардынг бярэ косьці сваімі доўгімі пальцамі і адзінцом абмацвае гладкую паверхню, быццам ён сляпы. Пальцы ў яго таго ж колеру, што й кубікі, і выглядаюць так, нібы ён іх выразаў з косьці іншай рукой. Кубікі бразгочуць, калі ён трасе іх у кулаку. Яны коцяцца, перакульваючыся, і спыняюцца каля Макмэрфі.

— Вух. Пяць, шэсьць, сем. Не шанцуе табе, братка. Тут яшчэ адна з маіх неабсяжных дзялянак. Ты мне вінны... ну, дзвьесце баксаў, відаць, хопіць.

— Ой ня шэньціць.

Гульня ўсё цягнецца і цягнецца, пад ляскаць кубікаў і шолах цацачных грошай.



Бываюць доўгія пэрыяды — тры дні, тры гады, — калі немагчыма нічога пабачыць, і пра тое, дзе ты, сьведчыць толькі гук дынаміка, які бразгоча зверху ў тумане, быццам буйсазвонам. Калі нешта відаць, дык нашыя звычайна ходзяць, нібыта не заўважаюць у паветры нават імжы. Мяркую, што туман неяк дзейнічае ім на памяць, а мне — не.

Нават Макмэрфі, здаецца, ня ведае, што яго затуманілі. Калі ён ведае, дык намагаецца не паказаць, што яго гэта турбуе. Ён сочыць, каб ніхто з пэрсаналу не пабачыў, што яго хвалюе хоць нешта: ведае, што найлепшы ў сьвеце спосаб раздражніць чалавека, які хоча табе абцяжарыць жыцьцё, гэта паводзіцца так, быццам ты нічым не пераймаеся.

Ён захоўвае шляхетныя манеры з мэдсэстрамі і з чорнымі, нягледзячы на ​​любых іхных слоў, нягледзячы на ​​ўсе хітрыкі, якімі яны спрабуюць вывесці яго з раўнавагі. Пару разоў нейкія дурныя правілы злуюць яго, але ён прымушае сябе да яшчэ больш ветлівых і далікатных паводзінаў, чым звычайна, і тады заўважае, як гэта ўсё сьмешна: правілы, няўхвальныя позіркы,

якімі яны дамагаюцца, каб правілы выконвалі, тое, як з табой размаўляюць, нібы з трохгадовым дзіцём, — а калі ён бачыць, як гэта сьмешна, дык пачынае сьмяяцца, і гэта раздражняе іх наймаверна. Макмэрфі лічыць, што ён у бясьпецы, пакуль можа сьмяяцца, і гэта спрацоўвае даволі няблага. Толькі аднойчы ён страціў над сабой кантроль і паказаў, што раззлаваўся, і тое не таму, што чорныя ці Вялікая Сястра нешта зрабілі, але таму, што нечага *не зрабілі* пацыенты.

Гэта здарылася на адным з групавых сходаў. Макмэрфі раззлаваўся на нашых, бо яны павяліся занадта асьцярожна — як ён сказаў, «сасцалі». Ён пабіўся аб заклад зь імі ўсімі на вынікі Ўсясьветнай сэрыі, што мелася пачацца ў пятніцу. Разьлічваў, што бэйсбол ім дадуць паглядзець, хоць гульні былі ня ў той час, калі тэлек у раскладзе. На сходзе за некалькі дзён да таго ён спытаўся, ці можна зрабіць так, каб яны ўсё прыбралі і пачысьцілі ўвечары, калі час на тэлевізар, а ўдзень паглядзелі гульні. Мэдсястра адказала яму, што не, чаго ён прыкладна і чакаў. Яна сказала, што расклад быў «вывераны, сыходзячы з далікатна збялянсаваных меркаваньняў», і што зьмена распарадку ўсё гэта зруйнуе.

Тое, што мэдсястра так кажа, яго ня дзівіць; яго дзівіць тое, як паводзяць сябе вострыя, калі ён пытаецца, што яны думаюць пра ягоную ідэю. Ніхто ня кажа нічога. Усе зноў пахаваліся ў маленькіх воблачках туману. Я іх амаль ня бачу.

— Во глядзіце, — зьвяртаецца ён да іх, але яны не глядзяць. Ён чакае, каб нехта хоць штосьці сказаў, адказаў на ягонае пытаньне, але яны паводзяцца так, быццам яго ня чулі. — Глядзіце, халера вас бяры, — кажа ён, калі ніхто нават не звухнуўся, — я сам ведаю, што прынамсі дванаццаць з вас маюць невялічкі асабісты *інтэрас*, хто пераможа ў гэных гульнях. Няўжо вы, хлопцы, ня хочаце іх паглядзець?

— Ня ведаю, Мак, — нарэшце адказвае Скэнлан. — Я ўжо прызвычаіўся глядзець навіны а шостаі гадзіне. І калі зьмена часу сапраўды так парушыць расклад, як кажа міс Брыдар...

— Ды халера з гэным раскладам. Ты можаш вярнуцца да свайго раскладу клятага на наступным тыдні, калі фіналы скончацца. Што скажаце, братва? Давайце прагаласуем, каб глядзець тэлевізар удзень замест вечара. Усе дванаццаць за?

— Я за, — выгуквае Чэзўік і падымаецца.

— Я кажу, тыя, хто за, падыміце рукі. Добра, усе дванаццаць за?

Чэзўік падымае руку. Некаторыя іншыя азіраюцца, каб пабачыць, ці няма больш дурняў. Макмэрфі ня можа ў гэта паверыць.

— Ну давайце, што за лухта. Я думаў, што вы можаце галасаваць наконт праваў і ўсё такое. Хіба ня так, док?

Доктар ківае, не падымаючы вачэй.

— Ну дык добра; тады хто хоча паглядзець гэныя гульні?

Чэзўік задзірае руку яшчэ вышэй і кідае навокал задзірлівыя позіркі. Скэнлан трасе галавой, а потым прыпадае руку, не адрываючы яе ад падлакотніка. Больш нікога. Макмэрфі ня можа знайсці словаў.

— Калі з гэтым вырашана, — кажа мэдсястра, — можа, мы працягнем сход.

— Ага, — кажа ён, спаўзаючы ў крэсьле так, што кепка яму ледзь да грудзей не дастае, — Ага, відаць нам варта працягваць гэны сход задрыстаны, калі так.

— Ага, — кажа Чэзўік, кідае на ўсіх нашых цяжкі позірк і сядзе, — ага, працягвайце свой слаўны велічны сход. — Ён рэзка ківае, потым кладзе падбародзьдзе на грудзі, насупіўшыся. Яму прыемна сядзець побач з Макмэрфі, адчуваць сябе сьмелым вось так. Упершыню Чэзўік мае, з кім поруч змагацца за безнадзейную справу.

Пасья сходу Макмэрфі ня кажа нікому ані слова, такую злосьць і агіду ён адчувае. Білі Бібіт сам падыходзіць да яго.

— Некаторыя з нас т-тут ажно п-па п-п-пяць гадоў, Рэндл, — кажа Білі. Ён згарнуў часопіс і круціць яго ў руках; на тыльным баку далоняў відаць цыгарэтныя апёкі. — А некаторыя б-будуць тут мо яшчэ да-да-даўжэй, калі цябе ўжо да-даўно тут ня б-будзе і гэты б-бэйсбол даўно скончыцца. І... няўжо ты ня бачыш... — ён кідае часопіс і адыходзіць. — А-а-а, які ў гэтым сэнс.

Макмэрфі пазірае Білі ўслед і зноў здзіўлена хмурыцца, сьцягваючы разам выцьвілыя бровы.

Да канца дня ён спрачаецца зь некаторымі іншымі, чаму яны не прагаласавалі, але яны ня хочуць пра гэта размаўляць, таму выглядае, што ён махнуў на ўсё рукой. Ён больш нічога ня кажа на гэты конт да самага апошняга дня перад матчам:

— А во й чацьвер, — выдыхае ён і сумна хістае галавой.

Ён сядзіць на адным са сталоў у купальні, паставіўшы ногі на крэсла, і спрабуе раскруціць кепку на пальцы. Астатнія вострыя сноўдаюцца па пакоі і намагаюцца не зьвяртаць на яго ўвагі. Больш ніхто не гуляе зь ім у покер ці ў ачко на грошы — пасья таго, як яны ня сталі галасаваць, ён люта раззлаваўся і так іх абадраў у карты, што яны ўжо ў глыбокіх даўгах і баяцца залезьці яшчэ глыбей, а на цыгарэты гуляць ня могуць, бо мэдсястра цяпер прымушае ўсіх трымаць свае запасы на стале ў Сястроўні і выдае ім па пачку на дзень. Кажа, што клапоціцца пра іхнае здароўе, але ўсе ведаюць, што гэта каб Макмэрфі ўсё не павыйграваў. Без гульні ў покер і ачко тут ціха, толькі гук дынаміка далятае зь дзённага пакою. Так ціха, што можна пачуць, як зьверху, у палаце для агрэсіўных, нейкі дзядзька лезе на сьценку і часам падае сыгнал, лу лу л-у-у-у, — нудны, абьякавы гук, быццам дзіця гарланіць, каб выкрыгчацца і заснуць.

— Чацьвер, — паўтарае Макмэрфі.

— Лу-у-у-у, — гарланіць той дзядзька зверху.

— Гэта Роўлер, — кажа Скэнлан, пазіраючы на столь. Ён ня хоча звяртаць увагі на Макмэрфі. — Роўлер-гарлапан. Быў у нашым аддзяленьні некалькі гадоў таму. Ня мог нават крыху памаўчаць, каб не злаваць міс Брыдар, памятаеш, Білі? Лу-лу-лу ўвесь час, так што я ажно вар'яцець пачаў. Найлепшы рэцэпт для ўсёй гэтай зграі шызікаў наўерсе — проста кінуць ім у палату пару гранатаў. Ніякага толку...

— А заўтра пятніца, — працягвае Макмэрфі. Ён не дазволіць Скэнлану зьмяніць тэму.

— Ага, — кажа Чэзўік, хмурна азіраючы пакой, — заўтра пятніца.

Гардынг перагортвае старонку ў часопісе:

— А гэта значыць, што амаль тыдзень наш сябра Макмэрфі — з намі, і пакуль што ня здолеў наладзіць тут рэвалюцыі, вы гэта маеце на ўвазе, Чэзўікавіч? Божачкі, падумаць толькі, у якую прорву абьякавасьці мы скаціліся — прыкра, да слёзаў прыкра.

— Ды халера з гэнай рэвалюцыяй, — кажа Макмэрфі. — Чэзўік мае на ўвазе, што заўтра па тэлеку будзе першая гульня з Усясьветнай сэрыі, а мы што будзем рабіць? Зноў шараваць гэныя ясьлі кляттыя.

— Ага, — кажа Чэзўік, — тэрапэўтычныя ясьлі нянечкі Брыдар.

Стоячы ля сьцяны купальні, я адчуваю сябе шпіёнам; дзяржак швабры ў маёй руцэ мэталёвы, а не драўляны (мэтал — лепшы праваднік), і ён пусты ўнутры; там досыць месца, каб схаваць мініятурны мікрафон. Калі Вялікая Сястра гэта чуе, яна па-сапраўднаму разьбярэцца з Чэзўікам. Я дастаю з кішэні цвёрдзы шарык жуйкі, здымаю зь яго варсінку і трымаю ў роце, пакуль ён не размякне.

— Давайце шчэ раз паглядзім, — кажа Макмэрфі. — Колькі з вас, птушаняты, прагаласуе разам са мной, калі я зноў зраблю прапанову зьмяніць расклад?

Прыкладна палова вострых згодна ківае, але нават зь іх большасьць насамрэч не прагаласуе. Ён зноў нацягвае кепку на галаву і апускае падбародзьдзе на рукі.

— Слухайце, у мяне ў галаве не ўкладаецца... Гардынг, а з табой што ня так, ёлкі зялёныя? Табе што, страшна, што старая каня табе руку адрэжа, калі ты яе падымеш?

Гардынг моршчыць брыво:

— Магчыма і так; магчыма, мне *сапраўды* страшна, што яна мне адрэжа руку, калі я яе падыму.

— А ты, Білі? Ты таксама гэтага баісяся?

— Не, я ня думаю, што яна н-н-нешта зробіць, але, — ён паціскае плячыма, уздыхае, залазіць на вялікі пульт, зь якога рэгулююць фарсункі ў душы, і ўсядаецца там, нібы малпа, — але я проста не лічу, што ад галасаваньня мо-мо-можа быць нейкая карысьць. П-па вялікім рахунку, няма ў гэтым сэнсу, М-мак.

— Нейкая *карысьць*? Гэх! Дык вам, птушаняты, будзе карысна хаця б рукі патрэніраваць, падымаючы.

— Гэта ў любым выпадку рызыка, мой дружа. Яна заўсёды мае магчымасьць зрабіць нам горш. Бэйсбольная гульня ня вартая рызыкі, — кажа Гардынг.

— І хто гэтак вызначыў? Халера, я ўжо ня памятаю, колькі гадоў не прапускаў Усясьветнай сэрыі. Нават калі на нарах парываўся аднойчы ў верасьні, нам і тое тэлек дазволілі прынесці і фіналы паглядзець; ім бы давялося бунт душыць, калі б не дазволілі. Відаць, давядзецца нагой высадзіць гэныя

дзьверы засраныя і схадзіць у горад у нейкі бар, каб паглядзець гульню разам з маім прыяцелем Чэзўікам.

— Вось гэта прапанова сапраўды вартая ўвагі, — кажа Гардынг і адкідвае часопіс. — Чаму б яе не паставіць на галасаваньне на заўтрашнім групавым сходзе? «Міс Брыдар, я б хацеў вынесьці на галасаваньне прапанову, каб усё аддзяленьне ў масавым парадку перавезьлі ў гарадзкі прыгон на піва і тэлепрагляд».

— Я б падтрымаў прапанову, — кажа Чэзўік. — Ясны перац.

— Ды халера з гэным масіўным парадкам. Мне ўжо абрыдла на вас глядзець, бабулькі; калі мы з Чэзўікам адсюль звалім, Богам клянуся, я дзьверы за сабой цьвікамі пазабіваю. Вы лепей тут заставайцеся; вам мамачка, напэўна, вуліцу не дазваляе адным пераходзіць.

— Во як? — Фрэдрыксан падышоў да Макмэрфі ззаду. — Ты, значыцца, сваім цяжкім мужным ботам *высадзіш* дзьверы? Такі ты ўжо круты.

Макмэрфі амаль не глядзіць на Фрэдрыксана; ён ужо ведае, што той можа час ад часу паказаць нораў, але гэта ўсё гульня, і той здзімаецца ад найменшай пагрозы.

— Ну дык што, сапраўдны мужык, — не спыняецца Фрэдрыксан, — ты тут зараз *высадзіш* дзьверы і пакажаш нам, які ты круты?

— Не, Фрэд, пэўна не. Бота псаваць ня хочацца.

— Во як? Добра, ты тут нагаварыў сто кашоў, ну і як бы ты адсюль зваліў?

Макмэрфі азіраецца навокал:

— Ну, я думаю, што мог бы зь нейкага тутэйшага вакна выбіць крэслам сетку, калі б у мяне раптам зьявілася жаданьне...

— Во як? Ты мог бы, праўда? Во так запраста выбіць. Добра, давай, паспрабуй. Давай, сапраўдны мужык. Магу паставіць дзесяць баксаў, што ў цябе не атрымаецца.

— І не спрабуй, Мак, — кажа Чэзўік. — Фрэдрыксан ведае, што ты толькі крэсла зломіш, і цябе пашлюць да агрэсіўных. Як нас сюды перавялі, дык у першы ж дзень паказалі гэтыя сеткі. Іх на замову рабілі. Тэхнік узяў вось такое крэсла, як каля цябе, і біў ім аб сетку, пакуль ад крэсла адны трэскі на распалку не засталіся. А на сетцы хоць бы драпінка.

— Ну добра, — кажа Макмэрфі, азіраючыся навокал. Я бачу, што ў ім усё болей распальваецца цікаўнасьць. Спадзяюся, што Вялікая Сястра гэтага ўсяго ня чуе; інакш яго цягам гадзіны перавядуць да агрэсіўных. — Нам трэба нешта цяжэйшае. Як наконт стала?

— Тое самае, што і крэсла. Тое ж дрэва, тая ж вага.

— Файна, Бог ты мой, трэба проста высветліць, чым я магу кінуць у сетку, каб адсюль выбрацца. І калі вы, птушаняты, думаеце, што ў мяне не атрымаецца, як раптам захочацца, дык вас чакае вялікі сюрпрыз. Добра, нешта большае за стол ці крэсла... Ну, калі б была ноч, я мог бы таго тлустага чарнамазага кінуць; ён досыць цяжкі.

— Занадта мяккі, — іранізуе Гардынг. — Яго гэтая сетка ў пюрэ ператрэ, як баклажан.

— Як наконт ложка?

— Ложак занадта вялікі, нават калі б вы маглі яго падняць. Ён праз вакно не пралезе.

— Без праблемаў мог бы падняць. Ну, халера, а вунь жа яно; гэная штука, на якой Білі сядзіць. Гэны пульт здаравенны з ручкамі і рычагамі. Ён досыць цвёрды, праўда? І вагі ў ім, пэўна, дастаткова.

— Вядома ж, — кажа Фрэдрыксан. — Гэта тое ж самае, як нагой высаджваць сталёвыя дзверы на ўваходзе.

— А чаму нельга гэны пульт скарыстаць? Не выглядае, што ён да падлогі прымацаваны.

— Не, ён ні з чым не зьнітаваны... Здаецца, яго нішто не трымае, акрамя пары правадоў... але толькі зірніце на яго.

Усе глядзяць. Пульт зроблены са сталі і бэтану, памерам з палову стала і важыць, відаць, кіляў пад дзвесьце.

— Добра, во я на яго гляджу. Выглядае ня большым за цюкі сена, што я на грузавікі закідваў.

— Баюся, мой дружа, што гэты апарат будзе важыць паболей, чым вашыя цюкі сена.

— Я б сказаў, прыкладна на чвэрць тоны, — усміхаецца Фрэдрыксан.

— Ён праўду кажа, Мак, — пагаджаецца Чэзўік. — Гэтая штука страх якая цяжкая.

— Халера, вы што, птушаняты, хочаце мне сказаць, што я не змагу падняць гэную маленькую пераносную штучку?

— Мой дружа, я нешта не прыгадваю, каб псыхапаты маглі рухаць горы, у дадатак да сваіх іншых выдатных здольнасьцяў.

— Добра, вы кажаце, што я не магу яе падняць. Ну, Богам клянуся...

Макмэрфі саскоквае са стала і здзірае зь сябе зьлёную шпітальную кашулю; татуіроўкі, што напалову вылазяць з-пад футбалкі, жвава рухаюцца па цягліцах рук.

— Дык хто тады хоча пайсьці ў заклад на пяць баксаў? Ніхто мяне не пераканае, што я нечага не магу зрабіць, перш чым сам не паспрабую. Пяць баксаў...

— Макмэрфі, гэта такі ж неразважны заклад, як і наконт мэд-сястры.

— Хто хоча пяць баксаў прайграць? Ставім і глядзім альбо сядзім і не трындзім...

Усе нашыя адразу ж робяць расьпіскі; ён столькі разоў у іх выйграваў у покер і ў ачко, што цяпер ім нямейца ўзяць рэванш, а тут стаўка на пэўны выйгрыш. Я не разумею, да чаго ён вядзе; які б ён ні быў здаровы і шырачэзны, трэба тры такіх, як ён, каб пасунуць гэты пульт, і ён сам гэта ведае. Дастаткова проста паглядзець на пульт, каб пабачыць, што Макмэрфі, пэўна, нават нахіліць яго ня зможа, ня тое што падняць. Каб падняць яго з падлогі, трэба сапраўдны гігант. Але калі ўсе вострыя дапісваюць свае цыдулкі, ён падыходзіць да пульты, здымае зь яго Білі, паплёўвае на шырокія мазолістыя далоні, пацірае іх і разьмінае плечы.

— Добра, трымайцеся на адлегласьці. Часам калі я напружваюся, дык скарыстоўваю ўсё паветра навокал, і здаровыя мужыкі трацяць прытомнасьць ад задухі. Не падыходзьце. Бо могуць лётаць сталёвыя аскепкі, і будзе трэскацца бэтон. Адвядзіце жанчын і дзяцей у бясьпечнае месца. Не падыходзьце...

— Божачкі, ён можа гэта зрабіць, — шэпча Чэзўйк.

— Вядома ж, такі балбатун пэўна можа ўгаварыць гэтую штуківіну падняцца, — адгукаецца Фрэдрыксан.

— Больш імаверна, што ён прыдбае прыгожую кілу, — кажа Гардынг. — Годзе ўжо, Макмэрфі, хопіць паводзіць сябе, як дурань; ніводны чалавек ня можа падняць гэтай штукі.

— Адвядзіце, слабакі, вы мой кісларод спажываеце.

Макмэрфі некалькі разоў перастаўляе ногі, каб мець надзейнае апірышча, зноў выцірае рукі аб штаніны, потым нахіляецца наперад і бярэцца за вагары з двух бакоў пульта. Калі ён напружваецца, нашыя пачынаюць гікаць і цьвяліцца. Ён расслабляецца, выпрастоўваецца і зноў перастаўляе ногі.

— Здаецься? — усміхаецца Фрэдыксан.

— Толькі *разагравваюся*. Зараз будзе сапраўдная спроба, — і ён зноўку хапаецца за вагары.

Раптам ніхто ўжо ня гікае. Яго рукі пачынаюць надзімацца, і вены выпінаюцца з-пад скуры. Ён заплюшчвае вочы і выскаляе зубы. Галава нахіляецца назад, і сухажыльлі нацягваюцца, як скручанья вяроўкі, ад напружанай шыі ўздоўж абедзвюх рук да пясьцяў. Усё ягонае цела трасецца ад напругі, бо ён спрабуе падняць тое, пра што *ведае*, што падняць ня можа, пра што *ўсе* ведаюць, што ён ня можа гэтага падняць.

Але на адно імгненьне, калі мы чуем, як пад нагамі рыпіць бэтон, нам здаецца, божачкі, ён можа гэта зрабіць!

Потым паветра выплюхваецца зь яго, і ён адкідваецца на сыяну, самлелы. На вагарах — кроў, там, дзе ён падзёр рукі. Ён цяжка і часта дыхае недзе хвіліну, абAPERшыся на сыяну, з заплюшчанымі вачыма. Не чуваць нічога, акрамя ягонага сіпатага дыханьня; усе маўчаць.

Ён расплюшчвае вочы і азірае нас. Глядзіць на ўсіх па чарзе — нават на мяне, — потым выцягвае з кішэні ўсе расьпіскі за выйгрышы ў покер за апошнія некалькі дзён. Нахіляецца над сталом і спрабуе іх раскласьці, але ягонья рукі здранцьвелі ў чырвоныя ключні, пальцы ня слухаюцца. Нарэшце ён кідае ўвесь стос на падлогу — там відаць ад кожнага па сорок ці пяцьдзясят даляраў — паварочваецца і крочыць да выхаду. Ён спыняецца ля дзвярэй, глядзіць назад на ўсіх, хто стаіць у пакоі.

— Але я хоць паспрабаваў, — кажа ён. — Халера, я хоць гэта зрабіў, праўда?

І сыходзіць, пакінуўшы запэцканья паперкі на падлозе тым, хто захоча ў іх корпацца.



Доктар-кансультант, чый жоўты чэрап пакрыты шэрым павуціньнем, прамаўляе да практыкантаў у пакоі для пэр-саналу.

Праходжу каля яго, падмятаючы. «О, а гэта што тут такое?» Ён кідае на мяне такі позірк, нібы я нейкі жук. Адзін з практыкантаў паказвае сабе на вушы, робіць знак, што я глухі, і доктар працягвае.

Цягнуся мятлой да вялікай карціны, якую прынёс дзядзька для сувязяў з грамадзкасьцю, калі туман быў такі густы, што я яго нават не пабачыў. На карціне хлопец унакідку ловіць рыбу недзе ў гарах, падобна на кастрычнік у лясах Очака, каля Пэйнвілу — сьнег на горных вяршынях над хвоямі, высокія белыя камлі асінаў уздоўж ракі, рабінец расьце кіслымі зялёнымі лапікамі. Хлопец закідвае мушку ў нейкую азярыну за скалой. Тут ня месца, каб мушку кідаць, тут бы лавіць на матыля на кручок-шасьцёрачку — яму б лепей закінуць мушку на тых перакатах ніжэй па плыні.

Праз асіньнік бяжыць сьцежка, і я даволі доўга мяту ўздоўж яе, сядваю на камень і пазіраю назад праз раму на тое, як доктар размаўляе з практыкантамі. Бачу, як ён тыцкае пальцам у далонь, каб нешта ім давесьці, але ня чую, што ён кажа, бо халодны пеністы струмень з грукатам бяжыць долу па камянях. Адчуваю ў паветры пах сьнегу, там, дзе вецер зьдзімае яго зь вяршыняў. Бачу кратовыя норы з пукатымі горкамі зямлі пад травой і зарасьці амброзіі. Тут вельмі прыемнае месца, каб выцягнуць ногі і расслабіцца.

Ты забываеся — калі адмыслова ня робіш намаганьняў прыгадаць мінулае, — забываеся, як яно было ў старым шпіталі. Там на сьценах не было прыемных месцаў кшталту гэтага, куды можна залезьці. Не было ні тэлевізара, ні басэйнаў, ні кураціны два разы на месяц. Не было нічога, акрамя сьценаў, крэслаў і ўтаймавальных кашуляў, зь якіх даводзілася пакутліва выбірацца некалькі гадзінаў. Яны з таго часу шмат чаму навучыліся. «Прайшлі доўгі шлях», як кажа таўстамызы дзядзька для сувязьў з грамадзкасьцю. Усё пафарбавалі, аздобілі і паставілі храмаваную сантэхніку, таму жыцьцё выглядае вельмі прыемным. «Калі чалавек хоча зьбегчы з такога мілага месца, — кажа таўстамызы, — ну, зь ім дакладна нешта не ў парадку».

Звонку ў пакоі для пэрсаналу доктар-кансультант абхапіў рукамі локці і трасецца, быццам яму холадна, адказваючы на пытаньні маладых практыкантаў. Ён худы, скура ды косьці, на якіх трапеча адзеньне. Стаіць там, абхапіўшы локці, і трасецца. Можа, ён таксама адчувае халодную завею з горных вяршыняў.



Мне ўсё цяжэй знайсці ўвечары свой ложак, даводзіцца поўзаць на карачках, мацаць зьнізу спружыны, пакуль не натыкнуса на прылепленыя шарыкі жуйкі. Ніхто ня скардзіцца на туман. Цяпер я ведаю чаму: які б ён ні быў кепскі, можна запаўзіць ў яго і адчуць сябе ў бясьпецы. Вось гэтага Макмэрфі ня можа зразумець: таго, што мы хочам быць у бясьпецы. Ён усё спрабуе выцягнуць нас з туману на адкрытую прастору, дзе на нас будзе лёгка напацьці.



Унізе прывезьлі замарожаны груз: сэрцы, ныркі, мазгі і ўсё такое. Я чую, як яны грукочуць, скочваюцца ў маразільнік па вугальным жолабе. Нейкі дзядзька, які сядзіць невядома дзе, расказвае, што ў палаце для агрэсіўных мужык забіў сябе. Гарлапан Роўлер. Адрэзаў сабе машонку і скрывавiўся

да сьмерці на ўнітазе; у прыбіральні было паўдзясятка людзей, але яны заўважылі, толькі калі ён мёртвы зваліўся на падлогу.

Чаму людзі такія нецярпліўцы, вось чаго не магу зразумець; трэба было проста пачакаць.



Я ведаю, як яе запускаяюць, туман-машыну. У нас цэлы ўзвод займаўся туман-машынамі на замежнай авіябазе. Як толькі выведка паведамляла пра небяспеку бамбаваньня ці калі генэралам трэба было закруціць нешта сакрэтнае — каб ніхто не засек, каб нават шпіёны на базе не маглі пабачыць, — яны туманілі лётнішча.

Канструкцыя вельмі простая: звычайны кампрэсар смокча ваду з аднаго бака, адмысловы алей — з другога і кандэнсуе іх разам, а з чорнай трубы на канцы машыны выходзіць белае воблака туману, якое можа накрыць лётнішча за паўтары хвіліны. Першае, што я пабачыў, калі прыязміўся ў Эўропе, гэта туман, які рабілі такія машыны. Да нашага транспартавага самалёта прычапіліся перахопнікі, і, як толькі мы селі, туман-каманда запусьціла машыны. Мы глядзелі ў круглыя падрапанья ілюмінатары і назіралі, як джыпы падцягваюць машыны да самалёта, і як туман клубіцца, паўзе па лётнішчы і заляпляе ілюмінатары, быццам мокрая вата.

Каб знайсьці выхад з самалёта, трэба было ісьці за гукам судзейскага сьвістка, у які безупынку дзьмуў лейтэнант; сьвісток гучаў, як гусінае гергетаньне. Як толькі ты вылазіў зь люка, ты ня мог нічога пабачыць далей за які мэтар у любым напрамку. Ты адчуваў, быццам ты на гэтым лётнішчы адзін. Быў у бясьпецы ад ворага, але пачуваўся жудасна самотным. Гукі паміралі і раставалі ў паветры празь некалькі мэтраў, і ты ня мог пачуць нікога іншага са свайго аддзяленьня, нічога, акрамя піску і гергетаньня сьвістка ў мяккай пухнатай белі, такой густой, што тваё ўласнае цела зьнікала ў ёй ніжэй за пояс;

акрамя рудой кашулі і меднай спражкі ты бачыў толькі бель, нібы ты сам ніжэй за пояс распусьціўся ў тумане.

А потым нейкі іншы салдат, такі ж заблукалы, як ты, зьнянацку зьяўляўся ў цябе перад вачыма, ягонае аблічча большае і выразнейшае, чым любы іншы чалавечы твар, які ты ў жыцьці бачыў. Твае вочы так цяжка працавалі, каб нешта пабачыць у тумане, што цяпер кожная драбніца была ў дзесяць разоў выразнейшая, чым звычайна, так што даводзілася апускаць позірк. Калі зьяўляўся чалавек, табе не хацелася глядзець на ягоны твар, а яму на твой, бо балюча бачыць некага так выразна, быццам ты зазіраеш яму ўнутр, але адначасова табе не хацелася адводзіць позірку і цалкам яго згубіць. Ты меў выбар: ці напружвацца і глядзець на рэчы, што зьяўляліся перад табой у тумане, хоць гэта і балюча, ці расслабіцца і згубіцца.

Калі яны ўпершыню скарысталі туман-машыну ў шпіталі (купілі сьпісаную з войска і схавалі ў вэнтыляцыйнай сыстэме перад тым, як нас прывезьлі ў аддзяленьне), я глядзеў на ўсё, што зьяўлялася з туману, як мага даўжэй і ўважлівей, каб арыентавацца, як я некалі рабіў у тумане на лётнішчах у Эўропе. Ніхто не сьвістаў, каб паказаць дарогу, не было вяроўкі трымацца, таму, каб не згубіцца, трэба было не адводзіць вачэй. Часам я ўсё роўна губляўся, заходзіў занадта ўглыб, спрабуючы схаваліся, і тады выглядала, што я кожны раз трапляю на адно і тое ж месца, да мэталёвых дзьвярэй бяз нумару з шэрагам вачэй-заклёпак; быццам пакой за гэтымі дзьвярыма прыцягваў мяне, хоць я спрабаваў не набліжацца да яго; быццам ток, які выраблялі вылюдкі ў гэтым пакоі, быў скіраваны на мяне промнем скрозь туман, і зацягваў мяне, нібы робата. Цэлымі днямі я блукаў у тумане, баючыся, што ўжо больш нічога не пабачу, а потым зьяўляліся гэтыя дзьверы, яны адчыняліся, і я бачыў абабітую гукаізаляцыйнай сьцяну, чаргу зь людзей-зомбі сярод блішчастых медных правадоў, лямпаў, што пульсавалі сьвятлом, і бадзёрага трэску электрычных разрадаў. Я станавіўся ў чаргу да стала ў форме крыжа, на якім адбіліся цені тысячаў забітых, абрысы прыдалоньняў і шчыкалатак, прышпіленых

скуранымі раменьчыкамі, пазелянелымі ад поту, абрысы шыі і галавы пад срэбнай стужкай, якую нацягваюць на лоб. Тэхнік за пультам каля стала падымаў позірк ад рэгулятараў і паказваў на мяне гумавай пальчаткай:

— Чакай, я ведаю гэтага здаравеннага засранца — лепей дай яму ў патыліцу ці пакліч якую дапамогу. Ён звычайна дрыгаецца, нібы яго рэжуць.

Таму я спрабаваў не заходзіць надта глыбока, баяўся згубіцца і апынуцца ля дзвярэй Шок-Блоку. Я ўзіраўся ў любую рэч, што трапляла мне на вочы, і трымаўся за яе, як чалавек у завіруху трымаецца за плот. Але яны рабілі туман усё гусьцейшым і гусьцейшым, і мне здавалася, што як бы я ні намагаўся, два ці тры разы на месяц гэтыя дзверы адчынялі мне вір з кіслага паху іскраў і азону. Што б я ні рабіў, усё цяжэй было не заблукаць.

А потым я нешта зразумеў: не абавязкова трапляць у гэтыя дзверы, калі я проста буду нерухомым і ціхім у тумане. Праблема была ў тым, што я сам сябе прыводзіў да гэтых дзвярэй, бо баяўся блукаць у самоце так доўга і пачынаў галасіць, таму мяне знаходзілі. Можна сказаць, я галасіў, каб мяне знайшлі; мне здавалася, што заўгодна, нават Шок-Блок, будзе лепей, чым згубіцца назаўсёды. Цяпер я ўжо ня ўпэўнены. Згубіцца ня так ужо і дрэнна.

Сённяя ўсю раніцу я чакаў, што яны зноў напусьцяць туману. Апошнімі днямі яны гэта робяць усё часцей. Мяркую, Макмэрфі таму прычынай. Яму яшчэ не ўсталявалі рэгулятараў, таму яго спрабуюць засьпець зьнянацку. Бачаць, што ён наробиць ім клопату; разоў пяць ён ужо накручваў Чэзўіка, Гардынга і некаторых іншых так, што здавалася, яны зараз счэпяцца зь некім з чорных — але заўсёды, калі выглядала, што на дапамогу могуць прыйсьці іншыя пацыенты, пачынаўся туман, вось як цяпер.

Некалькі хвілінаў таму я пачуў, як загудзеў кампрэсар за кратамі вэнтэляцыйнай шахты, якраз калі нашыя пайшлі выно-

сіць сталы зь дзённага пакою для тэрапэўтычнага сходу, імжа ўжо сыцелецца па падлозе, такая густая, што мае штаніны макрэюць. Я шарую шыбу ў дзвях Сястроўні і чую, як Вялікая Сястра падымае тэлефон і набірае доктара, каб сказаць яму, што мы ўжо амаль гатовыя да сходу, і каб ён выкраіў вольную гадзіну сёння па абедзе для сходу пэрсаналу.

— Рэч у тым, — тлумачыць яна, — што, па-мойму, даўно ўжо час абмеркаваць сытуацыю з пацыентам Рэндлам Макмэрфі, ці трэба яму заставацца ў гэтым аддзяленьні.

Яна слухае недзе хвіліну, а потым кажа яму:

— Ня думаю, што гэта разумна — дазваляць яму турбаваць пацыентаў так, як ён рабіў апошнія некалькі дзён.

Вось чаму яна туманіць аддзяленьне для сходу. Звычайна яна гэтак ня робіць. Але сёння яна збіраецца нешта ўчыніць з Макмэрфі, пэўна, паслаць яго да агрэсіўных. Я адкладаю ўбок анучку для шкла і крочу да свайго крэсла на канцы шэрагу хронікаў, амаль ня бачачы, як нашыя сядваюць у крэслы, а доктар заходзіць у дзверы, праціраючы акуляры, быццам думае, што ў размытай карцінцы вінаватыя запацелыя лінзы, а не туман.

А ён усё паўзе, гусьцейшы, чым я бачыў калі раней.

Чую, як яны намагаюцца працягваць сход, кажуць нейкую лухту пра заіканьне Білі Бібіта і як яно пачалося. Словы даходзяць да мяне нібы пад вадой, такі густы туман. Па праўдзе, ён настолькі падобны да вады, што нават змывае мяне з крэсла, і нейкі час я не магу ўцяміць, дзе верх, а дзе ніз. Сьпяраша мяне крыху нудзіць ад гэтага плаваньня. Нічога ня бачу. Ніколі туман ня быў такі густы, каб у ім можна было вась так плысьці.

Словы робяцца цьмянымі і адначасова гучнымі, зьнікаюць і зьяўляюцца, пакуль я боўтаюся ў вадзе, але якімі б гучнымі

яны ні былі, часам настолькі, што я ведаю: той, хто іх кажа, зусім побач, — я ўсё роўна нічога ня бачу.

Пазнаю голас Білі, ён заікаецца, як ніколі, бо нэрвуецца:

— ...вы-вы-выгналі з коледжу, б-б-бо я кінуў ва-ва-вайсковую падрыхтоўку. Н-н-не было сілаў. К-к-к-кожны раз, як афіцэр рабіў п-п-пераклічку і к-к-казаў «Бібіт», я ня мог адказаць. Трэба было к-к-казаць т-т-т... — Ён душыцца словам, нібы гэта костка ў горле. Я чую, як ён глытае і пачынае наноў: — Трэба было казаць: «Тут, сэр», — а я н-н-ніколі ня мог.

Яго голас блякне, потым злева ўразаецца голас Вялікай Сястры:

— Вы можаце прыгадаць, Білі, калі ў вас з’явіліся праблемы з маўленьнем? Калі вы пачалі заікацца, памятаеце?

Не магу зразумець, ён сьмяецца ці што:

— П-п-пачаў заікацца? Пачаў заікацца? Я ўжо на п-п-першым слове заікаўся: м-м-м-мама.

Потым гутарка цалкам зьнікае; раней такога ніколі не здаралася. Можа, Білі таксама схаваўся ў тумане. Можа, усе нашыя нарэшце разам назаўжды сышлі назад у туман.

Міма мяне праплывае крэсла. Гэта першае, што я ўбачыў. Яно высоўваецца з туману справа ад мяне і некалькі сэкундаў застаецца проста насупраць мяне, амаль рукой дацягнуцца. Апошнім часам я прызвычайіўся не чапаць нічога, што зьяўляецца з туману, сядзець сабе спакойна і не чапляцца за рэчы. Але гэтым разам мне страшна, як было страшна калісьці даўно. З усяе моцы намагаюся дацягнуцца да крэсла і ўхапіцца за яго, але няма на што абаперціся, і я толькі торгаюся ў паветры і назіраю, як крэсла робіцца ўсё больш выразным, выразнейшым, чым калі, так што я нават бачу адбітак пальца там, дзе рабочы ўзяўся за сьпінку, калі лякі-

роўка яшчэ ня высахла. Крэсла лунае так некалькі сэкондаў, а потым зноў пакрысе зьнікае. Ніколі ня бачыў, каб рэчы так плылі. Ніколі ня бачыў такога густога туману, густога настолькі, што немагчыма апусьціцца на падлогу і стаць на ногі, калі б я хацеў пайсьці. Вось чаму мне так страшна: я адчуваю, што сплыву невядома куды, гэтым разам назаўжды.

Крыху ніжэй за мяне з туману выплывае хронік. Гэта стары Палкоўнік Мэтэрсан, які чытае зморшчаны рукапіс сваёй жоўтай далоні. Я ўзіраюся ў яго, бо мне здаецца, што бачу яго апошні раз. Ягоны твар велічэзны, амаль невыносна. Кожны валасок ці зморшчына настолькі вялікія, быццам я гляджу на іх у мікраскоп. Бачу яго так выразна, што відаць усё ягонае жыццё. У гэтым твары — шэсьцьдзесят гадоў вайсковых базаў на Паўднёвым Захадзе, ён парэзаны каляінамі ад акаваных жалезам колаў на снарадных скрынях, сьцёрты да костак тысячамаі ног падчас двухдзённых марш-кідкоў.

Ён працягвае доўгую руку, падносіць яе да вачэй і каса-вурыцца на яе, падносіць другую руку і падкрэсьлівае словы драўляным пальцам, які нікатын адпаліраваў да колеру аўтаматнага прыкладу. Яго голас глыбокі, павольны і цярплівы, і я бачу, як цёмныя, цяжкія словы вылазяць зь ягоных крохкіх вуснаў.

— Зараз... Сьцяг гэта... Аа-мэры-ка. Амэрыка гэта... сьліва. Пэрсік. Каа-вуун. Амэрыка гэта... ледзянец. Гарбуз-ная семка. Амэрыка гэта... тэ-ле-візар.

Усё правільна. Гэта ўсё напісана на жоўтай далоні. Я сам магу прачытаць разам зь ім.

— Зараз... Крыж гэта... Мэкс-ы-ка. — Ён падымае позірк, каб паглядзець, ці слухаю я, і калі бачыць што так, дык усміхаецца мне і працягвае: — Мэксыка гэта... грэц-кі арэх. Лясны арэх. Жо-о-олуд. Мэксыка гэта... вя-сёл-ка. Вясёлка гэта... дрэва. Мэксыка гэта... дрэа-ва.

Разумею, пра што ён. Ён кажа такія штукі ўсе свае шэсьць гадоў тут, але я ніколі не зьвяртаў на яго ўвагі, лічыў, што ён проста гаваркая статуя, рэч, зробленая з костак і артрыту, якая ўсё балбоча свае бязглуздыя вызначэньні, у якіх няма ні каліва сэнсу. Цяпер нарэшце я сьціміў, што ён кажа. Я спрабаваў затрымаць на ім апошні позірк, каб запомніць яго, і таму глядзеў дастаткова ўважліва, каб зразумець. Ён спыняецца і зноў узіраецца ў мяне, каб пераканацца, што да мяне дайшло, а мне хочацца закрычаць яму: «Так, я бачу: Мэксыка *сапраўды* як грэцкі арэх; яна рудая і цьвёрдая, і ты адчуваеш яе вокам, і яна *навобмац* як грэцкі арэх! Ты маеш рацыю, стары, сваю ўласную рацыю. Ты не вар'ят, як яны думаюць. Так... разумею...»

Але туман заткнуў мне глотку так, што я не магу гаварыць. Ён сплывае, і я бачу, як ён зноў нахіляецца над даланёю.

— Зараз... Зялёная авечка гэта... Кан-а-да. Канада гэта... яліна. Пшанічнае поле. Ка-лян-дар...

Я напружваюся, каб пабачыць, як ён сплывае. Напружваюся так, што мне баляць вочы і даводзіцца іх заплюшчыць, а калі зноў расплюшчуваю, палкоўніка ўжо няма. Я зноў плыву адзін, заблукалы, як ніколі.

Вось ён, час, кажу я сабе, час, калі я сыходжу назаўжды.

А вось і стары Піт — ягоны твар як пражэктар. Ён мэтраў за пяцьдзясят злева да мяне, але я бачу яго так ясна, быццам няма ніякага туману. Ці можа ён вельмі блізка і дужа маленькі, цяжка сказаць. Ён кажа мне, як ён стаміўся, і адзін гэты сказ паказвае мне ўсё ягонае жыцьцё на чыгунцы, як ён напружваўся, каб навучыцца вызначаць час на гадзінніку, як потам сыходзіў, пакуль намагаўся засунуць правільны гузік у правільную дзірку камбінэзону, як выжыльваўся, нібы сабака, каб выканаць працу, якая для астатніх была такой простаю, што яны маглі сядзець на сваіх падбітых кардонам крэслах і чытаць дэтэктывы і жаночыя раманы. Ня тое, каб у яго атрымалася — ён ад пачатку ведаў, што гэта немагчы-

ма, — але ён мусіў намагацца, каб выканаць хоць нешта, каб проста не згубіцца. Так ён здолеў пражыць сорак гадоў, калі не сярод людзей, дык хаця б на ўзбочыне іхнага сьвету.

Я бачу ўсё гэта, і мне ад гэтага баліць, так як балела ад таго, што я пабачыў у войску, на вайне. Як балела ад таго, што здарылася з Татам і з нашым племенем. Я думаў, што болей ня буду бачыць такіх рэчаў і мучыцца ад іх. У гэтым няма сэнсу. Нічога ня зробіш.

— Я стаміўся, — вось што ён кажа.

Ведаю, што ты стаміўся, Піт, але не магу табе дапамагчы, калі буду мучыцца ад гэтага. Ты ж ведаеш, што не магу.

Піт спывае сьледам за старым палкоўнікам.

Вось і Білі Бібіт, зьяўляецца, адкуль і Піт. Яны ўсе праплываюць паўз мяне, каб я мог паглядзець на іх апошні раз. Я ведаю, што Білі не далей за тры крокі ад мяне, але ён такі маленечкі, што здаецца, паміж намі кілямэтар. Ягоны твар насупраць мяне як твар жабрака, якому трэба болей, чым нехта можа даць. Рот адкрываецца, як у лялькі.

— І нават калі я п-п-прапаноўваў руку і сэрца, дык і там схібіў. Я сказаў: «Со-сонейка, ты вы-вы-вы-вы-вы...» — пакуль дзяўчына не за-засьмяялася.

Голас мэдсястры невядома адкуль:

— Ваша маці гутарыла са мной пра гэтую дзяўчыну, Білі. Выглядае, яна была вам ня пара, не дацягвала. Як вам здаецца, што ў ёй вас так палохала, Білі?

— Я ка-кахаў яе.

І для цябе я таксама не магу нічога зрабіць, Білі. Ты сам ведаеш. Ніхто з нас ня можа. Ты мусіш разумець, што як толькі чалавек

ідзе дапамагаць іншаму, ён сам падстаўляецца. Яму належыць быць асьцярожным, Білі, ты мусіш ведаць гэта лепш за іншых. Што я магу зрабіць? Заіканьня твайго я ня выпраўлю. Шнараў ад ляза на прыдалоньнях ці цыгарэтных апёкаў на руках не сатру. Новай маці табе ня дам. І пакуль мэдсястра гэтак трымае цябе ў паняверцы, тыцкае цябе носам у твае слабасці, так што рэшткі тваёй годнасьці зьнікаюць, а ты сам скукожваеся ў нішто ад зьянагаі, я з гэтым таксама не магу нічога зрабіць. Пад Анцыё майго сябра прывязалі да дрэва за пяцьдзясят крокаў ад мяне; ён крычаў, прасіў вады, твар пакрыўся пухірамі ад сонца. Яны хацелі, каб я паспрабаваў яго выцягнуць. Тады б мяне зрашэцілі з блізкай вясковай хаты.

Прыбярэ ад мяне свой твар, Білі.

Яны ўсё плывуць паўз мяне.

Кожнае аблічча, як шыльда кшталту той, з надпісам «Я сьляпы», што вешалі сабе на шыю італьянчыкі-акардэаністы на вуліцах Портленду, толькі на гэтых шыльдах напісана «Я стаміўся», ці «Я баюся», ці «Я паміраю ад цырозу печані», ці «Я падлучаны да абсталяваньня, і мяне *штурхаюць* увесь час». Я магу прачытаць усе гэтыя шыльды, няважна, наколькі маленькія там літары. Некаторыя твары азіраюцца адзін на другі і маглі б прачытаць чужую шыльду, калі б паспрабавалі, але які сэнс? Твары пралятаюць паўз мяне ў тумане, як канфэці.

Я заблукаў далей, чым калі да гэтага. Вось як выглядае сьмерць. Пэўна, гэта й значыць быць кабачком — ты губляеся ў тумане. Ня рухаеся. Тваё цела кормяць, пакуль яно нарэшце не перастае есьці, потым яго спальваюць. Ня так ужо і кепска. Няма болю. Не адчуваю амаль нічога, акрамя дотыку холаду, які, я мяркую, з часам пройдзе.

Бачу, як мой камандзір прышпіляе на дошку цыдулкі пра тое, што нам сёньня апранаць. Бачу, як Дэпартамент унутраных справаў ЗША навальваецца каменедрабілкай на нашае невялічкае племя.

Бачу, як Тата выбягае з лагчыны і запавольваецца, цэліць у вялікага аленя з разлапістымі рагамі, які скача прэч паміж кедраў. З рулі пыхкае стрэл за стрэлам; вакол аленя падымаецца пыл. Я выходжу з лагчыны за Татам і валю аленя другім стрэлам, калі ён пачынае забірацца на скалісты выступ. Усьміхаюся Тату.

— Ніколі раней ня бачыў, каб ты так мазаў, Тата.

— Вочы ўжо ня тыя, хлопча. Прыцэлу ўжо не магу трымаць. Мушка дрыгаецца, як сабака, што пэрсікавымі костачкамі сярэ.

— Тата, кажу табе: кактусавая самагонка Сіда састарыць цябе заўчасна.

— Той, хто п'е Сідаву гарэлку, ужо састарыўся. Хадзем аленя трыбушыць, пакуль мухі яек не адклалі.

Гэта нават не цяпер адбываецца. Цяміце? Нічога нельга зрабіць з такімі рэчамі зь мінулага.

— Зыр сюды, братан...

Я чую шэпт, гэта чорныя.

— Зыр на гэтага старога прыдурка Бромдэна, вырубіўся і сьпіць.

— От так, Правадыр Мятла, от так. Сьпі сабе спакойна, і ня будзе праблемаў. Во-во.

Мне болей ня холадна. Мне здаецца, што ў мяне атрымалася. Я ўжо там, дзе холад ня можа мяне дастаць. Магу застацца тут назаўжды. Мне болей ня страшна. Яны мяне ўжо ня возьмуць. Да мяне даходзяць толькі словы, якія чуваць усё цішэй.

— Так... паколькі Білі вырашыў выйсьці з дыскусіі, ці нехта яшчэ хоча прапанаваць групе праблему для абмеркаваньня?

- У прынцыпе, мадам, ёсць такая адна штука...
- Гэта той Макмэрфі. Ён далёка-далёка. Усё яшчэ спрабуе выцягнуць людзей з туману. Чаму ён не пакіне мяне ў спакоі?
- ...Памятаеце галасаваньне пару дзён таму... Наконт тэлевізара? Карацей, сёньня пятніца, і я падумаў зноў падняць гэтае пытаньне, каб пабачыць, ці нехта хоць крыху набраўся сьмеласьці.
- Містэр Макмэрфі, мэта гэтага сходу — тэрапія, групавая тэрапія, і я ня ўпэўненая, што вашы дробныя скаргі...
- Ага, ага, пранцы на ўсё гэта, гэта мы ўжо чулі. Мы разам зь некаторымі іншымі хлопцамі вырашылі...
- Сэкундачку, містэр Макмэрфі, дазвольце мне задаць пытаньне групе: ці нехта з вас адчувае, што містэр Макмэрфі, магчыма, занадта навязвае вам свае ўласныя жаданьні? Мне падалося, што вам было б лепей, калі б яго перавялі ў іншае аддзяленьне.
- Недзе хвіліну ніхто нічога ня кажа. Потым чуецца голас:
- Хай прагаласуе, чаму вы не дазваляеце? Чаму хочаце паслаць яго да агрэсіўных толькі за галасаваньне? Што такога кепскага ў зьмене раскладу?
- Але ж, містэр Скэнлан, наколькі я памятаю, вы тры дні адмаўляліся есьці, пакуль мы не дазволілі вам уключачь тэлевізар а шостаі замест шостаі трыццаць.
- Трэба ж глядзець навіны, праўда? Бог ведае, што здарыцца: Вашынгтон разбамбяць, а мы толькі праз тыдзень даведаемся.
- Вось як? А як вы ставіцеся да ідэі адмовіцца ад навінаў, каб глядзець, як нейкія людзі гуляюць у бэйсбол?
- І тое, і тое паглядзець нельга, га? Відаць, не. Ну і хрэн зь ім... Мне здаецца, на гэтым тыдні нас бамбіць ня будучь.

— Давайце дазволім яму галасаваньне, міс Брыдар.

— Ну добра. Але мне здаецца, што ўжо досыць доказаў таго, як ён турбуе некаторых пацыентаў. Дык што вы прапаноўваеце, містэр Макмэрфі?

— Я прапаноўваю перагаласаваць наконт таго, каб глядзець тэлевізар па абедзе.

— Вы ўпэўнены, што вас задаволіць яшчэ адно галасаваньне? У нас ёсьць важнейшыя рэчы...

— Мяне задаволіць. Проста неяк хочацца паглядзець, у каго з гэных птушанят засталася крыху сьмеласьці, а ў каго не.

— Якраз такія выказваньні, доктар Спайві, і наводзяць мяне на думку, што для пацыентаў было б добра, калі б спадара Макмэрфі перавялі з аддзяленьня.

— Дык вы дасьцё яму пачаць галасаваньне, га?

— Вядома ж, містэр Чэзўік. Зараз група можа прагаласаваць. Вас задаволіць адкрытае галасаваньне, містэр Макмэрфі, ці вы будзеце настойваць на таемным?

— Я хачу пабачыць рукі. Таксама тыя рукі, што не падымуцца.

— Хто хоча зьмяніць час тэлепрагляду на паабедзены, падыміце руку.

Я бачу, што першай падымаецца рука Макмэрфі, пазнаю яе па бінце, там, дзе яму ў далонь урэзаўся вагар ад пульта, што ён спрабаваў падняць. А потым, нібы сьнежны апоўзень, бачу іх, іншыя рукі, якія падымаюцца ў тумане. Быццам бы... Вялікая рудая рука Макмэрфі цягнецца ў туман, апускаецца і выцягвае адтуль за рукі людзей, выцягвае на сьвятло, якое сьлепіць ім вочы. Сьпяраша аднаго, потым другога, потым наступнага. Увесь шэраг вострых, ён выцягвае іх з туману,

і вось ужо ўсе дваццаць стаяць там, падняўшы рукі ня проста за тое, каб паглядзець тэлевізар, але супраць Вялікай Сястры, супраць ейных спробаў паслаць Макмэрфі да агрэсіўных, супраць таго, як яна размаўляла, паводзіла сябе і ламала іх год за годам.

Ніхто нічога ня кажа. Я адчуваю, як усе агаломшаныя, пацыенты ня меней за пэрсанал. Мэдсястра ня можа зразумець, што адбылося; учора, да таго, як ён паспрабаваў падняць пульт, ня больш за чатыры-пяць чалавек маглі так прагалашаваць. Але яна не дазваляе свайму голасу паказаць, як яна здзіўленая.

— Я налічыла толькі дваццаць, містэр Макмэрфі.

— Дваццаць? Ну і? Дваццаць — гэта ўсе, хто тут ёсьць... Ягоны голас завісае, бо да яго даходзіць, што яна мае на ўвазе.

— Э-э-э, пачакайце хвіліначку, шануюная, чорт вас...

— Баюся, што ваша прапанова не прайшла.

— Пачакайце адну чортату хвілінку!

— У аддзяленьні сорак пацыентаў, містэр Макмэрфі. Сорак пацыентаў, і толькі дваццаць прагаласавалі. Каб зьмяніць любое з правілаў аддзяленьня, трэба большасць. Баюся, што галасаваньне скончанае.

Па ўсім пакоі апускаюцца рукі. Нашыя разумеюць, што іх перамаглі, і спрабуюць зноў сасьлізнуць у бясьпеку туману. Макмэрфі ўжо на нагах.

— Ну, трасца на мяне, вы што, хочаце сказаць, што тут такі вошахер-махер? Будзеце лічыць галасы той вунь старэчы?

— Вы яму не тлумачылі працэдуры галасаваньня, доктар?

— На жаль, большасьць *сапраўды* неабходная, містэр Макмэрфі. Сястра мае рацыю. Мае рацыю.

— Большасьць, містэр Макмэрфі; так запісана ў канстытуцыі аддзяленьня.

— І пэўна, каб зьмяніць гэную канстытуцыю хрэнаву, таксама трэба большасьць галасоў. Вядома ж. Я шмат хрэні ў жыцці бачыў, але гэная без пытанняў бярэ *першы прыз!*

— Перапрашаю, містэр Макмэрфі, але вы самі можаце прачытаць гэта ў канстытуцыі, калі вы жадаеце, каб я...

— Дык вось што значаць вашыя байкі пра дэмакратыю... халера ясная!

— Вы, відаць, устурбаваліся, містэр Макмэрфі. Доктар, паглядзіце, хіба пацыент не ўстурбаваны? Зьвярніце, калі ласка, на гэта ўвагу, доктар.

— Ня трэба лялякаць, шаноўная. Калі чалавека паймелі, ён мае права крычаць. А нас тут паймелі па поўнай.

— Магчыма, доктар, у сувязі са станам пацыента, нам варта сёння завяршыць сход раней...

— Чакайце! Чакайце хвілінку, дайце мне пагутарыць са старымі.

— Галасаваньне скончанае, містэр Макмэрфі.

— Дайце мне зь імі пагутарыць.

Ён ідзе праз пакой да нас. Расьце ўсё большы, а ягонае аблічча гарыць чырванню. Ён цягнецца ў туман і спрабуе вывалачы Раклі на паверхню, бо Раклі наймаладзейшы.

— Што скажаш, братка? Хочаш паглядзець Усясьветную сэрыю? Бэйсбол? Бэйсбольныя гульні? Проста падымі руку і...

- Нах-х-х.й жонку.
- Добра, забудзься. А ты, братка, што скажаш ты? Як цябе там звалі... Эліс? Як ты наконт паглядзець гульнію па тэлеку? Проста падымі руку...
- Элісавы рукі прыбітыя да сьцяны, яго голас нельга лічыць.
- Я ж сказала, што галасаваньне скончанае, містэр Макмэрфі. Вы тут толькі клоўнам сябе выстаўляеце.
- Ён не зьвяртае на яе ўвагі. Ідзе ўздоўж шэрагу хронікаў:
- Давайце ж, ну, адзін толькі голас ад вас патрэбны, байцы, проста руку падняць. Пакажыце ёй, што вы яшчэ можаце.
- Я стаміўся, — кажа Піт і матляе галавой.
- Ноч гэта... Ціхі акіян, — палкоўнік чытае з далоні, яму не да галасаваньня.
- Хаця б адзін з вас, ёлкі-маталкі! Бо вось так можна перамагчы, хіба не разумееце? Мы мусім гэта зрабіць — інакш мы *пралятаем!* Няўжо ніводны з вас, квактух, не разумее, пра што я тут кажу, няўжо нельга нам дапамагчы? Ты, Гейбрыел? Джордж? Не? А ты, Правадыр, што ты скажаш?
- Ён стаіць па-нада мной у імжы. Чаму ён не пакіне мяне ў спакоі?
- Правадыр, ты наш апошні шанец.
- Вялікая Сястра складае паперы; астатнія мэдсёстры ўжо стаць каля яе. Нарэшце падымаецца і яна.
- Тады сход завершаны, — чую ейны голас. — Прашу ўсіх работнікаў сабрацца праз гадзіну ў пакоі для пэрсаналу. Так, калі больш нічо...

Тут ужо ня спынісься. Макмэрфі нешта зрабіў у першы ж дзень, нейкія чары-мары, калі паціскаў мне руку, і цяпер я не магу яе кантраляваць. У гэтым няма сэнсу, нават дурню зразумела; сам бы я гэтага не зрабіў. Па тым, як Вялікая Сястра глядзіць на мяне, моўчкі разявіўшы рот, я разумею, што ў мяне вялікія праблемы, але спыніцца не магу. Макмэрфі падключыў да маёй рукі схаваныя правады і павольна падымае яе, каб выцягнуць мяне з туману на адкрытае месца, дзе я буду лёгчай здабычай. Ён гэта робіць, правады...

Не. Гэта няпраўда. Я сам яе падняў.

Макмэрфі радасна гікае, падымае мяне з крэсла, пляскае па сьпіне.

— Дваццаць адзін! З голасам Правадыра будзе дваццаць адзін! Богам клянуся, калі гэта ня большасьць, дык я сваю кепку зьесьці гатовы!

— Гоп-па, — крычыць Чэзўік. Іншыя вострыя ідуць да мяне.

— Сход быў завершаны, — кажа яна. Ейная ўсьмешка ўсё яшчэ на месцы, але калі яна выходзіць з пакою і крочыць у Сястроўню, ейны карак чырвоны і надзьмуты, быццам яна можа выбухнуць у любы момант.



Але яна не выбухае, прынамсі не адразу, не выбухае яшчэ гадзіну. Ейная ўсьмешка за шклом перакручаная і дзіўная, такой мы яшчэ ня бачылі. Яна проста сядзіць; плечы падымаюцца і ападаюць у такт дыханьню.

Макмэрфі глядзіць на гадзіннік і кажа, што ўжо час гульні. Ён стаіць на каленях каля пітнага фантанчыка, разам зь некалькімі іншымі вострымі шаруе ліштву. Я падмятаю ў каморцы дзясяты раз за дзень. Скэнлан і Гардынг цягаюць па калідоры адмысловую электрашчотку, выпісваюць на падлозе глянца-

вья восемкі сьвежым воскам. Макмэрфі зноў кажа, што пэўна ўжо час гульні, падымаецца і пакідае анучку на падлозе. Больш ніхто не спыняе працы. Макмэрфі праходзіць ля вакна, празь якое яна злосна ў яго ўзіраецца, і пасьміхаецца ёй, нібы ведае, што цяпер ужо яе перамог. Калі ён адкідвае назад галаву і падміргае ёй, ейная галава крыху торгаецца ўбок.

Усё працягваюць працаваць, але глядзяць краем вока, калі ён падцягвае сваё крэсла да тэлевізара, потым уключае яго і сядзе. На экране віруе карцінка папугая на бэйсбольным полі, які сьпявае нейкую рэкламную песьню. Макмэрфі падымаецца і павялічвае гук, каб заглушыць музыку з дынаміка на столі, а потым падцягвае яшчэ адно крэсла, сядзе, кладзе на яго ногі, адкідваецца і запальвае цыгарэту. Ён чухае жывот і пазяхае.

— Го-панькііі! Зараз бы яшчэ піўца бляшаначку і бутэрбродзік з сасіскай.

Мы бачым, што мэдсястра глядзіць на яго, ейны твар чырванее, а вусны рухаюцца. Яна азіраецца навокал і заўважае, што ўсе чакаюць, што ж яна будзе рабіць — нават чорныя і мэдсястрычкі ўпотаі кідаюць на яе позіркі, а практыканты ўжо пачынаюць патроху зьбірацца на сход пэрсаналу, яны таксама глядзяць. Сястра рэзка закрывае рот. Зноў глядзіць на Макмэрфі, чакае, пакуль рэклама скончыцца, а потым падымаецца, ідзе да сталёвых дзвярэй з рэгулятарамі, шчоўкае выключальнікам, і карцінка на экране зноў расплываецца ў шэрань. На экране не засталася нічога, акрамя вочка сьвятла, што кідае праменьчык на Макмэрфі.

Але яго гэтае вочка не турбуе ані каліва. Па праўдзе, ён нават не паказвае, што карцінка зьнікла. Ён трымае між зубоў цыгарэту і нацягвае кепку на лоб па рудых кудзерах, так што трэба адхіляцца назад, каб пабачыць экран.

Ён так сядзіць, паклаўшы рукі за галаву, пацягваючы цыгарэту, што вытыркаецца з-пад кепкі... і глядзіць на тэлеэкран.

Мэдсястра трывае колькі можа, потым выходзіць з кабінэту і крычыць яму, каб ён лепей дапамог іншым прыбіраць. Ён не звяртае на яе ўвагі.

— Я сказала, містэр Макмэрфі, што ў гэты час вы павінны працаваць. — У ейным голасе чуецца напружанае ныцьцё, быццам бэнзапіла ўгрызаецца ў хвою. — Містэр Макмэрфі, я вас *папярэджваю!*

Усе спынілі свае справы. Яна азіраецца навокал, потым робіць крок да Макмэрфі.

— Вас сюды перавялі загадам, разумееце? Вы тут... пад маёй *юрысдыкцыяй*... Пад юрысдыкцыяй пэрсаналу. — Яна сьціскае кулак, і густа-аранжавыя пазногці апякаюць ёй далонь: — Пад юрысдыкцыяй і *кантролем*...

Гардынг выключае электрашчотку, пакідае яе ў калідоры, ідзе, ставіць сабе крэсла поруч з Макмэрфі, сядзе і таксама запальвае цыгарэту.

— Містэр Гардынг! Вярніцеся да сваіх абавязкаў паводле раскладу!

Мне прыходзіць у галаву, што цяпер ейны голас гучыць, нібы піла напаролася на цьвік, і мне гэта падаецца такім фэйным жартам, што я ледзь не сьмяюся.

— Містэр Гар-дын-г!

Тут ужо Чэзўік ідзе і бярэ сабе крэсла, потым Білі Бібіт, потым Скэнлан, потым Фрэдрыксан і Сэфэлт, а потым мы ўсе кладзем швабры, мяцёлкі і анучы і выцягваем сабе па крэсьле.

— Вы, *вы*... спыніцеся. *Спыніцеся!*

І вось мы ўжо ўсе сядзім перад пагаслым тэлевізарам, узіраючыся ў шэры экран, нібыта бачым там бэйсбольную гульню,

як свае пяць пальцаў, а яна раве і вішчыць у нас за сьпінамі. Калі б нехта зайшоў і пабачыў, як дарослыя мужыкі глядзяць выключаны тэлевізар, а пяцідзесяцігадовая цётка ные і верашчыць ім у патыліцы пра дысцыпліну, парадак і пакараньні, ён бы падумаў, што ўся гэтая кампанія ўшчэнт звар'яцела.

ЧАСТКА II

Краёчкам вока мне відаць белы эмалевы твар у Сястроўні, як ён калышацца над сталом, карабаціцца і плыве, спрабуючы вярнуцца ў ранейшую форму. Астатнія нашыя таксама глядзяць, хоць і робяць выгляд, што не. Робяць выгляд, што іхнія вочы па-ранейшаму скіраваныя толькі на пусты тэлеэкран перад намі, але кожнаму відаць, што ўсе, як і я, употай кідаюць позірк на Вялікую Сястру за шклом. Упершыню яна апынулася з таго боку шыбы і можа адчуць, што гэта такое, калі за табой назіраюць, а табе больш за ўсё хацелася б апусьціць зялёную заслону паміж сваім тварам і вачыма, ад якіх не схавацца.

Практыканты, чорныя і ўсе мэдсёстры таксама назіраюць за ёй, чакаюць, калі яна выйдзе на калідор, бо ўжо час ісьці на сход, які яна сама склікала. Хочучь паглядзець, як яна будзе паводзіцца цяпер, калі ўжо вядома, што яе можна вывесці з раўнавагі. Яна ведае, што на яе глядзяць, але ня рухаецца. Нават калі ўсе, апроч яе, патроху кіруюцца ў пакой для пэрсаналу. Я заўважаю, што ўсё абсталяваньне ў сьценах маўчыць, нібы чакае, калі яна зробіць рух.

Больш нідзе няма туману.

Раптам я прыгадваю, што мне трэба прыбраць пакой для пэр-саналу. Я заўсёды туды хаджу і прыбіраю, калі ў іх гэтыя сходы, ужо шмат гадоў так раблю. Але цяпер я надта баюся, каб падняцца з крэсла. Яны заўсёды дазвалялі мне там прыбіраць, бо думалі, што я глухі, але цяпер, калі пабачылі, як я падняў руку на загад Макмэрфі, хіба ж яны не зразумелі, што я чую? Хіба яны ня ўцямяць, што ўсе гэтыя гады я чуў сакрэты, прызначаныя толькі для іхных вушэй? Што яны са мной зробяць у гэтым пакоі, калі ўжо ведаюць?

Але ж яны чакаюць, што я буду там. Калі не прыйду, яны ўжо ж пэўна даведаюцца, што я чую, будуць мець нада мной перавагу, разважаць: «Вось бачыце? Ён не прыйшоў прыбіраць, хіба гэта ня доказ? Ясна, што трэба рабіць...»

Я толькі цяпер пачынаю ўсведамляць усю тую небяспеку, у якую мы трапляем, дазволіўшы Макмэрфі выманіць нас з туману.

Ля дзвярэй да сьцяны прыхінуўся чорны, назірае, як мы сядзім перад тэлевізарам; ягонья рукі скрыжаваныя, ружовы кончык языка шыгае паміж вуснаў. Вочы, як і язык, шыгаюць сюды-туды, спыняюцца на мне, і я бачу, як ягонья дублёныя павекі крыху падымаюцца. Ён доўга на мяне глядзіць, і я ведаю, што ён разважае, як я сябе паводзіў на сходзе. Потым ён, пахіснуўшыся, адыходзіць ад сьцяны, кіруецца ў каморку, прыносіць адтуль вядро мыйнай вады і губку, падымае мне рукі і вешае на іх вядро, нібы рондаль на жэрдку над вогнішчам.

— Хадзем, Правадыр, — кажа ён. — Пад'ём, час папрацаваць.

Я ня рухаюся зь месца. Вядро гойдаецца ў мяне на руках. Раблю выгляд, што ня чую. Ён хоча мяне надурыць. Зноў кажа мне пад'ём, а калі я ня рухаюся, закочвае ўгару вочы, уздыхае, бярэ мяне за каўнер, зьлёгка цягне, і я падымаюся. Запіхвае губку мне ў кішэню, паказвае пальцам праз калідор у кірунку пакою для пэрсаналу, і я іду.

Калі крочу па калідоры зь вядром — жых — міма праходзіць Вялікая Сястра, поўная ранейшай упэўненай жвавасьці ды сілы, і заварочвае ў пакой. Гэта прымушае мяне задумацца.

Я адзін у калідоры, заўважаю, як усё ясна відаць — туману няма нідзе. Там, дзе толькі што прайшла мэдсястра, цяпер халаднавата, і белыя лямпы ў столі выпраменьваюць замарожанае святло, як пруты з блішчастага лёду, як абледзянелыя спіралі лядоўні, наладаваныя, каб святціцца белым. Гэтыя пруты цягнуцца да самых дзвярэй у пакой на канцы калідору, куды толькі што завярнула мэдсястра — цяжкіх сталёвых дзвярэй, як тыя, на ўваходзе ў Шок-Блок у будынку нумар адзін. Але на гэтых дзвярах ёсць лічбы і маленькае вочка на вышыні чалавечага росту, у якое пэрсанал можа глядзець, хто грукаецца ў пакой. Калі падыходжу бліжэй, дык бачу, што з вочка сочыцца зеленаватае святло, гаркавае, як жоўць. Там ужо мае пачацца сход пэрсаналу, вось таму гэтае зялёнае й сочыцца; яно заляпае ўсе сьцены і вокны ўжо на палове сходу, і мне трэба будзе выціраць яго губкай і выціскаць у вядро, а потым яшчэ вымываць ад яго вадасьцёкі ў сарціры.

Прыбіраць у пакоі для пэрсаналу заўсёды пагана. Ніхто не паверыць, якія рэчы мне даводзілася прыбіраць на гэтых сходах: жahlівыя атруты, якія выпрацоўваюцца проста з пораў скуры, а ў паветры кіслотная пара, якая можа разьесьці чалавека. Бачыў і такое.

Я быў на сходах, дзе ножкі сталоў расьцягваліся і выгіналіся, крэслы завязваліся вузламі, а сьцены церліся адна аб адну так, што з пакою можна было пот выкручваць. Быў на сходах, дзе яны так доўга гаварылі пра пацыента, што той зьяўляўся з паветра, голы на сталае перад імі, і яны маглі задавальняцца на ім любыя пачварныя фантазіі; яго шмаравалі невядома якой брыдотай да канца сходу.

Вось таму я й патрэбны на такіх сходах, бо там можа быць столькі бруду, што некаму трэба прыбіраць. Пакой для пэрсаналу адчыняецца толькі падчас сходаў, таму прыбіраць

павінны нехта, каго яны лічаць няздольным расказаць іншым, што тут адбываецца. А гэта якраз я. Я гэтым займаюся ўжо так доўга — падціраю, мяту і мыю гэты пакой, як калісьці драўляны пакой для пэрсаналу ў старой больніцы, — што звычайна яны мяне нават не заўважаюць. Я рухаюся па сваіх абавязках, а яны глядзяць скрозь мяне, быццам мяне няма — калі б я там не з’явіўся, яны б хіба толькі заўважылі, што ў паветры ня боўтаюцца вядро і губка.

Але гэтым разам, калі я грукаюся ў дзьверы і Вялікая Сястра зазірае ў вочка, яна ўглядаецца ў мяне і адчыняе пазьней, чым звычайна, каб упусьціць мяне ў пакой. Яе твар набыў ранейшую форму, мне ён здаецца не слабейшым, чым дасюль. Усе астатнія кладуць цукар у каву і «страляюць» цыгарэты, як звычайна перад сходам, але ў паветры напруга. Спачатку думаю, што гэта празь мяне. Потым заўважаю, што Вялікая Сястра нават не прысела, нават не ўзяла сабе кавы.

Яна прапускае мяне ў дзьверы і зноў коле вачыма, калі я праходжу побач. Замыкае дзьверы, разварочваецца і яшчэ крыху глядзіць на мяне. Ведаю, што яна мяне падазрае. Я спадзяваўся, што яна будзе занадта ўстурбаваная непакорай Макмэрфі, каб зьвяртаць нейкую ўвагу на мяне, але яна зусім не выглядае расхваляванай. Галава ў яе працуе цьвяроза, і яе дзівіць, як жа ж гэты містэр Бромдэн пачуў, што пацыент Макмэрфі заклікае яго падняць руку, каб прагаласаваць? Яе дзівіць, як ён дацяміў адкласьці швабру і сесьці разам з вострымі перад тэлевізарам. Ніхто іншы з хронікаў так не зрабіў. Яна задае сабе пытаньне, ці ня час ужо зрабіць невялічкую праверку гэтаму Правадыру Бромдэну.

Паварочваюся да яе сьпінай і ўгрызаюся губкай у кут пакою. Падымаю губку над галавой, каб усе бачылі, якой злёнай гразюкай яна пакрытая і як упарта я працую; потым нагінаюся і шарую мацней, чым калі. Але як бы цяжка я ні працаваў і як бы ні спрабаваў зрабіць выгляд, што не заўважаю ейнай прысутнасьці ззаду, я ўсё роўна адчуваю, як яна стаіць ля дзьвярэй і сьвідруе мне чэрап. Праз хвіліну яна ўжо

амаль прабівае яго наскрозь — я ўжо амаль здаюся і гатовы крычаць, расказаць ім усё, калі яна не адвядзе ад мяне вачэй.

Тут яна заўважае, што на яе таксама глядзяць — увесь астатні пэрсанал. Як яна задае сабе пытаньні пра мяне, гэтак астатнія ў думках пытаюцца пра яе і пра тое, што яна збіраецца рабіць з тым рудым у дзённым пакоі. Глядзяць, каб даведацца, што яна скажа пра яго, і іх не хвалюе нейкі індзейскі прыдурак на карачках у куце. Яе чакаюць, таму яна адводзіць ад мяне позірк, ідзе, бярэ сабе кавы, сядзе і памешвае цукар у кубачку так акуратна, што лыжачка нават ні разу не кранаецца сьценак.

Сход запускае доктар.

— Так, грамада, ці можам мы нарэшце пачынаць?

Ён усміхаецца, аглядаючы практыкантаў, якія пацягваюць каву. Намагаецца не глядзець на Вялікую Сястру. Яна сядзіць так ціха, што ён ад гэтага нэрвуетца і тузаецца. Выцягвае акуляры, надзявае іх, каб паглядзець на гадзіннік, і пачынае заводзіць яго, прамаўляючы.

— Ужо пятнаццаць хвілінаў. Даўно пара пачынаць. Так. Міс Брыдар, як большасць з вас ведае, склікала гэтую нараду. Яна мне затэлефанавала перад сходам тэрапэўтычнай супольнасьці і сказала, што, на ейную думку, Макмэрфі будзе ствараць беспарадкі ў аддзяленьні. Як заўсёды, інтуіцыя яе не падвяла, калі ўзяць пад увагу, што адбылося некалькі хвілінаў таму, хіба ня так?

Доктар перастае падкручваць гадзіннік, бо ад яшчэ аднаго абароту той можа разляцецца па ўсім пакоі. Ён сядзіць і усміхаецца, стукае маленькімі ружовымі пальцамі па тыльным баку далоні і чакае. Звычайна прыкладна ў гэты час яна пераймае кіраўніцтва сходам, але цяпер яна нічога ня кажа.

— Пасья сённяшняга, — працягвае доктар, — ніхто ня можа сказаць, што мы маем справу са звычайным чалавекам. Не,

вядома ж не. І ён *сапраўды* ёсьць фактарам беспарадкаў, гэта відавочна. Таму, э-э-э, як я гэта бачу, нашай мэтай у цяперашнім абмеркаваньні зьяўляецца рашэньне, якія крокі ў адносінах яго зрабіць. Мне здаецца, галоўная мэдыястра склікала гэты сход (папраўце мяне, калі я памыляюся, міс Брыдар), каб абмеркаваць гэтую сытуацыю і выпрацаваць агульнае меркаваньне пэрсаналу наконт таго, што трэба зрабіць зь містэрам Макмэрфі?

Ён глядзіць на яе з мальбой у вачах, але яна ўсё яшчэ маўчыць. Падняла твар да столі, відаць, правярае, ці няма там бруду, і выглядае, што яна ня чуе ні слова з таго, што ён кажа.

Доктар паварочваецца да шэрагу практыкантаў у іншым канцы пакою; у іх ва ўсіх адна нага закінутая на другую, а на каленях — па кубачку кавы.

— Ну а вы, сябры, — пытаецца доктар, — я разумею, што ў вас не было дастаткова часу, каб паставіць пацыенту паўна-вартасны дыягназ, але ж вы мелі магчымасьць паназіраць яго ў дзеяньні. Што *вы* думаеце?

Ад пытання іхныя галовы падскокваюць. Цяпер ён хітра паставіў ужо іх у ролю вучняў на іспыце. Яны пераводзяць позірк зь яго на Вялікую Сястру. Нейкім чынам яна вярнула сабе ўсю былую ўладу за некалькі хвілінаў. Проста сядзячы там, пасьміхаючыся ў столь і нічога ня кажучы, яна зноўку аднавіла кантроль і дала ўсім зразумець, што яна тут сіла, зь якой трэба лічыцца. Калі гэтыя хлопцы зрабляць няправільны крок, дык могуць скончыць навучаньне ў партлэндзкай больніцы, дзе прымусова лечаць п'янтосаў. Яны пачынаюць тузацца, як і доктар.

— Ён робіць даволі нэгатыўны ўплыў, дэстабілізуе, так-так. — Першы з практыкантаў ня хоча рызыкаваць.

Яны ўсе пацягваюць каву і абдумваюць гэтую фразу. Потым наступны кажа:

— І ён можа ствараць рэальную небяспеку.

— Гэта праўда, гэта праўда, — пагаджаецца доктар.

Практыканту здаецца, што ён намацаў правільную сыцяжынку, і ён працягвае:

— Сур'ёзную небяспеку, калі ўжо на тое пайшло, — кажа ён і пасоўваецца наперад у крэсьле. — Не забывайцеся, што гэты чалавек здзяйсняў акты гвалту з адзінай мэтай: пакінуць працоўную фэрму і трапіць у адносны камфорт шпіталю.

— Загадзя сплянаваныя акты гвалту, — дадае першы практыкант.

А трэці зь іх мармыча:

— Вядома ж, сам па сабе такі плян можа сьведчыць, што ён проста хітры злачынца, а зусім не псыхічна хворы.

Ён азіраецца, каб паглядзець, як гэта падзейнічае на Вялікую Сястру, і бачыць, што тая нават не паварушылася і не падала ніякага знаку. Але астатнія ўтаропіліся ў яго так, нібыта ён мацюкнуўся. Ён бачыць, што зайшоў занадта далёка, і спрабуе ператварыць гэта ў жарт, хіхікнуўшы і дадаўшы:

— Ну, як кажуць, той, хто крочыць не ў нагу, проста чуе іншы барабан, — але ўжо запозна. Першы практыкант паварочваецца да яго, ставіць свой кубачак кавы і выцягвае з кішэні люльку памерам з кулак.

— Па праўдзе, Элвін, — кажа ён трэцяму практыканту, — я ў табе расчараваны. Нават калі не чытаць ягонага дасье, дастаткова проста зьвярнуць увагу на ягоныя паводзіны ў аддзяленьні, каб зразумець, наколькі гэта абсурднае дапушчэньне. Гэты чалавек ня проста вельмі-вельмі хворы, але, на маю думку, у яго відавочны патэнцыял гвалтоўных дзеяньняў. Я думаю, што менавіта гэта і падазрвала міс Брыдар,

склікаючы наш сход. Няўжо ты не пазнаеш архетып псыхапата? Я ніколі ня чуў пра больш відавочны выпадак. Гэты чалавек Напалеон, Чынгіс-хан, Атыла.

Яшчэ адзін практыкант далучаецца да гутаркі. Ён прыгадвае заўвагу мэдыстры наконт аддзяленьня для агрэсіўных:

— Робэрт мае рацыю, Элвін. Хіба ты ня бачыў, як ён сёньня сябе паводзіў? Калі адна зь ягоных схемаў правалілася, ён адразу ж ускочыў з крэсла, на мяжы гвалту. Скажыце, доктар Спайві, што ў яго дасье ёсьць наконт гвалту?

— Падкрэсьленая непавага да дысцыпліны і аўтарытэтаў, — кажа доктар.

— Менавіта. Ягонае дасье паказвае, Элвін, што гэты чалавек шматразова даваў выйсьце сваёй варожасьці ў дачыненьні ўладных фігураў: у школе, падчас вайскавай службы, нават у турме! І я думаю, што ягоныя паводзіны пасья сёньняшняга вэрхалу з галасаваньнем больш чым дастатковы паказьнік, чаго нам чакаць у будучыні. — Ён спыняецца і хмурыцца сабе ў люльку, зноў бярэ яе ў рот, чыркае запалкай і ўцягвае ў люльку агенчык з гучным трэскам. Калі тытунь разгараецца, практыкант кідае позірк праз жоўтае воблака дыму на Вялікую Сястру; відаць, што ён успрымае ейнае маўчаньне як згоду, бо працягвае з большым энтузіязмам і ўпэўненасьцю, чым раней.

— Спыніся на хвілінку і ўяві сабе, Элвін, — гаворыць ён, ахінаючы словы ватным дымам, — уяві, што здарыцца зь любым з нас, калі мы будзем сам-насам падчас індывідуальнай тэрапіі зь містэрам Макмэрфі. Уяві сабе, што вы падыходзіце да асабліва балючага пераломнага моманту ў тэрапіі, і ён вырашае, што ўжо досыць нацярапеўся таго, як ты... Як бы ён гэта сфармуляваў?.. «соваеш свой нос, куды ня трэба, студэнцік сраны!» Ты кажаш яму, што ня варта выказваць агрэсіі, а ён кажа: «Ды йдзі ты», — ты кажаш яму супакоіцца, аўтарытэтным голасам, вядома ж, а ён кідаецца на цябе праз стол усёй сваёй сотняй кіляў ірляндзкага псыхапата. Ці гатовы ты — ці гатовы

нехта з нас, калі ўжо на тое пайшло, — кантраляваць містэра Макмэрфі, калі прыйдзе такі момант?

Ён зноў засоўвае сваю мэгалюльку ў куток рота, кладзе рукі на калені і чакае. Усе думаюць пра магутныя рудыя рукі Макмэрфі, пра ягоныя далоні ў шнарах, пра тое, як ягоная шыя вылазіць з футболкі, быццам іржавы клін. Практыкант Элвін збляднеў ад гэтай думкі, нібы твар яму запэцкаў жоўты дым, які выдзьмуў ягоны прыяцель.

— Дык вы лічыце, што было б разумна, — пытаецца доктар, — накіраваць яго ў аддзяленьне для агрэсіўных?

— Я лічу, што гэта было б прынамсі бясьпечна, — кажа практыкант зь люлькай, заплюшчваючы вочы.

— Баюся, што мне давядзецца адмовіцца ад свайго дапушчэння і пагадзіцца з Робэртам, — кажа ім усім Элвін, — хаця б дзеля ўласнай бясьпекі.

Усе сьмяюцца. Цяпер яны ўжо больш расслабленыя, упэўненыя, што агучылі плян, якога ёй хацелася. Яны ўсе пацягваюць каву, акрамя практыканта зь люлькай, які напружана працуе, бо люлька ўвесь час гасьне, і яму даводзіцца браць усё новыя запалкі, смактаць паветра, пыхкаць і сыкаць вуснамі. Нарэшце стан люлькі зноў яго задавальняе, і ён кажа, крыху ганарліва:

— Так, баюся, што старому рудому Макмэрфі сьвеціць аддзяленьне для агрэсіўных. Ведаеце, што я думаю, назіраючы яго гэтыя некалькі дзён?

— Шызафрэнічная рэакцыя? — пытаецца Элвін.

Люлька адмоўна круціць галавой.

— Лятэнтная гомасэксуальнасьць на тле фармаваньня рэакцыі? — прапаноўвае трэці.

Люлька зноў круціць галавой і заплюшчвае вочы.

— Не, — кажа ён і ўсміхаецца ўсім у пакоі. — *Негатыўны Эдыпаў.*

Усе яго віншуюць.

— Так, мне здаецца, шмат што пра гэта сьведчыць, — працягвае ён. — Але які б ні быў канчатковы дыягназ, не забываймася пра адну рэч: мы маем справу з надзвычайным чалавекам.

— Вы... вельмі, вельмі памыляецеся, містэр Гідэан.

Гэта Вялікая Сястра.

Усе галовы торгаюцца ў ейным кірунку, у тым ліку і мая, але я спахапіўся і маскірую гэты рух, быццам бы спрабую сьцерці пляму, якую толькі што ўбачыў у сябе над галавой. Вось цяпер ужо ва ўсіх у мазгах усё да чорцікаў пераблыталася, дакладна. Яны думалі, што прапаноўваюць якраз тое, чаго ёй хочацца, якраз тое, што яна сама хацела прапанаваць на сходзе. Я таксама гэтак думаў. Раней я бачыў, як яна пасылала мужыкоў, удвая меншых за Макмэрфі, да агрэсіўных толькі за тое, што яны маглі на некага плюнуць; і вось цяпер тут такі бык, які ўжо бадаецца зь ёй і з усім іншым пэрсаналам, чалавек, якога ўдзень яна практычна назвала кандыдатам на пэравод, і раптам яна кажа «не».

— Не, я ня згодная. Абсалютна. — Яна азірае іх з усмешкай. — Ня згодная, што яго трэба перавесці да агрэсіўных, бо гэта папросту будзе лёгкім выйсьцем і перакладаньнем нашых праблемаў на іншае аддзяленьне. І я ня згодная, што ён нейкая надзвычайная істота... Нейкі супэрпсыхалат.

Яна чакае, але ніхто не прырэчыць. Упершыню яна робіць глыток кавы; пасля яе вуснаў на кубку застаецца той яшчэ чырвона-аранжавы колер. Не магу стрымацца і ўзіраюся

ў абадок кубка; *немагчыма*, каб такі колер мела ейная памада. Гэты колер на абадку пэўна ад перагрэву, ад дотыку ейных вуснаў там усё расплавілася.

— Прызнаю, што мая першая думка, калі я ўсьвядоміла, як містэр Макмэрфі дэстабілізуе аддзяленьне, без сумневу была накіраваць яго да агрэсіўных. Але цяпер я лічу, што ўжо запозна. Калі мы яго перавядзем, ці гэта выправіць шкоду, якую ён нанёс аддзяленьню? Я так ня думаю, асабліва пасля сённяшняга. Мне здаецца, што калі яго цяпер накіраваць да агрэсіўных, гэта будзе менавіта тое, чаго пацыенты чакаюць. Ён будзе для іх пакутнікам. Яны ніколі не атрымаюць магчымасьці пабачыць, што гэты чалавек зусім не... Як вы гэта сфармулявалі, містэр Гідэан... надзвычайная асоба.

Яна робіць яшчэ глыток і ставіць кубак на стол; грукат, як удар малатка; усе тры практыканты сядзяць, як па струнцы.

— Не. Ён не надзвычайны. Проста чалавек, ня болей, і ён падудны тым самым страхам, той самай баязьлівасьці і палахлівасьці, як і любы іншы. Даць яму яшчэ некалькі дзён, і мне падаецца, што ён гэта пакажа і нам, і іншым пацыентам. Калі мы пакінем яго ў аддзяленьні, я ўпэўненая, што ягонае нахабства патроху сыдзе, ягоны самаробны бунт ператворыцца ў пшык і, — тут яна пасьміхаецца, ведаючы нешта, чаго ня ведае ніхто іншы, — наш рудавалосы герой ператворыцца ў некага, каго ўсе пацыенты пазнаюць і да каго згубяць павагу: у выхваляку і балбатуна, які можа залезьці на трыбуну і да нечага заклікаць, як мы ўсе бачылі ў выпадку зь містэрам Чэзўікам, але адступіцца, як толькі зьявіцца сапраўдная пагроза яму асабіста.

— Пацыент Макмэрфі, — практыкант зь люлькай адчувае, што яму варта паспрабаваць абараніць сваю пазыцыю і крыху захаваць твар, — ня робіць на мяне ўражаньня баязьліўца.

Я чакаў, што яна разьятрыцца, але не; яна проста глядзіць на яго з выглядам «пажывем-пабачым» і кажа:

— Я не съцьварджала, што ён менавіта баязьлівец, містэр Гідэан, зусім не. Ён проста вельмі любіць кагосьці. Як псыхапат, ён надта ўжо любіць містэра Рэндла Патрыка Макмэрфі, каб ставіць яго ў залішнюю небясьпеку.

Яна так усміхаецца практыканту, што гэтым разам ягоная люлька гасьне ўжо бяз шанцаў.

— Калі мы крыху пачакаем, наш герой абавязкова... як вы, студэнты, кажаце... зьліецца? Так?

— Але на гэта могуць пайсьці тыдні... — пачынае практыкант.

— Мы маем тыдні, — кажа яна. Падымаецца, выглядаючы такой задаволенай і ўпэўненай у сабе, якой я яе ня бачыў увесь гэты тыдзень, як зьявіўся Макмэрфі і пачаў рабіць ёй праблемы. — Мы маем тыдні, месяцы і нават гады, калі спатрэбіцца. Не забывайцеся, што містэр Макмэрфі накіраваны сюды прымусова. Даўжыня тэрміну, які ён правядзе ў шпіталі, цалкам залежыць ад нас. Такім чынам, калі больш няма нічога...



Тое, як упэўнена Вялікая Сястра сябе паводзіла на сходзе пэрсаналу, нейкі час мяне турбавала, але Макмэрфі асабліва не пераймаўся. Усе выходныя і наступны тыдзень ён гэтак жа, як і раней, здзекаваўся зь яе і зь ейных чорных, а пацыенты былі ад гэтага ў захапленьні. Ён выйграў сваё пары: давёў яе, як і абяцаў, і сабраў грошы, але гэта яго не спыніла, і ён паводзіўся па-ранейшаму: гарланіў у калідоры, цьвяліў чорных, злаваў увесь пэрсанал і нават да таго дайшоў, што аднойчы перахапіў на калідоры Вялікую Сястру і спытаўся, ці не магла б яна сказаць, колькі менавіта цяляў аб'ём ейных добрых старых цыцак, якія яна ўсё намагаецца схваць, але ня можа. Яна проста прайшла міма, праігнараваўшы яго, гэтак жа, як некалі пастанавіла ігнараваць тое, што прырода ўзнагародзіла яе такімі велічэзнымі мэдалямі жаноцкасьці, нібы яна была вышэйшая за яго, за сэкс і за ўсе іншыя слабасьці плоці.

Калі яна вывесіла на дошку расклад заданьняў, у якім прызначыла яго чысьціць прыбіральні, ён пайшоў да Сястроўні, пагрукаў у шыбу і асабіста падзякаваў за гонар, сказаўшы, што будзе думаць пра яе штораз, шаруючы пісуар. Яна адказала, што гэта не абавязкова; проста рабіце сваю працу, і гэтага будзе дастаткова, дзякуй.

Усё, што ён там рабіў, дык гэта па пары разоў церануў тую кераміку, сьпяваючы ва ўсю глотку ў такт пасьвiсту шчоткі; потым лінуў туды трохі «Хлораксу» і на гэтым спыніўся.

— Ужо дастаткова чыста, — сказаў ён чорнаму, які вычытваў яго за пасьпешлівую працу, — мо недастаткова для *нека-торых*, але я туды сікаць зьбіраюся, а ня суп зь іх есьці.

Калі Вялікая Сястра ў адказ на адчайную мальбу чорнага прыйшла асабіста праверыць, як Макмэрфі выканаў заданьне, яна прынесла маленькае люстэрка і падносила яго пад кожны ўнітаз. Яна ішла, круцячы галавой і паўтарала:

— Але ж гэта жах... жах...

Макмэрфі бачком цягнуўся за ёй, падміргваў і пярэчыў:

— Не, гэта ж унітаз... проста ўнітаз.

Але гэтым разам яна ня страціла кантролю над сабой і нават не пакарала яго, хоць і магла. Яна дапякала яго з прыбіральняй, карыстаючыся тым самым жудасным, павольным, цярп-лівым ціскам, які ўжывала супраць любога, а ён стаяў перад ёй, як маленькі хлопчык перад настаўніцай, павесіўшы галаву, наступіўшы нагой на нагу, і казаў:

— Я вельмі *намагаюся*, праўда, але баюся, што так ніколі і ня быць мне сапраўдным унітазным начальнікам.

Аднойчы ён напісаў нешта на аркушыку паперы — дзіўныя літары выглядалі, як іншамоўны альфавэт — і прыклеіў гэта

пад адным з унітазных бачкоў кавалкам жуйкі; калі яна падышла туды са сваім люстэркам, дык папярхнулася, прачытаўшы словы ў адлюстраваньні, і выраніла люстэрка ва ўнітаз. Але яна і тут захавала над сабой кантроль. На ейным ляльным усьмешлівым твары застыў выраз поўнай упэўненасьці. Яна выпрасталася, кінула на яго позірк, якім можна было фарбу са сьценаў здзіраць, і сказала, што ягоная праца — рабіць прыбіральню чысьцейшай, а не бруднейшай.

Але, па праўдзе, у аддзяленьні асабліва не было калі што чысьціць. Як толькі ў абед прыходзіў час на ўборку паводле раскладу, прыходзіў і час на бэйсбол па тэлеку, і ўсе ішлі, ставілі крэслы ў шэраг перад тэлевізарам і не сыходзілі адтуль да вячэры. Не было розьніцы, што з кабінэту мэдыстры адключалі электрычнасьць, і мы бачылі толькі пусты шэры экран, бо Макмэрфі забяўляў нас гадзінамі, седзячы там і апавядаючы ўсялякія гісторыі, як ён аднойчы зарабіў тысячу баксаў за месяц, калі працаваў кіроўцам на лесапавале, а потым усё да цэнта спусьціў нейкаму канадцу, паспрачаўшыся, хто лепей кідае сякеру, ці як ён з прыяцелем угаварыў нейкага хлопца на радэо ў Олбані сесьці на быка з завязанымі вачыма.

— Не ў быка, я маю на ўвазе, у хлопца вочы былі завязаныя. Яны казалі хлопцу, што павязка дапаможа, каб яму ня стала млосна, калі бык пачне круціцца; а потым, калі на вочы яму завязалі хустку, каб ён ня мог нічога пабачыць, пасадзілі яго на быка задам наперад. — Макмэрфі расказваў пра гэта пару разоў, пляскаючы па сьцягну кепкай, і рагатаў штораз, калі прыгадваў: — З павязкай і задам наперад... І каб мне хрэн у вочы, калі ён не пратрымаўся колькі трэба і ня выйграў прызу. А я быў другім; калі б ён зьяцеў, я быў бы першым і атрымаў бы няхілыя бабкі. Клянуся, наступным разам, калі буду такую штуку рабіць, я лепей быку вочы завяжу.

Плясь па назе, галаву назад і сьмяецца, сьмяецца, тыцкае адзінцом пад рэбры, хто б там зь ім поруч ні сядзеў, спрабуе і таго прымусяць сьмяяцца.

Былі моманты ў той тыдзень, калі я пачую гэты сьмех без тармазоў, пабачу, як ён чухае жывот, пацягваецца, пазяхае і адхіляецца назад, каб падміргнуць кожнаму, з кім жартуе, і ўсё гэта ў яго так натуральна выходзіць, як удых-выдых, і вось я ўжо не хвалюся, што ёсьць Вялікая Сястра, а за ёй Камбінат. Я ўжо думаю, што ў яго досыць моцы, бо ён застаўся сам сабой і таму ніколі ня здасца, як яна на гэта разьлічвае. Ужо думаю, што мо ён сапраўды нейкі надзвычайны. Ён проста не прыкідваецца, ён такі, як ёсьць, вось у чым штука. Мо гэта й робіць яго дастаткова моцным — тое, што ён такі, як ёсьць. Камбінат не дастаў яго за ўсе гэтыя гады; чаму мэдыстра лічыць, што яна здолее гэта зрабіць за некалькі тыдняў? Ён не дазволіць ім перакруціць і перапрацаваць сябе.

А потым, хаваючыся ў прыбіральні ад чорных, я пазіраў на сябе ў люстэрка і думаў, як так можа быць, што нехта здольны на такі вялікі чын — быць тым, кім ён ёсьць. У люстэрку быў мой твар, цёмны і грубы, зь вялікімі скуламі, нібыта шчокі пад імі нехта пасклюдаваў сякерай, вочы спрэс чорныя, жорсткія і пагрозьлівыя, такія ж, як у Таты ці ў нейкага з тых крутых, страшных індзейцаў у фільмах, і я думаў: гэта ня я, гэта не маё аблічча. Гэта быў ня я, нават калі я спрабаваў быць гэтым тварам. Я нават тады быў не сапраўды я; проста быў такім, як выглядаў, такім, якога іншыя хацелі бачыць. Здаецца, я ніколі ня быў сабой. Як Макмэрфі можа быць, кім ён ёсьць?

Я бачыў яго па-іншаму, чым калі ён упершыню тут зьявіўся, бачыў у ім болей, чым проста вялікія рукі, рудыя бакенбарды і ўсьмешку са зламаным носам. Бачыў, як ён рабіў нешта, што не пасавала да ягонага твару і рук, калі ён маляваў на працатэрапіі карціну сапраўднымі фарбамі на чыстым аркушы паперы без усялякіх лініяў ці лічбаў, якія б паказвалі яму, дзе маляваць, ці калі ён пісаў лісты некаму прыгожым хуткім почыркам. Як мог чалавек, які выглядае, як ён, маляваць карціны, ці пісаць людзям лісты, ці быць засмучаным і занепакоеным, як я пабачыў яго аднойчы, калі ён атрымаў ліст у адказ? Такіх рэчаў чакаеш ад Білі Бібіта ці Гардынга. У Гардынга рукі выглядаюць так, быццам яны павінны маляваць карціны,

хоць насамрэч ніколі не малявалі — Гардынг злавіў свае рукі і прымусіў пілаваць дошкі для сабачых будак. Макмэрфі быў не такі. Ён не дазволіў свайму выгляду кіраваць жыццём у той ці іншы бок, гэтаксама як не дазволіў Камбінату пера-малоць сябе і загнаць у тую форму, якой ім хацелася.

Я шмат што бачыў па-іншаму. Відаць, туман-машына ў сьценах зламалася, калі яе занадта раскачагарылі для таго сходу ў пятніцу, таму цяпер яны ўжо не маглі ганяць туман і газ і блытаць выгляд рэчаў. Упершыню за шмат гадоў я бачыў людзей бяз чорных абрысаў, якія заўсёды былі раней, а аднойчы ўвечары я нават здолеў пабачыць нешта за вакном.

Як я тлумачыў, раней вечарамі мяне часьцей за ўсё заганялі ў ложка, давалі пігулку, вырубалі і трымалі непрытомным. Ці калі неяк хібілі з дозай і я прачынаўся, дык вочы ўсё роўна былі залепленыя, а пакой быў поўны дыму; правады ў сьценах, нагружаныя ўшчэнт, круціліся ды іскрылі сьмерць і нянавісьць у паветра — гэтага ўсяго я ня мог вытрымаць, таму зарываўся галавой пад падушку і спрабаваў зноў заснуць. Што-раз, як я адтуль намагаўся зірнуць вонкі, я адчуваў пах абсма-леных валасоў і чуў гук, як ад скваркі на гарачай патэльні.

Але ў тую ноч, празь некалькі начэй пасья вялікага сходу, я прачнуўся, а пакой быў чысты і бязгучны; акрамя ціхага дыханьня людзей і бразгату нейкага хламу пад крохкімі рэбрамі двух старых кабачкоў больш ані гуку. Вакно было адчыненае, і паветра ў пакоі было чыстае, а на смак такое п'яное, што я ажно самлеў, і раптам закарцела ўстаць з ложка і нешта зрабіць.

Я высьлізнуў спаміж прасьцінаў і пакрочыў басанож па халоднай кафлі між ложкаў. Адчуваў плітку ступакамі і думаў, колькі ж разоў, колькі тысячаў разоў я мыў швабрай гэтую самую кафляную падлогу і зусім ніколі не адчуваў яе. Гэтае мыцьцё цяпер мне здавалася сном, нібы я ня верыў, што сапраўды былі ўсе гэтыя гады, калі я такім займаўся. Цяпер толькі гэтая халодная кафля пад нагамі была сапраўднай, толькі гэты момант.

Я асьцярожна крочыў між людзей, складзеных у доўгія белыя шэрагі, нібы сьнежныя сумёты, намагаўся не штурхнуць нікога, пакуль нарэшце не дабраўся да сьцяны з вокнамі. Прайшоў уздоўж вокнаў да таго, на якім фіранка ціха калыхалася ад ветрыку, і прыхіліўся лобам да мэталёвай сеткі. Дрот быў халодны і востры, і я перакочваў галаву з боку ў бок, каб адчуць яго шчокамі, і ўдыхаў гэты ветрык. Восень ідзе, падумаў я, адчуваю гэты кісла-патакавы пах сіласу, які бразгае ў паветры, як звон, — пах, быццам нехта паліць дубовае лісьце, пакінуў яго смылець на ноч, бо яно яшчэ надта зьлёнае.

Восень ідзе, усё думаю я, ідзе восень; нібы гэта самае незвычайнае, што калі адбывалася. Восень. Зусім побач звонку нейкі час таму была вясна, потым лета, а цяпер восень — во дзіўная штука.

Я зразумеў, што дагэтуль адчуваю ўсё ўсьляпую. Быў заплюшчыў вочы, калі дакрануўся тварам да сеткі, нібы баяўся глядзець вонкі. Цяпер трэба было іх расплюшчыць. Я паглядзеў у вакно і ўпершыню пабачыў, што шпіталь месціцца на прыродзе. Поўня вісела нізка ў небе над паплавамі; яе аблічча было падрапанае і пашкрабанае там, дзе яна толькі што вырвалася з вышчаранай пашчы нізкарослых дубоў і сунічных дрэваў на гарызонце. Зоркі паблізу яе былі бляклыя; яны рабіліся ўсё ярчэйшыя і сьмялейшыя, чым далей яны сыходзілі з кола сьвятла, якім кіравала гіганцкая поўня. Мне гэта нагадала, як я заўважыў тое ж самае, калі хадзіў на паляваньне з Татам і дзядзькамі і ляжаў загорнуты ў коўдры, якія зьвязала бабуля, а мужчыны сядзелі на кукішках непадалёк ля вогнішча і моўчкі перадавалі па крузе літровую пляшку з кактусавай гарэлкай. Я назіраў, як вялікая поўня Арэгонскай прэрыі па-нада мной прысароміла ўсе зоркі навокал сябе. Я ўсё не заплюшчваў вачэй, каб пабачыць, ці не паблякне поўня альбо паярчэюць зоркі, пакуль у мяне на твары не пачала зьбірацца раса, і мне давлялося накрывацца з галавой.

Нешта заварушылася на зямлі пад маім вакном — адкінула доўгі павучыны цень, прабягаючы праз траву, і зьнікла

з вачэй за жываплотам. Калі яно зноўку зьявілася ў полі майго зроку, я пабачыў, што гэта сабака, малады нехлямяжы мяшанец, які зьбег з дому паглядзець, што дзеецца, як сьцімнела. Ён вынюхваў ля сусьлікавых нораў, не для таго, каб разрыць нейкую і схапіць сусьліка, а проста каб зразумець, чым яны ў такі час бавяцца. Засоўваў пысу ў норку — зад угару, хвост хадуном — а потым кідаўся да наступнай. Поўня іскрылася вакол яго на мокрай траве, і калі ён бег, дык пакідаў за сабой сляды, як мазкі цёмнай фарбы, раскіданыя па блакітным лугавым зьзяньні. Несучыся ад адной дужа цікавай норкі да іншай, ён так захапіўся тым, што адбывалася: поўняй угары, ноччу, насычаным пахамі ветрыкам, ад якога малады сабака ажно п'янее, — што ня вытрымаў і пачаў качацца на сьпіне. Ён круціўся і торгаўся, быццам рыбіна — сьпіна выгнутая, жывот угару, — і калі зноў стаў на ногі і абтросься, пырскі разьяцеліся ў сьвятле поўні, як срэбная луска.

Ён зноўку па-хуткаму абнюхаў усе да адной норкі, каб добра злавіць пахі, а потым раптам застыў нерухома, з паднятай лапай і нахіленай галавой, прыслухоўваючыся. Я таксама прыслухаўся, але не пачуў нічога, акрамя ціхага плясканьня фіранкі. Я ўслухоўваўся доўга. Потым аднекуль здалёк пачуў высокае гергатаньне-сьмех, кволае, але яно набліжалася. Канадзкія гусі лятуць на поўдзень зімаваць. Прыгадаў, колькі мне давалося папоўзаць на пузе на паляваньнях, калі я спрабаваў забіць такую гусь, і ў мяне гэтак і не атрымалася.

Я спрабаваў глядзець туды ж, куды сабака, каб знайсці чараду, але было занадта цёмна. Гагатаньне набліжалася і набліжалася, пакуль мне не здалося, што яны лятуць проста праз палату, проста ў мяне над галавой. Потым яны перасеклі поўню — чорная нізка караляў, якую першы гусак нацягваў літарай V. Нейкае імгненьне гэты першы быў у самым цэнтры поўні, большы за астатніх, чорны крыж, які разгортваўся і згортваўся, а потым ён зноўку выцягнуў свой клін з поля зроку ў неба.

Я слухаў, як яны заціхаюць удалечыні, ажно пакуль мог чуць толькі свой успамін пра гук. Сабака чуў яшчэ доўга пасля

мяне. Ён усё яшчэ стаяў з паднятай лапай; не паварухнуўся і ні разу не брахнуў, пакуль яны праляталі. Калі ён таксама ўжо згубіў іхны гук, ён пабег подскакам у тым кірунку, куды яны зьніклі, да шашы. Скакаў роўна і ўрачыста, быццам на спатканьне. Я затрымаў подых і слухаў плясканьне ягоных вялікіх лапаў аб траву; потым пачуў, як машына разганяецца за паваротам. Сьвятло фараў нависала над узгоркам і зазірала наперад уздоўж шашы. Я глядзеў, як сабака і машына імкнуцца ў адно і тое ж месца на ўзбочыне.

Сабака быў ужо амаль ля агароджы, калі я адчуў, што нехта спатыкнуўся ў мяне за сьпінай. Двое. Я не павярнуўся, але ведаў, што гэта чорны на імя Гівэр і мэдсястра з радзімай плямай і крыжыкам. Я пачуў у галаве зумканьне страху. Чорны ўзяў мяне за руку і пацягнуў.

— Я зь ім разьбяруся, — вымавіў ён.

— Там каля вакна холадна, містэр Бромдэн, — зьвяртаецца да мяне мэдсястра. — Хіба ня лепш вярнуцца ў прыемную цёплую пасьцельку?

— Ён жа ня чуе, — кажа ёй чорны. — Я зь ім разьбяруся. Ён заўсёды разьвязвае прасьціны і блукае тут.

Я раблю рух, і яна адступаецца на крок і кажа чорнаму:

— Так, калі ласка.

Яна круціць ланцужок — той, што аббягае вакол шыі. Дома яна запіраецца адна ў купальні, здымае зь сябе ўсё і трэ крыжыкам гэтую радзімую пляму, якая бяжыць ад кутка ейнага рота тонкай рысай долу па плячах і грудзях. Яна трэ і трэ, і зацята ўзносіць малітвы да Багародзіцы, але пляма не сыходзіць. Глядзіць у люстэрка і бачыць, што пляма яшчэ цяжнейшая. Нарэшце бярэ жалезны ёршык, якім фарбу з лодак здымаюць, і сашкрабае гэтую пляму, нацягвае начнушку на абдраную да крыві скуру і запаўзае ў ложак.

Але яна поўніцца гэтым. Пакуль яна сьпіць, яно падымаецца ў горле, выцякае з кутка рота, як барвовая сьліна, сьцякае па шыі і далей па ўсім целе. Раніцай яна бачыць, што зноўку заплямленая, і чамусьці думае, што гэта не знутры яе — як такое можа быць? у яе, добрай каталічкі? — яна вырашае, што гэта ад працы па начах сярод такіх, як я. Гэта нашая віна, і яна з намі за гэта разьбярэцца любым коштам. Хай бы прачнуўся Макмэрфі і дапамог мне.

— Прывяжыце яго да ложка, містэр Гівэр, а я пастаўлю ўкольчык.



На групавых сходах пачалі вылазіць скаргі, якія былі так доўга прыхаваныя, што тое, аб чым скардзіліся, даўно ўжо зьмянілася. Цяпер, калі тут быў Макмэрфі, які мог іх падтрымаць, нашыя пачалі разборкі з усім для іх непрыемным, што некалі адбылося ў аддзяленьні.

— Чаму палаты трэба зачыняць на выходныя? — пытаўся Чэзўік ці нехта яшчэ. — Няўжо чалавеку на выходныя нельга пабыць самому?

— Ага, міс Брыдар, — далучаўся тут Макмэрфі, — чаму?

— Калі пакінуць палаты адчыненымі, як мы пераканаліся з раейшага досьведу, вы ўсе пазалазіце ў ложка пасля сьняданьня.

— А гэта што, сьмяротны грэх? Сьпяць жа нармальныя людзі ў нядзелю дапазна.

— Вы ў гэтым шпіталі, — прамаўляла яна, нібы паўтараючы соты раз, — бо давялі сваю няздольнасьць прыстасоўвацца да грамадзтва. Доктар і я лічым, што кожная хвіліна, праведзеная ў кампаніі іншых, зь некаторымі выняткамі, мае тэрапэўтычную каштоўнасьць, а кожная хвіліна перажываньняў на самоце толькі павялічвае вашу адчужанасьць.

— Дык гэта таму трэба ісьці прынамсі па восем чалавек на працоўную тэрапію, ці на фізіятэрапію, ці на любую іншую тэрапію?

— Менавіта.

— То бок гэта знак хваробы, калі хочацца пабыць аднаму?

— Я такога не казала...

— Вы маеце на ўвазе, калі я йду ў прыбіральню, мне трэба прыхапіць з сабой прынамсі сямёх прыяцеляў, каб я над ачком не сьперажываўся?

Перш як яна пасьпявала адказаць, Чэзўік падскокваў на ногі і крычаў на яе: «Ага, вы гэта маеце на ўвазе?», — а астатнія вострыя па ўсім пакоі пачыналі гаманіць: «Ага, ага, вы гэта маеце на ўвазе?»

Яна вычэквала, пакуль усё заціхне і на сходзе зноў усталюецца поўнае маўчаньне, потым ціха казала:

— Калі вы, хлопцы, можаце супакоіцца і паводзіцца як дарослыя падчас дыскусіі, а не як дзеці ў пясочніцы, мы можам спытаць доктара, ці лічыць ён, што было б карысна цяпер разгледзець магчымасьць зьменаў у правілах аддзяленьня. Доктар?

Усе ведалі, які адказ дасьць доктар, і перш чым ён нават меў магчымасьць нешта сказаць, Чэзўік выскокваў зь іншай скаргай:

— Тады што наконт нашых цыгарэтаў, міс Брыдар?

— Ага, з гэтым што рабіць, — бурчэлі вострыя.

Макмэрфі паварочваўся да доктара і гэтым разам ставіў пытаньне найпрост яму, перш чым Вялікая Сястра пасьпявала адказаць:

— Ага, доктар, што наконт нашых цыгарэтаў? Якое яна мае права трымаць цыгарэты — *нашья* цыгарэты — у кучы ў сябе на стале, быццам гэта ейная маёмасьць, і даваць нам пачак, як падачку, калі ёй пажадаецца? Мне ня дужа падабаецца ідэя купляць блок цыгарэтаў, каб потым нехта казаў мне, калі я магу іх курыць.

Доктар нахліяе галаву, каб паглядзець на Вялікую Сястру праз акуляры. Ён яшчэ ня ў курсе, што яна забірае цыгарэты, каб спыніць азартныя гульні.

— Што там з цыгарэтамі, міс Брыдар? Мне здаецца, я ня чуў...

— Я мяркую, доктар, што тры, ці чатыры, ці часам пяць пачкаў цыгарэтаў на дзень — гэта ўжо абсалютна занадта для аднаго чалавека, каб курыць. А менавіта гэта назіралася на мінулым тыдні... пасля зьяўленьня містэра Макмэрфі... І таму я палічыла, што будзе найлепш схаваць пад замок цыгарэты, набытыя ў сталовай, і абмежаваць спажываньне пачкам на дзень.

Макмэрфі нахліўся наперад і гучна прашаптаў Чэзўіку:

— Зара яна скажа, што наступнае рашэньне — наконт паходаў у сарцір; цяпер трэба будзе ня толькі браць з сабой сямёх прыяцеляў, але ўводзіцца абмежаваньне — дзьве ходкі на дзень, і толькі тады, калі яна загадае.

Ён зноў адкінуўся ў крэсьле і так рагатаў, што амаль хвіліну ніхто больш нічога ня мог вымавіць.

Макмэрфі дужа весяліла рабіць увесь гэты цырк, і, мне здаецца, яго крыху дзівіла, што пэрсанал на яго асабліва ня ціснуў, а найбольш дзівіла тое, што Вялікая Сястра гэтак стрымана зь ім размаўляла. Ён аднойчы сказаў Гардынгу пасля сходу:

— Я дык думаў, што нашая каня старая больш пораху мае. Мо ёй хапіла аднаго аблому, каб супакоіцца. Але тут такая шту-

ка, — нахмурыўся ён, — яна сябе так паводзіць, быццам у яе ўсе казыры засталіся ў рукаве.

Ён так весяліўся да серады наступнага тыдня. А тады даведаўся, чаму Вялікая Сястра так упэўненая ў сваіх картах. Серада — такі дзень, калі яны бяруць за шкірку ўсіх, хто ня мае нейкай хваробы, каб адчапіцца, і цягнуць у басэйн. Калі ў адзяленьні быў туман, я звычайна ў ім хаваўся, каб толькі туды не ісьці. Басэйн мяне заўжды палохаў; я заўсёды баяўся, што зайду на глыбіню і патану, што мяне зацягне ў вадасьцёк і выкіне ў мора. Калісьці я зусім не баяўся вады, калі быў яшчэ хлопчыкам на Каламбіі, разам зь іншымі хадзіў па мастках над вадаспадамі, нават бяз ботаў з падбітымі падэшвамі, якія абувалі дарослыя. Вакол мяне раўла бела-зялёная вада, а ў імжы пырскаў стаялі вясёлкі. Але калі я пабачыў, што Тата пачаў палохацца ўсяго, я таксама спужаўся, стаў баяцца нават малой сажалкі.

Мы выйшлі з разьдзявальні; басэйн гойдаўся і плёскаўся, напоўнены голымі мужыкамі; воклічы і крыкі адскоквалі ад высокай столі, як гэта заўжды бывае ў закрытых басэйнах. Чорныя загналі нас у ваду, як быдла. Вада была прыемна цёплая, але я не хацеў адплываць на сярэдзіну (чорныя хадзілі ўздоўж басэйну з доўгімі бамбукавымі палкамі і штурхалі цябе, калі ты хапаўся за борцік) таму я трымаўся каля Макмэрфі, бо ведаў, што таго ня будуць прымушаць плысьці на глыбіню, калі ён сам не захоча.

Ён размаўляў з ратавальнікам, а я быў ад іх недзе за мэтар. Макмэрфі, відаць, трапіў на нейкае глыбокае месца, бо ён мусіў падграбаць, а я проста стаў на дно. Ратавальнік стаяў ля борціка, на ім была футболка з нумарам палаты, а на шыі — сьвісток. Яны з Макмэрфі загаманілі пра розьніцу паміж шпіталем і турмой, і Макмэрфі казаў, наколькі шпіталь лепшы. Ратавальнік не зусім пагаджаўся. Я пачуў, як ён гаворыць Макмэрфі, што, напрыклад, прымусовае накіраваньне сюды — зусім ня тое, што прысуд.

— Калі табе даюць турэмны тэрмін, дык наперадзе ёсьць дата, калі ты ведаеш, што цябе выпусьцяць.

Макмэрфі спыніў плёскацца. Ён павольна падплыў да борціка і ўзяўся за яго, глядзячы на ратавальніка.

— А калі трапіў сюды прымусова? — спытаўся ён пасья паўзы.

Ратавальнік паціснуў мускулістымі плячыма і пацягнуў за сьвісток на шыі. Ён быў стары футбаліст-профі са сьлядамі шыпоў на лобе, і час ад часу, калі ён быў не ў палаце, у ягонай галаве нешта шчоўкала, вусны пачыналі плявацца лічбамі, а сам ён падаў на карачкі ў позу лінейнага, ляцеў на якую мэдыястру, што ішла па калідоры, і ўразаўся плячом ёй у ныркі ў самы час, каб даць паўабаронцу ззаду зону для праходу. Таму яго й трымалі сярод агрэсіўных, бо калі ён не дзяжурьў у басэйне, дык у любы момант мог нешта такое зрабіць.

Ён зноў паціснуў плячыма на пытаньне Макмэрфі, потым агледзеўся, каб пабачыць, ці няма побач чорных, і прысеў каля борціка. Потым працягнуў да Макмэрфі далонь.

— Бачыш гэты гіпс?

Макмэрфі паглядзеў на вялікую руку:

— Няма ніякага гіпсу, братка.

Ратавальнік толькі пасьміхнуўся:

— Гэты гіпс накладлі, бо ў мяне быў сур'ёзны пералом у апошняй гульні з «бурымі». Я формы не магу надзець, пакуль пералом не зрасьцецца і гіпсу ня здымуць. Мэдыястра ў палаце кажа, што яна ўпотаі лечыць мне руку. Ага, братан, яна кажа, калі я буду асьцярожны з рукой, ня буду яе занадта напружваць і ўсё такое, дык яна здыме гіпс, і я змагу вярнуцца ў каманду.

Ён упёрся кулакамі ў халодную плітку і стаў на тры кропкі, каб праверыць, што з рукой. Макмэрфі хвілінку назіраў за ім, а потым спытаўся, колькі той ужо чакае, каб яму сказалі, што рука выздаравела і можна выпісвацца з шпіталю. Ратавальнік павольна падняўся і пацёр руку. Выглядала, што яго пакрыўдзіла такое пытаньне, быццам яго абвінавацілі, што ён слабак і доўга залечвае раны:

— Я тут прымусова, — патлумачыў ён. — Мяне б тут ужо не было, калі б гэта ад мяне залежала. Мо з такой рукой пакалечанай я б і ня мог гуляць за аснову, але ручнікі для каманды складаць я б здолеў, правільна? Мог бы хоць *нешта* рабіць. Але гэтая мэдыстра ўсё кажа доктару, што я не гатовы. Нават ручнікі складаць у якой разьдзявальні вашывай, і тое не гатовы.

Ён павярнуўся і пайшоў да свайго ратавальніцкага крэсла, забраўся на яго па лесьвіцы, як гарыла пад наркозам, і ўперыўся ў нас зьверху, выпнуўшы ніжнюю губу:

— Мяне забралі за хуліганку па п'яні, і вось я тут ужо восем гадоў і восем месяцаў.

Макмэрфі адштурхнуўся ад борціка і пачаў павольна заграбаць на месцы, абдумваючы гэта: ён атрымаў прысуд шэсьць месяцаў на папраўчай фэрме, адбыў два месяцы, яшчэ чатыры заставаўся — і ён не зьбіраўся дзе-кольвечы сядзець пад замком больш за гэтыя чатыры месяцы. Ён ужо амаль месяц быў у нашай вар'ятні. Можа тут і было нашмат лепей, чым на «хіміі»: добрыя ложка, апэльсінавы сок на сьняданак, — але не настолькі, каб яму захацелася прабавіць тут пару гадоў.

Ён паплыў да прыступак на плыткім баку басэйну і сядзеў там да канца заняткаў, тузаючы свой пучок поўсьці на шыі і хмурчыся. Назіраючы, як ён там сядзіць і хмурыцца сам сабе, я прыгадаў, што казалі Вялікая Сястра на сходзе, і адчуў страх.

Калі прагучаў сьвісток, каб мы пакінулі басэйн, і мы ўсе пабрылі да разьдзявальні, там ужо былі іншыя пацыенты, якія

прыйшлі на свой час у раскладзе. І ў басэйнчыку для ног, празь які трэба было ісьці ў душ, ляжаў хлопец зь іншага аддзяленьня. У яго была вялікая ружовая галава, як губка, і распухлыя сьцёгны ды ногі — быццам нехта ўзяў шарык, напоўнены вадой, і сьціснуў яго пасярэдзіне. Ён ляжаў на баку і рабіў гукі, нібы сонны цюлень. Чэзўік з Гардынгам дапамаглі яму падняцца, але ён адразу ж лёг назад у басэйнчык. Ягоная галава боўталася ў дэзынфэкцыйнай вадкасьці. Макмэрфі назіраў, як яны зноў паднялі яго.

— Што гэта за халера? — спытаўся Макмэрфі.

— Ён гідрацэфал, — адказаў яму Гардынг. — Наколькі я разумею, гэта нейкая лімфатычная хвароба. Галава напаўняецца вадкасьцю. Памажы нам патрымаць яго.

Калі яны адпусьцілі хлопца, той зноў лёг у басэйнчык; выгляд у яго на твары быў цяжкі, бездапаможны і ўпарты; ён сычэў і пускаў ротам бурбалкі ў мутным, як малако, раствору. Гардынг зноў папрасіў Макмэрфі дапамагчы, і яны з Чэзўікам зноўку нахіліліся да хлопца, але Макмэрфі праціснуўся наперад і пераступіў праз хлопца ў душ.

— Хай ляжыць, — прабурчаў ён і пачаў мыцца. — Мо яму не падабаецца глыбокая вада.

Я ўжо бачыў, да чаго ўсё йдзе. На наступны дзень ён здзівіў усіх у аддзяленьні, падняўшыся рана і адшмарываўшы прыбірально так, што тая ажно блішчала, а потым пайшоў мыць падлогі ў калідоры, калі яму казалі чорныя. Ён здзівіў усіх, акрамя Вялікай Сястры; яна паводзілася так, быццам у гэтым няма нічога дзіўнага.

А ўдзень на сходзе Чэзўік сказаў, што ўсе дамовіліся неяк вырашыць сытуацыю з цыгарэтамі, і выгукнуў:

— Я не дзіця малое, каб ад мяне цыгарэты хавалі, як цукеркі! Мы хочам, каб з гэтым нешта зрабілі, правільна, Мак? — ён

чакаў, што Макмэрфі яго падтрымае, а ў адказ атрымаў толькі цішыню.

Ён паглядзеў у кут на Макмэрфі. Усе туды паглядзелі. Макмэрфі быў на месцы, вывучаў талью, якая то зьнікала, то зьяўлялася ў яго руках. Ён нават не падняў вачэй. Было страх як ціха; чуваць толькі пляскач засаленых картаў і цяжкае дыханьне Чэзўіка.

— Я хачу, каб нешта зрабілі! — раптам зноў закрычаў Чэзўік. — Я не дзіця малое! — ён тупнуў нагой і агледзеўся з такім выглядам, нібы згубіўся і вось-вось расплачацца. Сьціснуў кулак і падняў іх да круглых пукатых грудзей, як маленькія ружовыя мячыкі на зялёным фоне. Яны былі сьціснутыя так моцна, што ён ажно трэсься.

Ён ніколі не здаваўся вялікім; ён быў нізкі і затлусты, і на патыліцы ў яго была пляшына, як ружовая манэтка, але стоячы так у адзіноце пасярод дзённага пакою ён выглядаў малюпаценькім. Ён паглядзеў на Макмэрфі, не атрымаў погляду ў адказ і пайшоў уздоўж шэрагу вострых, шукаючы дапамогі. Штораз, калі адзін зь іх адводзіў вочы і адмаўляўся яго падтрымаць, паніка ў яго на твары падвойвалася. Ягоны позірк нарэшце спыніўся на Вялікай Сястры. Ён ізноў тупнуў нагой.

— Я хачу, каб нешта зрабілі! Чуеце мяне? Я хачу, каб нешта зрабілі! Нешта! Нешта! Не!..

Двое вялікіх чорных заламалі яму рукі ззаду, а найменшы накінуў на яго адмысловую папругу. Чэзўік абвіс, быццам зь яго выпусьцілі паветра, і два вялікія санітары пацягнулі яго да агрэсіўных; можна было пачуць, як яго абмяклае цела падскоквае на прыступках. Калі чорныя вярнуліся і селі, Вялікая Сястра павярнулася да шэрагу вострых і агледзела іх. Нічога не сказаў з моманту сыходу Чэзўіка.

— Ці ёсьць яшчэ жаданьне абмеркаваць, — прамовіла яна, — нормы выдачы цыгарэтаў?

Гледзячы на парадзелы шэраг твараў, завіслых насупраць мяне ля сьцяны, я нарэшце спыняю вочы на Макмэрфі на ягоным крэсьле ў куце, ён усё паўтарае здым тальлі адной рукой... І белыя лямпы ў столі зноў пачынаюць пампаваць замерзлае сьвятло... Я адчуваю гэта, прамяні дабіраюцца ажно мне ў вантробы.

Пасьля таго, як Макмэрфі перастае за нас заступацца, некаторыя вострыя ў размовах міжсобку кажуць, што ён паранейшаму дурыць Вялікую Сястру, кажуць, што яму перадалі, быццам яна зьбіралася паслаць яго да агрэсіўных, таму ён наважыўся крыху прыкінуцца паслухмяным, каб не даваць ёй падставаў. Іншыя мяркуюць, што ён дае ёй расслабіцца, а потым выкіне супраць яе нешта новае, яшчэ больш шалёнае і нахабнае, чым раней. Яны гуртуюцца, абмяркоўваюць гэта, дзівяцца.

Але я, я ведаю чаму. Я чуў ягоную размову з ратавальнікам. Ён нарэшце робіцца хітрэйшым, вось і ўсё. Гэтак, як Тата нарэшце пахітрэў, калі зразумеў, што ня зможа перамагчы тых гадзкіх, якія хацелі, каб урад паставіў дамбу, бо гэта прынясе грошы і працу, і ад вёскі можна будзе пазбавіцца: хай племя індзейцаў-рыбакоў бярэ свае сьмярдзючыя манаткі і дзьвесьце тысяч даляраў, якія ім плоціць урад, і сыходзіць зь імі адсюль куды хоча! Тата зрабіў разумна, падпісаўшы паперы; супрацівам нічога б не дабіўся. Улады ўсё роўна атрымалі б што хацелі, раней ці пазней, а так племені хоць добра заплацілі. Гэта было разумна. І Макмэрфі рабіў разумна. Я гэта бачыў. Ён паддаваўся, бо гэта быў самы разумны выбар, а ня зь нейкіх тых іншых прычынаў, што выдумлялі вострыя. Ён пра гэта не казаў, але я гэта ведаў і тлумачыў сабе, што гэта разумны выбар. Я паўтараў сабе зноў і зноў: гэта бяспечна. Як хавацца. Гэта разумны выбар, ніхто тут ня можа запырэчыць. Я ведаю, што ён робіць.

А потым неяк ранкам усе вострыя таксама даведаліся — даведаліся сапраўдную прычыну ягонай асьцярожнасьці і тое, што іншыя прычыны, якія яны наводзілі, гэта проста хлусьня,

каб падмануць сябе. Ён не сказаў ані слоўца пра размову з ратавальнікам, але яны даведаліся. Мяркую, што мэдсястра абвясціла пра гэта ўначы праз маленькія правадкі ў падлозе палаты, бо яны ведалі ўсе адначасова. Разумею гэта па тым, як яны глядзяць на Макмэрфі той раніцай, калі ён заходзіць у дзённы пакой. Глядзяць ня так, нібы на яго злуюцца ці нават расчараваныя ў ім, бо яны цямяць ня горш за мяне, што для яго адзіны спосаб дамагчыся, каб Вялікая Сястра скасавала яму прымусовую шпіталізацыю, — гэта паводзіцца так, як ёй хочацца. Але ўсё роўна яны глядзяць на яго, быццам шкадуюць, што ўсё так атрымалася.

Нават Чэзўік гэта зразумеў і не злаваўся на Макмэрфі за тое, што той не падтрымаў яго і не падняў вэрхалу наконт цыгарэтаў. Ён вярнуўся ад агрэсіўных у той жа дзень, калі мэдсястра перадала інфармацыю ў ложка, і ён сам сказаў Макмэрфі, што разумее ягоныя паводзіны і што гэта, вядома ж, самае правільнае, і што калі б ён сам памятаў, што Мак тут прымусова, ён бы ніколі яго не падстаўляў, як тады на сходзе. Ён патлумачыў гэта Макмэрфі, калі нас усіх павялі ў басэйн. Але як толькі мы туды прыйшлі, ён сказаў, што хацеў бы, каб хоць *нешта* можна было зрабіць, і нырнуў у ваду. І неяк уплішчыў пальцы ў краты над вадасьцёкам на дне басэйну, і ані вялікі ратавальнік, ані Макмэрфі, ані двое чорных ня здолелі яго выцягнуць, а калі яны прынеслі адвэртку, адкруцілі шрубы і паднялі Чэзўіка разам з кратамі, сьціснутымі пукатымі ружова-сінімі пальцамі, ён ужо захлынуўся.



Перад сабой у чарзе па абед бачу, як у паветры ляціць паднос, зялёная плястыкавая хмара, зь якой дажджом ліецца малако, і гарох, і суп з гародніны. Сэфэлт вылузваецца з чаргі на адной назе з паднятымі рукамі і падае назад здубянелай дугой; бялкі ягоных вачэй мінаюць мяне, перакуленыя. Ягоная галава б'ецца аб кафлю зь ляскатам, нібы камяні пад вадой, і ён трымае дугу, быццам дрыготкі, сутаргавы мост. Фрэдрыксан і Скэнлан падскокваюць да яго, каб дапамагчы, але вялікі

чорны адштурхоўвае іх і выцягвае з задняй кішэні абматаную ізаляцыйнай стужкай дошчачку зь вялікай рудой плямай. Ён расьціскае Сэфэлту рот, засоўвае дошчачку таму паміж зубоў, і я чую, як яна трэскаецца ад ціску сківіцаў. У мяне ў роце смак стрэмак. Сэфэлтава дрыганіна запавольваецца, мацнее, набірае разгон і ператвараецца ў магутныя тугія ўдары, якія падымаюць яго мостам, а потым ён падае — падымаецца і падае, павольней і павольней, і тут прыходзіць Вялікая Сястра, становіцца над ім, а ён, абмяклы, расьцякаецца па падлозе шэрай лужынай.

Яна складае перад сабой рукі, нібы трымае сьвечку, і глядзіць, як тое, што ад яго засталася, выцякае з нагавіцаў і кашулі.

— Містэр Сэфэлт? — пытаецца яна ў чорнага.

— Ага, гэты чарцяка, — чорны торгоецца, каб забраць назад сваю дошчачку. — Міста Сіі-філ.

— А містэр Сэфэлт яшчэ сьцьвярджаў, што больш *не патрабуе лекаў*. — Сястра ківае і адступае на крок ад яго, размазанага па падлозе перад ейнымі белымі чаравікамі. Яна падымае галаву і аглядае кола вострых, якія падышлі паглядзець. Зноў ківае і паўгарае: «...больш *не патрабуе лекаў*». На ейным твары — усьмешка, шкадаваньне, цярплівасьць і агіда ў адным фляконе: натрэніраваны выраз.

Макмэрфі ніколі такога ня бачыў.

— Што зь ім такое? — пытаецца ён.

Яна затрымлівае позірк на лужыне, не паварочваючыся да Макмэрфі.

— Містэр Сэфэлт — эпілептык, містэр Макмэрфі. Гэта значыць, што зь ім у любы час можа здарыцца такі прыпадак, як цяпер, калі ён ня будзе выконваць рэкамэндацыяў мэдыкаў. Ён гэта добра ведае. Мы патлумачылі яму, што здарыцца, калі

ён ня будзе прымаць сваіх лекаў. І ён усё роўна працягвае паводзіць сябе неразумна.

З чаргі, натапырыўшы бровы, выходзіць Фрэдрыксан. Гэта мускулісты бледны хлопец зь бялявымі валасамі, такімі ж бялявымі густымі бровамі і доўгай сківіцай. Час ад часу ён задзіраецца, як спрабаваў Чэзўік: раве, крычыць і кляне нейкую з мэдсясцёр, кажа, што *сыдзе* з гэтай установы вашывай! Яму заўсёды дазваляюць пакрычаць і патрэсьці кулаком, пакуль ён не супакоіцца, а потым пытаюцца, ці вы *скончылі*, містэр Фрэдрыксан, мы ўжо ідзем афармляць выпіску — а потым б'юцца аб заклад у кабінэце, праз колькі часу ён пагрукае ў шкло зь вінаватым выглядам і пачне прасіць прабачэння, маўляў, ці нельга проста *забыцца* на ўсе гэтыя штукі, што ён нагаварыў у запале, проста пакладзіце гэтыя паперы ў шуфляду на дзень ці два, добра?

Ён падыходзіць да Сястры, трасучы кулаком:

— А, во як? Во як яно, га? Вы старога Сэфа ўкрыжаваць гатовыя, быццам ён гэта робіць вам *на злосьць*, ці што?

Яна супакаляльна кладзе далонь яму на руку, і ён расьціскае кулак.

— Усе ў парадку, Брус. З вашым сябрам усё будзе ў парадку. Выглядае, што ён не прымаў свайго дэлянтыву. Нават ня ведаю, што ён зь ім робіць.

Яна ведае ня горш за іншых: Сэфэлт трымае пігулкі ў роце, а пазьней дае іх Фрэдрыксану. Сэфэлту ня хочацца іх глытаць, бо ён кажа пра «жахлівыя пабочкі», а Фрэдрыксан рады падвойнай дозе, бо ён да сьмерці баіцца прыпадку. Мэдсястра гэта ведае, лёгка зразумець па голасе, але толькі паглядзіце на яе, такая спагадлівая і лагодная, можна падумаць, што ёй нічога не вядома пра Фрэдрыксана і Сэфэлта.

— Та-а-ак, — кажа Фрэдрыксан, але ўжо ня можа сабраць сілаў для новага нападу. — Ага, добра, ня трэба сябе так паводзіць,

быццам усё так проста, глытаць гэтыя штукі ці не глытаць. Вы ж ведаеце, як Сэф хвалюецца за свой выгляд, і што жанчыны палічаць яго брыдкім і ўсё такое, і вы ж ведаеце, як ён думае, што ад дылянтynu...

— Я ведаю, — адказвае яна і зноў дакранаецца да ягонай рукі. — Ён вінаваціць прэпарат і ў тым, што ў яго выпадаюць валасы. Бедны стары.

— Ён не такі ўжо стары!

— Ведаю, Брус. Чаму вы так *расхваляваліся*? Ніколі не магла зразумець, што такое адбываецца паміж вамі і вашым сябрам, што вы гэтак *хваравіта* рэагуеце!

— А-а, чорт, што тут! — мармыча ён і ўпіхвае кулакі ў кішэні.

Мэдсястра нахіляецца, вымятае сабе месцьейка на падлозе, абаліраецца на калена і пачынае ляпіць Сэфэлта ў нейкую форму. Яна кажа чорнаму, каб той пабыў зь няшчасным старым, а яна сходзіць дашле каталку, каб таго закацілі ў палату і далі яму сёньня выспацца. Калі яна падымаецца, то зноў суцяшальна дакранаецца да Фрэдрыксанавай рукі, і той бурчыць:

— Так, мне таксама трэба прымаць дылянтyn, вы ж ведаеце. Таму я разумею, праз што Сэфу даводзіцца прайсьці. То бок, я таму — а-а, чорт...

— Я разумею, Брус, праз што вам *абодвум* даводзіцца прайсьці, але хіба вам не здаецца, што як заўгодна будзе лепш за *вось гэта*?

Фрэдрыксан глядзіць, куды яна паказвае. Сэфэлт напалову вярнуўся ў нармальны стан, надзімаецца і здзімаецца вялікімі вільготнымі сіпатымі глыткамі паветра. З таго боку галавы, на які ён прызямліўся, вытыркаецца гузак; вакол дошчачкі ў роце — чырвоная пена, а бялкі вачэй пакрысе закахваюч-

ца назад у вачніцы. Рукі паабапал прыбітыя да падлогі далонямі ўгару, а пальцы сутаргава сьціскаюцца і расьціскаюцца. Якраз гэтак торгаліся людзі, якіх я бачыў у Шок-Блоку прышпіленымі да крыжовага стала, і зь іхных далоняў ад току віўся дым. Сэфэльт і Фрэдрыксан ніколі не былі ў Шок-Блоку. Іх зрабілі так, каб яны выпрацоўвалі ўласны ток, накоплівалі яго ў хрыбетніку, а калі ня будуць слухацца, ток можна выпусьціць дыстанцыйна, з пульты ў сталёвых дзьвярах у Сястроўні — ад такога жарціка яны здранцвеюць, быццам іх маланкай жахнула ў крыж хрыбетніка. Нават няма патрэбы цягаць іх на шок.

Сястра крыху трасе Фрэдрыксану руку, нібыта ён заснуў, і паўтарае:

— Нават калі ўзяць пад увагу пабочныя эфэкты прэпарату, хіба вы ня лічыце, што так лепш, чым *вось гэта*?

Ён узіраецца ў падлогу, і бялявыя бровы падымаюцца, быццам Фрэдрыксан упершыню пабачыў, як ён выглядае прынамсі раз на месяц. Мэдсястра ўсьміхаецца, кранае яму руку і крочыць да дзьвярэй, злосна паглядаючы на вострых, каб прысароміць іх за тое, што яны сабраліся паглядзецц на такое; калі яна сыходзіць, Фрэдрыксан дрыжыць і спрабуе ўсьміхнуцца.

— Нават ня ведаю, чаго я на цётку раззлаваўся, яна ж нічога не зрабіла, каб у мяне была прычына гэтак разьятрыцца, праўда ж?

Ня тое, каб ён чакаў адказу; хутчэй ён проста паскардзіўся, што ня можа намацаць прычыны. Ён зноў уздрыгвае і сыходзіць убок ад астатніх. Макмэрфі падыходзіць да яго і ціха пытаецца, *што* яны такое прымаюць?

— Дылянтын, Макмэрфі, гэта лек супраць канвульсіяў, калі табе ўжо так трэба ведаць.

— Ён што, не спрацоўвае ці што?

— Не, здаецца спрацоўвае нармальна... Калі яго прымаць.

— Дык з чаго гэныя ваганьні, прымаць ці не прымаць?

— Глядзі, калі хочаш ведаць! Вось чаму чортавы ваганьні, ці прымаць.

Фрэдрыксан адцягвае двума пальцамі ніжнюю губу, каб паказаць дзясны, блякла-ружовыя і зношаныя вакол доўгіх бліскучых зубоў.

— Дзясмы, — гугнявіць ён, трымаючы губу. — Ад дылямтыму дзясмы гміюць. А калі ў цябе прыпадак, ты скрыгочаш зубамі. І тады...

З падлогі чуецца шум. Яны глядзяць туды, адкуль даносяцца Сэфэлтавы стогны і хрыпы, і якраз у гэты момант чорны выцягвае два зубы разам са сваёй дошчачкай.

Скэнлан бярэ паднос і сыходзіць са словамі:

— Во жытка клятая. І так кепска, і гэтак пагана. Чалавека круціць у забытаны вузел, я б сказаў.

Макмэрфі ківае:

— Так, разумею, пра што ты. Ён глядзіць уніз, назірае, як вяртаецца ў ранейшую форму Сэфэлтаў твар. Аблічча Макмэрфі пакрысе робіцца такое ж змарнелае і прыціснутае, як і твар на падлозе.



Што б там ні сапсавалася ў мэханізьме, яны гэта ўжо амаль адрамантавалі. Ясны, пралічаны аднастайны рух вяртаецца: шостая трыццаць — пад'ём, а сёмай — у сталоўку, а восьмай зьяўляюцца складанкі для хронікаў і карты для вострых... Я бачу, як у Сястроўні белыя рукі Вялікай Сястры лунаюць над пультам кіравання.



Мяне часам бяруць разам з вострымі, а часам не. Аднойчы мяне бяруць разам зь імі ў бібліятэку, і я кіруюся да сэкцыі тэхнічнай літаратуры, стаю там, разглядаю назвы кніжак — кніжак, якія пазнаю яшчэ з таго году, калі хадзіў у коледж; я памятаю, што ўнутры гэтых кніжкі поўныя схемаў, ураўненняў і тэорыяў — строгія, пэўныя, бясспечныя рэчы.

Хачу паглядзець адну з кніжак, але баюся. Я ўвогуле баюся нешта рабіць. Мне здаецца, нібы я лунаю ў пыльным жоўтым паветры бібліятэкі пасярэдзіне паміж падлогай і стольлю. Кніжныя паліцы нада мной гойдаюцца, шалёныя, перакошаныя, пастаўленыя пад рознымі вугламі адна да адной. Адна паліца загінаецца крыху налева, другая — направа. Некаторыя нахіляюцца нада мной, і я не магу ўцяміць, як кнігі не выпадаюць. Яны ўсё вышэйшыя, вышэйшыя, так што вокам не акінуць, хісткія паліцы, змацаваныя разам ліштвай і цвічкамі, падпёртыя шастамі, прыхіленыя да драбінаў, з усіх бакоў вакол мяне. Калі б я нейкую кнігу выцягнуў, невядома які б тут жах пачаўся.

Чую, як нехта заходзіць: гэта чорны з нашага аддзяленьня, а зь ім Гардынгава жонка. Яны размаўляюць і пасьміхаюцца адно аднаму.

— Зыр сюды, Дэйл, — кліча чорны Гардынга, які чытае кнігу, — зыр сюды, хто да цябе прыйшоў. Я ёй гаварыў, цяперака не пускаем наведнікаў у гэты час, але ж ты знаеш, як яна мяне ўгаварыла-ўлагодзіла прывесці яе адразу сюды. — Ён пакідае яе каля Гардынга і сыходзіць з загадкавымі словамі. — Цяпер ужо не забудзьцеся, чуеце?

Яна пасылае чорнаму паветраны пацалунак, потым паварочваецца да Гардынга, выставіўшы сьцёгны:

— Прывітаньне, Дэйл.

— Сонейка, — кажа ён, але не падыходзіць да яе. Ён азіраецца на ўсіх, хто на іх глядзіць.

Яна аднаго зь ім росту. На ёй чаравікі на высокіх абцасах, і яна трымае чорную сумачку не за раменьчык, але як трымаюць кнігу. Ёйныя пазногці чырвоныя, як кроплі крыві на фоне лякаванай чорнай скураной сумачкі.

— Гэй, Мак, — Гардынг кліча Макмэрфі, які сядзіць на іншым канцы пакою, разглядаючы коміксы ў кніжцы. — Калі вы на хвілінку адарвяцеся ад сваіх літаратурных досьледаў, я вас пазнаёмлю са сваёй спадарожніцай жыцця і Нэмэзыдай. Я мог бы сказаць банальна, «з маёй лепшай палавінай», але мне здаецца, гэтая фраза прадугледжвае нейкі больш-менш роўны падзел, як вы лічыце?

Ён спрабуе засьмяяцца; два тонкія белыя пальцы ныраюць у кішэню кашулі па цыгарэты і крыху падрыгваюць, дастаючы апошнюю з пачка. Цыгарэта трасецца, калі ён засоўвае яе паміж вуснаў. Яны з жонкай па-ранейшаму не падышлі адно да аднаго.

Макмэрфі цяжка ўздываецца з крэсла і, падыходзячы, сьцягвае кепку. Гардынгава жонка глядзіць на яго і пасьміхаецца, прыпадняўшы брыво.

— Дабрыдзень, місіс Гардынг, — вітаецца Макмэрфі.

Яна пасьміхаецца ў адказ яшчэ шырэй і кажа:

— Не выношу «місіс Гардынг», Мак. Завіце мяне Вера, добра?

Яны ўтраіх сядваюць на канапу, дзе сядзеў Гардынг, і ён расказвае жонцы пра тое, як Макмэрфі абставіў Вялікую Сястру, а жонка ўсьміхаецца ды кажа, што яе гэта зусім ня дзівіць. Пакуль Гардынг гаворыць, ён заводзіцца і забывае пра рукі, і яны малююць у паветры перад ім ясную карціну, танцуюць гэты сюжэт пад музыку ягонага голасу, як дзьве прыгожыя

балерыны ў белым. Ягонья рукі могуць быць чым заўгодна. Але як толькі ён завяршае аповед, ён заўважае, што Макмэрфі і жонка глядзяць на ягоныя рукі, і хавае іх паміж каленяў. Ён сьмяецца з гэтага, а жонка кажа яму:

— Дэйл, калі ты ўжо навучыся сьмяяцца, а не пішчаць, як мыш?

Гэта тое ж самае, што Макмэрфі сказаў пра Гардынгаў сьмех у першы ж дзень, але ёсць розніца: калі словы Макмэрфі Гардынга супакоілі, дык ад ейных словаў ён нэрвуецца, як ніколі раней.

Яна просіць цыгарэту, і Гардынгавы пальцы зноў ныраюць у кішэню, але там пуста.

— Нам вызначылі норму, — мармыча ён і згортвае наперад худыя плечы, нібы спрабуючы схваць свой недапалак у руцэ, — адзін пачак на дзень. Выглядае, што на рыцарскі падарунак запасу няма, мая мілая Вера.

— Ах, Дэйл, у цябе ж ніколі няма, праўда?

У ягоных вачах зьяўляецца гарэзьлівая ліхаманкавая хітрынка, і ён глядзіць на яе з усьмешкай:

— Мы тут размаўляем у сымбалічным сэнсе ці ўсё яшчэ пра канкрэтныя тутэйшыя цыгарэты? Але няважна, ты ж ведаеш адказ, незалежна ад таго, што ты мела на ўвазе.

— Ды нічога я на ніякай увазе ня мела, акрамя таго, што сказала, Дэйл...

— Ты проста нічога ня мела на ўвазе, ясачка; тваё выкарыстаньне «ніякай» стварае двойное адмоўе. Макмэрфі, Верына маўленьне можа памылкамі саборнічаць з вашым. Паслухай, сонейка, ты ж разумееш, што паміж «на» і «ўвазе»...

— Добра! Хопіць ужо! Я мела і так, і так. Я мела так, як табе хочацца разумець. У цябе ніколі чагосьці няма, кропка.

— Заўсёды чагосьці няма, маё здольнае дзіця.

Яна кідае злы позірк на Гардынга, а потым паварочваецца да Макмэрфі, які сядзіць зь ёй поруч:

— А вы, Мак, як наконт вас? Вы здужаеце прапанаваць дзяўчыне цыгарэту?

Ягоны пачак ляжыць у яго на калене. Ён глядзіць на цыгарэты так, нібы жадае, каб іх там не было, потым кажа:

— Вядома ж, у мяне заўсёды ёсьць цыгарэты. Уся штука ў тым, што я страляю. Страляю ўва ўсіх пры першай магчымасьці, так што ў мяне даўжэй застаецца, чым тут у Гардынга. Ён курыць толькі свае. Таму бачыце, у яго болей шанцаў, што скончацца, чым...

— Ня трэба выбачацца за маю неадэкватнасьць, мой дружа. Гэта не пасуе вашаму характару і ня робіць гонару майму.

— Сапраўды, — кажа яна. — Проста дайце мне агенчыку.

І яна так далёка нахіляецца да яго запалкі, што нават праз пакой я магу зазірнуць ёй у кофточку.

Яна яшчэ крыху гаворыць пра нейкіх Гардынгавых сяброў, кажа, што лепей бы яны не прыходзілі і не пыталіся пра Гардынга.

— Вы ж ведаеце гэты тып, праўда, Мак? — кажа яна. — Такія мажорыстыя хлопчыкі з дагледжанымі доўгімі валасамі, ідэальна прычасаныя, з млявымі далонькамі, якія яны манерна падымаюць.

Гардынг пытаецца, ці яны заходзяць, толькі каб спытацца пра яго, а яна адказвае, што ў любога мужчыны, які заходзіць, каб пабачыць яе, падымаецца больш, чым нейкія млявыя далонькі.

Яна раптам устае з канапы і кажа, што ёй ужо час сыходзіць. Бярэ Макмэрфі за руку, кажа, што спадзяецца яго зноў калі-небудзь пабачыць, і выходзіць зь бібліятэкі. Макмэрфі сядзіць моўчкі. Ад цоканьня ейных высокіх абцасаў ува ўсіх галовы зноў падымаюцца, і ўсе глядзяць, як яна ідзе па калідоры, пакуль не зьнікае зь віду.

— Што думаеце? — пытаецца Гардынг.

Макмэрфі пачынае:

— Ну, няхілая ў яе парачка буфэраў, — усё, што ён можа прыдумаць. — Ня меншыя, чым у цёткі Брыдар.

— Я меў на ўвазе не фізычныя характарыстыкі, мой дружа, а што вы...

— Халера цябе дзяры, Гардынг! — раптам крычыць Макмэрфі. — Што я магу думаць? Хто я, па-твойму? Шлюбны кансультант? Я толькі адно ведаю: усе мы невялікія, а яшчэ выглядае, што кожны ўсё жыцьцё спрабуе астатніх апусьціць. Я ведаю, што ты хочаш ад мяне пачуць: хочаш, каб я цябе пашкадаваў, каб я думаў, што яна сучка сапраўдная. Ну дык ты зь ёй таксама не як з каралевай абыходзіўся. Трасца на цябе і на тваё «што думаеш». У мяне сваіх клопатаў хапае, каб яшчэ ў твае ўлазіць. Так што валі! — Ён са злосьцю азірае астатніх пацыентаў у бібліятэцы: — Усе валіце! Хопіць лезьці да мяне, чэрці вас бяры!

Нацягвае кепку на галаву і вяртаецца да коміксаў у іншым баку пакою. Вострыя глядзяць адзін на аднаго з разяўленымі ратамі. З чаго ён раптам на іх гарланіць? Ніхто да яго ня лез. Ніхто яго ні аб чым не прасіў ад таго часу, як яны даведаліся, што ён спрабуе добрымі паводзінамі не дазволіць працягнуць

яму прымусовую. Цяпер яны здзіўленыя, чаго ён узьеўся на Гардынга, і ня могуць уцяміць, з чаго раптам ён хапае кніжку з крэсла, сядзе і трымае яе насупраць твару — ці ня хоча, каб на яго глядзелі, ці сам ня хоча бачыць людзей.

У той жа дзень за вячэрай ён просіць у Гардынга прабачэньня, гаворыць, што ня ведае, чаму так раззлаваўся ў бібліятэцы. Гардынг кажа, што, можа, гэта празь ягоную жонку; яна часта злуг людзей. Макмэрфі адказвае, гледзячы ў свой кубачак кавы:

— Ня ведаю, дзядзька. Я яе сёньня ўпершыню пабачыў. Таму ясная халера, што не празь яе я ўвесь гэны паганы тыдзень сьню нейкую дрэнь.

— А-а-а, міс-тыр Макмэрфі, — енчыць Гардынг, спрабуючы размаўляць, як нізенькі практыкант, які бывае на сходах, — вам проста неабходна расказаць нам пра гэтыя сны. Э-э, пакайце, я вазьму асадку і нататнік. — Гардынг спрабуе жартаваць, каб аслабіць напружаньне ад прабачэньняў. Ён бярэ сурвэтку і лыжку, і робіць выгляд, што запісвае. — Так. Дык што менавіта вы бачылі ў гэтых... э-э... снах?

Макмэрфі нават не пасьміхаецца:

— Ня ведаю, дзядзька. Нічога, акрамя твараў, здаецца, адны толькі твары.



Наступнай раніцай Марціні за кантрольным пультам у купальні гуляецца ў лётчыка і самалёт. Гульцы ў покер робяць паўзу, каб паглядзець і пасьмяяцца.

—іііііііааГГААаммээррр. Я Зямля, я Зямля: на радары аб'ект, каардынаты чатыры — тысяча шэсьцьсот... Падобна, што ракета праціўніка. Неадкладна выконвайце заданьне. ііііагА-ААммм.

Круціць нейкі дыск на панэлі, штурхае наперад вагар і нахіляецца разам з віражом самалёта. Даводзіць стрэлку на індикатары збоку панэлі да адзнакі «максымум», але вада не ліецца з фарсунак, натыканых у душавой кабіне перад ім. Гідратэрапіі больш не выкарыстоўваюць, і ніхто не падлучыў вады. Новенькае храмаванае абсталяваньне і сталёвы пульт ані разу не скарысталі. Калі не лічыць хромавых дэталюў, дык пульт і душ выглядаюць дакладна гэтак сама, як абсталяваньне для гідратэрапіі, што ўжывалі ў старым шпіталі пятнаццаць гадоў таму: фарсункі, з якіх вада можа трапіць на любую частку цела пад любым вуглом, тэхнік у гумавым фартуху стаіць на другім канцы пакою і круціць рэгулятары на пульце, дыктуючы, якія фарсункі куды накіруюць ваду, зь якой сілай, якой тэмпературай — мяккія і лагодныя пырскі, потым сыцінуты струмень, востры, як голка — ты вісеў там паміж фарсунак, прышпілены брызэнтавымі рамянямі, прамоклы, бездапаможны і зморшчаны, пакуль тэхнік цешыўся са сваёй цацкі.

— ІііііааАААмммм... Я Зямля, я Зямля: ракета ідзе ў наш сэктар...

Марціні нахіляецца і прыцэльваецца над пультам праз кола фарсунак. Ён прымружвае адно вока, а другім глядзіць скрозь кола.

— Прыцэл! Увага... Наводзім... Аго!..

Ягонья рукі торгаюцца прэч ад пульты, а сам ён падскоквае, валасы матляюцца, здзічэлыя і спалоханыя вочы выпучыліся на душавую кабінку. Усе картыжнікі паварочваюцца ў крэслах, каб зірнуць, што там, але яны ня бачаць нічога — толькі паміж фарсунак вісяць спражкі на новенькіх тутіх брызэнтавых пасах.

Марціні паварочваецца і глядзіць проста на Макмэрфі. Ні на кога больш.

— Ты ж іх бачыў? Бачыў?

— Каго, Марці? Нічога я ня бачу.

— У гэтых рамянях? Хіба не?

Макмэрфі паварочваецца і касавурыцца на кабінку:

— Не-а. Нічога.

— Чакай хвілінку. Ім трэба, каб ты іх пабачыў, — кажа Марціні.

— Трасца на цябе, Марціні, я ж сказаў, што ня бачу. Уцяміў? Ні ражна!

— Ага, — Марціні ківае і адварочваецца ад кабінкі. — Ну, я іх таксама ня бачыў. Проста жартую.

Макмэрфі здымае талью і тасуе з гучным ляскатам.

— Ну... не падабаюцца мне такія падколкі, Марці.

Ён зноў здымае, каб патасаваць, і карты разьлятаюцца навокал, быццам талья выбухнула ў ягоных дрыготкіх руках.



Памятаю, што зноў была пятніца, праз тры тыдні, як мы галасавалі наконт тэлека, і ўсіх, хто мог хадзіць, загналі ў першы будынак, казалі, што будуць рабіць нам рэнтген грудной клеткі для прафіляктыкі сухотаў, але я ведаю, што гэта праверка, ці ўва ўсіх нармальна працуе электраначыньне.

Нас пасадзілі на лаўкі доўгім шэрагам на калідоры ля дзьвярэй з надпісам «Рэнтген». Побач — дзьверы з надпісам «ЛОР», дзе яны ўзімку правяраюць нам горлы. Насупраць праз калідор — яшчэ адна лаўка ля мэталёвых дзьвярэй. З шэрагам заклёпак. І зусім ніякіх надпісаў. Двое дрэмлюць на лаўцы паміж чорных, а яшчэ адна ахвяра ўжо ўнутры праходзіць лячэньне, і я чую

адтуль крыкі. Дзёверы адчыняюцца ўнутр са сьвістам; бачу, як у пакоі мігцяць лямпы. Выкочваюць ахвяру, якая яшчэ дыміцца, і я хапаюся за лаўку, каб мяне не зацягнула ў гэтыя дзёверы. Чорны і белы санітары падымаюць на ногі аднаго з хлопцаў на лаўцы ля тых дзёварэй; ён хістаецца і спатыкаецца, нашпігаваны лекамі. Звычайна перад шокам табе даюць чырвоныя пігулкі. Хлопца запіхваюць усярэдзіну, тэхнікі трымаюць яго пад рукі. На імгненне я бачу, што ён зразумеў, куды яго прывялі, і ён прымярае нагамі да цэмэнтавай падлогі, каб яго не падцягнулі да стала, — потым дзёверы з трэскам зачыняюцца, бабах, мэтал б'ецца аб ізаляцыю, і хлопца ўжо не відаць.

— Слухай, што тут такое робіцца? — пытаецца Макмэрфі ў Гардынга.

— Там? А, праўда... Вам пакуль што не пашэнціла. Шкада. Кожнаму чалавеку неабходны такі досьвед, — Гардынг пераплятае пальцы на патыліцы і адкідваецца назад, пазіраючы на дзёверы. — Гэта Шок-Блок, пра які я вам некалі раскажыў, дружа, ЭШТ, электрашокавая тэрапія. Гэтых шчасліўцаў там адпраўляюць у бясплатнае касьмічнае падарожжа. Не, калі крыху падумаць, дык яно не зусім бясплатнае. Вы плоціце за паслугу мазгавымі клеткамі замест грошай, а ў кожнага на рахунку цэлыя мільярды мазгавых клетак. Не бяда, калі крыху згубіце.

Гардынг хмурыцца, паглядаючы на самотнага пацыента на лаўцы:

— Выглядае, што сёньня ня вельмі шматлікая кліентура, ня тое, што ў мінулыя часы. Але што паробіш, *сэ ля ві*, мода прыходзіць і сыходзіць. Баюся, што мы назіраем заняпад ЭШТ. Наша дарагая галоўная мэдыстра — адна з апошніх дастаткова сьмелых, каб падтрымаць гэтую слаўную фолкнэраўскую традыцыю ў лячэньні ворагаў псыхічнага здароўя: выпальваньне мозгу.

Дзёверы адчыняюцца. Адтуль з гудзеньнем выяжджае каталка, ніхто яе не штурхае, яна заварочвае на двух колах і зьнікае

ў калідоры, вывяргаючы дым. Макмэрфі глядзіць, як яны заводзяць усярэдзіну апошняга пацыента і зачыняюць дзьверы.

— Яны што, — Макмэрфі сэкунду прыслухоўваецца, — бяруць туды нейкага байца і запускаюць яму праз чэрап *ток*?

— Так, калі сьцісла сфармуляваць.

— А на якую халеру?

— Як, для карысьці пацыента, вядома ж. Тут усё робіцца для карысьці пацыента. У вас можа часам ствараецца ўражаньне, бо вы ж пабылі толькі ў нашым аддзяленьні, нібы гэты шпіталь — агромністы мэханізм, які мог бы даволі добра дзейнічаць, калі б яшчэ пацыенты не заміналі, але ж гэта не зусім так. ЭШТ не заўсёды выкарыстоўваюць з мэтай пакараньня, як гэта робіць нашая мэдыстра. Гэта таксама ня чысты садызм з боку пэрсаналу. Некаторым так званым невылечным вярнулі кантакт са сьветам з дапамогай шоку, гэтаксама як некаторым дапамагла лябатамія ці лейкатамія. Лячэньне шокам мае шэраг перавагаў: яно таннае, хуткае, абсалютна бяз болю. Яно проста выклікае прыпадак.

— Што за жыцьцё, — стогне Сэфэлт. — Камусьці даюць пігулкі, каб спыніць прыпадак, а астатнім шок, каб яго выклікаць.

Гардынг нахіляецца наперад, каб патлумачыць для Макмэрфі:

— Вось як гэта пачалося: двое псыхіятраў наведвалі бойню, Бог ведае зь якім вычварнымі мэтамі, і назіралі, як быдла забіваюць ударам молата паміж вачэй. Яны заўважылі, што ня ўсё жывёліны паміраюць: некаторыя падалі на зямлю ў стане, які моцна нагадваў эпілептычныя канвульсіі. «А, зо, я-я, — кажа першы доктар. — Фантасьціць, тое шьто трэба нашым, паціэнтам — шьтучны прыпадак!» Ягоны калега, натуральна ж, пагадзіўся. Было вядома, што чалавек пасья эпілептычных канвульсіяў нейкі час больш спакойны і міралюбны, і што

звышагрэсіўныя пацыенты, зь якімі раней не атрымоўвалася кантакту, былі здольныя пасяля прыпадку на рацыянальную дыскусію. Ніхто ня ведаў чаму, і дагэтуль ня ведаюць. Але было відавочна, што калі справакаваць прыпадак у неэпілептыкаў, гэта можа даць цудоўны вынік. А тут перад імі стаяў чалавек, які рэгулярна выклікаў прыпадкі зь вялікім аплёмбам.

Скэнлан пытаецца, пры чым тут «вялікія плёмбы», бо дзядзька ж быў скуралуп з молатам, а не зубар з бормашынай, але Гардынг кажа, што такія заўвагі будзе цалкам ігнараваць, і працягвае тлумачыць.

— Так, там выкарыстоўвалі менавіта *молат*. І якраз на гэты конт калега меў засьцярогі. Урэшце, чалавек жа не карова. А што, калі малаток сьлізгане і зломіць нос? Ці нават усе зубы павыбівае? Як яны будуць выкручвацца, бо паслугі дантыста надта ж дарагія? Калі ўжо лупіць чалавека па галаве, трэба нешта больш надзейнае і акуратнае, чым малаток, таму яны ўрэшце пастанавілі карыстацца электрычнасьцю.

— Божачкі, а яны не падумалі, што ад гэтага будзе шкода здароўю? Няўжо не было грамадзкіх пратэстаў, тут жа ж мусіў сапраўдны вэрхал падняцца?

— Здаецца, вы не зусім разумееце, як пабудавана нашае грамадства, мой дружа; у нашай краіне калі нешта сапсавалася, дык найхутчэйшы спосаб гэта паправіць лічаць самым лепшым.

Макмэрфі ківае:

— Ух ты! Токам у галаву. Дзядзька, гэта ж як электрычнае крэсла за забойства.

— Прычыны гэтых дзэвюх зьяваў значна больш зьвязаныя міжсобку, чым вы думаеце: і там, і там — лячэньне.

— І ты кажаш, гэта *не баліць*?

— Я асабіста гарантую. Цалкам бяз болю. Бліск — і ты адразу ж без прытомнасці. Ніякага газу, ніякіх шпрыцаў ці малаткоў. Абсалютна бяз болю. Але рэч у тым, што ніхто ня хоча другога разу. Вы... мяняецеся. Забываеце нейкія рэчы. Гэта як... — ён прыціскае далоні да скроняў і заплюшчвае вочы, — ...нібыта разрад запускае карнавальнае кола вобразаў, эмоцыяў, успамінаў. Вы ж бачылі такія колы: зазывала бярэ вашыя грошы і націскае кнопку. Жых! Сьвятло, гук, лічбы круцяцца і круцяцца віхурай, і можа, у выніку вы выйграеце, а можа, прайграеце, і трэба будзе зноў гуляць. Заплаці дзядзечку за яшчэ адзін пуск, сынку, заплаці, заплаці...

— Спакайней, Гардынг.

Дзьверы адчыняюцца, вывозяць хлопца на каталцы пад прасьцірадлам, а тэхнікі ідуць піць каву. Макмэрфі лахмаціць валасы:

— Нешта ў мяне ўсё гэта ў галаве не ўкладаецца.

— Што гэта? Шокавае лячэньне?

— Ага. Не, ня толькі гэта. Усё тут... — ён паказвае рукой навокал. — Усё, што тут адбываецца.

Гардынг дакранаецца яму да калена:

— Супакойце свой устурбаваны розум, дружа. Хутчэй за ўсё, вам ня варта пераймацца наконт ЭШТ. Гэта цяпер ня ў модзе і, як лябатамія, выкарыстоўваецца толькі ў выключных выпадках, дзе нішто іншае не дапамагае.

— А лябатамія — гэта калі табе адразаюць кавалак мазгоў?

— Зноў маеце рацыю. Вы ўжо робіцеся вельмі дасьведчаным у прафэсійнай тэрміналегіі. Так, адразаюць кавалак мозгу. Кастрацыя франтальнай долі. Відаць, калі яна ўжо ня можа адрэзаць паміж ног, дык адрэжа над вачыма.

— Ты пра Брыдар, так?

— Менавіта.

— Ня думаў, што мэдсястра ў такіх пытаньнях нешта вырашае.

— Яшчэ як.

Выглядае, што Макмэрфі рады спыніць гутарку пра шок і лябатамію і вярнуцца да абмеркаваньня Вялікай Сястры. Ён пытаецца ў Гардынга, што, на ягоную думку, зь ёй ня так. Гардынг, Скэнлан ды іншыя прапаноўваюць плойму розных вэрсіяў. Нейкі час яны абмяркоўваюць, ці сапраўды ад яе ўсе тутэйшыя праблемы, і Гардынг кажа, што галоўныя менавіта ад яе. Бальшыня астатніх пацыентаў з гэтым пагаджаецца, але Макмэрфі ўжо ня вельмі ўпэўнены. Ён гаворыць, што сам нейкі час так лічыў, але цяпер ужо ня ведае. Кажа, што калі яе прыбраць, наўрад ці шмат зьменіцца; кажа, што карань усіх гэтых праблемаў у нечым большым, і спрабуе сказаць, у чым. Нарэшце ён спыняецца, бо ня можа патлумачыць.

Макмэрфі ня ведае, але ён адчувае нешта, што я зразумеў ужо даўно: што Вялікая Сястра не сама па сабе і што тут цэлы Камбінат, які дзейнічае па ўсёй краіне, а яна ў іх проста займае адну з высокіх пасадаў.

Але нашыя пярэчаць Макмэрфі. Кажуць, што ведаюць, у чым праблема; потым пачынаецца спрэчка. Яны спрачаюцца, пакуль Макмэрфі іх не перабівае.

— Халера вас дзяры, вы б толькі сябе паслухалі. Толькі й чуваць, што крыўды, крыўды, крыўды. На мэдсястру, на дактароў, на санітараў. Скэнлан хоча ўвесь шпіталь бамбануць. Сэфэльт скардзіцца на лекі, Фрэдрыксан — на сямейныя праблемы. Вы ўсе перакладаеце адказнасьць на іншых.

Ён кажа, што Вялікая Сястра — проста азлобленая старая цётка зь ледзяным сэрцам, і што ні халеры няма сэнсу ва ўсіх

гэтых спробах нацкаваць яго на яе — нікому ад гэтага ня будзе лепей, асабліва яму. Нават калі пазбавіцца яе, не пазбавісься ад сапраўднай глыбіннай праблемы, ад якой усе крыўды.

— Вы так думаеце? — пытаецца Гардынг. — Тады калі вы ўжо раптам зрабіліся такім спэцыялістам у сфэры псыхічнага здароўя, у чым тут штука? Што гэта за глыбінная праблема, як вы пранікліва сфармулявалі?

— Я табе кажу, дзядзька, ня ведаю. Ніколі нічога падобнага ня бачыў. — Ён моўчкі сядзіць недзе хвіліну, прыслухоўваючыся да гудзеньня з рэнтгенаўскага кабінэту, потым кажа: — Але калі б усё было па вашаму, як вы гаворыце, толькі старая мэдсыстра і ейныя сэксуальныя клопаты, дык усе праблемы было б лёгка развязаць: проста зацягнуць яе ў ложак і разабрацца зь ейнымі турботамі, правільна?

Скэнлан пляскае ў далоні:

— Ат, халера! Геніяльна. Цябе і прызначым, Мак, ты ў нас як раз жарабец для такой работкі.

— Толькі ня я. Не, шаноўныя. Не да таго зьвярнуліся.

— Чаму не? Я ж думаў, ты супэржарабец з гэтымі тваімі трахамамі.

— Скэнлан, братка, я збіраюся трымацца ад старой кані як мага далей.

— Я ўжо заўважыў, — усьміхаецца Гардынг. — Што там паміж вамі адбылося? Вы яе завалілі на канаты на нейкі час, а потым спыніліся. Раптоўнае спачуваньне да нашага анёла міла-сэрнасьці?

— Не, я сёе-тое даведаўся, во чаму. Задаў пару пытаньняў розным людзям. Даведаўся, чаму вы, хлопцы, так ёй сраку ліжа-

це, прагінаецца і дазваляеце аб сябе ногі выціраць. Уцяміў, для чаго вы мяне карысталі.

— Вось як? Цікава.

— Яшчэ б яно было нецікава. Мне самому цікава, што вы, жульлё гэткае, мне нават не казалі, пад што я падстаўляюся, калі яе чапляю. Хоць яна мне й не падабаецца, але ж гэта ня значыць, што я ёй тут назаляць буду, каб атрымаць яшчэ які годзік да свайго тэрміну. Часам трэба пра гонар забыцца дзеля важнейшых рэчаў.

— Ого, сябры, няўжо вы думаеце, што ёсьць доля праўды ў гэтых чутках, нібы Макмэрфі выконвае правілы, проста каб палепшыць шанцы на датэрміновую выпіску?

— Ты разумеш, пра што я, Гардынг. Чаму ніхто мне не сказаў, што яна можа мяне тут трымаць, пакуль ёй хочацца?

— Ну, я проста забыўся, што ты тут прымусова, — Гардынгаў твар складаецца пасярэдзіне ад усьмешкі. — Так, ты робісься хітрэйшы. Як усе мы.

— Ясная халера, што раблюся хітрэйшы. Чаму менавіта я на ўсіх гэных сходах мушу вылазіць з гэнымі скаргамі дробнымі, каб дзьверы ў палату не замыкалі ці каб цыгарэтаў у Сястроўні не хавалі? Я спачатку ня ўцяміў, чаго вы да мяне ўсё чапляецеся, быццам я які збаўца. А потым я выпадкова даведаўся, што ад мэдсястры вельмі нават залежыць, каго выпішуць, а каго не. Тады я дужа хутка паразумнеў. Я сабе сказаў: «Ага, гэныя прайдзісьветы папросту мяне разьвялі, каб я ім каштаны з агню цягаў. Гэта ж трэба дадумацца, разьвесьці старога Р.П. Макмэрфі».

Ён адхіляе галаву назад і пасьміхаецца нашаму шэрагу на лаўцы:

— Тут нічога асабістага, братва, але на халеру мне такія расклады? Я адсюль ня менш за вас хачу выбрацца. І калі я буду

гэную каню старую дапякаць, дык магу згубіць ня менш за вас.

Ён пасьміхаецца, падміргвае і тыцкае Гардынга адзінцом у скобы, быццам з гэтым усім скончана і няма ніякіх крыўдаў, але раптам Гардынг кажа яшчэ нешта.

— Не, вы можаце згубіць больш за мяне, мой дружа.

Гардынг зноў пасьміхаецца, хутка азіраецца па баках, як спалоханая кабыла, рэзка нахільваючы і адкідваючы галаву. Усе пасоўваюцца, бо Марціні адыходзіць ад рэнтгенаўскага экрану, зашпільвае кашулю і мармыча: «Я б не паверыў, калі б сам не пабачыў», а Білі Бібіт ідзе за чорнае шкло на месца Марціні.

— Вы страціце больш за мяне, — паўтарае Гардынг. — Я ж добраахвотны, не прымусовы.

Макмэрфі маўчыць. На ягоным твары ўсё тое ж здзіўленьне, быццам нешта ня так, нешта, чаго ён ня можа ўцяміць. Ён проста сядзіць і глядзіць на Гардынга, і ў таго на вяртлявым твары пачынае таяць усьмешка; ён тузаецца пад гэтым здзіўным поглядам Макмэрфі. Глытае сьліну і кажа:

— Калі ўжо пайшла такая гаворка, дык у нас у аддзяленьні прымусовых толькі некалькі чалавек. Толькі Скэнлан і, ну, здаецца, некалькі хронікаў. І вы. Прымусовых ва ўсім шпіталі няшмат. Зусім няшмат.

Потым ён спыняецца, ягоны голас згасае пад позіркам Макмэрфі. Пасля кароткай паўзы Макмэрфі ціха пытаецца:

— Ты што, дурыш мяне?

Гардынг адмоўна круціць галавой. Ён выглядае спалоханым. Макмэрфі падымаецца і кажа на ўвесь калідор:

— Вы што, хлопцы, мяне дурыце?

Усе маўчаць. Макмэрфі ідзе ўздоўж нашай лаўкі, запусьціўшы руку ў густыя валасы. Ён даходзіць да самага канца чаргі, потым вяртаецца ў самы пачатак, да рэнтгенаўскага апарату. Машына шыпіць і плюецца на яго.

— Божачкі, ты, Білі... Хоць ты тут *мусіш* быць прымусова.

Білі стаіць на дыбачках сьпінай да нас; ягоны падбародак — на чорным экране. Не, кажа ён у мэханізм.

— Тады *чаму?* *Чаму?* Ты ж малады хлопец! Ты цяпер павінны на спартовай тачцы рассякаць, дзяўчат здымаць. А во гэта, — ён зноў паказвае рукой наўкол, — навошта ты гэта трываеш?

Білі маўчыць, і Макмэрфі паварочваецца ад яго да іншых.

— Скажыце мне, чаму? Вы скардзіцеся, ныеце цэлымі *тыд-нямі*, як вам тут невыносна, як вас дастала мэдсястра і ейныя штучкі, і раптам высьвятляецца, што ўвесь гэны час вас тут ніхто не трымае. Я яшчэ магу зразумець нейкіх старых з аддзяленьня. Яны *вар'яты*. Але ж вы не. Ясна, такія, як вы, па вуліцах пачкамі ня бегаюць, але ж вы *не вар'яты*.

Яны не спрачаюцца. Ён пераходзіць да Сэфэлта.

— Сэфэлт, а ты? З табой жа ўсё ў парадку акрамя прыпадкаў. Халера, мой дзядзька закочваў гістэрыкі ўдвая горшыя за твае ды яшчэ й галюны з д'яблам бачыў, але ж у вар'ятні не зачыняўся. Ты мог бы жыць на волі, калі б набраўся сьмеласьці...

— Вядома ж! — гэта Білі павярнуўся ад экрану, ягоны твар пырскае гарачымі слязьмі. — Вядома ж! — зноў енчыць ён. — Калі б мы на-набраліся сьмеласьці! Я б мог сёньня адсюль выйсьці, калі б быў сьмелы. Мая м-м-маці — добрая сяброўка м-міс Брыдар, і мне б сёньня ж выпіску зрабілі, калі б быў сьмелы!

Ён хапае сваю кашулю з лаўкі і спрабуе яе нацягнуць, але занадта моцна трасецца. Нарэшце ён адкідвае яе і зноў паварочваецца да Макмэрфі.

— Думаеш, я х-х-хачу тут заставацца? Думаеш, мне ня х-х-хочацца ў та-та-тачку зь дзяўчынай? А зь цябе калі-небудзь сьмяяліся? Н-не, бо ты такі круты здаравіла. Ну, а я не круты, і Гардынг, і Ф-Фрэдрыксан, і Сэ-сэфэлт. А-а-а, ты, ты так гаворыш, нібы нам тут падабаецца! А-а-а, няма сэнсу...

Білі занадта моцна плача і заікаецца, каб сказаць нешта яшчэ. Ён трэ вочы тыльным бокам далоні, зрывае струп з аднаго з парэзаў, і чым больш ён трэ, тым больш размазвае кроў па твары і па вачах. Тады ён бяжыць усьляваю па калідоры, б'ючыся аб сьцены, твар завэдзганы крывёй, адзін з чорных санітараў рушыць яму ўздагон.

Макмэрфі паварочваецца да астатніх і адкрывае рот, каб нешта яшчэ спытаць, але адразу ж закрывае, пабачыўшы, як на яго глядзяць. Ён стаіць недзе хвіліну перад шэрагам вачэй, скіраваных на яго, як шэраг заклёпак на дзвярах, потым кажа: «Халера вас дзяры», — ціхім і няўпэўненым голасам, зноў нацягвае кепку і займае сваё месца на лаўцы. Двое тэхнікаў вяртаюцца зь перапынку на каву і йдуць у той пакой праз калідор. Калі дзверы са сьвістам адчыняюцца, у паветры — пах кіслаты, быццам перазараджаюць акумулятар. Макмэрфі сядзіць і глядзіць на дзверы.

— Нешта гэта ў мяне ў галаве не ўкладаецца...



Па дарозе назад у наш будынак Макмэрфі з задумлівым выглядам затрымаўся ў хвасьце групы — рукі ў кішэнях уніформы, кепка насунутая на вочы, патухлая цыгарэта між зубоў. Усе маўчалі. Білі Бібіта ўжо супакоілі, і ён ішоў наперадзе паміж чорным і белым санітарамі з Шок-Блоку.

Я запаволіў хаду і даў Макмэрфі абагнаць мяне, хацеў сказаць яму не турбавацца, бо тут нічога нельга зрабіць. Я бачыў, што яго сьвідруе нейкая думка, трывожыць, як сабаку трывожыць нара, пра якую ён ня ведае, што там. Адзін голас кажа: «Дружа, гэтая нара — не твая праблема, надта ўжо яна вялікая і чорная, і сьляды навокал сьведчаць, што тут мядзьведзь ці нешта яшчэ горшае». Але нейкі іншы голас прыходзіць рэзкім шэптам з глыбіняў памяці ягонай пароды, неразумны голас, у якім няма асьцярожнасьці: «Ату яго, дружа, ату яго!»

Я хацеў сказаць яму не турбавацца і ўжо збіраўся зрабіць гэта, нават выкрыўшы сябе, калі ён раптам падняў галаву, ссунуў кепку на патыліцу, пасьпяшаўся да найменшага з чорных, пляснуў таго па плячы і спытаўся:

— Сэм, а што калі заскочым у сталойку на хвілінку, каб я мог купіць пару блокаў цыгарэтаў?

Мне давалося прысьпешыцца, каб іх дагнаць, і ад гэтай прабежкі маё сэрца зазвінела ў галаве высокай усхваляванай нотай. Нават у сталойцы я ўсё яшчэ чуў гэты гук, які маё сэрца запусьціла ў галаве, хоць мой пульс ужо запаволіўся да звычайнага. Гэты гук нагадаў мне, як я некалі стаяў халодным пятнічным вечарам на футбольным полі, чакаючы першага ўдару па мячы і пачатку гульні. Гэты звон нарастаў і нарастаў, і вось я ўжо ня мог яго трываць, а потым удар нагой па мячы — гук знікаў і гульня пачыналася. Цяпер я зноў чую гэты звон пятнічнага вечара і адчуваю тую самую шалёную напругу нецярплівасьці. Я таксама бачу ўсё вельмі выразна і акрэсьлена, як некалі перад гульні і як я бачыў нейкі час таму са шпітальнага вакна ўначы: усё рэзка, ясна і грунтоўна — я ўжо забыўся, што так можа быць. Шэрагі цюбікаў з пастай і матузкоў, сонечных акулераў і шарыкавых асадак з пажыцьцёвай гарантыяй, хоць пад вадой на камянях пішы, і ўсё гэта ахоўвае рота цацачных мядзьведзікаў на верхняй паліцы над прылаўкам.

Макмэрфі тупае да прылаўку, становіцца поруч са мной, засунуўшы пальцы ў кішэні, і кажа прадавачцы даць яму пару блокаў «Мальбара».

— Не, дайце нават тры, — просіць ён, пасьміхаючыся ёй. — Я зьбіраюся шмат курыць.

Звон у галаве не спыняецца да сходу ў той дзень. Я краем вуха слухаў, як апрацоўвалі Сэфэлта, каб ён усьведоміў сапраўднасьць сваіх праблемаў і здолеў прыстасавацца («Гэта ўсё дылянтын!» — урэшце выкрыквае ён. «Паслухайце, містэр Сэфэлт, калі вы хочаце дапамогі, вы павінны быць шчырым», — кажа Сястра. «Але ж гэта пэўна ад дылянтыну; хіба не ад яго дзясны псуюцца?»). Яна ўсьміхаецца: «Джым, вам ужо сорок пяць...»), калі мой позірк упаў на Макмэрфі, які сядзеў у куце. Ён не круціў у руках картаў і не драмаў, ссутуліўшыся над часопісам, як звычайна апошнія два тыдні. Ён сядзеў, выцягнуўшыся па струнцы ў сваім крэсьле, з расчырванелым дзёрзкім тварам, пазіраючы то на Сэфэлта, то на Вялікую Сястру. Звон у мяне ў галаве ўзмацніўся. Ягонья вочы былі блакітнымі палоскамі пад бялявымі бровамі і стралялі сюды-туды гэтак жа, як калі ён сачыў за картамі ля покернага стала. Я быў упэўнены, што з хвіліны на хвіліну ён выкіне нейкую шалёную штуку, за якую яго ўпякуць да агрэсіўных. Бачыў такі самы выгляд у іншых перад тым, як яны накідваліся на нейкага з чорных. Я ўчапіўся ў парэнчу крэсла і чакаў, баючыся таго, што адбудзецца, і, як я пачаў разумець, крыху баючыся, што не адбудзецца нічога.

Ён маўчаў і глядзеў, як яны разабраліся з Сэфэлтам; потым павярнуўся напаўабароту ў сваім крэсьле і назіраў, як Фрэдрыксан, спрабуючы неяк адпомсьціць ім за свайго сябра, некалькі хвілінаў гучна скардзіўся на тое, што цыгарэты трымаюць у Сястроўні. Фрэдкрыксан выгаварыўся і ўрэшце пачырванеў, як заўсёды папрасіў прабачэньня і зноўку сеў на месца. Макмэрфі па-ранейшаму нічога не рабіў. Я крыху аслабіў хватку на парэнчы і падумаў, што памыляўся.

Да канца сходу заставалася пару хвілінаў. Вялікая Сястра сабрала свае паперы, паклала іх у кошык і паставіла кошык на падлогу. Потым кінула хуткі позірк на Макмэрфі, быццам хацела ўпэўніцца, што той ня сьпіць і слухае. Яна склала рукі на каленях, паглядзела долу на пальцы і глыбока ўдыхнула, хістаючы галавой.

— Хлопцы, я вельмі доўга думала пра тое, што зараз скажу. Мы абмеркавалі гэта з доктарам і з астатнім пэрсаналам, і як бы нам гэта ні было цяжка, мы ўсе прыйшлі да адной высновы: павінна быць нейкае пакараньне за тое ганебнае стаўленьне тры тыдні таму да абавязкаў падтрымліваць чысьціню ў аддзяленьні. — Яна падняла руку і агледзелася: — Мы доўга чакалі, спадзеючыся, што вы знойдзеце ў сабе сілы папрасіць прабачэньня за сваё непаслухмянства. Але ніводны з вас нават і блізка не раскаяўся.

Яна зноў падымае руку, каб спыніць любыя прэрэчаныя — як варажбітка ў шкляной будцы на атракцыёнах.

— Калі ласка, зразумейце. Мы не ствараем нейкіх правілаў ці пакараньняў для вас, не абдумаўшы вельмі ўважліва іх тэрапэўтычнай каштоўнасьці. Шмат хто з вас тут таму, што вы не маглі прыстасавацца да грамадзкіх правілаў у вонкавым сьвеце, таму, што вы адмаўляліся прымаць іх, таму, што вы спрабавалі іх абысьці і пазьбегчы. Некалі — магчыма ў вашым дзяцінстве — вам, пэўна, дазволілі беспакарана пагарджаць грамадзкімі правіламі. Калі вы парушылі правілы, вы гэта ведалі. Вы жадалі, каб з вамі разабраліся, вам гэта было *патрэбна*, але пакараньне не прыйшло. Неразумная паблажлівасьць вашых бацькоў магла быць той бацькай, зь якой разьвілася ваша цяперашняя хвароба. Я кажу вам гэта са спадзевам, што вы зразумеете: мы дамагаемся дысцыпліны і парадку *выключна для вашай жа карысьці*.

Яна круціць галавой, азіраючы пакой. На твар нацягнутае шкадаваньне праз тое, што ёй даводзіцца рабіць. Стаіць поў-

ная цішыня, акрамя высокага, ліхаманкавага, шалёнага звану ў маёй галаве.

— Цяжка дамагчыся дысцыпліны ў такім асяродзьдзі. Вы пэўна самі гэта бачыце. Што мы можам з вамі зрабіць? Вас нельга арыштаваць. Вас нельга пасадзіць на хлеб і ваду. Вы пэўна бачыце, што перад пэрсаналам стаіць праблема: што мы можам зрабіць?

У Раклі ёсць ідэя, што яны могуць зрабіць, але яна не звярнула на гэтую ідэю ніякай увагі. Ейны твар зь ціканьнем рухаўся, пакуль не набыў іншага выгляду. Яна нарэшце адказала на ўласнае пытаньне.

— Нам трэба пазбавіць вас нейкага прывілею. І пасья ўважлівага разгляду акалічнасьцяў гэтага бунту мы пастанавілі, што будзе нейкая справядлівасьць у тым, каб скасаваць доступ да купальні, якую вы ўдзень выкарыстоўваеце для картачных гульняў. Хіба вам гэта не падаецца справядлівым?

Ейная галава нават не паварушылася. Яна не глядзела. Але адзін за адным усе астатнія павярнуліся ў тым напрамку, выцягнулі худыя шыі, каб паглядзець на Макмэрфі, — твары павярнуліся да яго, поўныя непрыкрытай, спалоханай надзеі.

Усё тая ж высокая нота ў маёй галаве гучала, як шыны, што на хуткасьці труцца аб брук.

Ён сядзеў роўна ў сваім крэсьле, ляніва пачухваў вялікім рудым пальцам швы на носе. Пасьміхнуўся ўсім, хто глядзеў на яго, узяў кепку за брыль і ветліва прыўзняў, потым зноў паглядзеў на мэдысэстру.

— Такім чынам, калі няма пытаньняў наконт нашага рашэньня, я думаю, што ўжо амаль час...

Яна зноў зрабіла паўзу, каб самой паглядзець на яго. Ён паціснуў плячыма, з гучным выдыхам ляснуў далонямі па каленях,

і, адштурхнуўшыся, падняўся з крэсла. Пацягнуўся, пазяхнуў, зноў пачухаў нос і, на хаду падцягваючы нагавіцы, рушыў праз пакой да месца, дзе яна сядзела непадалёк ад Сястроўні. Я бачыў, што ўжо запозна ўтрымаць яго ад невядома якога задуманага ім глупства, таму я проста назіраў, як усе астатнія. Ён крочыў шырока, занадта шырока, як заўсёды, заклаўшы адзінцы ў кішэні. Жалеза на ягоных абцасах выбівала маланкі з пліткі. Ён ізноў быў лесарубам, дзёрзкім гульцом, вялікім рудым ірляндзкім буянам, каўбоем з тэлеэкрану, які ішоў па вуліцы, каб прыняць выклік.

Вялікая Сястра вырачылася збялелымі вачыма, калі ён да яе наблізіўся. Яна ад яго ўжо нічога не чакала. Гэта мелася быць ейная апошняя перамога над ім, каб яна магла панаваць раз і назаўжды. Але вось ён ідзе, вялікі, як дом!

Яна пачала хапаць ротам паветра і шукаць вачыма сваіх чорных, напалоханая да сьмерці, але ён спыніўся, не дайшоўшы да яе. Ён стаў ля вакна ў Сястроўню і сказаў павольным глыбокім басам: маўляў, я падумаў, някепска было б зацягнуцца цыгарэткай, што я купіў сёння ранкам; а потым даслаў руку за шыбу.

Шкло разьляцелася, як пырскі вады, і мэдыястра схапілася за вушы. Ён узяў адзін з блокаў са сваім імем, дастаў пачак, паклаў блок назад, павярнуўся туды, дзе Вялікая Сястра сядзела, як мелавае статуя, і пачаў вельмі асьцярожна страсаць аскепкі шкла зь ейнага каптурка і плечаў.

— Я вельмі перапрашаю, мадам, — сказаў ён — Бо-ожачкі, вельмі перапрашаю. Гэная шыба была без адзінай плямкі, і я аб-салютна забыўся, што яна там увогуле ё.

Усё гэта заняло толькі пару сэкондаў. Ён разьвярнуўся і пакінуў яе там зь перакрыўленым дрыготкім тварам, а сам пайшоў назад да свайго крэсла, запальваючы цыгарэту.

Звон у мяне ў галаве спыніўся.

ЧАСТКА ІІІ

Пасья гэтага даволі доўга ўсё ішло, як хачелася Макмэрфі. Вялікая Сястра цягнула час, абдумвала, як ёй зноўку ўзяць сытуацыю пад кантроль. Яна ведала, што ўжо прайграла важны раўнд і пакуль што саступае яшчэ ў адным, але нікуды не сьпяшалася. Галоўнае, яна не зьбіралася рэкамэндаваць яму выпіску, таму змаганьне магло ісьці, колькі ёй заўгодна, пакуль ён ня зробіць памылкі ці проста зморыцца, альбо пакуль яна не прыдумае нейкую новую тактыку, якая ўсім пакажа, што толькі яна тут галоўная.

Шмат што адбылося, перш чым яна прыдумала такую новую тактыку. Пасья таго, як Макмэрфі, можна сказаць, вярнуўся з кароткіх вакацыяў і абвясціў, што зноў улазіць у разборкі, разьбіўшы ейнае асабістае вакно, жыцьцё ў аддзяленьні, дзякуючы яму, зрабілася даволі цікавым. Ён браў удзел у кожным сходзе, у кожным абмеркаваньні — прамаўляў, падміргваў, жартаваў на ўсе лады, каб выцягнуць кволую ўхмылку зь якога вострага, што быў баяўся ўсьміхнуцца з дванаццаці гадоў. Ён сабраў баскетбольную каманду і неяк пераканаў доктара дазволіць яму прынесці мяч са спартовай залі, каб навучыць пацыентаў зь ім абыходзіцца. Мэдсястра была супраць, сказала, што дай ім волю,

яны ў футбол пачнуць гуляць у дзённым пакоі і ў валејбол на калідоры, але гэтым разам доктар не адступіўся і сказаў не замінаць ім:

— Некаторыя з гульцоў, міс Брыдар, дэманструюць заўважнае паляпшэньне ад моманту стварэньня баскетбольнай каманды; я думаю, тэрапэўтычная каштоўнасьць гульні ўжо відавочная.

Яна паглядзела на яго са здзіўленьнем. Бач ты, і ён ужо зубы паказвае. Адклала ў памяці гэты ягоны тон, каб прыпомніць яму, калі прыйдзе час, а цяпер толькі кіўнула і пайшла ў кабінэт круціць рэгулятары ў сваім абсталяваньні. У раму над сталом ёй уставілі кавалак кардону, новай шыбы пакуль ня выразалі, і Вялікая Сястра сядзела там штодня, быццам ніякага кардону не было, быццам яна магла празь яго назіраць за дзённым пакоем. За гэтым кавалкам кардону яна была як карціна, пастаўленая тварам да сьцяны.

Яна моўчкі чакала, пакуль Макмэрфі раніцамі бегаў па калідорах у сподніках зь белымі кітамі, ці гуляўся ў манэткі ў палатах, ці насіўся сюды-туды па калідоры і дзьмуў у нікеляваны судзейскі сьвісток — вучыў вострых ладзіць хуткую контратаку ад дзьвярэй аддзяленьня да ізалятару — і ўдары мяча аб падлогу гучалі, як гарматныя стрэлы, а Макмэрфі роў, як сяржант у вучэбцы:

— Варушыцеся, здыхлікі недаробленья, *варушыцеся!*

Размаўлялі адно з адным яны заўсёды надзвычай ветліва. Ён пытаўся ў яе самым салодкім голасам, ці ня мог бы ён скарыстаць ейнай асадкі, каб напісаць заяву на водпуск без суправаджэньня, адразу ж пісаў проста перад ёй на ейным сталe і аддаваў ёй заяву разам з асадкай і найсаладзейшым «дзякуй», а яна глядзела на заяву і гэтак жа ветліва казала, што «аднясе яе дактарам» — гэта звычайна займала хвіліны тры, — потым вярталася і тлумачыла, маўляў, ёй, вядома ж, шкада, але гэтым разам палічылі, што дазвол ня будзе мець

тэрапэўтычнага эфэкта. Ён зноў ёй дзякаваў, выходзіў з кабінэту, дзьмуў у сьвісток так, што ад гуку на мілю маглі вокны палопатца, і крычаў:

— Трэніруйцеся, вы, здыхлікі, зараз жа ўзялі мяч, трэба крыху папацець!

Макмэрфі быў у аддзяленьні ўжо месяц, таму меў права запісацца на дошцы ў калідоры, каб на сходзе разгледзелі ягоную заяўку пра водпуск з суправаджэньнем. Ён падышоў да дошкі, пазычыўшы ў яе асадку, напісаў у радку «суправаджальныя асобы» — «адна цёлачка з Портлэнду на імя Кэндзі Стар» — і раструшчыў пяро ў асадцы, калі ставіў кропку. Гэтую заяўку абмяркоўвалі на сходзе празь некалькі дзён, якраз тады, калі рабочыя паставілі новую шыбу ў вакно над сталом Вялікай Сястры. Заяўкі не задаволілі, абгрунтаваўшы гэта тым, што міс Стар ня робіць уражаньня надзейнай асобы, якой можна даверыць пацыента. Ён паціснуў плячыма, сказаў, што, відаць, ім не спадабалася, як яна азадкам круціць, калі ходзіць, потым падняўся, падышоў да вакна Сястроўні, дзе ў куце шыбы яшчэ была налепка з крамы, і зноў прабіў шкло кулаком — з пальцаў пацякла кроў, а ён патлумачыў мэдыстры, быццам яму падалося, што кардон проста вынялі і пакінулі пустую раму:

— Калі яны пасьпелі ўсунуць гэную клятую шыбу? Гэта ж сапраўды *небасьпечна!*

Сястра апрацавала яму руку ў кабінэце, а Скэнлан і Гардынг выцягнулі са сьметніцы кавалак кардону і зноў прыляпілі да рамы, скарыстаўшыся тым самым скруткам плястыру, якім яна абмотвала прыдалоньне і пальцы Макмэрфі. Той сядзеў на зэдліку і жудасна крыўляўся, пакуль яму заляплялі парэзы, падміргваў Скэнлану і Гардынгу над галавой Вялікай Сястры. Выраз ейнага твару быў спакойны і пусты, як у парцалянавай лялькі, але напружаньне можна было заўважыць у іншым. Па тым, як яна з усяе моцы нацягвала плястыр, было відаць, што яе цярпілівасьць таксама вось-вось лопне.

Мы сталі хадзіць у спартовую залю, каб паглядзець, як наша баскетбольная каманда: Гардынг, Білі Бібіт, Скэнлан, Фрэдрыксан, Марціні і Макмэрфі, калі не крывавілі парэзы, і ён мог выйсці на пляцоўку, — гуляла супраць каманды санітараў. За тых выступалі два нашыя вялікія чорныя. Яны былі найлепшымі гульцамі на пляцоўцы, бегалі сюды-туды, як пара ценяў у чырвоных шортах, і закідвалі мяч за мячом з мэханічнай дакладнасцю. Нашым гульцам не хапала росту і хуткасці, да таго ж Марціні ўвесь час даваў пасы некаму, каго бачыў толькі ён, і санітары выйгралі ў нас дваццаць пунктаў. Але здарылася нешта, ад чаго большасць з нас усё роўна сыходзіла з залі з адчуваньнем перамогі: у змаганні за мяч наш чорны на прозвішча Ўошынгтан добра атрымаў ад некага локцем, і ягонай камандзе давялося яго трымаць, бо ён ірваўся да Макмэрфі. Той сядзеў на мячы і не зьвяртаў ніякай увагі на тое, як чорны, у якога зь вялікага носа цякла на грудзі чырвоная юшка, нібы зыркая фарба па чорнай сьцяне, дрыгаўся і крычаў:

— Ён нарываецца! Гэты сучы сын сам нарываецца!

Макмэрфі пісаў усё новыя цыдулкі, каб мэдсястра магла знайсці іх у прыбіральні з дапамогай свайго люстэрка. Ён пісаў пра сябе ў журнал доўгія пакручастыя гісторыі і падпісваўся: «Ананім». Часам ён спаў да восьмай гадзіны. Яна рабіла яму публічныя вымовы, але абсалютна спакойна, а ён стаяў і чакаў, пакуль яна скончыць, а потым руйнаваў ейную прамову пытаньнем кшталту, які ў яе памер станіка, чацьвёрка ці пяцёрка? Ці яна зусім станіка ня носіць?

Іншыя вострыя пачалі браць зь яго прыклад. Гардынг заляцаўся да ўсіх практыкантак, Білі Бібіт зусім перастаў пісаць у журнал тое, што раней называў сваімі «назіраньнямі», а калі ў вакно ейнага кабінэту зноў паставілі шыбу, намалюваўшы на ёй белай фарбай вялікі крыж, каб Макмэрфі ня мог сказаць, што не заўважыў шкла, дык не паспела яшчэ фарба высахнуць, як Скэнлан выпадкова разьбіў шыбу баскетбольным мячом. Мяч парэзала, і Марціні падняў яго з падлогі, як мёрт-

вую птушку, ды панёс у Сястроўню, дзе яна пазірала на новыя россыпы бітага шкла на сталі. Ён спытаўся, ці не магла б яна нечым заляпіць мяч? Каб ён зноў быў у парадку? Яна моўчкі вырвала мяч у яго з рук і засунула ў сьметніцу.

Такім чынам баскетбольны сэзон відавочна скончыўся, і Макмэрфі вырашыў: цяпер рыбалка — тое, што трэба. Ён ізноў падаў заяўку на водпуск, сказаўшы доктару, што мае нейкіх сяброў у Флорэнсе каля затокі Саюсла, якія хацелі б узяць восем ці дзевяць пацыентаў на марскую рыбалку, калі пэрсонал пагодзіцца. Гэтым разам ён напісаў у сьпісе на калідоры, што яго будуць суправаджаць «дзеве мілья старыя цётчкі з маленькага мястэчка непадалёк гораду Арэгон». На сходы яму далі водпуск на наступныя выходныя. Калі мэдсястра агучыла гэты дазвол са свайго сьпісу, яна дастала з кошыка выцінку са сьвежай газеты і прачытала ўсім, што хоць сёлета ля арэгонскага ўзьбярэжжа рыба ловіцца выдатна, але ласось ідзе ў мора позна, а хвалі цяпер вялікія і небясьпечныя. Яна прапанавала, каб усе яшчэ раз падумалі.

— Добрая ідэя, — сказаў Макмэрфі. Ён заплюшчыў вочы і са сьвістам уцягнуў праз зубы паветра: — Усё праўда! Салёны пах шквалістага мора, рыпеньне мачтаў на хвалях, змаганьне са стыхіяй — для сапраўдных мужыкоў, для сапраўдных маракоў. Вы мяне пераканалі, міс Брыдар. Я сёньня ж патэлю замоўлю човен. Вас запісваць?

Замест адказу яна пайшла да дошкі ў калідоры і прышпіліла туды газэтную выцінку.



На наступны дзень ён пачаў запісваць тых, хто хацеў паехаць на рыбалку і меў дзесяць даляраў для складак на арэнду катэра, а Вялікая Сястра пачала прыносіць усё новыя і новыя выцінкі з газэтаў, дзе пісалася пра караблекрушэньні і нечаканыя штормы ля ўзьбярэжжа. Макмэрфі цьвяліў яе і ейныя выцінкі, казаў, што ягоныя цётчкі амаль усё жыццё гойда-

ліся на хвалях па розных партах з маракамі, і яны абедзьве гарантуюць поўную бяспеку, як у аптэцы, нават як у шпіталі, няма пра што хвалявацца. Але мэдыстра добра ведала сваіх пацыентаў. Выцінкі палохалі іх болей, чым меркаваў Макмэрфі. Ён думаў, што будзе чарга на запіс, але яму давялося ўсіх угаворваць і ўломваць. За дзень да рыбалкі не хапала яшчэ пары чалавек, каб заплаціць за арэнду.

Я ня меў грошай, але мне страшна карцела запісацца. І чым больш ён расказваў пра рыбалку на ласося, тым больш мне хацелася паехаць. Я разумеў, што гэта дурасьць; калі б я запісаўся, гэта было б як прыйсьці сказаць усім, што я не глухі. Калі я чуў гэтыя размовы пра караблі і рыбалку, значыць чуў і ўсё астатняе, што яны казалі па сакрэце ля мяне апошнія дзесяць гадоў. А калі пра гэта даведаецца Вялікая Сястра — што я чуў усе змовы і хітрыкі, якія тут плянавалі, калі яна думала, што ніхто ня слухае, — дык яна мяне бэнзапілой апрацуе, каб ужо ўпэўніцца, што я глуханямы. Як бы моцна мне ні хацелася паехаць, я ў душы нават крыху пасьміхаўся ад такой думкі: мне трэба было працягваць гульні ў глухога, калі я хацеў захаваць слых.

Я ляжаў у ложку ў ноч напярэдадні рыбалкі і думаў пра гэта — пра сваю глухату, пра доўгія гады, калі я не паказваў, што чую чужыя словы, і пра тое, ці змагу я ўжо калісьці паводзіцца інакш. Але я памятаў адно: я ня сам распачаў гульні ў глухога; гэта іншыя пачалі паводзіць сябе так, быццам я занадта дурны, каб пачуць, пабачыць ці сказаць нешта.

І гэта пачалося не ў шпіталі; людзі нашмат раней сталі паводзіцца так, нібыта я ня мог чуць і размаўляць. У войску са мной так абыходзіўся кожны, хто меў болей лычак на пагонах. Яны вырашылі, што толькі такога і варты чалавек, які выглядае як я. Нават яшчэ ў школе, памятаю, некаторыя казалі: ім здавалася, што я ня слухаю, таму яны перасталі слухаць мяне. Лежачы ў ложку, я паспрабаваў прыгадаць, калі я ўпершыню гэта заўважыў. Здаецца, гэта здарылася, калі мы яшчэ жылі ў вёсцы на Каламбіі. Было лета...

...і мне прыкладна дзесяць гадоў, я перад буданам, салю ласосяў, каб павесіць іх вяліцца за хатай, калі раптам бачу, як з шашы заварочвае машына і з грукатам набліжаецца па каляінах праз зарасьнікі палыну, цягне за сабой хмару чырвонага пылу, важкую, як ланцуг таварных вагонаў.

Назіраю, як машына забіраецца на ўзгорак і спыняецца, крыху не даехаўшы да нашага двара, а пыл цягнецца далей, навальваецца на яе ззаду, разьлятаецца па ўсіх кірунках, нарэшце асядае на траве і кустах, і тыя робяцца падобнымі да чырвоных парэшткаў, што дымяцца пасля аварыі. Машына стаіць там, зіхаціць на сонцы, пакуль асядае пыл. Я ведаю, што гэта не турысты з фоцікамі, бо тыя ніколі не пад'яжджаюць так блізка да вёскі. Калі яны хочуць купіць рыбы, дык купляюць ля шашы; яны не заяжджаюць у вёску, бо, пэўна, думаюць, што мы тут скальпы здымаем і палім людзей на вогнішчах. Ня ведаюць, што некаторыя з нашых нават працуюць адвакатамі ў Портлэндзе; відаць, яны б і не паверылі, калі б я сказаў. Насамрэч адзін з маіх дзядзькаў стаў сапраўдным адвакатам. Тата кажа, што ён гэта зрабіў, проста каб давесці, што здольны на такое, хоць яму больш за ўсё хацелася біць васьцямі ласося. Тата кажа, што калі не сьцерагчыся, дык людзі цябе да нечага прымусяць: альбо рабіць тое, што яны лічаць для цябе патрэбным, альбо стаць упартым, як асёл, і рабіць усё іншым на злосьць.

Дзьверы ў машыне адчыняюцца адначасова, і зь яе выходзяць трое: двое сьпераду і адзін ззаду. Яны падымаюцца па схіле да нашай вёскі, і я бачу, што першыя двое — мужчыны ў сінніх гарнітурах, а ззаду ідзе старая сівавалосая жанчына ў такім жорсткім і цяжкім строі, што ён, відаць, з брані зроблены. Калі яны нарэшце вылазяць з зарасьнікаў палыну на наш голы двор, дык цяжка дыхаюць і абліваюцца потам.

Першы спыняецца і азірае вёску. Ён нізкі, круглы, і на галаве ў яго — белы каўбойскі капялюш. Ківае галавой, паглядаючы на бязладныя хісткія рамы, на якіх сушыцца рыба, на старыя машыны, куратнікі, матацыклы і сабакаў.

— Вы калі-небудзь у сваім слаўным жыцьці бачылі такое? Зірніце на гэта. Анёлы нябесныя, вы такое бачылі *хоць калі*?

Ён сьцягвае капялюш і прамакае насоўкай чырвоны гума-вы мяч галавы, асьцярожна, быццам баіцца нешта пакаме-чыць — ці то насоўку, ці то пасму вільготных жорсткіх ва-ласоў.

— Вы можаце сабе ўявіць людзей, якім хочацца вось так жыць? Скажы, Джон? — ён гаворыць гучна, бо нязвыклы да рову вадаспадаў.

Джон, які стаіць зь ім побач, прыціснуў да носа густыя сівыя вусы, каб схавацца ад паху ласосяў, што я салю. На ягонай шыі і шчоках — пот; пот сочыцца нават празь сіні пінжак на сьпіне. Ён робіць запісы ў нататніку і ўсё круціцца, азіраючыся навокал на наш будан, на наш садок, на маміны чырвоныя, зялёныя і жоўтыя сукенкі на выхад, якія сохнуць на шпагаце — ён усё круціцца, пакуль ня робіць поўнага кругу і зноў паварочваецца да мяне, глядзіць на мяне, нібы пабачыў упершыню, хоць я ад яго не далей за два мэтры. Нахіляецца да мяне, мружыцца і зноў падымае вусы да носа, быццам гэта ад мяне сьмярдзіць, а не ад рыбы.

— Як думаеце, дзе яго бацькі? — пытаецца Джон. — У хаце? Ці пайшлі на вадаспады? Калі мы ўжо тут, дык чаму б не пагутарыць з бацькам.

— Прынамсі я не пайду ў гэтую будку, — кажа тлусты.

— Якраз у гэтай будцы, Брыкенрыдж, — прамаўляе Джон праз вусы, — жыве Правадыр, чалавек, зь якім нам трэба дамаўляцца, высакародны лідэр гэтага племені.

— Дамаўляцца? Ня мне, не мая гэта праца. Мне плоцяць, каб я рабіў ацэнку, а не братаўся зь імі.

Джон сьмяецца.

— Ага, праўда. Але нехта ж павінен ім паведаміць пра пляны ўраду.

— Калі яны яшчэ ня ведаюць, дык хутка даведаюцца.

— Але ж вельмі проста зайсьці і зь ім пагутарыць.

— Зайсьці ў гэтае ўбоства? Я гатовы біцца аб заклад на што заўгодна, што там ажно кішыць ядавітымі павукамі. Кажуць, што ў гэтых саманавых буданах іх заўсёды цэлае войска ў сьценках паміж дзёрну поўзае. А як там *горача*, я вам скажу, божачкі ж вы мае. Магу паспрачацца, што там, як у печцы. Глядзіце, як сьпёкся гэты маленькі Гаяўата. Ух ты! Падгарэў, як на патэльні.

Ён сьмяецца, прамакае галаву і спыняе сьмех, калі на яго кідае позірк тая жанчына. Тады ён адкашліваецца, сплёўвае ў пыл, а потым ідзе, сядзе на арэлі, якія Тата павесіў для мяне на дрэва, і нейкі час гойдаецца сюды-туды, абмахваючыся капелюшом.

Чым больш я думаю пра тое, што ён сказаў, тым больш мяне захлынае злосьць. Ён і Джон далей гавораць пра наш дом, пра вёску, пра маёмасьць і пра тое, колькі гэта ўсё каштуе, а мне ў галаву прыходзіць думка, што яны размаўляюць пра гэта ў маёй прысутнасьці, бо лічаць, што я не разумею па-ангельску. Яны, відаць, прыехалі аднекуль з усходніх штатаў, дзе людзі ведаюць пра індзейцаў толькі тое, што пабачылі ў фільмах. Я думаю, як ім будзе сорамна, калі яны даведаюцца, што я разумею іхную размову.

Чакаю, пакуль яны скажуць яшчэ сёе-тое пра сьпякоту і пра наш дом, а потым падымаюся і тлумачу тоўстаму па-ангельску, граматна, як вучылі ў школе, што ў нашай саманавай хаце, хутчэй за ўсё, большая прахалода, чым у гарадзкіх дамах, *нашмат* большая!

— Я *дакладна* ведаю, што ў нашай хаце ўлетку халадней, чым у школе, і нават чым у кінатэатры ў Дэлзе, хоць там на плякаце літарамі-сасулькамі напісалі, што ў іх «унутры прахалода!».

Зьбіраюся працягваць, запрасіць іх усярэдзіну, а я схаджу на вадаспады прывяду Тату, але раптам бачу, што яны пазіраюць так, быццам увогуле ня чулі, каб я нешта казаў. Нават не глядзяць на мяне. Тоўсты пагойдваецца на арэлях, узіраецца ўздоўж хрыбту лявы туды, дзе нашыя мужчыны стаяць на рыштаваньнях ля вадаспаду; здалёк у смуге гэта проста фігуркі ў клятчастых кашулях. Час ад часу нехта робіць выпадак і кідае наперад руку, як фэхтавальнік, а потым працягвае свае трохмэтровыя васьці, каб людзі на вышэйшых рыштаваньнях зьнялі ласося, што б'ецца ў паветры. Тоўсты назірае, як яны стаяць на сваіх месцах у пятнаццацімэтровым вэлюме вады. Ён міргае і рохкае штораз, калі нехта робіць выпадак на ласося.

Іншыя двое, Джон і жанчына, проста стаяць. Па іх не відаць, каб яны пачулі хоць нешта з таго, што я казаў; папраўдзе, яны ўсе глядзяць прэч ад мяне, быццам ім было б лепей, калі б мяне зусім не існавала.

Усё спыняецца і завісае так на хвіліну.

У мяне дзівоснае адчуваньне, што сонца сьвеціць на гэтых траіх ярчэй, чым раней. Усё астатняе выглядае звычайна: куры мітусяцца ў траве на дахах саманавых дамкоў, конікі пераскокваюць з куста на куст, дзеці ганяюць палыновымі венікамі чорныя хмары мух каля разьвешанай рыбы, усё як звычайна ў летні дзень. Толькі сонца на гэтых траіх прыхаднях раптам шалёна яркае, і я бачу... швы на іхных фігурах і амаль бачу, як апаратура ўнутры спрабуе прыстасаваць мае словы сюды альбо туды, а калі высвятляецца, што для гэтых словаў няма гатовага месца, абсталяваньне выкідае іх, быццам яны нават ня вымаўленыя.

Пакуль так адбываецца, усе трое нерухома, як слупы. Нават арэлі спыніліся пад вуглом да зямлі, затрыманья сонцам, а тоўсты застыў у іх, як гумавае лялька. Потым Татава цацарка прачынаецца на галінах ядлоўцу, бачыць, што да нас прыйшлі чужынцы, пачынае гаўкаць на іх, як сабака, і чары расьсейваюцца.

Тоўсты ўскрывае, саскоквае з арэляў і бачком бяжыць праз пыл, прыкрываючыся капелюшом ад сонца, каб паглядзець, што там у ядлоўцы робіць такі вэрхал. Калі ён бачыць, што гэта проста плямістая курыца, дык сплёўвае на зямлю і нацягвае капялюш.

— Я асабіста шчыра перакананы, — кажа ён, — што колькі б мы ні далі за гэты... мэтраполіс, будзе дастаткова.

— Можа быць. Але я ўсё роўна думаю, што варта паспрабаваць пагутарыць з Правадыром...

Старая перабівае яго, зрабіўшы рэзкі крок наперад. «Не». Гэта першае, што яна кажа. «Не», — паўтарае яна, падобна да Вялікай Сястры. Падымае бровы і азіраецца. Ейныя вочы круцяцца, як дыскі зь лічбамі на касавым апарце, яна аглядае маміны сукенкі, акуратна вывешаныя на вяроўцы, і ківае.

— Не, мы ня будзем сёння размаўляць з Правадыром. Пакуль не. Па-мойму... гэтым разам я згодная з Брыкенрыджам. Толькі зь іншай прычыны. Памятаеце, наша дасье паказвае, што ў яго жонка белая, не з індзейцаў? Белая. Гарадзкая жанчына. Ейнае прозьвішча Бромдэн. Ён узяў ейнае прозьвішча, не наадварот. Так-так, я думаю, чаму б нам цяпер ня зехаць, вярнуцца ў горад і пусьціць пагалоску сярод гарадзкіх пра намеры ўраду, каб яны зразумелі перавагі гідраэлектрастанцыі і возера перад гэтай купай занядбаных хацінаў каля вадаспаду, а тады ўжо надрукаваць прапанову... Даслаць жонцы, разумееце, чыста выпадкова? Мне здаецца, гэта значна палегчыць нам працу.

Яна пазірае ўдалечыню на людзей на старых хісткіх зыгзагах рыштаваньяў, якія расьлі і распаўзаліся сярод скалаў на вадаспадах сотні гадоў.

— Зь іншага боку, калі мы зараз сустрэнемся зь ейным мужам і зробім нечаканую прапанову, мы можам сутыкнуцца

зь нечуваным запасам іракескай упартасьці і любові да... Думаю, мы можам назваць гэта родным домам.

Я пачынаю ёй тлумачыць, што ён не іракез, але потым думаю: які сэнс, калі яны ня слухаюць? Ём усё роўна, зь якога ён племені.

Жанчына пасьміхаецца і ківае абодвум мужчынам, кожнаму па ўсьмешцы і кіўку; ейныя вочы даюць ім сыгнал, і яна рушыць рэзкім крокам назад да машыны, кажа вясёлым маладым голасам:

— Як некалі падкрэсьліваў мой выкладчык сацыялёгіі, звычайна ў кожнай сытуацыі ёсьць адна фігура, чый уплыў нельга недаацэньваць.

Яны зноў сядваюць у машыну і зьяжджаюць, а я стаю там і ў думках пытаюся: ці яны ўвогуле мяне бачылі?



Мяне нават крыху здзівіла, што я ўсё гэта ўспомніў. Здаецца, упершыню за доўгі час, які мне падаўся ледзь не стагодзьдзямі, я здолеў нешта прыгадаць пра дзяцінства. Мне падалося нейкім цудам, што я яшчэ на гэта здольны. Я ляжаў бяз сну, успамінаючы іншыя падзеі, і калі задрамаў, я пачуў пад ложкам гук, быццам мыш цягнула грэцкі арэх. Зазірнуў туды і пабачыў, як бліскучы мэтал адкусвае прылепленыя жуйкі, якія я ўжо на памяць ведаў. Чорны на імя Гівэр знайшоў мае запасы і цяпер сашкрабаў жуйкі ў пакет доўгімі тонкімі нажніцамі, разяўленымі, як сківіцы.

Я зноў нырнуў пад прасьціны, каб ён не пабачыў, што я гляджу. Сэрца білася ў вушах ад страху, што ён мяне заўважыў. Хацелася сказаць яму, каб ішоў прэч, займаўся сваімі справамі і пакінуў у спакоі мае жуйкі, але я нават ня мог паказаць, што нешта пачуў. Я ляжаў, ня рухаючыся, каб праверыць, ці засек ён, што я зазіраў пад ложак, але ён не падаў і знаку —

я толькі чуў зззс-зззс нажніцаў і тое, як кавалачкі жуйкі падалі ў пакет, падобна як градзіны некалі грукалі аб рубэроідны дах. Ён пацмокаў языком і захіхікаў сабе пад нос.

— Ух-уххх. А божачкі ж вы мае. Хі-хі. Інцярэсна, а колькі ж разоў гэты баец гэтыя штукі жаваў-перажоўваў? Нішто сабе *цвёрдья*.

Макмэрфі пачуў, як чорны мармыча, прагнуўся і ўзлокціўся, каб паглядзець, што той робіць у такі час на карачках у мяне пад ложкам. Ён недзе хвіліну паназіраў за чорным, працёр вочы, як робяць малыя дзеці, каб запэўніцца, што бачаць нешта папраўдзе, потым сеў на ложку.

— Каб мяне трасца ўзяла, калі гэны дзядзька ня вэжкаецца тут у цемры а палове на дванаццатую з нажніцамі і папяровым пакетам. — Чорны ажно падскочыў і скіраваў ліхтарык у вочы Макмэрфі. — А ну, скажы мне, Сэм, якую халеру ты тут збіраеш пад покрывам начы?

— Ідзі спаць, Макмэрфі. Эта нікога не касаецца.

Вусны Макмэрфі расплыліся ў павольнай усмешцы, але позірку ад святла ён не адвёў. Прыкладна праз паўхвіліны чорнаму стала някавата так сьвяціць на Макмэрфі: на ягоны сьвежы бліскучы шнар, на гэтыя зубы, на татуіроўку пантэры на плячы, і ён прыбраў ліхтарык. Зноў нагнуўся, бурчыць і сапе, быццам гэта не абы-якія высілкі — абразаць засохлую жуйку.

— Абязанасьць начнога санітара, — тлумачыць ён у прамежку паміж бурчаньнем, спрабуючы гучаць прыязна, — падтрымліваць чысьціню ў палаце.

— Пасярод начы?

— Макмэрфі, у нас ёсць такая штука — сьпісак абязанасьцей, дык там чысьціня — *эта абязанасьць на круглыя суткі*.

— А табе не здаецца, што ты мог бы адпрацаваць свае круглыя суткі да адбою, замест таго каб там сядзець і глядзець тэлек да паловы на адзінаццатую? Ці ведае бабулька Брыдар, што вы, хлопцы, большую частку змены тэлек гледзіце? Як ты думаеш, што б яна зрабіла, калі б даведалася?

Чорны падняўся і сеў на край майго ложка. Ён злёгка пастукаў ліхтарыкам па зубах, пасьміхаючыся і хіхікаючы. Ягоны твар у сьвятле падобны да чорнага гарбуза са сьвечкай унутры на Гэлаўін.

— Давай я табе пра жуйку раскажу, — шэпча ён і нахіляецца бліжэй да Макмэрфі, як стары сябар. — Знаеш, я шмат гадоў дзівіўся, гдзе ж наш Правадыр бярэць жуйку, грошай жа ў яго ніколі няма. Ніколі ня бачыў, каб нехта яму даў хоць адну штучку, у цётчкі з Чырвонага Крыжа ён таксама ніколі не прасіў. Таму я ўсё назіраў і ўсё чакаў. І от паглядзі сюды. — Ён зноў становіцца на калені, падымае край майго пакрывава і сьвеціць пад ложкак. — Бачыш? Магу аб заклад пабіцца, што ён этыя жуйкі тысячу разоў перажоўваў.

Гэта насмяшыла Макмэрфі. Ён захіхікаў ад такога відовішча. Чорны патрос пакетам, і яны яшчэ разам пасьмяяліся. Потым чорны сказаў Макмэрфі дабранаць, завязаў пакет, нібыта там ягоная ежа ляжала, і пайшоў некуды схаваць яго пра запас.

— Правадыр? — зашаптаў Макмэрфі. — Скажы мне нешта, калі ласка. — І тут ён пачаў напяваць старую песеньку, некалі вельмі папулярную: — *Ці ня згубіць смаку жуйка, калі зь ёй у ложку спаць?*

Спачатку я сапраўды раззлаваўся. Мне падалося, што ён зь мяне здэкеуецца, як астатнія.

— *Ці ня зломіш ранкам зубы,* — сьпяваў ён шэптам, — *як пачнеш яе жаваць?*

Але чым больш я пра гэта думаў, тым сьмяшней мне рабілася. Я спрабаваў стрымацца, але адчуваў, што зараз зарагачу — ня зь песенькі Макмэрфі, а з самога сябе.

— Так даўно мяне хвалюе, хто б мне здолеў адказаць: ці ня згубіць смаку жуйка, калі зь ёй у лож-ку спааааааць?

Ён патрымаў апошнюю ноту і паказытаў мяне ёй, нібы пёркам. Я ня вытрымаў і хіхікнуў, і ад гэтага спалохаўся, што зараз засьмяюся і ня здолею спыніцца. Але якраз у гэты момант Макмэрфі саскочыў з ложка і зашамацеў, шукаючы нешта ў сваёй тумбачцы, і я змоўк. Сьціснуў зубы, думаў, што ж цяпер рабіць. Ужо даўно ніхто ад мяне ня чуў нічога акрамя мыканьня ці рову. Ён зачыніў тумбачку з такім рэхам, быццам ляснуў дзьверцамі бойлера ў качагарцы. Я пачуў, як ён кажа «трымай», і нешта заблішчэла ў мяне на ложку. Маленькае. Памерам зь яшчарку ці зьмейку.

— Пакуль што нічога лепшага за «Джусі фрут» ня маю, Правадыр. Выйграў у Скэнлана пачак у манэткі, — ён зноў лёг на ложак.

І перш чым я ўцяміў, што раблю, я сказаў яму: «Дзякуй».

Спачатку ён нічога не адказаў. Разглядаў мяне, абапёршыся на локаць, гэтак жа, як разглядаў чорнага, чакаў, пакуль я скажу яшчэ нешта. Я падняў з пакрывала пачак жуек, патрымаў у руцэ і прамовіў: «Дзякуй».

Прагучала гэта ня вельмі, бо ў мяне горла ўжо заржавела і язык рыпеў. Ён сказаў, што чуваць, як даўно я не практыкаваўся, і засьмяяўся. Я паспрабаваў пасьмяяцца разам зь ім, але атрымаўся нейкі клёкат, быццам курыца спрабуе каркаць. Гучала больш падобна да плачу, чым да сьмеху.

Макмэрфі параіў мне не сьпяшацца, бо да паловы сёмай ёсьць час, і ён можа паслухаць, калі я хачу папрактыкавацца. Чалавек, які маўчаў так доўга, як я, пэўна ж мае шмат пра што

пагутарыць. Ён зноў прылёт на падушку і чакаў. Я недзе хвіліну думаў, што яму сказаць, але мне прыходзіла ў галаву толькі тое, чаго казаць нельга, бо словамі выходзіць іншае. Калі ён пабачыў, што я не магу нічога вымавіць, ён паклаў рукі пад галаву і загаварыў сам.

— Ведаеш, Правадыр, я якраз быў прыгадаў, як некалі збіраў гарох у даліне Ёілэміт, непадалёк ад Юджыну, і быў дужа шчаслівы, што атрымаў такую працу. Тады, на пачатку трыццатых, няшмат хто з мальцоў мог працу знайсці. Мяне ўзялі, бо я даказаў начальніку, што магу збіраць гарох гэтак жа хутка і чысьценька, як дарослыя. Карацей, я ў гэнай кампаніі быў адзіны малец. Навокал адны дзядзькі. Я паспрабаваў пару разоў зь імі пагутарыць, але пабачыў, што яны мяне ня слухаюць — што ім было да нейкага цыбатага рудога малога. Тады я змоўк. Я дужа ўжо раззлаваўся, што яны мяне ня слухалі, таму маўчаў усе тья чатыры тыдні, калі працаваў на полі поруч зь імі, слухаў, што яны там балбочуць пра якога свайго кума ці свата. Ці калі нехта не выходзіў на працу, пляткарылі пра яго. За чатыры тыдні ад мяне не пачулі ані піску. Богам клянуся, урэшце яны забыліся, што я ўвогуле магу размаўляць, гэныя карчы старыя. Я вычэкваў, а потым у апошні дзень я ім выклаў усё, якая яны ўбогая кампанія гаўнюкоў. Я кожнаму расказаў, як сябры палівалі яго за сьпінай, калі яго не было на працы. Во тады ўжо яны слухалі, ды яшчэ як! Пачалі сварыцца міжсобку і пачаўся такі закалот, што я бяз прэміі застаўся, бо ў мяне ўжо была кепская рэпутацыя, і начальнік заявіў, што ўсе гэныя беспарадкі хутчэй за ўсё — мая віна, хоць ён і ня мог нічога даказаць. Я і яго абмацюкаў. Згубіў на гэтым баксаў дваццаць прэміі, але не шкадую.

Ён крыху пасьмяяўся ад успамінаў, а потым павярнуў галаву на падушцы і паглядзеў на мяне.

— Дык мне цікава, Правадыр, ты таксама вычэкваеш свайго дня, калі вырашыш усё ім выкласці?

— Не. Я ня здолею.

— Ня здолееш іх паслаць? Гэта лягчэй, чым ты думаеш.

— Ты... Ты нашмат большы, мацнейшы за мяне, — прамармытаў я.

— Як гэта? Не зразумеў цябе, Правадыр.

Я зглынуў сьліну:

— Ты большы і мацнейшы за мяне. Ты можаш гэта зрабіць.

— Я? Ты што, цьвеліся? Халера, паглядзі на сябе: ты ж на галаву вышэйшы за ўсіх у аддзяленьні. Ты ж кожнага можаш раструшчыць, без праблемаў.

— Не, я замалы. Некалі быў вялікі, але цяпер ужо не. Ты ўдвая большы за мяне.

— Ух ты, дык ты сапраўды вар'ят, га? Ды я, як толькі сюды трапіў, адразу пабачыў, які ты здаравенны, як гара. Я шмат дзе жыў — і па ўсім Клэмаце, і ў Тэхасе, і ў Аклагоме, і па Гелаше нямала бадзяўся — і клянуся, што ніколі такога вялікага індзейца ня бачыў.

— Я зь цясьніны Каламбія, — вымавіў я. Ён чакаў працягу. — Мой бацька быў сапраўдны правадыр племені, яго звалі Тыі А Мілатуна. Гэта значыць Найвышэйшая Хвоя на Гары, а мы жылі не на гары. Ён быў сапраўды вялікі, пакуль я быў яшчэ дзіцём. Потым мая маці вырасла ўдвая большая.

— У цябе маман, відаць, была здаровая, як лось. Якога яна была памеру?

— О, вялікая, вялікая.

— Я ў сэнсе, колькі ў ёй было росту?

— Росту? На кірмашы дзядзька сказаў, што сто семдзесят пяць сантымэтраў і шэсьцьдзесят кіляграмаў вагі, але гэта таму, што ён толькі быў *пабачыў* яе. Яна расла ўвесь час.

— Праўда? І наколькі яна вырасла?

— Больш за нас з Татам разам.

— Проста аднойчы пачала расьці, га? Для мяне гэта нешта новенькае: ніколі ня чуў пра такую індзейскую цётку.

— Яна не была індыянка. Яна была гарадзкая, з Дэлзу.

— І як яе звалі? Бромдэн? Ага, разумею, пачакай крыху. — Ён трохі падумаў і спытаўся. — Калі гарадзкая выходзіць замуж за індзейца, гэта значыць за некага ніжэйшага, так? Здаецца, я разумею.

— Не. Гэта ня толькі яна зрабіла яго маленькім. Усе яго апрацоўвалі, бо ён быў вялікі, і не паддаваўся, і рабіў, што хацеў. Яны ўсе яго апрацоўвалі, гэтаксама як цяпер апрацоўваюць цябе.

— Хто яны, Правадыр? — пытаецца ён ціха, раптам пасур'язнеўшы.

— Камбінат. Яго апрацоўвалі пяць гадоў. Ён быў досыць вялікі, каб нейкі час змагацца. Камбінат хацеў, каб мы жылі ў дамах пад наглядам. Хацеў забраць вадаспады. Нават у племя ён пралез, і яны яго апрацоўвалі. У горадзе яго зьбівалі ў завулках, а аднойчы яму абрэзалі валасы. О, Камбінат вялікі, велічэзны. Тата доўга змагаўся, пакуль мая маці не зрабіла яго замалым для змаганьня, і тады ён здаўся.

Пасьля маіх словаў Макмэрфі доўга маўчаў. Потым узлоцціўся, зноў паглядзеў на мяне і спытаўся, чаму Тату зьбівалі ў завулках. Я адказаў:

— Яны яму хацелі паказаць, што будзе яшчэ горш, калі ён не падпіша папераў, каб аддаць усё ўладам.

— А што яны хацелі, каб ён аддаў уладам?

— Усё. Племя, вёску, вадаспады...

— Цяпер прыгадваю: ты гаворыш пра вадаспады, дзе некалі індзейцы ласося білі, даўным-даўно. Ага. Але наколькі я памятаю, племені тады няслаба заплацілі.

— Дакладна гэта яны яму сказалі. А ён адказаў: «Колькі можна заплаціць за тое, як чалавек жыве?» Ён адказаў: «Колькі можна заплаціць за тое, кім чалавек ёсьць?» Яго не зразуме лі. Нават племя. Яны стаялі пад нашымі дзэвярыма з гэтымі чэкамі ў руках і пыталіся ў яго, што цяпер рабіць. Яны хацелі, каб ён навучыў іх, куды ўкласьці грошы, куды пайсьці ці як купіць фэрму. Але ён быў ужо надта маленькі. І таксама надта п'яны. Камбінат зь ім разабраўся. Ён усіх перамагае. І цябе пераможа. Яны не дазваляюць, каб нехта гуляў на волі такі вялікі, як Тата, калі ён не адзін зь іх. Ты ж разумееш.

— Так, здаецца, разумею.

— Таму табе ня варта было разьбіваць тое вакно. Цяпер яны бачаць, што ты вялікі. Цяпер яны за цябе возьмуцца.

— Як мустанга будуць аб'яджаць, га?

— Не. Не, паслухай, яны так ня робяць; цябе апрацоўваюць так, каб ты ня мог змагацца! У цябе засоўваюць розныя штукі! Яны гэтыя штукі ўсталёўваюць. Пачынаюць адразу ж, як бачаць, што ты будзеш вялікім, ставяць свае мярзотныя мэханізмы, пакуль ты яшчэ маленькі, і працягваюць, працягваюць, пакуль з табой не разьбяруцца!

— Цішэй, братка, тс-с-с.

— А калі ты змагаецься, цябе недзе запіраюць і прымушаюць спыніцца...

— Цішэй, цішэй, Правадыр. Супакойся крыху. Цябе пачулі.

Ён лёг і заціх. Я заўважыў, што мой ложка гарачы, пачуў рыпеньне гумавах падэшваў — гэта чорны прыйшоў зь ліхтарыкам паглядзець, што тут за шум. Мы ляжалі ціха, пакуль той не сышоў.

— Урэшце ён сьпіўся, — прашаптаў я. Здавалася, я ўжо не магу спыніцца, пакуль не дараскажу. — Апошні раз я яго бачыў усьмерць п'яным у кедравым гаі, і штораз, як ён падносіў бутэлку да вуснаў, ня ён зь яе смактаў, а яна зь яго. Яна яго высмактала так, што ён зморшчыўся і пажаўцеў, і нават сабакі яго не пазнавалі. Нам давялося адвезьці яго на пікапе ў Портлэнд паміраць. Я не кажу, што яны забіваюць. Яго не забілі. Яны іншае зрабілі.

Мне шалёна захацелася спаць. Не было больш ахвоты размаўляць. Я паспрабаваў прыгадаць, што я казаў, і пабачыў, што атрымалася не зусім тое.

— Я гавару, як вар'ят, праўда?

— Так, Правадыр, — ён перавярнуўся ў ложку. — ты гаворыш, як вар'ят.

— Я ня тое хацеў сказаць. Не атрымоўваецца сказаць усё. Выходзіць нейкае абы-што.

— Я не казаў, што выходзіць абы-што, Правадыр. Проста сказаў, што ты гаворыш, як вар'ят.

Пасьля ён так доўга маўчаў, што я падумаў, ён заснуў. Шкадаваў, што не пажадаў яму дабранач. Паглядзеў на яго — ён ляжаў да мяне сьпінай, з рукой паверх коўдры, і я бачыў накола тыя на ёй тузы і восемкі. Вялікая, падумаў я, мае рукі таксама

былі такія вялікія, калі я футболам займаўся. Мне захацела-ся дакрануцца да татуіроўкі, паглядзець, ці ён яшчэ жывы. Ён ляжыць так жажліва ціха, сказаў я сабе, трэба дакрануцца, каб паглядзець, ці ён яшчэ жывы...

Брахня. Ведаю, што ён жывы. Я не таму хачу да яго дакрануцца.

Хачу дакрануцца, бо ён чалавек.

Таксама брахня. Вакол ёсьць іншыя людзі, можна дакрануцца да іх.

Хачу дакрануцца, бо я гомік!

Але гэта таксама брахня. Адзін страх хаваецца за іншым. Калі б я быў гомікам, мне б хацелася зь ім іншае рабіць. Я проста хачу дакрануцца да яго, бо ён гэта ён.

Але перш чым я працягнуў руку, ён сказаў:

— Слухай, Правадыр, — і перакаціўся пад коўдрай, паглядзеў на мяне. — Слухай, Правадыр, чаму б табе заўтра не паехаць з намі на рыбалку?

Я не адказваў.

— Давай, га? Я ўжо сам дачакацца не магу, там будзе весялуха. Ты ж ня ў курсе, якія цётчкі па нас прыедуць? Па праўдзе, братка, гэта й ня цётчкі зусім: абедзьве танчаць па барах танец жывата, а яшчэ й бл.дуюць па-сур'ёзнаму, я іх з Портлэнду ведаю. Ну, што скажаш?

Урэшце я адказаў, што я на забеспячэньні.

— Ты на чым?

— У мяне грошай няма.

— А... пра гэта я не падумаў.

Нейкі час ён зноў маўчаў, паціраючы пальцам шнар на носе. Потым палец спыніўся. Макмэрфі ўзлокціўся і паглядзеў на мяне.

— Правадыр, — прамовіў ён павольна, азіраючы мяне, — калі ты быў свайго нармальнага поўнага памеру, скажам, два мэтры з хвосцьцікам і важыў кіляў сто трыццаць, ці хапала табе моцы падняць нешта, скажам, памерам з той пулт у душавым пакоі?

Я падумаў пра пулт. Ён, пэўна, ня важыў нашмат болей за бочкі з палівам, якія я падымаў у войску. Я сказаў яму, што калісьці, відаць, так.

— Калі б ты зноўку вырас да таго памеру, ты б яшчэ змог яго падняць?

Я адказаў, што, відаць, так.

— Мне клопату няма, што табе там відаць; я хачу ведаць, ці ты мне абяцаеш падняць яго, калі я цябе зноў зраблю такім вялікім, як ты быў? Калі абяцаеш, дык ня толькі атрымаеш ад мяне бясплатны супэр-курс культурызму, але яшчэ й паездку на рыбалку не за дзесяць баксаў, а *бясплатна!* — Ён аблізаў вусны і дадаў: — А шанцы ў мяне някепскія, будзь пэўны.

Ён усміхнуўся нейкім сваім думкам. Калі я спытаўся, як ён зробіць мяне зноў вялікім, ён паклаў сабе палец на вусны і загадаў маўчаць.

— Дзядзька, мы ж ня можам такога сакрэту выдаваць. Я ж табе не абяцаў, што скажу *як*, праўда? Не, братка, як напампаваць чалавеку сьпіну на поўны памер — гэта сакрэт, якога нельга кожнаму расказаць, бо ён можа быць небяспечным у руках ворага. Ты нават сам часьцей за ўсё ня будзеш ведаць,

што адбываецца. Але я табе ўрачыста клянуся: калі будзеш выконваць маю праграму трэніровак, усё так і будзе.

Ён сеў на край ложка, зьвесіў ногі і паклаў рукі на калені. У цьмяным сьвятле зь Сястроўні заблішчэлі ягонныя зубы і адно вока, якім ён узіраўся ў мяне. Бадзёры кірмашны голас разносіўся па пакоі.

— Во як будзе. Вялікі Правадыр Бромдэн шпацыруе па бульвары, а мужчыны, жанчыны і дзеці падымаюцца на дыбачках, каб паглядзець на яго: «Ну і ну, вось гэта асілак, кожны крок па тры мэтры, а галавой да праводоў на слупах дастае. Тупае праз горад, робіць кароткія прыпынкі толькі для цнатлівых дзяўчат, астатнія цёлачкі могуць нават у чаргу не станавіцца, хіба што ў іх цыцкі, як мускатныя дыні, прыгожыя моцныя белыя ногі, дастаткова доўгія, каб абхапіць ягоную магутную сьпіну, і маленькая дзюрачка, цёплая і сакавітая, як масла і мёд...

Ён доўга плёў у цемры гэтую байку, як усе мужчыны будуць мяне баяцца, а маладзенькія прыгожыя дзяўчаты бегаць за мной. Потым сказаў, што зараз жа пойдзе і запіша мяне на рыбалку. Падняўся, узяў з тумбачкі ручнік, абкруціў яго вакол пояса, нацягнуў кепку і падышоў да майго ложка.

— Ой, дзядзька, я табе кажу, дзеўкі за табой ганяцца будуць і на падлогу валіць.

Раптам ягоная рука вылецела, адным махам разьвязала мне прасьціну і сьцягнула коўдры, так што я апынуўся голы.

— Ты толькі паглядзі, Правадыр. Ух ты! Што я табе казаў? Ты ўжо вырас на цэлую далонь.

І ён пайшоў, пасьмейваючыся, уздоўж шэрагу ложкаў у калідор.



Дзэве курвы едуць з Портлэнду, каб узяць нас на марскую рыбалку! З такой пэрспэктывай было нялёгка заставацца ў ложку да паловы на сёму, калі ўключылі сьвятло.

Я падняўся першы і пайшоў паглядзець на сьпіс на дошцы каля Сястроўні, каб праверыць, ці сапраўды там ёсьць маё імя. ЗАПІШЫЦЕСЯ НА МАРСКУЮ РЫБАЛКУ — было надрукавана вялікімі літарамі зверху, потым першым запісаўся Макмэрфі, а Білі Бібіт быў адразу за ім. Трэці быў Гардынг, чацьверты — Фрэдрыксан і гэтак далей да дзясятага нумару, дзе яшчэ ніхто не запісаўся. Цяпер там было і маё прозьвішча, апошняе, насупраць дзявяткі. Мяне сапраўды чакала паездка са шпіталю на марскую рыбалку ў кампаніі дзвюх курваў; даводзілася паўтараць сабе гэта зноў і зноў, каб паверыць.

Трое чорных выслізнулі аднекуль перада мной, прачыталі сьпіс сваімі шэрымі пальцамі, пабачылі там маё імя і цяпер ухмыляюцца на мяне.

— Ну-ну, і хто ж па-твойму, запісаў Правадыра на эту авантуру? Эскімосы ж ня ўмеюць пісаць.

— А з чаго ты ўзяў, што эскімосы ўмеюць чытаць?

Крухмал у такую рань быў яшчэ сьвежы, так што іхныя рукі ў белых жорсткіх уніформах шамацелі ад кожнага руху, нібы папяровыя крылы. Я прыкінуўся, што ня чую, як яны зь мяне сьмяюцца, зрабіў выгляд, быццам бы я нават нічога й ня ведаў, але калі яны тыкнулі мне швабру, каб я мыў за іх у калідоры, я разьвярнуўся і пайшоў назад у палату, сказаў сабе: «У сраку ўсё гэта. Чалавек, які едзе на рыбалку зь дзвюма курвамі з Портлэнду, не павінны трываць такога гаўна».

Мне было крыху боязна вось так сыходзіць ад чорных, бо раней я ніколі не парушаў іхных загадаў. Я азірнуўся і пабачыў, што яны ідуць за мной са швабрай. Яны б, пэўна, і ў палату

зайшли, калі б не Макмэрфі: той нарабіў такога вэрхалу, віруючы сюды-туды, ляпаючы ручніком усіх, хто запісаўся на сённяшняю рыбалку, што чорныя вырашылі: відаць, сёння небасьпечна заходзіць на гэтую тэрыторыю дзеля такой драбязы, як нямецены кавалачак калідору.

Макмэрфі нізка нацягнуў на рудыя валасы матацыклетную кепку, каб быць падобным да капітана карабля, а татуіроўкі, што вылазілі з-пад рукавоў ягонай футболкі, выглядалі, як зробленыя ў Сінгапуры. Ён гойдаўся, крочачы па падлозе, нібы гэта была палуба, і пасьвістваў у руку, быццам гэта боцманскі сьвісток.

— Сьвістаць усіх нагару, усіх нагару, альбо я вас марскім вузлом завяжу, ад кармы да якара!

Ён пагрукаў касьцяшкамі пальцаў па тумбачцы ля Гардынгава ложка.

— Шэсьць шклянак і з папутным ветрам ранак. Трымаць курс. Усім нагару. Аддаць канцы і працаваць, байцы.

Ён заўважыў, што я стаю ў дзвях, і падбег, каб пляснуць мяне па сьпіне, нібы барабан.

— Паглядзіце на Вялікага Правадыра; во прыклад добрага матроса і рыбака: падняўся да сьвітанку і пайшоў чарвякоў капаць. А вам, банда салабонаў і гультаёў, варта было б у яго павучыцца. Усім нагару. Прыйшоў наш час! Вылазім з-пад коўдраў, выходзім у мора!

Вострыя бурчэлі і хапаліся за ягоны ручнік, а хронікі папрачыналіся і круцілі пасінелымі галовамі, бо іх замоцна прывязвалі прасьцінамі пасярод цела, і кроў за ноч застоівалася. Яны азіраліся, а потым спынялі на мне слабыя вадкія старыя позіркі з маркотных цікаўных твараў. Лежачы, назіралі, як я цёпла апранаюся на рыбалку, так што мне было няёмка, і я пачуваўся крыху вінаватым. Яны адчувалі, што я адзі-

ны хронік, якога абралі для падарожжа. Назіралі за мной — старыя, прыпаяныя да сваіх інвалідных крэслаў шмат гадоў таму, з катэтэрамі, што спаўзалі па нагах, як ліяны, і ўтрымлівалі іх да канца жыцця на адным месцы — назіралі, ведалі, куды я збіраюся, і былі яшчэ здольныя крыху зайздросціць, што яны не на маім месцы. Ведалі, бо ў іх загасілі чалавека нагэтулькі, каб імі авалодалі пракаветныя жывёльныя інстынкты (старыя хронікі часам нечакана прачыналіся ўначы, калі яшчэ ніхто іншы ня ведаў, што нехта ў аддзяленьні памёр, зазіралі галовы і пачыналі выць), і маглі зайздросціць, бо ў іх заставалася досыць чалавечага, каб памятаць.

Макмэрфі выйшаў паглядзець на сьпіс, вярнуўся і паспрабаваў угаварыць яшчэ каго з вострых запісацца. Ён ішоў уздоўж шэрагу ложкаў і штурхаў нагамі тыя, у якіх яшчэ ляжалі пацыенты з нацягнутымі на галовы коўдрамі, казаў ім, як файна быць там, у кіпцюрах шторму, дзе сапраўдныя мужыкі з бутэлькай рому ў руках змагаюцца з шалёнай гайданкай:

— Ну, гультаі, нам трэба яшчэ адзін памочнік капітана, каб быў поўны экіпаж, трэба яшчэ адзін герой...

Але ён нікога ня здолеў пераканаць. Вялікая Сястра запалохла ўсіх астатніх сваімі гісторыямі пра тое, якія нядаўна былі штормы і колькі чаўноў затанула. Выглядала, што апошняга матроса мы так і ня знойдзем, але праз паўгадзіны да Макмэрфі ў чарзе на сьняданак падышоў Джордж Сорэнсэн, мы ў гэты час чакалі, калі адчыняць сталоўку.

Высокі, бяззубы, вузлаваты стары швэд, якога чорныя завуць Джордж Цяры-Шаруй, бо ён зацyklены на чысьціні, соўгаўся па калідоры, нахіліўшыся назад, так што ногі былі далёка наперадзе галавы (ён так адкідваецца назад, калі зь некім размаўляе, каб твар быў як мага далей ад суразмоўцы). Ён спыніўся перад Макмэрфі і прамармытаў нешта сабе ў далонь. Джордж быў вельмі сарамлівы. Немагчыма было пабачыць ягоныя вочы, гэтак глыбока яны хаваліся пад лобам, а рэшту твару ён прыкрываў сваёй вялікай даланёю. Яго галава

хісталася, як вароніна гняздо на канцы падобнага да мачты хрыбта. Ён усё бурчэў у далонь, пакуль нарэшце Макмэрфі не адсунуў яму рукі ад твару, даўшы словам выйсьці.

— Ну, Джордж, што ты там казаў?

— Чарвякі, — вымавіў той, — я про-о-оста думаю, што на іх няма толку лавіць, ча-вы-чу.

— Во як? — спытаўся Макмэрфі. — Чарвякі? Я мо з табой і пагаджуся, калі патлумачыш, з чаго ты тут раптам гаворыш пра чарвякоў.

— Здаецца, я чуў нядаўна, як вы тут казалі, што містэр Бромдэн пайшоў чарвякоў капаць, для рыбалкі.

— Аа, праўда, дзед, памятаю.

— Дык я про-о-оста казаў, што на чарвяка браць ня будзе. Цяпер якраз час, калі ідзе вялі-ікая ча-вы-ча. Вам на селядца трэба спрабаваць. То-о-олькі так. Налэмпяеце селядцоў, і тады ўжо будзе сапраўдная рыбалка.

Ягоны голас падымаўся ў канцы кожнага сказу — ры-балка — быццам ён задаваў пытаньне. Вялікае падбародзьдзе, якое ён ранкам ужо так вышкраб, што ажно скуру садраў, паківала Макмэрфі ўверх-уніз пару разоў, а потым завярнулася і пацягнула дзед па калідоры ў канец чаргі. Макмэрфі паклікаў яго назад.

— Гэй, пачакай крыху, Джордж, ты так кажаш, быццам нешта цяміш у сапраўднай рыбалцы.

Джордж завярнуўся і зноў пашоргаў да Макмэрфі, так нахіліўшыся назад, што здавалася, ногі з-пад яго зьбягаюць.

— Вя-дома ж. Я дваццаць пяць гадоў адхадзіў на чавычу, паўсюль быў: ад Маладзіковай затокі да пратокі П'юджыт.

Дваццаць пяць гадоў лавіў, пакуль ня стаў такі вась брудны, — ён працягвае рукі, каб мы пабачылі на іх бруд. Усе, хто быў паблізу, падышлі і паглядзелі. Я ніякага броду ня ўбачыў, але заўважыў шнары, што глыбока ўеліся ў белыя далоні ад цяганьня тысячаў міляў лёскі ў моры. Ён даў нам крыху паглядзець, а потым склаў рукі і схаваў іх пад піжаму, нібы мы сваімі поглядамі маглі іх забрудзіць. Ён стаяў там і пасьміхаўся Макмэрфі, агаліўшы дзясны, выбеленыя, як засоленая сьвініна: — У мяне была добрая рыбацкая лодка, то-о-олькі дванаццаць мэтраў, але з асадкай больш за тры мэтры, цалкам зь ціку й дубу, — ён пагойдаўся так, што можна было за сумнявацца, ці ня рухаецца падлога. — Эх, файная была лодачка, далібог!

Ён хацеў зноў разьвярнуцца, але Макмэрфі зноўку яго спыніў.

— Халера, Джордж, чаго ж ты не сказаў, што ты рыбак? Я тут усім заліваю пра гэную рыбалку, быццам я стары марскі воўк, але калі паміж намі, дык я толькі й быў, што на экскурсіі на лінкары «Місуры», а пра рыбу ўвогуле ведаю, толькі што яе лепей есьці, чым чысьціць.

— Чысьціць лёгка, калі нехта цябе правільна навучыць.

— Богам клянуся, ты будзеш нашым капітанам, Джордж, а мы будзем твой экіпаж.

Джордж нахіліўся назад і пакруціў галавой:

— Гэтыя лодкі цяпер страх якія брудныя, цяпер усё страх як бруднае.

— Што за трасца! Мы лодку для цябе адмыслова стэрылізуем, двойчы вычысьцім, як зуб сабачы. Ты не запэчкаеся, Джордж, бо ты ж будзеш капітанам. Прынады табе нават і чапаць ня трэба будзе; ты проста будзеш камандаваць намі, дурнымі салабонамі — ну, як табе такое?

Па тым, як Джордж заломваў рукі пад піжамай, я бачыў, што для яго гэта гучыць вельмі спакусьліва, але ён усё роўна казаў, што ня можа рызыкаваць так забрудзіцца. Макмэрфі з усяе моцы спрабаваў яго пераканаць, але Джордж усё яшчэ адмоўна круціў галавой, калі ключ Вялікай Сястры ўтыркнуўся ў замок сталоўкі, і яна выйшла зь дзвярэй з рэзкім гукам, несучы свой плецены кошык, поўны сюрпрызаў. Яна крочыла ўздоўж чаргі, раздаючы кожнаму мэханічныя ўсьмешкі і вітаньні. Макмэрфі заўважыў, як Джордж адхіснуўся ад яе і насупіўся. Калі яна прайшла, Макмэрфі нахіліў галаву набок і падміргнуў Джорджу.

— Сястра там казала наконт мора, што рыбалка можа быць жудасна небясьпечная, гэта праўда?

— На акіяне можа быць вельмі моцны шторм, вядома ж, вельмі небясьпечныя хвалі.

Макмэрфі правёў позіркам Вялікую Сястру, а потым зноў паглядзеў на Джорджа. Той пачаў яшчэ больш заломваць рукі пад піжамай, глядзячы навокал на маўклівыя твары, што пазіралі на яго.

— Далібог! — раптам вымавіў ён. — Вы што, думаеце, яна мяне напалохала наконт акіяну? Вы гэта думаеце?

— Ну, здаецца, не, Джордж. Я проста падумаў, што калі ты з намі не паедзеш, і калі раптам *сапраўды* будзе нейкі жахлівы шторм, дык мы ўсе да апошняга згубімся ў моры, цяміш? Я ж казаў, што нічога не разумею ў марской справе, але я табе яшчэ во што скажу: памятаеш, па нас прыедуць дзьве жанчыны? Я набалбатаў доктару, што гэта дзьве мае цёткі, рыбацкія ўдовы. Дык во, яны абедзьве калі ў жыцці і змагаліся з гайданкай, дык толькі на прасьцінах. Ад іх у шторм карысьці ня болей, чым ад мяне. Ты нам *патрэбны*, Джордж. — Макмэрфі выцягнуў цыгарэту і спытаўся: — Ты, дарэчы, маеш дзесяць баксаў?

Джордж пакруціў галавой.

— Ня маеш. Так і думаў. Ну, халера зь ім. Я тут ужо даўно згубіў усе надзеі разбагацець. Хай сабе. — Ён дастаў з кішэні зялёнай уніформы аловак, выцер яго аб кашулю і падаў Джорджу: — Будзеш у нас капітанам і можаш ехаць за пяцёрку.

Джордж зноў нас агледзеў, моршчачы высокі лоб над такім цяжкім рашэньнем. Нарэшце ён агаліў выбеленыя дзясны ўсьмешкай і ўзяў аловак.

— Далібог! — сказаў ён і пайшоў запісвацца на апошні радок у сьпісе. Пасьля сьняданку Макмэрфі спыніўся на калідоры ля дошкі і дапісаў «КАП.» перад Джорджавым прозьвішчам.



Прастытуткі спазьняліся. Усе пачалі ўжо думаць, што мы нікуды не паедзем, але тут Макмэрфі выгукнуў ля вакна, і мы ўсе пабеглі глядзець. Ён сказаў, што гэта яны, але мы пабачылі толькі адну жанчыну і толькі адну машыну, хоць чакалі дзьве. Макмэрфі празь сетку паклікаў жанчыну, і тая пайшла з паркоўкі да нашага аддзяленьня найпрост праз траву.

Яна была маладзейшая і прыгажэйшая, чым мы ўсе разьлічвалі. Усе ўжо даведаліся, што прыедуць прастытуткі, а ня цётчкі, і чакалі чаго заўгодна. Некаторыя з больш рэлігійных былі ня дужа радыя. Але калі мы пабачылі, як яна рушыць лёгкай хадой па траве да аддзяленьня, пабачылі ейныя зялёныя вочы, валасы, скручаныя на патыліцы, якія падскоквалі на кожным кроку як медныя спружыны на сонцы, мы маглі думаць толькі пра тое, што гэта дзяўчына, жанчына, не зацягнутая ў белое з галавы да ног, быццам яе замарозілі, і нам было ўсё роўна, чым яна зарабляе сабе на жыцьцё.

Яна падбегла да вакна, дзе стаяў Макмэрфі, учаплася пальцамі ў сетку і прыціснулася да яе. Дзяўчына крыху задыхалася ад беганіны, і ад кожнага ўздыху здавалася, што яна зараз надзьмецца празь сетку. Яна трохі ўскліпвала.

— Макмэрфі, чарцяка ты гэтки, эх, Макмэрфі...

— Не пераймайся так. Дзе Сандра?

— Завісла, у яе не атрымалася. Але ты, чарцяка, як ты, у парадку?

— Завісла!

— Калі па праўдзе, — дзяўчына выцерла нос і захіхікала, — наша Сандрачка выйшла замуж. Памятаеш Арці Гілфільяна зь Бівэртану? Ён заўсёды прыходзіў на вечарынкi зь нейкай гідотай — то вужа прынясе, то белую мыш — заўсёды нейкую гідоту меў у кішэні, такі мехам пацопаны...

— Госпадзе Ісусе! — застагнаў Макмэрфі. — І як я ўцісну дзесяць мужыкоў у адзін форд хрэнаў, га, Кэндзі? Мо Сандра і ейны вуж зь Бівэртану ведаюць, як мне тут вылаўчыцца, га?

Дзяўчына паглядзела так, быццам абдумвала, як разьвязаць праблему, але тут затрашчаў дынамік у столі і голасам Вялікай Сястры паведаміў Макмэрфі, што калі ён хоча пагутарыць са сваёй сяброўкай, дык будзе лепей, каб яна паводле правілаў запісалася ў рэгістратуры, а не турбавала тут увесь шпіталь. Дзяўчына адышла ад вакна і пакрочыла да галоўнага ўваходу, а Макмэрфі пайшоў і плюхнуўся ў крэсла ў куце, панурыўшы галаву.

— Халера ясная, — вылаяўся ён.

Найменшы з чорных прывёў дзяўчыну ў аддзяленьне і забыўся зачыніць за ёй дзьверы (пазьней, відаць, ён атрымаў за гэта добрага прачуханца). Дзяўчына з падскокам прайшла па калідоры паўз Сястроўню, адкуль яны ўсе спрабавалі агульным ледзяным позіркам замарозіць ейныя рухі, і зайшла ў дзённы пакой на некалькі крокаў наперадзе доктара. Той ішоў у Сястроўню зь нейкімі паперамі, паглядзеў на яе, назад на паперы, потым зноў на яе і пачаў разгублена круціць у руках акуляры.

Яна спынілася на сярэдзіне дзённага пакою і пабачыла, што яе атачылі сорок мужыкоў у зялёнай уніформе; было так ціха, што можна было пачуць, як бурчаць жываты, а ўздоўж шэрагу хронікаў з трэскам адрываюцца катэтэры.

Ёй давялося цэлую хвіліну так прастаяць, пакуль яна азіралася, каб знайсці Макмэрфі, таму ўсе здолелі добра яе разгледзець. Пад стольлю над ейнай галавой вісеў сіні дым; мне здаецца, ува ўсім аддзяленьні перагарэла апаратура, няздольная перанесці ейнае ўварваньне сюды: апарат замерыў ейныя электронныя паказьнікі, падлічыў, што ён не разьлічаны на нешта такое ў аддзяленьні, і папросту згарэў, быццам машыны скончылі самагубствам.

На ёй была белая футболка, як на Макмэрфі, толькі нашмат меншая, беляя кеды і джынсы, абрэзаныя над каленямі, каб ногі маглі дыхаць. Выглядала, што тканіны замала, каб для прыстойнасьці прыкрыць усё, чым яе надзяліла прырода. Пэўна, значна больш мужчынаў бачылі яе значна менш адзетай, але тут яна пачала нэрвова тузацца, быццам школьніца на сцэне. Усе глядзелі моўчкі. Марціні, праўда, прашаптаў, што відаць нават даты на манэтках у кішэнях ейных джынсаў, настолькі яны цесныя, але ён стаяў бліжэй, таму мог бачыць лепш за астатніх.

Білі Бібіт першы нешта вымавіў, нават ня слова, а проста нізкі, амаль балючы посьвіст, які найлепшым чынам тлумачыў, як яна выглядае. Яна засьмяялася і сказала яму вялікі дзякуй, і ён так моцна зачырванеўся, што яна таксама пачырванела і зноўку засьмяялася. Тут усе ажывіліся. Усе вострыя адразу ж рушылі да яе, спрабуючы зь ёй пагутарыць, усе адначасова. Доктар тузаў Гардынга за пінжак, пытаўся, хто яна *такая*. Макмэрфі падняўся з крэсла, падышоў да яе праз натоўп, і калі яна яго заўважыла, дык кінулася да яго з абдымкамі і словамі: «Ты, чарцяка Макмэрфі», — а потым засаромелася і зноў зачырванелася. Калі яна чырванела, дык выглядала ня болей чым на шаснаццаць ці сямнаццаць гадоў, клянуся.

Макмэрфі перазнаёміў яе з усімі, і яна паціснула ўсім рукі. Калі яна віталася зь Білі, дык зноў падзякавала яму за посьвіст. Тым часам з кабінэту выплыла Вялікая Сястра і з усьмешкай спыталася ў Макмэрфі, як ён зьбіраецца ўціснуць дзесяць чалавек у адну машыну, а ён спытаўся, ці можна *пазычыць* машыну ў некага з пэрсаналу, і тады б ён сам сеў за руль, але яна патлумачыла, што паводле правілаў гэта забаронена, як усе ад яе і чакалі. Яна сказала, што калі няма яшчэ аднаго кіроўцы, які можа расьпісацца, што бярэ на сябе адказнасьць, то палова нашага экіпажу павінна застацца тут. Макмэрфі адказаў, што згубіць на гэтым пяцьдзясят баксаў хрэнавых, бо давядзецца аддаваць грошы тым, хто не паедзе.

— Тады, відаць, — сказала Сястра, — трэба скасаваць паездку і вярнуць грошы ўсім.

— Я ўжо наняў катэр; гэны дзядзька ўжо грэе ў кішэні мае семдзсят баксаў!

— Семдзсят даляраў? Вось як, містэр Макмэрфі? Мне здавалася, вы казалі пацыентам, што вам трэба сабраць сто даляраў плюс яшчэ ўкласьці дзесяць сваіх, каб аплаціць паездку.

— Я яшчэ палічыў паліва туды і назад.

— Але ж бэнзін не каштуе трыццаці даляраў, праўда?

Яна міла ўсьміхнулася яму, чакаючы адказу. Ён падняў рукі ўгору і закаціў вочы ў столь.

— *От жа ж*, вы ўжо свайго ня ўпусьціце, шаноўны пракурор. Вядома ж, я зьбіраўся пакласьці розьніцу сабе ў кішэнь. Здаецца, ніхто тут у гэтым і раней не сумняваўся. Я думаў крыху зарабіць за тья намаганьні, што мне давлялося...

— Але вашы пляны сарваліся, — перабіла яна. Яна ўсё яшчэ пасьміхалася яму, поўная спагады. — Ня могуць жа ўсе вашы дробныя фінансавыя спэкуляцыі вячцацца посьпехам, Рэндл.

Па праўдзе, я мяркую, вы і так ужо атрымалі нямала перамог. — Яна нібы задумалася над нечым, і я зразумеў, што пазней мы яшчэ пра гэта пачуем: — Так. Усе вострыя пацыенты ў аддзяленьні падчас вашага перабывання тут далі вам расьпіскі за нейкія вашы «гешэфты», таму хіба вам не здаецца, што можна зьмірыцца з гэтай маленькай паразай?

Тут яна спынілася, бо пабачыла, што Макмэрфі ўжо ня слухае. Ён глядзеў на доктара. А доктар утаропіўся ў футболку бляндынкі, быццам нічога іншага не існавала. Па твары Макмэрфі расплылася ўсьмешка, калі ён пабачыў, у якім той трансэ. Ён пасунуў кепку на патыліцу, падышоў да доктара і зьнянацку паклаў яму руку на плячо.

— Паслухайце, доктар Спайві, вы калі-небудзь бачылі, як бярэ ласось-чавыча? Адно з самых захапляльных відовішчаў на моры-акіяне. Слухай, Кэндзі, сонейка, чаму б табе не расказаць доктару пра марскую рыбалку і ўсё такое...

Разам Макмэрфі і дзяўчыне спатрэбілася ня болей за дзьве хвіліны, і вось ужо доктар замкнуў свой кабінэт і вяртаўся па калідоры, запіхваючы паперы ў партфэль.

— Можна плённа папрацаваць з дакумэнтацыяй, пакуль мы будзем на катэры, — патлумачыў ён Вялікай Сястры і прайшоў паўз яе так хутка, што тая нават не паспела адказаць. Рэшта экіпажу рушыла за ім, павольней, з ўсьмешкамі пазіраючы, як яна стаіць у дзьвярах Сястроўні.

Тыя вострыя, што з намі ня ехалі, сабраліся ля дзьвярэй і наказвалі нам не прывозіць рыбы нячышчанай, а Эліс адарваў рукі, прыбітыя цьвікамі да сьцяны, паціснуў руку Білі Бібіту і пажадаў таму зрабіцца лаўцом чалавекаў.

А Білі пабачыў, як яму падміргнулі медныя клёпкі на джынсах гэтай жанчыны, калі яна рушыла з пакою, і адказаў Элісу, што быць лаўцом людзей-чалавекаў няма ахвоты — во каб налаўчыцца дзяўчат лавіць... Ён дагнаў нас ля дзьвярэй; най-

меншы з чорных выпускціў нас і замкнуў за намі, і вось мы ўжо былі вонкі, на волі.

Сонца вызірала праз аблокі і асьвятляла цагляны фасад шпіталю ружовым. Парывы ветру абразалі апошнюю лістоту з дубоў і акуратна складалі яе ля агароджы з дратавай сеткі. Часам на агароджу сядалі маленькія рудыя птушкі, якія адляталі зь ветрам, калі сетку выцінаў павеў лістоты. На першы погляд здавалася, што лісты б'юцца аб агароджу, ператвараюцца ў птушак і адлятаюць.

Быў цудоўны восеньскі дзень, поўны паху дыму, гукаў дзяцей, якія ганялі футбольны мяч, і павольных самалёцікаў далёка ў небе, так што ўсе мелі б радавацца, што ў такі дзень мы выйшлі вонкі. Але мы стаялі моўчкі, засунуўшы рукі ў кішэні, пакуль доктар хадзіў па машыну. Наша маўклівая кампанія пазірала, як людзі з гораду, што ехалі на працу, запавольвалі машыны, каб падзвіцца з вар'ятаў у зялёнай уніформе. Макмэрфі бачыў, якія мы зьбянтэжаныя, і паспрабаваў падняць нам настрой жартамі і цьвяленьнем дзяўчыны, але ад гэтага мы неяк адчулі сябе нават горш. Усе думалі, як лёгка было б вярнуцца ў палату і сказаць, што мэдыстра мела рацыю; з такім ветрам на моры будзе надта штарміць.

Пад'ехаў доктар, мы загрузіліся і паехалі: я, Джордж, Гардынг і Білі Бібіт у машыне з Макмэрфі і дзяўчынай, Кэндзі; Фрэдрыксан, Сэфэлт, Скэнлан, Марціні, Тэдэм і Грэгары ехалі за намі ў машыне доктара. Усе маўчалі, як нямыя. Мы заехалі на запраўку за пару кілямэтраў ад шпіталю; доктар пад'ехаў сьледам. Ён выйшаў першы, і работнік запраўкі з усьмешкай бадзёра пакрочыў да яго, выціраючы рукі анучай. Тут усьмешка спаўзла з твару запраўшчыка, і ён прайшоў міма доктара паглядзець, што ж унутры гэтых машынаў, потым зрабіў крок назад, праціраючы рукі заплямленай анучай і хмурчыся. Доктар нэрвова ўхапіў яго за рукаво, дастаў дзесяцідаляравую паперку і засунуў яму ў руку, быццам садзіў палідоры.

— Э-э, ці не маглі б вы заправіць абедзьве да поўных бакаў стандартным? — спытаўся доктар. Апынуўшыся па-за сцэнамі шпіталю, ён паводзіўся гэтак жа зьбянтэжана, як і ўсе мы. — Э-э, калі ласка?

— Гэтая ўніформа, — спытаўся запраўшчык, — яна з больніцы, што тут непадалёк, так? — Ён азіраўся навокал, каб знайсці манціроўку ці нешта такое. Нарэшце пасунуўся да скрыні з пустымі бутэлькамі: — Вы тут усе з дурдому!

Доктар пачаў круціць у руках акулёры і таксама паглядзеў на нас, нібы ўпершыню пабачыў нашу ўніформу.

— Так. Не, я маю на ўвазе. Мы... Яны *сапраўды* са шпіталю, але яны пэрсанал, не пацыенты, вядома ж не. Абслугоўваючы пэрсанал.

Мужык скасавурыўся на доктара і на нас і адышоўся, каб нешта прашаптаць свайму напарніку, які стаяў ля калёнак. Яны хвіліну пагутарылі, і другі мужык гучна спытаўся ў доктара, хто мы такія. Той паўтарыў, што мы абслуговы пэрсанал, і абодва запраўшчыкі зарагаталі. Па гэтым сьмеху я зразумеў, што яны ўсё ж прададуць нам бэнзін — пэўна, самы горшы, разбаўлены, і каштаваць будзе ўдвая — але мне ад гэтага не палягчала. Я бачыў, што ўсе нашыя пачуваліся пагана. Ад таго, што доктар схлусіў, нам было кепска як ніколі — але хутчэй не настолькі ад хлусьні, колькі ад праўды.

Другі мужык падышоў да доктара з ухмылкай:

— Дык вы сказалі поўныя бакі «люксу», сэ-эр? Няма праблемаў. А як наконт праверыць фільтры і дворнікі?

Гэты мужык быў здаравейшы за свайго напарніка. Ён прыхіліўся да доктара, нібы казаў яму нешта па сакрэце:

— Не паверыце: статыстыка паказвае, што васьмідзесяці васьмі адсоткам аўтамабіляў на нашых дарогах неадкладна трэба новыя фільтры і дворнікі.

Ягоная ўхмылка пакрытая слоём вугалю — відаць, шмат гадоў даставаў зубамі запальныя свечкі. Ён усё навалываецца на доктара, сваёй ухмылкай змушае таго курчыцца ад сораму, чакае, пакуль той прызнае, што загнаны ў кут.

— Дарэчы, а як у вашага пэрсаналу з сонечнымі акулерамі? У нас тут ёсць файныя палароіды.

Доктар зразумеў, што той яго прыціснуў да сьценкі. Але як толькі ён адкрыў рот, каб здацца і сказаць «так, усё, што хочаце», раптам пачулася гудзеньне, і верх нашай машыны пачаў ад’яжджаць назад. Макмэрфі кляў гэты дах-гармонік і змагаўся зь ім, спрабуючы адсунуць хутчэй, чым дазваляў мэханізм. Усе бачылі, як Макмэрфі разлаваўся, па тым, як ён лупцаваў кулакамі гэты павольны дах. Калі ён урэшце з праклёнамі дамалаціў і даціснуў яго куды трэба, ён адразу ж вылез празь дзяўчыну і праз борцік машыны, зайшоў паміж доктарам і запраўшчыкам і, прымружыўшыся, паглядзеў таму ў чорны рот.

— Добра, баец, мы возьмем стандартнага, як доктар казаў. Два поўныя бакі стандартнага. І ўсё. На халеру ўсю гэную астатнюю лухту. І для нас яшчэ зьніжка на тры цэнты, бо ў нас паездка за кошт дзяржавы.

Мужык нават не зварухнуўся.

— Ат як? А мне здалася, ваш прахвесар сказаў, што вы не пацыенты?

— Слухай, баец, ты што, ня бачыш, што гэта была проста гуманітарная засьцярога, каб вы, хлопцы, ад страху ў штаны не наклалі? Док бы ня стаў так хлусіць пра *абы-якіх* пацыентаў, але мы ня проста шызікі; нас кожнага толькі вось-вось выпусцілі з аддзяленьня для псыхічна хворых злачынцаў

і вязуць у Сан-Кўэнтынскую каталажку, бо там у іх больш надзейныя памяшканьні. Бачыш вунь таго рабаціністага малага? Ён мо й выглядае, быццам з вокладкі часопісу, але нажом працуе шалёна, траіх зарэзаў. Мужык побач зь ім вядомы як Псыха-бацька-атаман, непрадказальны, як дзік. А бачыш гэнага здаравілу? Ён індзеец і забіў шасьцёх белых рыдлёўкай, калі яны паспрабавалі яго надурьць з хахулёвымі шкуркамі. Падыміся, каб на цябе паглядзелі, Правадыр.

Гардынг тыцнуў мяне пальцам, і я падняўся ў машыне. Запраўшчык прыкрыў вочы ад сонца далоньню і моўчкі паглядзеў на мяне зьнізу ўгару.

— Ага, кампанія не з прыемных, прызнаю, — працягваў Макмэрфі, — але гэта законная паездка за кошт дзяржавы, так што нам паводле закону належыць зьніжка, не раўняй фэбэраўцам якім.

Мужык зноў паглядзеў на Макмэрфі, а той засунуў адзінцы ў кішэні і гойдаўся, пазіраючы на яго паўз шнар на носе. Тады запраўшчык павярнуўся паглядзець, ці ягоны прыяцель усё яшчэ стаіць каля пустых бутэлек, а потым зноў ухмыльнуўся Макмэрфі.

— Крутыя кліенты, ты пра гэта кажаш, так, Руды? Такія крутыя, што нам лепей тут па струнцы хадзіць і рабіць што загадаюць, га? А скажы мне, Руды, за што загрэблі цябе? Замах на прызідзента?

— На гэта ў іх доказаў не хапіла, баец. Мяне проста падставілі. Замачыў там аднаго на рынгу, цяміш? А потым ужо цяжка было бяз гэтага, уцягнуўся неяк.

— Ага, забойца ў баксёрскіх пальчатках, ат ты значыць хто, Руды?

— Хіба я такое казаў? Ніколі ня мог прызвычайца да гэных падушчак на кулакі. Не, у мяне былі баі ня з тых, што ў суботу па тэлеку паказваюць. Я хутчэй баксёр па завулках.

Мужык засунуў адзінцы ў кішэні, каб перадражніць Макмэрфі:

— Па мне дык ты хутчэй брахло па завулках.

— Я ж не казаў, што ня маю здольнасцяў да размоўнага жанру, праўда ж? Але ты лепей сюды паглядзі. — Ён працягнуў рукі мужыку да твару, амаль ушчыльную, і павольна паварочваў іх то далонямі, то костачкамі пальцаў угару. — Бачыў калі, каб нехта гэтак змуляў свае старыя граблі адной балбатнёй? Га, баец?

Ён доўга трымаў рукі ля твару запраўшчыка і чакаў, ці адкажа той нешта. Мужык паглядзеў на гэтыя рукі, на мяне, потым зноў на рукі. Калі стала зразумела, што нічога сапраўды сур'ёзнага той сказаць ня мае, Макмэрфі пайшоў ад яго да другога запраўшчыка, які прыхіліўся да лядоўні з напоямі, выцягнуў у таго з кулака доктараву дзесяцідаляравую паперчыну і пакрочыў да крамы непадалёк.

— Вы, хлопцы, падлічыце, колькі там выходзіць за паліва, і пашліце рахунак у шпіталь, — крыкнуў ён праз плячо. — Я за гадоўку лепей людзям чаго папіць-перакусіць куплю. Якраз пойдзе замест дворнікаў і фільтраў на восемдзесят восем адсоткаў.

Калі ён вярнуўся, усе нашыя ўжо пачуваліся, як байцовыя пеўні, і раздавалі загады запраўшчыкам, каб тыя праверылі ціск у запасках, працерлі шкло і, калі ласка, счысьціце гэты птушыны гной з капоту, быццам бы мы тут былі гаспадары. Калі вялікі запраўшчык ня выцер лабаваго шкла так, як хацелася Білі, той адразу ж паклікаў яго назад.

— Вы ня выцерлі таго м-м-месца, дзе ж-ж-жук разьбіўся.

— Гэта ня жук быў, — змрочна сказаў мужык, пашкрабаўшы плямку пазногцем, — а птушка.

Марціні пракрычаў зь іншай машыны, што гэта ніяк не магла быць нейкая там птушка:

— Былі б костачкі ды пер’е, каб гэта птушка была.

Нейкі дзядзька на ровары спыніўся, каб спытацца, што тут за зялёная ўніформа, клуб нейкі? Гардынг адразу ж вылез з адказам.

— Не, мой дружа. Мы вар’яты са шпіталю па дарозе ў той бок, мы псыха-кераміка, біты посуд чалавецтва. Хочаце, я вам расшыфрую тэст Роршаха? Не? Вы сьпяшаецца? Ах, ён зьехаў. Шкада. — Ён павярнуўся да Макмэрфі: — Я ніколі раней не разумеў, што псыхічная хвароба дадае магутнасьці і ўлады, так, *улады*. Толькі падумаць: магчыма, чым большы чалавек вар’ят, тым больш улады ён можа атрымаць. Гітлер тут добры прыклад. Ад такога сапраўды мазгі закруцяцца, праўда? Тут ёсьць над чым падумаць.

Білі адкрыў бляшанку зь півам для дзяўчыны, і яна так зьбянтэжыла яго сваёй жывой усьмешкай і сваім «дзякуй, Білі», што ён пачаў адкрываць піва ўсім нам.

А галубы мітусіліся сюды-туды на ходніку, заклаўшы рукі за сьпіну.

Я сядзеў там, пачуваўся выдатна і цэльна, пацягваў піва. Чуў, як піва ліецца ў мяне — ззс-ззс, вось так. Я ўжо быў забыўся, што могуць быць такія фэйныя гукі і смакі, як гук і смак піва, што ліецца ў глотку. Зрабіўшы яшчэ адзін вялікі глыток, я пачаў разглядацца вакол, каб пабачыць, што я яшчэ забыўся за дваццаць гадоў.

— Ух ты! — сказаў Макмэрфі, адсунуўшы дзяўчыну ад руля і прыціснуўшы яе да Білі — Толькі паглядзіце як Вялікі Правадыр жлукціць агнявую ваду! — і газануў так, што машына адразу ж апынулася ў плыні іншых на шашы, а доктару давялося нас даганяць.

Ён нам паказаў, чаго можна дабіцца, калі мець крыху мужнасьці і зухаватасьці, і нам здавалася, што мы ў яго навучыліся,

як гэтым карыстацца. Усю дарогу да ўзьбярэжжа мы напусkali на сябе сьмеласьці. Калі людзі ля сьвятлафораў пяліліся на нас і на нашу зялёную шпітальную форму, мы рабілі дакладна як ён: сядзелі роўна, упэўнена, быццам мы моцныя крутыя хлопцы, усміхаліся на ўсе зубы і ўглядаліся ім у вочы, пакуль у іх не здыхалі маторы і шыбы ня сьлеплі ад сонца, а яны заставаліся нерухомыя, калі загаралася зялёнае сьвятло, напалоханья кампаніяй шалёных малпаў за які мэтар ад сябе, і няма каго паклікаць на дапамогу.

А Макмэрфі скіроўваў наш тузін да акіяну.



Думаю, што Макмэрфі лепей за нас разумеў, наколькі напускны гэты наш выгляд крутых хлопцаў, бо ён дагэтуль ня здолеў ні з кога выціснуць сапраўднага сьмеху. Мо ён яшчэ ня ўцяміў, чаму мы пакуль ня можам сьмяяцца, але ён ведаў, што нельга быць сапраўды моцным, пакуль ня бачыш у рэчах сьмешнага. Па праўдзе, ён так намагаўся паказаць нам нешта вясёлае, што мне часам здавалася: ён ня здольны пабачыць, ад чаго сьмех перасыхае глыбока ўнутры нас. Мо астатнія таксама ня бачылі, проста адчувалі ціск розных промняў і частотаў з усіх напрамкаў, тое, як цябе штурхаюць і гнуць туды альбо сюды, адчувалі, як працуе Камбінат, — але я быў здольны бачыць гэта.

Гэтак сама можна пабачыць зьмены ў чалавеку, які доўга быў недзе далёка, а тыя, хто яго бачыў штодня, безь перапынку, не заўважаюць, бо зьмены паступовыя. Па ўсім узьбярэжжы я бачыў знакі, чаго дасягнуў Камбінат за той час, што мяне тут не было: напрыклад, цягнік спыняецца на станцыі і адкладае, нібы лічынкі нейкай жамыры, нізку дарослых людзей у аднолькавых гарнітурах і капелюшах, як з канвэру, паўжывыя аб'екты вылазяць з апошняга вагона, фт-фт-фт, а потым сыгналіць электрычны сьвісток, і цягнік рухаецца далей па зьнявечанай зямлі, каб адкласьці іншую нізку лічынак.

Ці пяць тысячаў аднолькавых дамкоў, адштампаваных на канвэеры і расьцягнутых па ўзгорках ля гораду; іх толькі што завезьлі з фабрыкі, і яны ўсё яшчэ злучаныя міжсобку, як сасіскі, з надпісам «Пабудуй гнязьдзечка ў дамах панад рэчкай — вэтэранам зьніжка», дзіцячая пляцоўка долу ля дамкоў, агароджаная дротавай сеткай з шылдай «Школа сьв. Лукі для хлопчыкаў», — там пяць тысячаў дзяцей у зялёных вэльвэтавых штоніках і белых кашулях пад зялёнымі швэдрамі гулялі ў зьмейку на паўтэктары жвіру. Ланцужок малых матляўся, выгінаўся і торгаўся, як гадзюка, і ад кожнага рыўка нейкі хлопчык адрываўся ад хваста і куляўся да агароджы, быццам перакаці-поле. Ад кожнага рыўка. І гэта заўжды быў той самы хлопчык, зноў і зноў.

Усе гэтыя пяць тысячаў малых жылі ў пяці тысячах дамкоў, дзе гаспадарамі былі тыя, зь цягніка. Будынкі былі такія аднолькавыя, што зноўку і зноўку дзеці памылкова вярталіся ў іншыя дамы да іншых сем'яў. Ніхто ніколі і не заўважаў. Яны вячэралі і клаліся спаць. Адзіны, каго заўважалі, гэта той маленькі хлопчык з канца зьмейкі. Гэты хлопчык заўсёды быў такі абадраны і ў сіняках, што ён быў чужы, куды б ні пайшоў. Ён таксама ня мог расслабіцца і засьмяяцца. Цяжка засьмяяцца, калі адчуваеш ціск ад усіх гэтых промняў з кожнай машыны, што пражджае паўзь цябе, ці з кожнага дому, які мінаеш.

— Мы б нават маглі займець лабістаў у Вашынгтоне, — працягваў тым часам Гардынг, — арганізацыю, Нацыянальную асацыяцыю ў падтрымку вар'ятаў. Групы ўплыву на грамадскую думку. Велічэзныя рэкламныя шчыты каля шашы, на якіх ачмурэлы шызафрэнік кіруе сьценабітнай машынай, і надпіс вялікімі чырвона-зялёнымі літарамі: «Наймайце вар'ятаў». Нас чакае сьветлая будучыня, джэнтэльмэны.



Мы пераехалі мост цераз Саюсла. У паветры было якраз досыць туману, каб я мог адчуць высунутым на вецер кончыкам

языка смак акіяну, перш чым мы яго пабачылі. Усе ведалі, што мы набліжаемся, і маўчалі ўсю дарогу да прыстані.

Капітан, зь якім мы меліся плыць, быў з лысай шэрай мэталічнай галавой, што вытыркалася з чорнай вадалазкі, як гарматная вежа на субмарыне; затушаная цыгара ў роце, нібы радар, сканавала нас. Ён стаяў поруч з Макмэрфі на драўляным пірсе і падчас размовы глядзеў на мора. За ім на лавачцы над сходамі перад крамай для рыбакоў сядзелі чалавек шэсьць ці восем мужыкоў у вятроўках. Капітан размаўляў гучна, зьвяртаўся напалову да гэтых разявакаў, а напалову да Макмэрфі, страляў сваім кулямётным голасам недзе пасярэдзіне.

— А мне пляваць. Я ж вам канкрэтна сказаў у лісьце. Калі няма дазволу, заверанага ў адпаведнай інстанцыі, дзе зь мяне здымаецца адказнасьць, я нікуды не плыву. — Круглая галава крутнулася на шарнірах у гнязьдзе швэдра, скіравала цыгару на нас: — Вы толькі паглядзіце. Такая вось кампанія ў моры можа пачаць ныраць за борт, як пацукі. Іх сваякі ў мяне ўсю маёмасьць адсудзяць. Я так рызыкаваць не магу.

Макмэрфі тлумачыў, што іншая дзяўчына мелася атрымаць усе гэтыя паперы ў Портлэндзе. Адзін з разявакаў ля рыбацкай крамы выгукнуў:

— Якая іншая? Хіба бялявачка адна ня можа вас усіх абслужыць?

Макмэрфі не зьвярнуў на яго ніякай увагі і працягнуў спрачацца з капітанам, але я заўважыў, як гэта пакрыўдзіла дзяўчыну. Тыя ля крамы пяліліся на яе і стуліліся, каб пашаптацца. Увесь наш экіпаж, нават доктар, бачыў гэта, і нам было сорамна, што мы ніяк не адрэагавалі. Мы ўжо не былі зухаватай кампаніяй, як раней на запраўцы.

Макмэрфі спыніў спрачацца, калі пабачыў, што ад капітана нічога не даб'ецца, і крутнуўся на месцы пару разоў, запусьціўшы руку ў валасы.

— А за які катэр мы заплацілі?

— Вунь за той. «Жаўранак». Ніводная нага туды ня ступіць, пакуль у мяне ня будзе падпісанага дазволу. Ніводная.

— Я не збіраюся плаціць за катэр, каб сядзець увесь дзень і глядзець, як ён боўтаецца каля прычалу, — сказаў Макмэрфі. — Ёсьць у вас у гэнай хібары тэлефон? Хадзем разьбярэмся.

Яны патупалі па прыступках угару да крамы і зайшлі ўсярэдзіну, пакінуўшы нас тоўпіцца адных, а тыя разявакі зверху назіралі за намі, адпускалі кпіны, ухмыляліся і тыцкалі адзін аднаго пад рэбры. Вецер разгойдваў катэры на якарах, цёр іх насамі аб мокрыя пакрышкі ля прыстані з такім гукам, быццам яны з нас сьмяяліся. Пад дошкамі прыстані хіхікала вада, а шылда на дзвярах крамы з надпісам «Усё для марак — крама кап. Блока» пішчэла і рыпела, бо вецер гойдаў яе на іржавых завесах. Міды, што прыляпіліся да паляў недзе за мэтар над вадой, на ўзроўні прыліву, пасьвіствалі і шчоўкалі на сонцы.

Вецер рабіўся ўсё халаднейшы ды злейшы — таму Білі Бібіт зьняў сваю зялёную шпітальную куртку, аддаў дзяўчыне, і тая накінула яе на сваю тонкую маленькую футболку. Адзін з разявакаў пачаў яе дапякаць:

— Гэй, бялявачка, табе падабаюцца такія шызікі?

Яго вусны мелі колер нырак, а пад вачыма ў яго былі барвовыя плямы, там, дзе вецер растоўк вены пад скурай.

— Гэй, бялявачка, — выгукаў ён зноўку і зноўку тонкім, стомленым голасам, — гэі, бялявачка... гэі, бялявачка... гэі, бялявачка...

Мы стуліліся, сьпінамі да ветру.

— Скажы, бялявачка, а цябе за што засадзілі?

— Ды не яе засадзілі, а ёй, Пэрс, яна як лекі!

— Во як, бялявачка? Цябе на працу ўзялі, як лекі? Гэй, бялявачка.

Дзяўчына паглядзела на нас, быццам пыталася, дзе тая ранейшая крутая кампанія і чаму ніхто ня скажа нічога, каб яе абараніць. Усе адводзілі вочы. Уся нашая крутая сіла сышла па прыступках у краму, паклаўшы руку на плячо лысага капітана.

Яна падняла каўнер пінжака, прыкрыўшы шыю, абхапіла далонямі локці і адышла ад нас па прыстані як мага далей. Ніхто за ёй не пайшоў. Білі Бібіт дрыжаў ад холаду і кусаў вусны. Мужыкі ля крамы зноўку пашапталіся і выгукнулі сьмехам.

— Спытай яе, Пэрс... давай.

— Гэй, бялявачка, яны табе падпісалі дазвол, што зь цябе здымаецца адказнасьць? Мне казалі, іхныя сваякі могуць падаць у суд, калі нехта выпадзе за борт і ўтопіцца ў моры. Ты пра гэта падумала? Мо лепей заставайся з намі, бялявачка.

— Так, бялявачка, мае сваякі ў суд падаваць ня будуць. Абяцаю. Заставайся тут з намі-пацанамі, бялявачка.

Мне здавалася, мае ногі намагаюць, бо прыстань ад сора-му сыходзіць пад ваду. Мы ня годныя быць тут на волі побач зь людзьмі. Я прагнуў, каб Макмэрфі вярнуўся, добра абмацюкаў гэтых мужыкоў і адвёз нас туды, дзе нашае месца.

Мужык з вуснамі-ныркамі склаў сьцізорык, падняўся і абтрос стружкі з ног. Ён падышоў да прыступак.

— Ну, давай жа, бялявачка, нашто табе тусавацца з гэтымі дэбіламі?

Яна павярнулася і паглядзела на яго праз прыстань, потым на нас. Было відаць, што яна ўсур'ёз абдумвае ягоную прапа-

нову, але тут адчыніліся дзверы крамы, выйшаў Макмэрфі, расьпіхаў разявакаў і спусьціўся па прыступках.

— Грузімся, экіпаж, усё гатова! Запраўлена і наладжана, а на борце нажыўка і піва.

Ён пляснуў Білі па азадку, зрабіў пару рухаў матроскага танца і пачаў адвязаць канаты.

— Стары капітан Блок яшчэ вісіць на тэлефоне, але мы адплываем, як толькі ён выйдзе. Джордж, паглядзі, ці можаш ты завесьці матор. Скэнлан, вы з Гардынгам адвяжыце гэны канат. Кэндзі! Што ты там робіш? Давай сюды, ясачка, мы адплываем.

Мы ламануліся на катэр, радзя любой магчымасьці зьбегчы ад разявакаў ля крамы. Білі ўзяў дзяўчыну за руку і дапамог ёй падняцца на борт. Джордж бубніў над прыборнай панэльлю на капітанскім мосьціку, паказваў Макмэрфі, якія кнопкі націскаць і што круціць.

— Ага, гэтыя рыгалкі, рыгальныя катэры, мы іх так называем, — патлумачыў ён Макмэрфі, — імі кіраваць лёгенька, як на тачцы па шашы едзеш.

Доктар вагаўся, перш чым забрацца на катэр, і глядзеў у кірунку крамы, дзе разявакі церліся ля прыступак.

— Вам не здаецца, Рэндл, што лепей пачакаць... пакуль капітан...

Макмэрфі ўхапіў яго за штрыфлі пінжака і падняў на катэр з прыстані, быццам той быў маленькім хлопчыкам.

— Ага, док, — сказаў ён, — пачакаем пакуль капітан *што?*

Ён засьмяяўся, нібы п'яны, і загаварыў узбуджаным нэрвовым голасам:

— Пачакаем, пакуль капітан выйдзе і скажа, што я даў яму тэлефон начлежкі ў Портлэндзе? Ясна. Гэй, Джордж, пранцы табе ў вочы; трымайся за гэную штуку і вывозь нас адсюль! Сэфэлт! Адвязвай канат і на борт. Джордж, давай жа.

Рухавік зафырчэў і здох. Зноў зафырчэў, нібы прачышчаў горла, а потым зароў на поўную моц.

— Ёёххаа! Паляцела, родненькая. Падкінь ёй вугальку, Джордж, усіх нагару, не дамо ўзяць нас на абардаж!

Белае месіва дыму і вады шуганула ззаду катэра; дзьверы крамы з трэскам расчыніліся, і адтуль вывалілася капітанава галава, долу па прыступках, быццам цягнула за сабой ня толькі ягонае цела, але і цэлы астатніх васьмі мужыкоў. Яны з ровам беглі па прыстані і спыніліся каля самага кіпню пены, якая вымачыла ім ногі, калі Джордж зрушыў наш вялікі катэр зь месца і скіраваў прэч ад прыстані, і вось мы ўжо ў моры адны.

Ад нечаканага павароту катэра Кэндзі ўпала на калені, а Білі дапамог ёй падняцца і адначасова паспрабаваў перапрасіць за тое, як ён паводзіўся на прыстані. Макмэрфі спусьціўся з капітанскага мосьціка і спытаўся, ці ня хочуць яны пабыць удваіх, каб пагутарыць пра былое. Кэндзі паглядзела на Білі, а той у адказ здолеў толькі патрэсьці галавой і заікнуцца. Макмэрфі сказаў, што ў такім выпадку ён з Кэндзі спусьціцца паглядзець, ці няма дзе працёкаў, а мы тут нейкі час справімся самі. Ён стаў ля дзьвярэй у каюту, адсалютаваў нам, падміргнуў, прызначыў Джорджа капітанам, а Гардынга першым памочнікам, сказаў: «Трымайцеся, байцы», — і зьнік у каюце сьледам за дзяўчынай.

Вецер суцішыўся, і сонца паднялося вышэй, адпаліраваўшы хромавым бляскам усходні край глыбокіх і неспакойных зялёных водаў. Джордж трымаў курс проста ў адкрытае мора, поўным ходам, пакідаючы прыстань і рыбацкую краму ўсё далей і далей ззаду. Калі мы мінулі канец прыстані і апошнюю

чорную скалу, я адчуў, як мяне ахапіў магутны спакой — спакой, які нарастаў, чым болей мы аддаляліся ад берагу.

Некалькі хвілінаў нашыя ўзбуджана абмяркоўвалі свой пірацкі захоп катэра, але цяпер усе маўчалі. Празь нейкі час дзверы ў каюту адчыніліся і на імгненне выпусьцілі руку, якая выштурхнула скрыню піва, і Білі адкрыў па піве адкрывачкай, што знайшоў у скрынцы для рыбацкай снасьці, раздаўшы пляшкі ўсім. Мы пілі і пазіралі, як за намі ўдалечыні тоне зямля.

Прыкладна празь мілю Джордж зьменшыў хуткасьць да, як ён сказаў, «траўлернага дрэйфу», паставіў чацьвярых нашых на карму з вудамі, а астатнія расьцягнуліся на сонейку на даху каюты ці на носе катэра, зьнялі кашулі і назіралі за тымі, хто спрабаваў наладаваць вуды. Гардынг сказаў, што кожны будзе закідваць, пакуль адна рыбіна ня возьме, а тады будзе мяняцца з тымі, хто яшчэ не вудзіў. Джордж стаяў за стырном, касавурыўся праз засоленую шыбу і выкрыкваў інструкцыі, як прымацаваць шпулі і лёску, як нажывіць селядца і як далёка ды глыбока закідваць.

— І возьмеш тую вуду нумар *чатыры*, павесіш на яе прычাপны павадок з грузілам на дванаццаць унцыяў... я табе зара пакажу як... і во так во мы ўпалюем *здаравеннага* дзядзьку з глыбіні гэтай во вудай, каб мяне забрала!

Марціні падбег да краю, нахіліўся за борцік і ўперыўся долу ў кірунку сваёй лёскі.

— Ух ты, ух ты, божачкі мае, — выкрыкнуў ён, але для нас астатніх тое, што ён там пабачыў, было занадта глыбока.

Зь іншых катэраў, што хадзілі ўздоўж берагу, людзі таксама лавілі на блясну, але Джордж не спрабаваў да іх далучыцца; ён нязьменна трымаў курс міма іх, у адкрытае мора.

— Ясная халера, — казаў ён. — Мы пойдзем з траўлерамі, туды, дзе сапраўдная рыба.

Пракочваліся хвалі, цёмна-смарагдавыя з аднаго боку, хромавыя з другога. Гучала то лапатаньне, то гудзеньне рухавіка, бо вада то закрывала, то агаляла выхлапную адтуліну, а таксама было чуваць сьмешны, разгублены крык падраных чорных птушчак, што ў вадзе пыталіся адна ў адной дарогу. І больш нічога. Некаторыя з нашых спалі, астатнія пазіралі на ваду. Мы лавілі ўжо амаль гадзіну, калі кончык Сэфэлтавай вуды сагнуўся і нырнуў у ваду.

— Джордж! Божачкі, Джордж, дапамажы!

Джордж не збіраўся нават дакранацца да вуды; ён пасьміхнуўся і сказаў Сэфэлту ня ставіць на стопэр, трымаць канец угару, угару, і выцягваць гэтага дзядзьку!

— А што, калі пачнецца прыпадак? — зануў Сэфэлт.

— Як што? Будзем лавіць на цябе, як на жыўца, — сказаў Гардынг. — Давай, выцягвай, як капітан загадаў, і хопіць пра прыпадкі турбавацца.

Мэтраў за трыццаць ад катэра рыбіна заблішчэла на сонцы россыпам срэбнай лускі, Сэфэлт ажно вочы вылупіў і так захапіўся ейным выглядам, што апусьціў долу канец вуды, лёска лопнула і адляцела на катэр, як гумка.

— Угару я табе казаў! Ты ёй дазволіў ірвануць, бачыш? Трымай канец вуды ўгару... угару! У цябе там здаравенны кіжуч быў, каб цябе забрала!

У Сэфэлта зьбялела і трэслася сківіца, калі ён нарэшце перадаў вуду Фрэдрыксану.

— Добра... але калі зловіш рыбіну з кручком у роце, гэта мая красуня, каб яе!

Я завёўся ня меней за астатніх. Быў не збіраўся лавіць, але як пабачыў гэтую сталёвую сілу на напятай лёсцы, дык злез

з даху каюты, нацягнуў кашулю і стаў чакаць сваёй чаргі. Скэнлан прапанаваў скінуцца па пяцьдзясят цэнтаў, каб палову грошай атрымаў той, хто зловіць найвялікшую рыбіну, а яшчэ палову — хто зловіць першы. Не паспеў ён сабраць грошы і пакласьці ў кішэню, як Білі выцягнуў нейкую пачвару, што выглядала, як пяцікіляграмовая рапуха з калючкамі, нібы ў дзікабразы.

— Ня рыба гэта, — сказаў Скэнлан. — За такое грэх плаціць.

— Гэта й ня п-п-птушка.

— Гэтая во штука... зубаты цяруг, — патлумачыў нам Джордж. — Нармальна ядомая рыба, калі бародаўкі абрэзаць.

— Бачыш. Таксама рыба. П-п-плаці.

Білі аддаў мне вуду, забраў сваю выйгранку і пайшоў прысеў ля каюты, дзе былі Макмэрфі з дзяўчынай. Ён паглядаў на дзьверы з няшчасным выглядам.

— Ш-ш-шкада, што ў нас няма вудаў на ўсіх, — сказаў ён, прыхінуўшыся да каюты.

Я сядзеў, трымаў вуду і назіраў, як лёска нацягваецца за кармой. Нюхаў паветра і адчуваў, як тыя чатыры бляшанкі піва, што я выпіў, закарацілі дзясяткі кантрольных правадоў унутры мяне, а навокал хромавыя хвалі мігцелі і зіхацелі на сонцы.

Джордж прапаяў нам глядзец наперад, там рыхтык тое, што мы шукаем. Я нахіліўся паглядзец, але пабачыў толькі вялікае бервяно на вадзе, вакол яго кружлялі і давалі нырца чорныя чайкі, нібы чорная лістота, што трапіла ў віхур. Джордж крыху прысьпешыў катэр якраз туды, дзе кружлялі гэтыя птушкі, і ад такой хуткасьці мая лёска нацягнулася так, што я ўжо ня ведаў, як распазнаць, калі раптам возьме рыбіна.

— Гэтыя дзядзькі, бакланы гэтыя, ідуць за касяком *рыбы-свечкі*, — тлумачыў нам Джордж з-за стырна. — Такая маленькая белая рыбка, памерам з палец. Іх так называюць, бо калі іх высушыць і падпаліць, яны гараць, як свечкі. Яны *кармавая* рыба, прынада. Там, дзе іх вялікі касяк, заўсёды будзе карміццадасось.

Ён скіраваў катэр на птушак непадалёк бярвяна, і раптам гладкія хромавыя хвалі вакол мяне раздрабіліся — птушкі ныралі, пенілася рыбная драбязя, і ўсё гэта рэзала гладкія срэбна-блакітныя ласасёвыя сьпіны-тарпэды. Я пабачыў, як адна са сьпінаў змяніла напрамак і скіравала туды, дзе мэтраў за трыццаць ад кончыка маёй вуды меўся быць мой селядзец. Я напружыўся, сэрца зазьвінела, і тут я абедзьвюма рукамі адчуў рывок, быццам нехта вытнуў па вудзе бэйсбольнай бітай, а лёска паляцела са шпулі з-пад майго пальца, чырвоная, як кроў.

— Прыцісьні стопэр! — крыкнуў мне Джордж, але я ні чорта ня цяміў у тых стопэрах, таму проста мацней ціснуў адзінцом, пакуль лёска зноў ня стала жоўтай, потым запаволілася і спынілася. Я паглядзеў навокал — усе тры астатнія вуды матляліся, як і мая, а ўсе нашыя ўзбуджана пхаліся долу з даху каюты і з усяе моцы блыталіся пад нагамі.

— Угару! Угару! Трымайце канцы ўгару! — крычаў Джордж.

— Макмэрфі! Вылазь і паглядзі, што тут.

— Каб ты быў здаровы, Фрэд, ты маю красуню злавіў!

— Макмэрфі, нам дапамога трэба!

Я пачуў, што Макмэрфі смяецца і пабачыў краёчкам вока, як ён стаіць ля дзвярэй у каюту і нават не паварушыцца, каб нешта зрабіць, а я быў надта заняты дужаньнем са сваёй рыбінай, каб папрасіць дапамогі. Усе крычалі яму, каб дапамог, але ён не зварухнуўся зь месца. Нават доктар, у якога была

донка, прасіў Макмэрфі дапамагчы, але той толькі сьмяяўся. Гардынг нарэшце пабачыў, што ад Макмэрфі нічога не дачака- ецца, таму ўзяў бусак і закінуў маю рыбіну на катэр прыгожым зграбным рухам, быццам усё жыццё рыбу на борт выцягваў. Гэты ласось памерам з маю нагу, падумаў я, здаравенны, як слуп у плоце! Большы, чым любы з тых, што мы лавілі на ва- даспадах. Ён скача па ўсёй палубе, як шалёная вясёлка! Раз- мазвае кроў і раскідвае луску, як срэбныя манэткі, а я баюся, што ён скокне за борт. Макмэрфі нават не паварушыўся, каб дапамагчы; Скэнлан схапіў рыбіну і прыціснуў, каб ня выска- чыла з катэра. Зьнізу выбегла дзяўчына, закрычала, што ця- пер ейная чарга, чэрці вы, схапіла маю вуду і тройчы засадзіла ў мяне кручок, пакуль я ёй спрабаваў прывязаць селядца.

— Ну ты тормаз, Правадыр, ніколі такога павольнага ня ба- чыла! Ой, у цябе палец крывавіць. Гэтая пачвара цябе ўкуси- ла? Нехта перавяжыце яму палец... хутчэй!

— Зноў заходзім на рыбае месца, — крычыць Джордж, я за- кідваю лёску за карму і бачу, як бліск селядца знікае ў цём- ным сіне-шэрым ласасёвым натоўпе, а лёска са сквірчэньнем сыходзіць пад ваду.

Дзяўчына хапае вуду абедзьвюма рукамі і скрыгоча зубамі:

— Ой не, чэрці вы! Ой не!..

Яна падскочыла, засунула вуду паміж ног і трымае яе дзьвюма рукамі пад шпуляй, а дзяржак шпулі б'ецца аб яе, пакуль раз- мотваецца лёска. «Ой не!» На ёй па-ранейшаму зялёная курт- ка Білі, але дзяржак яе расхінуў, і ўсім відаць, што яна ўжо без футболкі — усе вытрэшчваюцца, спрабуюць выцягнуць сваю рыбу і ўнікнуць маёй, якая ляпае па палубе, а дзяржак шпулі так хутка пляскае ёй аб цыцку, што смочка распылася ў чыр- воную кляксу!

Білі падскоквае на дапамогу. Нічога лепшага не прыдумаў, як схапіць яе ззаду і дапамагчы прыціснуць вуду да грудзей

так, што шпуля спыняецца ад аднаго толькі ціску яе вабнотаў. Цяпер яна так туга напялася, і грудзі так зацьвярдзелі, што здаецца, калі б яны зь Білі выпусьцілі вуду з рук, яна ўсё роўна засталася б тарчма.

Гэтая тузаніна трывае нейкі час, для мора нейкае імгненьне — нашы лямантуюць, дрыгаюцца, лаюцца і спрабуюць вудзіць ды адначасова глядзець на дзяўчыну; ува ўсіх пад нагамі крывавае жудаснае змаганьне паміж Скэнланам і маёй рыбінай; лёскі заблыталіся і цягаюцца сюды-туды, а доктаравы акуляры на вярвачцы зачাপіліся і вісяць на лёсцы за тры мэтры за кармой; рыба скоча на сонечныя зайчыкі ад лінзаў; дзяўчына лаецца напоўніцу і ўжо бачыць свае голяыя грудзі — адну белую, а другую пякуча-чырвоную — а Джордж ужо не глядзіць, куды кіруе, таму катэр уразаецца ў тое бервяно, і ён глушыць матор.

А Макмэрфі сьмяецца. Гойдаецца і нахліяцца ўсё далей назад, прыхінаецца да сьценкі каюты, раскідвае сьмех над вадой — сьмяецца зь дзяўчыны, з усіх нашых, з Джорджа, з таго, як я смакчу скрываўлены палец, з капітана, які застаўся на прыстані, з раварыста і з тых мужыкоў на запраўцы, з пяці тысяч дамоў, з Вялікай Сястры і з усяго гэтага разам. Бо ён ведае, што трэба сьмяяцца з рэчаў, ад якіх табе баліць, проста каб захаваць раўнавагу, проста каб гэты сьвет не зрабіў зь цябе поўнага вар'ята. Ён ведае, што ёсьць боль; ён ведае, што мне пячэ палец, грудзі ягонаў дзяўчыны — у сніках, а доктар губляе акуляры, але ён не дазваляе болю зацьміць весялосьць, гэтак сама як і весялосьці зацьміць боль.

Я бачу, што Гардынг заваліўся ля Макмэрфі і таксама сьмяецца. І Скэнлан сьмяецца на ніжняй палубе. Сьмяюцца зь сябе і з усіх нас. І дзяўчына, у якой яшчэ сьлязюцца вочы, калі яна пераводзіць позірк зь белаў цыцкі на чырвоную, таксама засьмялася. І Сэфэлт, і доктар, і ўсе мы.

Гэта пачалося павольна і разгарнулася напоўніцу, надзімаючы людзей усе больш і больш. Я назіраў, адзін зь іх, сьмяяў-

ся разам зь імі — і ўсё ж ня зь імі. Я быў па-за катэрам, лунаў па-над вадой, коўзаўся на хвалі ветру разам з чорнымі птушкамі, высока над сабой, і я мог паглядзець долу і ўбачыць сябе разам з астатнімі, пабачыць, як катэр калыхаецца па сярод птушак-нырцоў, пабачыць Макмэрфі ў атачэнні яго тузіну людзей, і назіраць, як яны, мы, раскручваюць гэты сьмех, як ён разьбягаецца па вадзе ўсё шырэйшымі коламі, усё далей, далей, пакуль не абрынецца на пляжы па ўсім узьбярэжжы, па ўсіх узьбярэжжах сьвету, хваляй за хваляй.



У доктара нешта чаплянула на донку. Усе на катэры, акрамя Джорджа, ужо былі злавілі па рыбіне, калі ён пацягнуў лёску і мы гэта пабачылі: у вадзе зьявілася толькі бялёсая пляма, а потым дала нырца на дно, як ні намагаўся доктар яе ўтрымаць. Як толькі ён зноў падцягваў гэтую істоту да паверхні, падымаў і намотваў на шпулю з кароткімі ўпартымі стогнамі, адмаўляючыся ад любой дапамогі, яна зноўку сыходзіла долу, пабачыўшы сьвятло.

Джордж ня стаў зноў заводзіць катэра, але падышоў і паказаў нам, як чысьціць рыбу і вырываць у яе шчэлепы, каб мяса даўжэй захавала смак. Макмэрфі прывязаў па кавалачку мяса да двух канцоў мэтровай вярочкі, падкінуў яе ў паветра, і дзьве птушкі з пранізьлівым клёкатам сышлі ў штопар, «пакуль сьмерць іх не разлучыць».

Уся карма катэра і большасьць з нас былі прыэстыя ад чырвоных і срэбных плямак. Некаторыя зьнялі кашулі і спрабавалі адмыць іх за бортам. Гэтак мы бавілі час да абеду — паціху лавілі рыбу, выпілі другую скрыню піва, кармілі птушак, катэр ляніва калыхаўся на хвалях, а доктар змагаўся са сваёй пачварай з глыбіняў. Наляцеў вецер і разьбіў мора на зялёныя і срэбныя кавалкі, быццам поле са шкла і хрому, а катэр пачаў мацней гойдацца і завальвацца. Джордж сказаў доктару, што той мусіць альбо выцягнуць рыбіну, альбо адпусціць яе,

бо на нас насоўваецца злая хмара. Доктар нічога не адказаў, толькі стаў яшчэ мацней цягнуць вуду, нахіліўся наперад, падматаў лёску і зноў пацягнуў.

Білі і дзяўчына залезлі на нос катэра, размаўлялі і глядзелі ўніз на ваду. Білі крыкнуў, што нешта бачыць; мы ўсе падбеглі на той бок, і шырокая белая пляма на глыбіні трох-чатырох мэтраў стала набываць абрысы. Было дзіўна назіраць, як яна падымаецца: спачатку толькі нясны колер, потым белая пляма, як туман пад вадой, потым яна робіцца цэльнай, жывой...

— А божачкі ж вы мае, — выгукнуў Скэнлан, — гэта ж доктарава рыбіна!

Яна была зь іншага боку катэра, але было відаць, што лёска ад доктаравай вуды скіраваная да плямы пад вадой.

— Мы такога ня выцягнем, — уздыхнуў Сэфэлт. — А вецер мацнее.

— Гэта галібут, вялікая камбала, — патлумачыў Джордж. — Часам яны важаць сто — сто трыццаць кіляў. Іх трэба лябёдкай выцягваць.

— Давядзецца абрэзаць лёску, док, — сказаў Сэфэлт і паклаў руку доктару на плячо. Той нічога не адказаў; на ягоным пінжаку паміж плячэй праступалі плямы поту, а вочы былі ярка-чырвоныя, бо ўжо так доўга без акулераў. Ён усё цягнуў, пакуль рыбіна не зьявілася зь ягонага боку катэра. Мы яшчэ некалькі хвілінаў глядзелі на яе ля паверхні, а потым пачалі рыхтаваць вяроўку і бусак.

Нават засадзіўшы бусак у яе, мы яшчэ цэлую гадзіну выцягвалі рыбіну на борт. Давялося чапляць яе яшчэ трыма, а Мак-мэрфі нахіліўся за борт, засунуў ёй руку ў пашчу, і з нашымі высілкамі яна прасьлізнула на катэр, празрыста-белая, пляскалая, і плюхнулася на палубу разам з доктарам.

— Во гэта было нешта, — засоп доктар, лежачы на палубе, бо ўжо ня меў моцы зьняць з сябе вялізную рыбіну. — Во гэта было... сапраўды нешта.

Катэр гойдаўся і рыпеў усю дарогу да берагу, а Макмэрфі расказваў змрочныя байкі пра караблекрушэньні і акулаў. Чым бліжэй мы падплывалі да прыстані, тым большыя рабіліся хвалі, і зь іх грабянёў вецер зрываў камякі белай пены, якія віравалі ў паветры разам з каўкамі. У затоцы ля прыстані хвалі дыбіліся вышэй за катэр, і Джордж загадаў нам нацягнуць ратавальныя камізэлькі. Я заўважыў, што іншыя вадаплавы ўжо стаялі ў гавані.

Нам не хапала трох камізэлек, таму пачалася мітусьня, хто будучь трое сьмелых без ратавальных сродкаў. Нарэшце падраділіся Білі Бібіт, Гардынг і Джордж, які ўсё роўна нічога б не надзеў, бо баяўся броду. Усе былі крыху здзіўленыя, што сярод добраахвотнікаў апынуўся Білі, які адразу ж зьняў камізэльку і дапамог нацягнуць яе дзяўчыне, як толькі мы даведаліся, што іх не хапае. Але ўсіх здзівіла яшчэ болей, што Макмэрфі не намагаўся быць адным з герояў; падчас усёй гэтай мітусьні ён стаяў, прыхінуўшыся сьпінай да каюты, змагаючыся з гайданкай і паглядаючы на ўсіх моўчкі. Толькі ўсьміхаўся і пазіраў.

Мы зайшлі на мелізну і ўваліліся ў цясьніну вады: нос катэра тырчаў угару перад грэбнем шыпучай хвалі, а карма нахілілася долу ў ценю хвалі, што навісла за намі. Усе ўчапіліся за парэнчы і пазіралі то на гару, што за намі гналася, то на цякучыя чорныя скалы прыстані за дзесяць мэтраў улева, то на Джорджа за стырном. Той стаяў, нібы мачта. Ён усё паварочваў галаву ўзад-уперад, даваў газу, запавольваў катэр, зноў разганяў, увесь час трымаючы нас на пад'ёме хвалі сьпераду. Ён нам раней быў сказаў, што калі мы перагонім грэбень хвалі сьпераду, дык нас панясе, бы шкарлупіну, як толькі прыстырне і вінт выйдучь з вады, а калі мы надта запаволімся і нас дагоніць хваля ззаду, яна абрынецца на карму і ўлупіць у катэр дзесяць тонаў вады. Ніхто не жартаваў і не рабіў ніякіх

заўваг пра тое, як Джордж увесь час узад-уперад круціў галавой, быццам яна сядзела на шарніры.

За молам ад хваляў засталася адна рабізна на паверхні, а на нашай прыстані ля рыбацкай крамы мы пабачылі капітана, які чакаў разам з двума паліцыянтамі. Яны стаялі ля вады, а ўсе разявакі тоўпіліся за імі. Джордж скіраваў катэр на іх поўнаю хадою, так што капітан ажно замахаў рукамі і закрычаў, а паліцыянты з разявакамі рушылі нагару па прыступках. Калі ўжо здавалася, што зараз нос катэра разарве прыстань, Джордж крутануў стырно, даў заднюю хаду і з магутным ровам прытуліў катэр да пакрышак на краі прыстані, нібы дзіця паклаў у ложкак. Мы ўжо прывязвалі катэр, калі наш кільватэрны паток дагнаў нас, нахіліў усе вадаплавы ля берага і накрывў прыстань белаю пенай, быццам мы прывезьлі мора з сабой.

Капітан, паліцыя і разявакі рушылі назад уніз па прыступках да нас. Доктар адразу ж сам пайшоў у наступ, заявіўшы паліцыянтам, што яны ня маюць над намі ніякай юрысдыкцыі, бо мы законная экспэдыцыя, ухваленая дзяржавай, і калі нехта хоча з намі разьбірацца, дык гэта павінна быць на фэдэральным узроўні. Акрамя таго, магчыма, варта правесці расьсьледаваньне наконт колькасьці ратавальных камізэлек на катэры, калі ўжо капітан зьбіраецца тут пачынаць разборкі. Хіба паводле закону не прадугледжана, што на кожнага чалавека на борце вадаплава павінна прыпадаць як мінімум адна ратавальная камізэлька? Калі капітан змаўчаў у адказ, паліцыянты запісалі некалькі прозьвішчаў і сышлі з разгубленым мармытаньнем. Як толькі яны зьніклі з прыстані, Макмэрфі і капітан пачалі сварыцца і штурхацца. Макмэрфі быў досыць п'яны і ўсё яшчэ рухаўся, нібы на катэры ў гайданку, таму ён коўзаўся на мокрым дрэве і двойчы падаў у акіян, перш чым знайшоў дастаткова апірышча, каб вытнуць капітана бакавым у лысую галаву і разьвязаць спрэчку. Усе былі радыя, што з гэтым разабраліся, і капітан разам з Макмэрфі пайшлі ў краму, каб узяць яшчэ піва, а астатнія пачалі выцягваць рыбу. Разявакі стаялі зверху на прыстані, назіралі і курылі самаробныя люлькі. Мы чакалі, што яны

зноў скажучь нешта пра Кэндзі, нават, па праўдзе, спадзяваліся на гэта, але калі адзін зь іх нарэшце нешта прамовіў, гэта было не пра дзяўчыну, а пра тое, што нашая рыбіна — найвялікшы галібут, якога ён калі бачыў на Арэгонскім узьбярэжжы. Астатнія заківалі, што гэта сапраўды так. Яны падышлі і нахіліліся паглядзець. Спыталіся ў Джорджа, дзе ён навучыўся так прыставаць, і мы даведаліся, што Джордж ня толькі кіраваў рыбацкімі вадаплавамі, але і служыў капітанам на тарпэдным катэры ў Ціхім акіяне і атрымаў Крыж ВМС.

— Вы маглі б на дзяржаўную службу пайсьці, — прамовіў адзін з разявакаў.

— Там занадта брудна, — адказаў яму Джордж.

Яны адчувалі зьмену, пра якую большасьць з нас толькі падазравала; тут ужо не было той кампаніі слабакоў з дурдому, якая глытала іхныя зьнявагі раніцай. Прабачэньня ў дзяўчыны за ранейшае яны ўсё ж не папрасілі, але спыталіся дазволу паглядзець на ейную рыбіну ўжо ветліва, як цацы. І калі Макмэрфі з капітанам выйшлі з крамы, мы ўсе разам выпілі піва, перш чым зьехаць.

Было ўжо позна, калі мы вярнуліся ў шпіталь.

Дзяўчына спала, прытуліўшыся да грудзей Білі, і калі яна паднялася, то пачала расьціраць яму руку, якая зацякла ад доўгай дарогі ў такой нязручнай позе. Білі сказаў, што калі ў яе бываюць вольныя выходныя, ён хацеў бы прызначыць ёй спатканьне. Яна адказала, што можа прыехаць праз два тыдні, калі ён скажа ў які час, і Білі запытальна паглядзеў на Макмэрфі. Той абняў іх абайх за плечы і прапанаваў:

— Хай будзе а другой роўна.

— У суботу ўдзень? — спыталася яна.

Той падміргнуў Білі і абхапіў дзяўчыне галаву згібам лакця:

— Не. А другой уночы з суботы на нядзелю. Прабярэсься і пагрукаеш у тое ж вакно, як сёньня ранкам. Я дамоўлюся з начным санітарам, каб цябе пусціў

Яна захіхікала і кінула:

— Чарцяка ты, Макмэрфі.

Некаторыя вострыя ў аддзяленьні яшчэ ня клаліся, стаялі ля прыбіральні, каб даведацца, ці мы не патанулі. Яны назіралі, як мы заходзім у калідор, загарэлыя, у плямках крыві, прасякнутыя пахам піва і рыбы, нясем нашых ласосяў, як героі-пераможцы. Доктар спытаўся, ці хочучь яны выйсьці паглядзець на галібута ў багажніку ягонай машыны, і ўсе пайшлі за ім, акрамя Макмэрфі. Той адказаў, што, відаць, дужа змарыўся і лепей адразу заваліцца спаць. Калі ён сышоў, адзін з вострых, што ня езьдзілі з намі, спытаўся, як гэта так, што Макмэрфі выглядае такім зьняможаным і змучаным, калі мы ўсе такія чырванашчокія і энэргічныя. Гардынг вытлумачыў гэта проста недахопам сонечнага сьвятла.

— Вы ж памятаеце, Макмэрфі прыбыў сюды, поўны сілаў ад спартанскага жыцьця на сьвежым паветры папраўчай фэрмы, румяны з твару і ў росквіце фізычнага здароўя. Мы проста сталі сьведкамі таго, як выцьвіў яго дзівосны псыхапатычны загар. Вось і ўсё. Сёньня ён сапраўды правёў некалькі цяжкіх гадзінаў — у прыцемках каюты, між іншага, — пакуль мы былі адкрытыя стыхіям і насычаліся вітамінам Д. Вядома ж, гэта магло яго ў нейкай ступені вычарпаць, гэтыя цяжкія намаганьні, там, у каюце, але задумайцеся, сябры. Я, напрыклад, лічу, што мог бы трохі ахвяраваць вітамінам Д узамен на крыху такіх намаганьняў. Асабліва калі намаганьнямі кіруе такая цукерачка, як Кэндзі. Хіба не?

Я нічога не сказаў, але падумаў, што можа ён і не памыляецца. Яшчэ раней я быў заўважыў, як Макмэрфі стаміўся — яшчэ па дарозе назад, калі ён настаяў, каб праехаць міма месца, дзе некалі жыў. Мы якраз дапілі піва, кінулі апошнюю бляшанку

праз вакно ў дарожны знак і расьцягнуліся на сядзеньнях, каб адчуць гэты дзень, каб плыць у прыемнай санлівасьці, якая прыходзіць, калі цэлы дзень з усяе моцы робіш нешта, што табе падабаецца — напалову загарэлы, напалову п'яны — і не засынаеш толькі таму, што табе хочацца як мага даўжэй расьцягнуць гэтае адчуваньне. Я цьмяна заўважыў, што дайшоў ужо да такога стану, калі магу бачыць добрае ў навакольным сьвеце. Макмэрфі быў маім настаўнікам. Я так сябе не адчуваў зь дзяцінства, калі ўсё было добра і зямля яшчэ сьпявала мне дзіцячымі вершыкамі.

Каб праехаць празь мястэчка, у якім Макмэрфі найдаўжэй затрымаўся ў сваім жыцьці, назад мы паехалі не ўзьбярэжжам. Спускаліся па схілах аднаго ўзгорку за другім і ўжо думалі, што заблукалі, але вось... трапілі ў мястэчка, у якое ўлезла б хіба два такіх шпіталі, як наш. Пясчаны вецер задзьмуў сонца на вуліцы, дзе Макмэрфі спыніўся. Ён запаркаваў машыну сярод нейкага трысьнягу і паказаў пальцам праз дарогу.

— Вунь там. Во яна. Быццам яе пустазельлем падперлі... Юнацтва марнатраўнага гаротная сяліба.

Уздоўж вуліцы ў сутоньні я бачыў голыя дрэвы, якія ўтыркаліся ва ўзбочыну, як драўляныя маланкі; бэтон быў разламаны там, дзе яны ўдарылі, і ўсё гэта ў колцы агароджы. Жалезныя слупы высоўваліся шэрагам зь зямлі перад зарослым пустазельлем дваром, за якім стаяў вялікі каркасны дом з ганкам. Дом нахіліўся і наваліўся на вецер кволымі плячыма, каб той ня перасунуў яго на пару кварталаў, быццам кардонную скрынку. Вецер прынёс некалькі кропляў дажджу, і я пабачыў, што дом наглуха заплюшчыў вочы, а замкі на дзвярах грукнулі на ланцугу.

А над ганкам вісела такая штуковіна, якую япончыкі робяць зь нітак і шкла — зьвініць і бразгае ад найменшага ветрыку — там засталася толькі чатыры шкляныя штучкі, і яны гойдаліся, біліся і са званам сыпалі аскепкі на драўляны ганак.

Макмэрфі зноў завёў машыну.

— Я калісьці быў прыехаў сюды... Хрэн знае калі, у той год, як мы ўсе з карэйскай заварухі вярнуліся. Адведаў родныя мясьціны. Мае старыя яшчэ жывыя былі. Добры быў дом.

Ён адпусьціў счапленьне і паехаў, потым раптам затармазіў.

— Ну і ну, — вымавіў ён, — паглядзіце, бачыце сукеначку? — ён паказаў пальцам назад. — На тым дрэве? Такая жоўтая з чорным ануца?

Я пабачыў нешта падобнае на сьцяг, які трапятаў высока ў галінах над паветкай.

— Дзяўчына, якая першая зацягнула мяне ў ложак, насіла якраз гэную сукенку. Мне было гадоў дзесяць, а ёй, пэўна, яшчэ менш, і ў той час зь некім пераспаць здавалася такой сур'эзнай штукай — я ў яе спытаўся, ці ня лічыць яна, *ці не адчувае*, што нам трэба пра гэта неяк абвясьціць? Кшталту сказаць бацькам: «Мама, мы з Джудзі сёньня заручыліся». Я гэта сур'эзна казаў, гэтакі ўжо быў дурань; думаў, што пасья такога дзела мы ўжо юрыдычна ў *шлюбe*, адразу на месцы, хоцькі-няхоцькі, і што ніяк ужо законаў не парушыш. Але гэная курва маленькая — ёй было ня больш за дзевяць — нахілілася, падняла з падлогі сваю сукенку і сказала, што аддае яе мне, кажа: «Можаш павесіць, дзе хочаш, я пайду дахаты ў сподніках і так пра ўсё абвясчу — яны зразумеюць». Божа мой, дзевяць гадоў, — сказаў ён, працягнуў руку і ўшчыкнуў Кэндзі за нос, — а ведала нашмат болей за некаторых профі.

Тая ўкусіла яго за руку і засьмяялася, а ён паглядзеў на сьлед ад укусу.

— Карацей, калі яна сышла дадому ў споднім, я чакаў, пакуль сьцямянее, каб выкінуць гэную сукенку клятую, але адчуваеце, які вецер? Злавіў тую сукеначку, як паветранага зьмея, і зьнёс некуды за дом, а наступным ранкам, Богам клянучы,

ся, яна вісела на гэным дрэве, і мне тады здавалася, што ўсе ў мястэчку яе бачаць.

Ён пасмактаў руку з такім няшчасным выглядам, што Кэндзі засьмяялася і пацалавала яго.

— Так што мой сыяг лунаў высока, і з таго дня мне ўжо давялося апраўдваць рэпутацыю няўрымсьлівага каханка — як перад Богам кажу: ва ўсім вінаватая тая дзевяцігадовая дзяўчынка з майго дзяцінства.

Дом застаўся ззаду, і Макмэрфі пазяхнуў ды падміргнуў:

— Навучыла мяне кахаць, дзякуй ёй, лярвачцы.

І тут — калі ён размаўляў — заднія фары нейкай машыны, што нас абагнала, асвятлілі ягоны твар, і на лабавым шкле адлюстравалася выраз, які ён сабе дазволіў толькі таму, што ў машыне было цёмна і ён думаў, быццам ніхто не пабачыць — жудасна стомлены, напружаны і *ўтрапёны*, быццам яму ўжо не хапала часу на нешта, што трэба зрабіць...

А ў гэты час ягоны спакойны лагодны голас даваў нам перажыць ягонае жыццё, вясёлую мінуўшчыну, поўную сабу-тэльнікаў, каханак і боек у забягалаўках праз розную драбязу — усё, каб мы маглі памроіць сябе такімі.

ЧАСТКА IV

Вялікая Сястра распачала наступны ма-
нэўр ужо назаўтра па нашым вяртаньні
з рыбалкі. Ідэя прыйшла ёй у галаву напя-
рэдадні, калі яна размаўляла з Макмэрфі
пра тое, колькі ён зарабіў на нашай паез-
дцы на мора ды на іншым сваім прадпрымальніцтве.
Яна абдумвала гэтую ідэю ўсю ноч, разглядала яе з усіх
бакоў, пакуль не запэўнілася на ўсе сто, што тут памыл-
кі быць ня можа, і ўвесь наступны дзень яна закідва-
ла намёкі, каб запусьціць чуткі і добра разьдзьмуць іх,
перш чым нешта такое сказаць.

Яна ведала, што людзі, па сваёй прыродзе, рана ці по-
зна пачнуць падазраваць любога, хто праяўляе крыху
больш шчодрасьці, чым прынята, — Санта-Клаўсаў, мі-
сіянэраў і тых, хто дае грошы на дабрачыннасьць, — ды
пачнуць пытацца: а што ён з гэтага мае? Будуць пасьмі-
хацца ў кулак, калі, напрыклад, малады адвакат прывя-
зе мех арэхаў у школу ў сваім раёне — якраз перад
вылучэньнем кандыдатаў у сэнат штату — і будуць га-
варыць адзін аднаму: «Гэтаму пальца ў рот не кладзі».

Яна ведала, што зусім ня цяжка зрабіць, каб нашыя
пачалі дзівіцца, з чаго гэта сапраўды, як вы кажаце,
Макмэрфі столькі часу і энэргіі траціць, каб арганіза-

ваць марскую рыбалку ці гульнію ў бінга альбо каб трэніраваць баскетбольную каманду. З чаго раптам ён лётае, быццам яму куды маторчык засунулі, калі ўсім астатнім у аддзяленьні заўсёды хапала гульнію у тысячу і мінулагодніх часопісаў? З чаго б гэты ірляндзкі задзірака, якога суд паслаў на папраўчыя работы за азартныя гульні і хуліганства, раптам павязвае на галаву хустку, буркуе, як падлетак, і добрых дзьева гадзіны гуляецца ў дзяўчынку, спрабуючы навучыць Білі Бібіта танцаваць, так што ўсе вострыя ў аддзяленьні ажно ў ладкі пляскаюць? Ці з чаго раптам такому рэцыдывісту — старому профі, які дурыў людзей на кірмашах, разважліваму гульцу — рызыкаваць удвая падоўжыць сабе тэрмін у вар'ятні, усё больш і больш варагуючы з жанчынай, якая мае вырашальнае слова, каго выпісваць, а каго не?

Вялікая Сястра запусьціла такія разважаньні, вывесіўшы справаздачу пра фінансавы стан пацыентаў за апошнія месяцы; ёй, відаць, давялося некалькі гадзінаў пакорпацца ў дакумэнтах. Папера паказвала відавочнае зьмяншэньне рахункаў усіх вострых, акрамя аднаго. Ягоны рахунак не абы-як вырас з часу, калі ён сюды трапіў.

Вострыя пачалі жартаваць з Макмэрфі, што той іх да галечы дэвядзе, а ён нічога і не адмаўляў. Ані кропелькі. Наадварот, ён хваліўся, што калі прабудзе ў шпіталі які год, дык яго выпішуць ужо з добрым капіталам, і ён зможа пасяліцца ў Флорыдзе і жыць сабе спакайненька. Яны ўсе сьмяяліся разам зь ім, але калі ён сыходзіў з аддзяленьня на працэдурныя ці калі ў Сястроўні яму рабілі за нешта вымову, а ён адказваў на яе нерухомай плястыкавай ўсьмешку сваёй вялікай наравістай ухмылкай, яны ўжо зусім не сьмяяліся.

Яны пачалі пытацца адзін у аднаго, чаму ён апошнім часам гэтак нястомна і зацята дабіваецца для пацыентаў розных зьменаў, напрыклад, адмены правіла, што ісьці куды заўгодна можна толькі ў тэрапэўтычных групах па восем чалавек («Білі тут усё кажа, што зноў хоча жылы перарэзаць, — сказаў ён на сходзе, дзе выступаў супраць правіла восемак. — Дык

ці ёсьць сярод вас сем чалавек, хто хацеў бы далучыцца і надаць гэтаму тэрапэўтычную каштоўнасьць?»), ці як ён пераканаў доктара, які з часу рыбалкі зблізіўся з пацыентамі, наладзіць падпіску на *Nugget*, *Man* ды *Playboy* і пазбавіцца старых нумароў «Хатняй гаспадыні», што прыносіў з дому мурлаты дзядзька для сувязяў з грамадзкасьцю і клаў стосам, пазначыўшы зялёным артыкулы, на якія раіў зьвярнуць увагу. Макмэрфі нават даслаў поштай пэтыцыю некаму ў Вашынгтоне, каб яны праверылі выпадкі лябатаміі і электрашоку, якія дагэтуль выкарыстоўваюць ва ўрадавых шпіталах. Мне проста цікава, пачалі пытацца нашыя, што з гэтага будзе мець дружа Мак?

Вялікая Сястра пачакала, пакуль такія думкі паходзяць па аддзяленьні недзе з тыдзень, а потым паспрабавала зрабіць свой ход на групавым сходзе. Першая спроба была ў ягонай прысутнасьці, але Макмэрфі перагуляў Сястру, перш чым яна нават пасьпела нешта распачаць (пачала казаць, як яна шакаваная і абураная з таго, у які жалюгодны стан прыйшло аддзяленьне пры агульным патураньні: паглядзіце навокал, Божа мой; на сьценах сапраўдная парнаграфія, выразаная з гэтых часопісаў — маўляў, яна плянуе зрабіць запыт, каб вышэйшае кіраўніцтва правяло расьсьледаваньне, як гэты бруд занеслі ў шпіталь. Яна сядзела ў сваім крэсьле, гатовая працягваць і паказаць, хто і чаму ў гэтым вінаваты, выседжвала, нібы на троне, пару сэкундаў цішыні пасья сваёй пагрозы, і тут Макмэрфі зьнішчыў ейныя чары раскатамі рогату, сказаўшы, каб яна абавязкова нагадала вышэйшаму кіраўніцтву прынесці гэныя свае малюпасенькія ручныя люстэркі, калі тыя прыйдуць рабіць расьсьледаваньне) — так што, каб зрабіць наступны ход, яна дачакалася, калі яго не было на сходзе.

Ён якраз чакаў званка з Портлэнду ля тэлефона ў калідоры разам з адным з чорных. А першай гадзіне мы пачалі пераносіць рэчы, рыхтаваць пакой да сходу, і найменшы з чорных спытаў у яе, ці трэба паклікаць Макмэрфі і Ёошынгтана, але яна сказала не, усё ў парадку, хай будуць там — акрамя таго, некаторыя прысутныя, магчыма, хацелі б скарыстацца шанцам

абмеркаваць нашага Рэндла Патрыка Макмэрфі безь ягонаі прысутнасці і дамінавання.

Яны пачалі сход вясёлымі аповедамі пра яго і пра тое, што ён вырабляў, крыху пагаманілі, які ён файны хлопец, а яна моўчкі чакала, давала ім выгаварыцца. Потым пачаліся іншыя пытанні. Дык што наконт Макмэрфі? Чаму ён так паводзіцца, чаму робіць тое, што робіць? Некаторыя з нашых казалі, што мо гэта проста ягоная чарговая байка, быццам ён адмыслова нарываўся, каб яго паслалі сюды з працоўнай фэрмы, і мо ён сапраўды вар'ят, больш шалёны, чым усе думаюць. Тут Вялікая Сястра пасміхнулася і прыўзняла руку.

— Шалёны як ліс, — прамовіла яна. — Здаецца, вы гэта хочаце сказаць пра містэра Макмэрфі.

— Што вы м-м-маеце на ўвазе? — спытаўся Білі. Ён лічыў Макмэрфі сябрам і сапраўдным героем, і яму не спадабаўся прыхаваны намёк, зь якім яна гэта сказала. — Што вы м-м-маеце на ўвазе, як ліс?

— Гэта простае назіраньне, Білі, — лагодна адказала мэд-сястра. — Можна быць, нехта з прысутных зможа патлумачыць вам, што яно значыць. Можна быць, вы, містэр Скэнлан?

— Яна мае на ўвазе, Білі, што Маку пальца ў рот не кладзі.

— А такога ніхто й не к-ка-казаў, — Білі садануў кулаком па падлакотніку крэсла, каб выпусціць на волю апошнія слова. — Але міс Брыдар намякала...

— Не, Білі, я ні на што не намякала. Я проста заўважыла, што містэр Макмэрфі не такі чалавек, каб рызыкаваць без прычыны. З гэтым жа вы пагодзіцеся, праўда? Ці пагодзіцеся вы ўсе з гэтым?

Усе прамаўчалі.

— І ў той жа час, — працягвала яна, — выглядае, што ён робіць рэчы, зусім ня думаючы пра сябе, быццам бы ён пакутнік ці сьвяты. Магчыма, нехта з прысутных лічыць, што містэр Макмэрфі сьвяты?

Яна ведала, што тут можа спакойна ўсьміхнуцца ўсім у пакоі, чакаючы адказу.

— Не, не сьвяты і не пакутнік. Давайце паглядзім. Можа быць, зірнем больш уважліва на некаторыя прыклады ягонай дабрачыннасьці? — яна дастала са свайго кошыка жоўты аркуш паперы. — Паглядзім на некаторыя зь яго дарункаў, як іх могуць назваць ягоныя адданыя прыхільнікі. Па-першае, дарунак купальні. Хіба гэта быў ягоны пакой? Ці згубіў ён нешта ад таго, што гэтае памяшканьне ператварылася ў казіно? А зь іншага боку, як вы думаеце, колькі ён зарабіў за кароткі час працы круп'е ў сваім маленькім Монтэ-Карла тут, у нашым аддзяленьні? Колькі вы прагулялі, Брус? Містэр Сэфэлт? Містэр Скэнлан? Я думаю, вы прыкладна ведаеце свае асабістыя пройгрышы, але ці ведаеце вы, колькі ён агулам выйграў, калі меркаваць з тых сумаў, што ён паклаў на свой рахунак? Амаль трыста даляраў.

Скэнлан ціха прысьвіснуў, але астатнія маўчалі.

— Тут у сьпісе розныя іншыя пары, якія ён ладзіў, можаце паглядзець, у тым ліку былі і спробы наўмысна вывесці з раўнавагі работнікаў шпіталю. Усе гэтыя азартныя гульні былі і ёсьць відавочным парушэньнем правілаў аддзяленьня, і кожны з вас гэта ведаў, калі меў зь ім справу.

Яна зноў паглядзела ў паперку, потым паклала яе назад у кошык.

— А нядаўняя паездка на рыбалку? Як вы думаеце, які прыбытак атрымаў містэр Макмэрфі ад гэтага мерапрыемства? Наколькі я разумею, ён скарыстаўся машынай доктара Спайві, нават заплаціў доктаравымі грашыма за бэнзін і, як мне ра-

сказалі, яшчэ нямала атрымаў з гэтай паездкі, не заплаціўшы ані цэнта. Сапраўды, як ліс, я вам скажу, — яна падняла руку, каб спыніць Білі, які хацеў яе перабіць. — Калі ласка, Білі, зразумейце мяне. Я не крытыкую такую дзейнасць саму па сабе. Я проста падумала, што будзе лепш, калі мы ня будзем мець аніякіх ілюзіяў наконт матываў гэтага чалавека. Але ў любым выпадку, магчыма, несправядліва рабіць такія абвінавчанні ў адсутнасць пацыента, пра якога мы гаворым. Давайце вернемся да праблемы, якую мы абмяркоўвалі ўчора... Што там было? — яна пачала гартаць паперы ў кошыку. — Што там было, вы памятаеце, доктар Спайві?

Галава доктара падскочыла.

— Не... пачакайце... я думаю...

Яна выцягнула паперчыну з тэчкі.

— Вось яно. Містэр Скэнлан: ягоная прыхільнасць да выбуховых рэчываў. Цудоўна. Пяройдзем да гэтага, а калі-небудзь іншым разам, калі містэр Макмэрфі будзе прысутны, мы вернемся да яго. Я, аднак, думаю, што вам варта крыху задумацца пра тое, аб чым сёння гаварылася. Такім чынам, містэр Скэнлан...

Пазней у той жа дзень, калі мы стаялі ля дзвярэй сталоўкі ўвасьмёх ці ўдзесьціх і чакалі, калі ўжо чорны стырыць алей, каб пасья намазваць сабе валасы, нехта з нашых зноў вярнуўся да гэтай тэмы. Яны казалі, што не пагаджаюцца з Вялікай Сястрой, аднак, халера, цётка ўсё ж агучыла пару разумных думак. Але ж чэрці яго бяры, Мак усё роўна добры хлопец... Сапраўды.

Гардынг нарэшце выказаўся адкрыта.

— Сябры, вы занадта актыўна пратэстуеце, каб насамрэч верыць сваім пратэстам. Вы ўсе верыце ў глыбіні сваіх маленькіх скнарлівых душачак, што наш анёл міласэрнасці міс

Брыдар абсалютна мела рацыю ўва ўсіх сваіх меркаваньнях, якія яна сёньня агучыла наконт містэра Макмэрфі. Вы гэта ведаеце, і я таксама ведаю. Навошта адмаўляць? Давайце будзем шчырымі і аддамо чалавеку належную пашану, замест таго каб употайкі крытыкаваць ягоны талент капіталіста. Што кепскага ў тым, што ён атрымаў невялікі прыбытак? Мы ж дастаткова мелі ўзамен за гэтыя грошы кожны раз, калі ён нас абдзіраў, праўда? Ён спрытны хлопец, які ведае, дзе можна хутка рубануць пару-тройку даляраў. Ён сваіх матываў не хавае, праўда ж? Чаму тады нам гэта рабіць? Ён мае здаровы і шчыры падыход да свайго круцельства, і я цалкам яго падтрымліваю, гэтаксама як падтрымліваю старую добрую капіталістычную сыстэму свабоднага прыватнага прадпрымальніцтва, так, таварышы, падтрымліваю яго, і ягоную бычыную зацятасьць, і сьвяты амэрыканскі сыяг, і мэмарыял Лінкальна, і ўсё такое. Не забываймася пра лінкар «Мэн», Ф.Т. Барнума і Дзень незалежнасьці чацьвёртага ліпеня. Я адчуваю сябе абавязаным абараняць гонар свайго сябра, як старога добрага зорна-паласатага стоадсоткавага амэрыканскага махляра. Добры хлопец, ну вы даеце. Макмэрфі б да сьлёзаў зьбянтэжыўся, калі б ведаў, якія яму тут прыпісваюць дабрачынныя матывы. Ён успрыняў бы гэта як найпроставую абразу свайму рамяству.

Гардынг пашукаў у кішэні цыгарэты; нічога не знайшоўшы, пазычыў адну ў Фрэдрыксана, закурыў тэатральным узмахам запалкі і працягнуў.

— Прызнаюся, я напачатку не зразумеў ягоных дзеяньняў. Калі ён шыбу разьбіваў, я думаў: «Божа мой, вось чалавек, які, здаецца, сапраўды хоча застацца ў шпіталі, каб ня кідаць сяброў і ўсё такое». Толькі потым я ўсьвядоміў, што Макмэрфі ўсё гэта робіць, каб не згубіць добрых магчымасьцяў. Ён свой тэрмін тут выкарыстоўвае напоўніцу. Ня дайце ўвесці сябе ў зман ягонымі правінцыйнымі павадкамі, ён яшчэ той дзялок, і разважлівы дай Божа. Пабачыце — усё, што ён рабіў, было ня проста так.

Білі не хацелася так лёгка саступаць.

— Ага. А як наконт яго ўрокаў т-танцаў? — ён сыціскаў кулакі, і я пабачыў, што апёкі ад цыгарэтаў на тыльным баку далоняў амаль зажылі, а на іх месцы ён намаляваў татуіроўкі, насьлініўшы нязмыўны аловак. — Як наконт гэтага, Гардынг? Ён што, г-г-грошы зарабляе, калі мяне *танцаваць* вучыць?

— Ня злуйцеся, Ёльям, — адказаў Гардынг. — Але й не сьпайцеся з высновамі. Давайце проста супакоімся, пачакаем... І пабачым, як ён гэта паверне.

Выглядала, што толькі Білі і я дагэтуль верылі ў Макмэрфі. Але ў той жа вечар Білі таксама пачаў глядзець на ўсё Гардынгавымі вачыма, калі Макмэрфі вярнуўся пасля чарговага тэлефанаваньня і сказаў яму, што спатканьне з Кэндзі ўжо пэўна дамоўленае, ды напісаў яму нейкі адрас: маўляў, было б някепска паслаць ёй крыху *капусты* на дарогу.

— Капусты? Г-г-грошай? К-к-колькі? — Білі паглядзеў на Гардынга, які пасьміхаўся ў адказ.

— Ну, ведаеш, дзядзька, мо дзясятчку ёй і дзясятчку...

— Дваццаць баксаў! Аўтобусны к-к-квіток сюды столькі не каштуе.

Макмэрфі зірнуў на Білі з-пад брыля сваёй матацыклетнай кепкі, павольна пасьміхнуўся, пацёр кадык і крыху высунуў шары язык.

— Але ж хлопча ты мой, у мяне так у глотцы перасохла, страх проста. А да суботы за тыдзень яшчэ болей перасохне. Ты ж ня будзеш злавацца, калі яна мне прыцягне пару глыткоў горла прамачыць, праўда, Білі?

Ён паглядзеў на Білі з такім нявінным выглядам, што той ня вытрымаў і засьмяяўся, пакруціў галавой, што не, і пайшоў у кут узбуджана абмяркоўваць пляны на наступную суботу з чалавекам, якога, відаць, лічыў сутэнэрам.

Я ўсё яшчэ трымаўся сваёй думкі, што Макмэрфі — гэта волат, і што ён сышоў зь нябесаў, каб уратаваць нас ад Камбінату, які аблытаў зямлю правадамі і дыёдамі; Макмэрфі надта вялікі, каб хвалявацца пра нешта такое мізэрнае, як грошы, — але нават я пачаў думаць напалову як астатнія. А адбылося вось што: перад сходам ён дапамог занесці сталы ў купальню і пабачыў, што я стаю ля кантрольнага пульта.

— Божачкі, Правадыр! — выгукнуў ён, — выглядае, што з часу рыбалкі ты ўжо на чвэрць мэтра вырас. Анёлы нябесныя, ты толькі паглядзі на сваю нагу, здаренная, як вагон!

Я паглядзеў уніз і ўбачыў, што мая нага большая, чым я яе калі памятаў, быццам бы ад адных словаў Макмэрфі яна вырасла ўдвая.

— А гэная рука! Рука індзейца, які не абы-якім атлетам быў, праўду табе кажу. Ведаеш, што я думаю? Я думаю, што табе варта крыху цягануць гэны во пульт, проста праверыць, як яно ў цябе йдзе.

Я патрос галавой і сказаў «не», але ён настойваў, што мы дамовіліся, і што я абавязаны паспрабаваць, каб паглядзецц, як працуе ягоная *сыстэма росту*. Я пабачыў, што тут не адкруціцца, таму падышоў да пульта, проста каб паказаць яму, што не магу гэтага зрабіць. Нагнуўся і ўхапіўся за вагары.

— Во й малайчынка, Правадыр. А цяпер выпрастайся, давай, падсунь ногі пад задніцу, во так... ага, ага. Цяпер асыцярож-ненька... проста выпрамся. Ух ты! А цяпер акуратненька стаў назад.

Я думаў, што ён будзе расчараваны, але калі я адышоў ад пульта, ён усміхаўся на ўвесь рот і паказаў, што пульт ссунуты ўбок са свайго месца сантымэтраў на пятнаццаць.

— Зраз лепей пастаў яго на месца, братка, каб ніхто не даведаўся. Пакуль яшчэ нельга нікому давяраць нашай таямніцы.

А потым, пасья сходу, пабадзяўшыся каля гульцоў у тысячу, ён скіраваў размову на тэму сілы, цягавітасці і пульта ў купальні. Я думаў, ён ім раскажа, як дапамог мне зноў вырасьці — гэта б даказала, што ён ня ўсё робіць дзеля грошай.

Але ён нічога пра мяне не сказаў. Ён размаўляў, пакуль Гардынг не спытаўся, ці ня хоча ён яшчэ раз паспрабаваць падняць пульт, і Макмэрфі адказаў «не», але тое, што ён ня можа, яшчэ ня значыць, што гэтага ўвогуле нельга зрабіць. Скэнлан на гэта сказаў, што мо пад'ёмным кранам і можна, але ніводны чалавек сам не падыме такой штукі, а Макмэрфі кіўнуў і прамовіў, што можа й так, можа й так, але ніколі нельга быць упэўненым.

Я назіраў, як ён зь імі гуляўся, як ён прымусіў іх таўчыся вакол яго і казаць: «Не, Богам клянуса, няма чалавека, які б такое здолеў падняць», — нарэшце яны нават самі прапанавалі пабіцца аб заклад. Я глядзеў, зь якім нерашучым выглядам ён пагаджаўся. Яны прапаноўвалі ўсё выгаднейшыя ўмовы, а ён зацягваў іх глыбей і глыбей, пакуль нарэшце з кожным не пабіўся аб заклад пяць да аднаго, прычым некаторыя паставілі ажно па дваццаць даляраў. Ён ані слоўца не сказаў, што ўжо бачыў, як я падымаў пульт.

Усю ноч я спадзяваўся, што ён ня будзе даводзіць справы да канца. А падчас сходу на наступны дзень, калі мэдсястра заявіла, што ўсе, хто ездзіў на рыбалку, мусяць прайсьці адмысловую санітарную апрацоўку, бо ёсьць падазрэньне на паразытаў, я ўсё спадзяваўся, што яна адразу ж пашле нас у душ — што заўгодна, абы мне не давялося падымаць гэтай штукі.

Але пасья сходу ён павёў мяне і астатніх у купальню, пакуль чорныя не замкнулі дзвярэй, і прымусіў мяне ўхапіць пульт за вагары і падняць. Я не хацеў, але нічога ня мог зрабіць. Адчуваў, што дапамог яму падманам выцягнуць зь іх грошы. Яны паводзіліся па-сяброўску, калі плацілі свае пройгрышы, але я ведаў, што яны адчуваюць унутры — быццам у іх нешта з-пад ног выбілі. Я пасунуў пульт на месца і выбег з пакою

ў прыбіральню, нават не паглядзеўшы на Макмэрфі. Хацеў пабыць адзін. У лютэрку я пабачыў сябе. Ён выканаў, што абяцаў: мае рукі зноў былі вялікія, як у канцы школы, у вёсцы, а грудзі і плечы былі шырокія і цвёрдыя. Я якраз глядзеў, калі ён зайшоў. Ён працягнуў мне пяцідаляравую банкноту.

— Во табе, Правадыр, на жуйкі.

Я пакруціў галавой і пайшоў з прыбіральні. Ён ухапіў мяне за руку.

— Правадыр, я проста прапанаваў табе знак сваёй удзячнасці. Калі ты лічыш, што заслужыў большую долю...

— Не! Ня трэба мне тваіх грошай.

Ён адступіў, засунуў адзінцы ў кішэні і нахіліў галаву назад. Гэтак ён разглядаў мяне нейкі час.

— Добра, — сказаў ён — А ў чым штука? Чаму тут усе ад мяне насы вернуць?

Я маўчаў.

— Хіба я не зрабіў таго, што абяцаў? Не вярнуў табе твайго памеру? І чаму я тут раптам стаўся нялюбы? Вы, хлопцы, так сябе паводзіце, быццам я радзіме здрадзіў.

— Ты заўсёды... нешта *выйграеш!*

— Нешта выйграю! Ну ты лось дурны, у чым ты мяне вінаваціш? Я толькі выконваю сваю частку дамовы. І з чаго раптам так дапякло...

— Мы думалі, што табе не пра *выйгранку* вядзеца...

Я адчуў, што ў мяне дрыгаецца сківіца і што я вось-вось расплачуся, але не расплакаўся. Стаяў перад ім, сківіца торга-

лася, а ён раскрыў рот, каб нешта сказаць, аднак спыніўся. Ён дастаў адзінцы з кішэняў і ўзяў сябе за пераносьце адзінцом і паказальнікам, як робяць людзі, якім намулялі цесныя акуляры, і заплюшчыў вочы.

— Выйгранку, Божа ж ты мой, — вымавіў ён з заплюшчанымі вачыма. — Ну і ну, выйгранку.



Таму я напэўна больш чым хто іншы вінаваты ў тым, што адбылося ў той дзень у душавым пакоі. І таму адзінае, чым я мог загладзіць сваю віну, гэта тое, што я зрабіў, ня думаючы пра асьцярожнасьць, пра бясьпеку, пра тое, што са мной будзе, — хоць раз не хвалявацца ні пра што, акрамя таго, што трэба зрабіць, і проста рабіць.

Адразу як мы сышлі з прыбіральні, зьявіліся трое чорных, каб сабраць нас усіх на гэты адмысловы душ. Найменшы зь іх тузаў усіх, хто стаяў уздоўж сьценкі, сваёй чорнай крывой рукой, халоднай, як лом, казаў, што Вялікая Сястра назвала гэта *прэвэнтывнай* санітарнай апрацоўкай. Беручы пад увагу, у якой кампаніі мы былі на рыбалцы, нас трэба апрацаваць, перш чым мы разьнясем нейкую заразу па ўсім шпіталі.

Мы пашыхтаваліся, голыя на кафлянай падлозе, і да нас падышоў чорны з плястыкавым чорным цюбікам у руцэ, выціскаючы сьмярдзучую мазь, густую і клейкую, як яечны бялок. Спачатку ў валасы, а потым *павярнісь-ка задам і рассунь шчочкі!*

Нашыя скардзіліся і жартавалі, і цьвяліліся, спрабуючы не глядзець адзін на аднаго і на гэтыя сланцавыя маскі ў паветры, якія рухаліся сьледам за цюбікамі, быццам твары з кашмарных фотанэгатываў па-над мяккімі сьціснутымі кашмарнымі пісталетнымі рулямі. Яны жартавалі з чорных, казалі: «Гэй, Ўошынгтан, а чым вы, хлопцы, забаўляецеся *астатнія* шаснаццаць гадзінаў?» ці «Гэй, Ўільямз, а можаш сказаць, што я еў на сьняданак?»

Усе сьмяяліся. Чорныя сьціскалі сківіцы і маўчалі: такога не было, пакуль гэты руды чорт тут не зьявіўся.

Калі Фрэдрыксан рассунуў задніцу, пачуўся такі гук, што я падумаў, найменшага з чорных зараз з ног саб'е.

— Уважайце! — выгукнуў Гардынг, прыклаўшы далоні рупа-рам да вуха. — Чароўны голас анельскі.

Усе раўлі, рагаталі і жартавалі адзін з аднаго, пакуль чорны не спыніўся каля наступнага з нашых, і ў пакоі раптам запанавала абсалютная цішыня. Наступным быў Джордж. І ў гэтую сэкунду, калі ўвесь сьмех, жарты і скаргі спыніліся, калі Фрэдрыксан побач з Джорджам выпрастаўся і разьвярнуўся, а вялікі чорны збіраўся сказаць Джорджу нахіліць галаву, каб выціснуць на яе сьмярдзючую мазь — якраз у гэты момант мы ўсе больш-менш зразумелі, што зараз адбудзецца, чаму гэта павінна адбыцца і чаму мы ўсе памыляліся на конт Макмэрфі.

Джордж ніколі не карыстаўся мылам у душы. Ён нават нікому не дазваляў падаць сабе ручнік, каб выцерціся. Чорныя зь вечаровых зьменаў, якія кантралявалі звычайныя памыўкі ўвечары ў аўторак і чацьвер, ужо ўцямілі, што прасьцей пакінуць гэта, як ёсьць, і не прымушалі яго рабіць інакш. Так было ўжо здавён. Усе чорныя гэта ведалі. Але цяпер усе разумелі — нават Джордж, які адхіліўся, трос галавой і прыкрываўся вялікімі вузлаватымі далонямі, — што гэты азлоблены чорны з ламаным носам і ягонья два прыяцелі, якія ззаду назіралі, што ён будзе рабіць, ня могуць упусьціць такога шанцу.

— Ай-й-й, нагні-ка галаву тутака, Джо'дж.

Нашыя ўжо глядзелі туды, дзе праз пару чалавек у шэрагу стаяў Макмэрфі.

— Ай-й-й, ну давай-ка, Джо'дж.

Марціні і Сэфэлт стаялі ў душы нерухома. Сыцёк у іх пад нагамі глытаў невялічкія кароткія порцыі паветра і мыльнай вады. Джордж недзе сэкунду глядзеў на вадасьцёк, быццам той прамаўляў да яго. Назіраў, як той булькае і захлынаецца вадой. Ён зноў паглядзеў на цюбік у чорнай руцэ перад сабой; склізь павольна выцякала праз маленькую дзірачку ў цюбіку на чыгунныя касьцяшкі чорнага кулака. Чорны падсунуў цюбік на некалькі сантымэтраў, і Джордж адхіліўся яшчэ далей, зноў закруціў галавой.

— Не... Гэтую гідоту не.

— Давядзецца эта зрабіць, Цяры-Шаруй, — сказаў чорны амаль спачувальна. — *Давядзецца*. Мы ж ня можам дазволіць, каб тут усё казюркамі кішэла, праўда? Хто яго знае, пэўна, у цябе паўсюды кляшчы пад скуру зарыліся на добрую цалю.

— Не!

— Ай-й-й, Джо'дж, ты ж нават ня *знаеш*. Этыя ж казюркі, яны ж малюпусенькія-малюпусенькія — менш за галоўку шпількі. І *знаеш* што, братан, яны ж як робяць: зачэпяцца за валаскі і давай сьвідраваць цябе, прагрызаюць наскрозь, Джо'дж.

— Няма казюрка!

— Айй, Джо'дж, паслухай мяне, я бачыў выпадкі, калі такія во злобныя казюркі...

— Годзе, Ўошынгтан, — кажа Макмэрфі.

Там, дзе ў чорнага быў зламаны нос, цяпер шнар, як нэонавы выгін. Чорны ведаў, хто да яго зьвярнуўся, але не паглядзеў у тым кірунку. Пра тое, што ён увогуле нешта пачуў, мы маглі здагадацца толькі па тым, як ён змоўк і правёў доўгім шэрым пальцам па шнары, які атрымаў на баскетболе. Пацёр нос, а потым сунуў далонь Джорджу ў твар і пакруціў пальцамі.

— Вошка, Джо'дж, бачыш? Бачыш? Ты ж знаеш, як выглядае вошка, праўда? Ясна ж, што на гэтым каціры рыбацкім вошы былі. Мы ж ня можам дазволіць, каб цябе вошкі грызлі, праўда, Джо'дж?

— Няма вошай! — заенчыў Джордж. — Не! — ён выпрастаўся і падняў галаву, так што мы пабачылі яго вочы.

Чорны крыху адступіў. Астатнія двое зь яго засьмяяліся.

— Нешта ня так, Ёошынгтан, брацішка? — спытаўся другі вялікі чорны. — Нешта замінае выканаць працы-дуры, брацішка?

Той зноў падступіўся да Джорджа.

— Джо'дж, я табе кажу, нагнася! Ці ты нагнешся, каб намазацца, ці я пакладу на цябе далонь! — ён падняў далонь; тая была вялікая і чорная, як багна. — Пакладу гэтую чорную! Брудную! Сьмярдзучую! Далонь на цябе!

— Не! — Джордж падняў кулак над галавой быццам збіраўся раструшчыць сланцавы чэрап на кавалачкі, рассыпаць па ўсёй падлозе шасьцерні, гайкі і балты. Але чорны проста тыркнуў цюбікам Джорджу ў пуп ды сыціснуў кулак, і Джордж склаўся як сыцізорык, уцягнуўшы паветра. Чорны выпырснуў порцыю мазі яму ў старэчыя сівыя валасы, потым уцёр рукой, размазаўшы чарнату з далоні таму па галаве. Джордж абхапіў жывот рукамі і заверашчаў.

— Не! Не!

— А цяпер дупку, Джордж...

— Я сказаў хопіць, братан.

Тое, як цяпер прагучаў гэты голас, прымусіла чорнага развярнуцца і паглядзець туды. Я пабачыў, што чорны ўсьміха-

ецца, бо Макмэрфі голы — няма кепкі, бацінак ці кішэняў, каб засунуць туды адзінцы. Чорны ўхмыляўся, аглядаючы яго з галавы да ног.

— Макмэрфі, — працягнуў ён, пакруціўшы галавой. — Знаеш, я ўжо падумаў, што да этага ў нас ніколі ня дойдзе.

— Нягрыла ты сраны, — вымавіў Макмэрфі неяк хутчэй стомлена, чым раззлавана. Чорны нічога не адказаў. Тады Макмэрфі ўзвысіў голас: — Рваны чарнамазы гандон!

Чорны пакруціў галавой і хіхікнуў сваім дваім сябрукам:

— Як думаеце, братва, на што Макмэрфі нарываецца такімі размовамі? Думаеце, ён хоча, каб я праявіў *ініцыятыву*? Гы-гы-гы. Хіба ён ня знае, што нас вучаць не рэагаваць на такія жахлівыя зьявагі ад псыхаў?

— Х.ясос! Ўошынгтан, ты проста...

Ўошынгтан разьвярнуўся да яго сьпінай, вярнуўшыся да Джорджа. Той усё яшчэ стаяў сагнуты, хапаючы паветра пасля ўдару мазі ў жывот. Чорны схапіў яго за руку і разьвярнуў тварам да сьцяны.

— От так, Джордж, а цяпер рассунь задніцу.

— *He-e-e!*

— Ўошынгтан, — сказаў Макмэрфі. Ён глыбока ўдыхнуў і крочыў да чорнага, адсунуўшы таго ад Джорджа. — Ўошынгтан, хопіць, хопіць...

Усе маглі пачуць бездапаможную, безвыходную распач у голасе Макмэрфі.

— Ты застаўляеш мяне абараняцца, Макмэрфі. Хіба ён не застаўляе мяне, братва?

Астатнія двое кіўнулі. Чорны акуратна паклаў цюбік на лаўку каля Джорджа і выпрастаўся, выкінуўшы кулак адным рухам, засьпеў Макмэрфі зьнянацку ўдарам у сківіцу. Макмэрфі ледзь не паваліўся. Ён спатыкнуўся назад у шэраг голых целаў, нашыя злавлі яго і зноў падштурхнулі да ўсьмешлівага сланцавага аблічча. Ён атрымаў яшчэ адзін удар, па шыі, пакуль нарэшце не зьмірыўся з думкай, што ўжо нарэшце пачалося і цяпер застаецца толькі як найлепей гэтым скарыстацца. Ён перахапіў наступны бакавы, сьціснуў чорную змяюку рукі за прыдалоньне і патрос галавой, прыходзячы ў сябе.

Яны так крыху пахісталіся, пасаплі ў такт з сапеньнем сьцёку, а потым Макмэрфі адштурхнуў чорнага, прыгнуўся, прыкрыў падбародзьдзе магутнымі плячыма, падняў кулакі паабапал галавы і пачаў кружляць вакол праціўніка.

І тут акуратны маўклівы шэраг голых людзей ператварыўся ў галасістае кола; рукі, ногі і тулавы перапляліся ў канаты вакол рынгу.

Чорныя рукі калолі нахіленую рудую галаву і бычыную шыю, вышчэрбвалі кроў з лоба і шчокаў. Чорны сыходзіў лёгкімі рукамі. Ён быў вышэйшы, з даўжэйшымі, чым у Макмэрфі, рукамі, і біў хутчэй ды разчэй; ён мог дзяўбіці суперніку плечы і галаву, не набліжаючыся да таго. Макмэрфі ўсё ішоў наперад — натужлівымі, пляскатымі крокамі, з апушчаным тварам, пазіраючы ўгару паміж татуяванымі кулакамі паабапал галавы — пакуль не загнаў чорнага на канаты голых целаў і не засадзіў кулаком проста ў сярэдзіну бялюткіх, накрухмаленых грудзей. Сланцавы твар трэснуў ружовым, з вуснаў вываліўся язык колеру клубнічнага марозіва. Чорны сышоў ад танкавага наступу Макмэрфі і здолеў даслаць яшчэ пару ўдараў, але гэты кулак зноў няслаба дагнаў яго. Гэтым разам рот раскрыўся шырэй, плямай бляднейшага колеру.

У Макмэрфі на галаве і плячах былі чырвоныя адмеціны, але ён не выглядаў пабітым. Ён усё насоўваўся, атрымоўваў дзесяць удараў за адзін. Так працягвалася даволі доўга, пакуль

чорны ня стаў задыхацца, хістацца і рухацца ўжо толькі каб сысьці ад гэтых рудых рук-дубінаў. Нашыя крычалі Макмэрфі, каб ён заваліў чорнага. Макмэрфі нікуды не сьпяшаўся.

Чорны крутнуўся ад удару ў плячо і кінуў хуткі позірк на дваіх астатніх, якія на ўсё гэта пазіралі.

— Ўільямз... Ўорэн... чэрці вас бяры! Другі вялікі рассунуў натоўп і схапіў Макмэрфі ззаду за рукі. Макмэрфі строс яго, як бык страсае малпу, але той не адчапіўся.

Таму я падняў яго і закінуў у душ. Ён быў увесь нашпігаваны электралямпамі, важыў ня больш за пяць-сем кіляў.

Найменшы з чорных крутнуў галавой з боку ў бок, павярнуўся і пабег да дзьвярэй. Пакуль я на яго глядзеў, той другі вылез з душа і ўзяў мяне ў замок — прасунуў рукі пад мае і схапіў далоні ў мяне на карку — мне давялося рушыць задам у душ і чмякнуць яго аб кафлю. Пакуль я ляжаў там у вадзе і спрабаваў даглядзець, як Макмэрфі крышыць рэбры Ўошынгтану, другі ззаду ўкусиў мяне за карак, і мне давялося вызваляцца з замка. Потым ён ляжаў спакойна, і крухмал сплываў зь белай уніформы ў задышлівы сьцёк.

Калі найменшы з чорных прыбег назад з рамянямі, кайданкамі, утаймавальнымі кашулямі і яшчэ чатырма санітарамі з аддзяленьня для агрэсіўных, усе ўжо адзяваліся і паціскалі нам з Макмэрфі рукі, казалі, што тыя чорныя ўжо даўно нарыва­ліся, і якая была ачмурэнная бойка, якая фантастычная пера­мога. Яны ўсё казалі гэта, каб разьвесяліць і падбадзёрыць нас — пра бойку і перамогу — у той час як Вялікая Сястра дапамагала санітарам з агрэсіўнага зацягнуць скура­ныя кай­данкі нам на руках.



У агрэсіўным заўсёды пранізьлівы бразгат, як у машынным аддзяленьні, — турэмны станок штамп­уе нумарныя знакі.

Час вымяраецца чык-члок, чык-члок, у рытме пінг-понгавага століка. Людзі рухаюцца па асабістых сьцежках: уперціся плячом у сьцяну, разьвярнуцца і рушыць да іншай сьцяны, уперціся плячом і зноў разьвярнуцца, хуткія кароткія крокі пакідаюць перакрываючыя каляіны ў кафлянай падлозе. Пах смаленага ад людзей, шалёна запалоханых да страты кантролю, а ў кутах і пад столікам для пінг-понгу хаваюцца істоты, якія скрыгочуць зубамі і якіх ня бачаць дактары з мэдсёстрамі, а санітары ня могуць забіць дэзынфэктантамі. Калі дзьверы аддзяленьня адчыніліся, я адразу ж адчуў гэты пах смаленага і пачуў гэты зубоўны скрогат.

Калі санітары завялі нас з Макмэрфі ўнутр, пры ўваходзе нас сустрэў высокі кашчавы стары, які цяпаўся на дроце, прасунутым яму між лапатак. Ён агледзеў нас жоўтымі зацьвілымі вачыма і патрос галавой.

— Я ўмываю рукі ў гэтай справе, — зьвярнуўся ён да аднаго з каляровых санітараў, і дрот адцягнуў яго па калідоры.

Мы пайшлі за ім да дзённага пакою, і Макмэрфі спыніўся ля дзьвярэй, расставіў ногі і задраў галаву, каб усё агледзець; ён паспрабаваў засунуць адзінцы ў кішэні, але кайданкі былі задта цесныя.

— Ну й відовішча, — ціха прамовіў ён убок.

Я кіўнуў галавой. Я ўсё гэта ўжо бачыў.

Пара мужыкоў спыніліся, каб паглядзець на нас, а кашчавы стары зноў прыплёўся ўмываць рукі ў гэтай справе. Спачатку ніхто не зьвяртаў на нас асаблівай увагі. Санітары пайшлі ў тутэйшую Сястроўню, пакінуўшы нас у дзьвярах пакою. У Макмэрфі распухла вока, так што ён увесь час нібыта падміргваў, і я бачыў, што яму балюча ўсьміхацца. Ён падняў рукі ў кайданках, агледзеў рухавы гармідар і зрабіў глыбокі ўдых.

— М'яне зваць Макмэрфі, ка-а-алегі, — сказаў ён працяжна, каўбойска-акторскім голасам, — і я б хацеў ведаць, хто з вас, птушанятаў, у гэнай установе кіруе гульні ў покер?

Пінг-понгавы гадзіннік шпарка пацікаў па падлозе і выключыўся.

— У ачко банкаваць мне ў такой збруі цяжкавата будзе, але я ўсё роўна ўпэўнены, што любому ў карты фору магу даць.

Ён пазяхнуў, паварушыў плячом, прыгнуўся, прачысьціў горла і плюнуў нечым у сьметніцу за паўтара мэтра; пачулася дзынь, і ён зноўку выпрастаўся, ухмыльнуўся і правёў языком па крывавым прагале ў зубах.

— У нас тут унізе заваруха была. Мы з Правадыром счапіліся з парай чарнамазых.

Грукат станка ўжо спыніўся, усе глядзелі на нас дваіх ля дзвярэй. Макмэрфі прыцягваў позіркі, як вядоўца аўкцыёну. Я зразумеў, што поруч зь ім я таксама атрымаў абавязак быць пад гэтымі позіркамі, і адчуў, што мне трэба выпрастацца і стаяць як мага раўней. Ад гэтага мне балела сьпіна, там, дзе я ўпаў у душы, калі на мне вісеў чорны, але цяпер я не падаваў выгляду. Нейкі мужык з галодным выглядам і калматай чорнай чупрынай падышоў і працягнуў руку, быццам у мяне нешта для яго было. Я спрабаваў яго ігнараваць, але ён усё забягаў, куды б я ні павярнуўся, быццам дзіця з працягнутымі да мяне далонямі.

Макмэрфі крыху пагутарыў пра бойку, а мая сьпіна балела ўсё мацней і мацней. Я так доўга курчыўся ў крэсьле ў куце, што цяпер было цяжка доўга стаяць роўна. Я ўсьцешыўся, калі прыйшла маленькая мэдсястра-японачка, каб адвесьці нас у тамтэйшую Сястроўню, дзе я змог сесьці і адпачыць.

Яна спыталася, ці дастаткова мы супакоіліся, каб зьняць кайданкі, і Макмэрфі кінуў. Ён ужо згорбіўся, павесіў галаву, за-

сунуў локці між каленяў і выглядаў цалкам зьнясіленым — раней мне ў галаву не прыйшло, што яму, гэтаксама як і мне, было цяжка стаяць роўна.

Мэдсястра — памерам з востра заточаную галоўку ад нічога, як пазьней сказаў Макмэрфі, — зьняла нам кайданкі і дала Макмэрфі цыгарэту, а мне жуйку. Яна сказала, што помніць, як я люблю жуйкі. Я яе зусім ня памятаў. Макмэрфі курыў, пакуль яна мачала ў слоік мазі свае ружовыя пальчыкі, танючкія, як сьвечкі на торце, і апрацоўвала яму сінякі ды ранкі. Яна штораз моршчылася ад болю разам зь ім і прасіла прабачэньня. Узяла ягоную далонь у свае і змазала яму костачкі кулака.

— Хто гэта быў? — спыталася яна, гледзячы на ранкі, — Ўошынгтан ці Ўорэн?

Макмэрфі паглядзеў на яе.

— Ўошынгтан, — адказаў ён і ўхмыльнуўся. — Правадыр тутакі разабраўся з Ўорэнам.

Яна паклала ягоную руку і павярнулася да мяне. Я пабачыў маленькія птушыныя костачкі ў ейным абліччы.

— У вас нешта пашкоджана?

Я адмоўна крутнуў галавой.

— А што з санітарамі?

Макмэрфі адказаў, што тых яна, пэўна, наступны раз у гіпсе пабачыць. Яна кінула і паглядзела сабе пад ногі.

— Тут ня ўсё, як у ейным аддзяленьні, — сказала яна. — Шмат што так, але ня ўсё. Вайсковыя мэдсёстры спрабуюць усё наладзіць, як у ваенным шпіталі. Яны самі крыху хворыя. Часам мне здаецца, што ўсіх незамужніх мэдсясьцёр трэба звальняць, як толькі ім споўніцца трыццаць пяць.

— Прынамсі ўсіх незаможных вайсковых мэдсясьцёр, — пагадзіўся Макмэрфі.

Ён спытаўся, як доўга мы яшчэ зможам цешыцца зь ейнай гасьціннасьці.

— Баюся, што ня вельмі доўга.

— *Баіцесья*, што ня вельмі доўга? — перапытаў Макмэрфі.

— Так, часам я б хацела патрымаць людзей тут, замест таго, каб пасылаць іх назад, але яна мае старшынства. Не, вы, відаць, ня будзеце тут вельмі доўга, у такім стане, як цяпер.

Ложкі ў агрэсіўным усе абы-якія, надта жорсткія ці надта разьдзяўбаныя. Нам далі два ложка побач. Мяне не прывязвалі прасьцінай, толькі пакінулі крыху цьмянага сьвятла каля ложка. Пасярод ночы нехта загаласіў:

— Я пачынаю круціцца, індзеец! Глядзі мяне! Глядзі мяне!

Я расплюшчыў вочы і пабачыў шэраг доўгіх жоўтых зубоў, што сьвязаціся ў мяне каля твару. Гэта быў той мужык з галодным выглядам:

— Я пачынаю *круціцца*! Калі ласка, глядзі мяне!

Двое санітараў схапілі яго ззаду і пацягнулі з пакою, а ён рагатаў; крычаў: «Я пачынаю круціцца, індзеец!» — і проста сьмяляўся. Ён усё паўтараў свае словы і сьмяяўся, калі яго цягнулі па калідоры, а потым зноў стала ціха, і я пачуў, як той другі мужык кажа:

— Ну... я ўмываю рукі ў гэтай справе.

— Прыдбаў ты сабе сябручка, хоць і ненадоўга, Правадыр, — прашаптаў Макмэрфі і кульнуўся на другі бок спаць. Я большую частку ночы спаць ня мог, мне ўсё ўваччу стаялі тыя

жоўтыя зубы і галодны твар, які прасіў: «Глядзі мяне! Глядзі мяне!» Ці яшчэ нешта выпрошваў, калі я нарэшце заснуў. Гэты твар — жоўтая згаладалая мальба — лунаў па-нада мной у цемры, прагнучы нечага... Просячы нечага. Я думаў, як жа сьпіцца Макмэрфі, якога дапякае сотня такіх твараў, ці дзьве сотні, ці тысяча.

У агрэсіўным пацыентаў падымаюць будзільнікам. Тут ня проста ўключаюць сьвятло, як унізе. Гэты будзільнік гучыць, нібы гіганцкая тачылка для алоўкаў, у якой мелюць нешта жаклівае. Мы з Макмэрфі ажно падскочылі, калі яго пачулі, і ўжо зьбіраліся зноўку легчы, калі з дынаміка нас дваіх паклікалі. Я вылез з ложка, сьпіна ў мяне за ноч гэтак здранцьвела, што я ледзь мог сагнуцца; па тым, як вэжкаўся Макмэрфі, я разумеў, што ён здубянеў ня менш за мяне.

— Што яны нам там рыхтуюць, Правадыр? — спытаўся ён. — Гішпанскі бот? Дыбу? Спадзяюся, што ня трэба будзе напружвацца, бо я табе гэтак скажу, дзядзька, я паламаны ўшчэнт!

Я адказаў яму, што напружвацца не давядзецца, але больш нічога не казаў, бо сам ні ў чым ня быў упэўнены, пакуль ня трапіў у іх Сястроўню, дзе ўжо іншая мэдсястра спыталася: «Містэр Макмэрфі і містэр Бромдэн?» — і дала кожнаму з нас па маленькім папяровым кубачку.

Я паглядзеў у свой: там былі тры чырвоныя капсулы.

Дзынь шуміць у маёй галаве не магу спыніцца.

— Чакайце, — кажа Макмэрфі. — Гэныя пігулкі, каб нас вырубіць, так?

Мэдсястра ківае і круціць галавой, каб пераканацца, што яны ззаду — двое санітараў з абцугамі, нахіліліся наперад, краваюцца локцямі.

Макмэрфі вяртае кубачак, кажа:

— Не, сэр... мадам, я адмаўляюся завязваць вочы. Але ад *цыгарэты* я б не адмовіўся.

Я таксама вяртаю свой, і яна кажа, што ёй трэба патэлефанаваць, закрывае шкляную перагародку паміж намі і ўжо на тэлефоне, перш чым нехта пасьпявае нешта яшчэ сказаць.

— Прабач, калі я цябе ўцягнуў у нейкую хрэнь, Правадыр, — кажа Макмэрфі, і я ледзь чую яго празь сьвіст тэлефонных правадоў у сьценах. Адчуваю, як думкі спалохана зрынаюцца долу ў маёй галаве.

Мы сядзім у дзённым пакоі, гэтыя твары вакол нас, калі ў дзьверы заходзіць сама Вялікая Сястра; двое чорных ідуць з бакоў на крок ззаду. Спрабую ўціснуцца ў крэсла, схавацца ад яе, але ўжо позна. Зашмат людзей на мяне глядзяць, клейкія вочы трымаюць мяне на месцы.

— Добры дзень, — кажа яна.

Да яе вярнулася старая ўсьмешка. Макмэрфі кажа «дабры дзень», а я маўчу, хоць яна вітаецца і са мной, уголас. Назіраю за чорнымі: у аднаго плястыр на носе і рука на перавязі, шэрая далонь сплывае зь бінтоў, як патанулы павук, а другі рухаецца так, быццам у яго рэбры ў гіпсе. Яны абодва крыху ўхмыляюцца. Пэўна ж маглі застацца дома са сваімі траўмамі, але такога яны нізавошта не прапусьцяць. Я пасьміхаюся ў адказ, проста каб паказаць ім.

Вялікая Сястра размаўляе з Макмэрфі лагодна і цяргліва, пра тое як безадказна, як па-дзіцячаму ён сябе паводзіў са сваімі гняўлівымі выбрыкамі, нібы малы хлопчык, — *хіба вам ня сорамна?* Ён адказвае, што, здаецца, не і давайце ўжо рабіце, што трэба.

Яна кажа яму пра тое, як яны, пацыенты ўнізе ў нашым аддзяленьні, на адмысловым групавым сходзе ўчора ўдзень пагадзіліся з пэрсаналам, што яму можа быць карысна атрымаць

крыху шокавай тэрапіі, калі ён не ўсьвядоміць сваіх памылак. Усё, што яму трэба зрабіць, гэта прызнаць, што ён ня меў рацыі, паказаць, *прадэманстраваць* разумныя паводзіны, і тады працэдуру гэтым разам скасуюць.

Кола абліччаў чакае і назірае. Мэдсястра кажа, што ўсё залежыць ад яго.

— Во як? — пытаецца ён. — Трэба нейкую паперчыну падпісаць?

— Ну, не, але калі вы лічыце неаб...

— І чаму б вам не дадаць туды яшчэ сёе-тое, каб ужо з гэтым разабрацца: напрыклад, што я браў удзел у антыдзяржаўнай змове і што я лічу жыцьцё ў вашым аддзяленьні самым фэйным на поўнач ад Гаваяў... ну, усялякую такую хрэнь.

— Я ня думаю, што гэта...

— А *потым*, калі я падпішу, вы прынесяце мне коўдру і пакач цыгарэтаў ад Чырвонага Крыжа. Ух-х-х, гэныя камунякі кітайскія маглі б у вас сямю-таму павучыцца, дамачка.

— Рэндл, мы спрабуем вам дапамагчы.

Але ён ужо на нагах, чухае жывот, ідзе да картачных сталоў паўзь яе і чорных, якія шугануліся назад.

— О-кей, ну-ну-ну, дзе тут столік для покера, братва?..

Вялікая Сястра сэкунду глядзіць на яго, потым ідзе ў Сястроўню да тэлефона.

Двое каляровых санітараў і белы з кучаравымі сьветлымі валасамі вядуць нас у галоўны будынак. Па дарозе Макмэрфі точыць лясы зь белым санітарам, нібы яго нічога не хвалюе.

На траве ляжыць слой намаразі, і двое каляровых наперадзе пакідаюць за сабой воблачкі выдыхаў, быццам паравозы. Сонца рассунула хмары і асьвятліла іней, так што па зямлі рассыпаліся іскры. Вераб'і распушыліся на холад, шукаюць паміж іскраў зярняты. Мы пайшлі наўпрост па траскучай траве, міма сусьлікавых норак, дзе я бачыў сабаку. Халодныя іскры. Іней у норак, там, дзе не відаць.

Адчуваю гэты іней у сваіх вантробах.

Мы падышлі да дзвярэй, за якімі гук, быццам разварушылі пчаліны вулей. Перад намі двое, калываюцца ад чырвоных пігулак, адзін зь іх раве, як немаўля, паўтарае:

— Гэта мой крыж, дзякуй табе, Госпадзе, гэта ўсё, што я маю, дзякуй табе, Госпадзе...

Другі кажа:

— Гуляць дык гуляць, гуляць дык гуляць.

Гэта ратавальнік з басэйну. Ён таксама крыху плача.

Я ня буду плакаць ці крычаць, калі побач Макмэрфі.

Тэхнік кажа нам зьняць абутак, і Макмэрфі пытаецца, ці нам таксама разрэжуць штаны і паголяць галовы. Той адказвае, што ня з нашым шчасьцем.

Мэталёвыя дзьверы пазіраюць на ўсё вачыма-клёпкамі.

Дзьверы адчыняюцца, засмоктваюць унутр першага. Ратавальнік не кранаецца зь месца, але прамень, як нэонавы дым, выпаўзае з чорнага пульты ў пакоі, чапляецца за клему ў лобі і зацягвае яго, быццам сабаку на шворцы. Яго перакручвае тры разы, пакуль дзьверы зачыняюцца; твар як мяшанка страху.

— Робім раз, — мармыча ён. — Робім два! Робім тры!

Чую, як яны там лезуць яму ў лоб, быццам падымаюць века каналізацыйнага люка. Чую, як зь ляскатам і гырканьнем за-
ядаюць шасьцерні.

Дзьверы расчыняюцца ад націску дыму, і адтуль выяжджае
каталка зь першым мужыком, ён чапляе мяне вачыма. Гэты
твар. Каталка едзе назад і вывозіць ратавальніка. Чую, як на-
глядчыкі па літарах выкрыкваюць яго прозьвішча.

Тэхнік кажа:

— Наступная група.

Падлога халодная, заінелая, траскучая. Зьверху зь лямпаў
скуголіць сьвятло, белае і ледзяное. Адчуваю пах графіта-
вай змазкі, быццам у гаражы. А яшчэ кіслотны пах страху.
Тут адно маленькае вакно, высока, і звонку я бачу тлустых
вераб'ёў, нанізаных на провад, быццам бурья пацеркі. Яны
ныраюць галовамі пад пер'е, каб схавацца ад холаду. Нешта
дзьме праз мае пустыя косьці, вышэй і вышэй, паветраная
трывога! паветраная трывога!

— Не галасі, Правадыр...

Паветраная трывога!

— Супакойся. Я пайду першы. Праз мой дубовы чэрап мне ні-
чога ня зробіць. А калі мне не нашкодзяць, дык і табе таксама.

Сам залазіць на стол і раскідвае рукі па контуры. Машы-
на зашчоўквае засьцежкі яму на прыдалоньнях і костачках,
заціскае яго ў цень. Рука здымае зь яго гадзіньнік, выгуляў
у Скэнлана, кідае ля пульта, гадзіньнік рассыпаецца, шась-
церні, колцы і доўгая дрыготкая спіраль спружыны скачуць,
б'юцца аб бок пульта, губляюцца.

Выглядае, што ён зусім не баіцца, па-ранейшаму ўхмыляецца
мне.

Яму мажучь скроні графітавай змазкай.

— Што гэта? — пытаецца ён.

— Праваднік, — адказвае тэхнік.

— І ўчыняць мне памазаньне правадніком. А вянок зь цёрну таксама ўскладуць?

Яны працягваюць мазаць, а ён сьпявае, так што ў іх ажно рукі трасуцца.

— *Купляйце шмаравідла для моцных валасоў...*

Надзелі штукі кшталту навушнікаў, карону срэбнага цёрну паверх графіту на скронях. Спрабуюць суцішыць ягонья сьпевы, запіхваюць яму між зубоў кавалак гумавага шлянга.

— *І лысіна адступіць да самых па-лю-соў...*

Круцяць нейкія дыскі, машына трасецца, дзэве мэханічныя рукі бяруць паяльнікі і насоўваюць на яго. Ён падміргвае мне, кажа мне нешта, заглушана, нешта гаворыць мне, прамаўляе да мяне праз гумавы шлянг, а паяльнікі набліжаюцца да срэбра ў яго на скронях — іскры дугой упоперак, праз яго ідзе напруга, падымае яго мосьцікам, так што на сталі застаюцца адно прыдалоньні і костачкі, а праз сплюснуты чорны гумавы шлянг вырываецца гук кшталту *гэх-х-х!* і Макмэрфі цалкам пакрыты імжой іскры.

А за вакном вераб'і падаюць з проваду і дымяцца.

Яго вывозяць на каталцы, ён яшчэ торгаецца, твар заінеў белым. Карозія. Акумулятарная кіслата. Тэхнік паварочваецца да мяне.

— Глядзіце за гэтым ласём. Я яго ведаю, трымайце яго!

Якая ўжо тут можа быць сіла волі.

— Трымайце яго! Халера. Каб больш не прыводзілі такіх бяз дозы сэканалу.

Ціскі кусаюць мне прыдалоньні і костачкі.

У графітавай змазцы — жалезнае пілавіньне, скроні дзярэ.

Ён сказаў нешта, калі падміргнуў. Сказаў мне нешта.

Мужык нагінаецца, падносіць два паяльнікі да абруча ў мяне на галаве.

Машына сьціскаецца разам са мной.

ПАВЕТРАНАЯ ТРЫВОГА.

*Скокнеш вон, чуеш звон, пачынаецца гон, бяжыш пад адхон.
Нельга назад і наперад ніяк, у стрэльбу глядзіш мярцьвяк
мярцьвяк мярцьвяк.*

Мы выйшлі па сьцяжынцы праз зарасьці трысьнягу за чыгункай. Я прыклаў вуха да рэйкі, яна апякае мне шчаку.

— Нічога ў абодва бакі, — кажу я, — на добрую сотню кілямэтраў.

— Ну-ну, — бурчыць Тата.

— Хіба мы так ня слухалі бізонаў, засунеш нож у зямлю, возьмеш тронкі зубамі, чуеш статак здалёк?

— Ну-ну, — паўтарае ён, але яму прыемна.

Па другі бок чыгункі — палоска пшанічнай саломы зь мінулай зімы. Там пад ёй мышы, паказвае сабака.

— Ну што, хлопча, пойдзем уздоўж чыгункі налева ці направа?

— Хадзем праз чыгунку, во што кажа наш сабака стары.

— Гэны сабака сьледу ня бярэ.

— Возьме. Там птушкі, во што ён кажа.

— Найлепей ісьці паляваць туды ўздоўж насыпу, во што табе бацька гаворыць.

— Найлепей — тут насупраць, у пшанічнай саломе, так мне кажа сабака.

Насупраць (не пасьпеў я сказаць) да чыгункі высыпае плойма людзей, лупяць па фазаных налева і направа. Выглядае, што наш сабака забег надта далёка наперад і выгнаў усіх птушак з саломы на насып.

Сабака злавіў трох мышак.

...чалавек, Чалавек, ЧАЛАВЕК... шыракаплечы і вялікі, падміргвае, як зорка.

Мурашы зноў, о Божа, гэтым разам іх да халеры, кусючыя паскуды. Памятаеш, калі мы зразумелі, што гэныя мурашы на смак як марынаванья гурочкі? Га? Ты казаў, што не гурочкі, а я казаў, што так, а твая мама дала мне добрага прачуханца, як пачула: Вучыць дзіця есьці жамяру!

Угу. Сапраўдны індзейскі хлопчык павінен ведаць, як выжыць на ўсім, што можна зьесьці, пакуль яно само цябе ня зжэрла.

Мы не індзейцы. Мы цывілізаваныя людзі, памятай гэта.

Ты казаў мне, Тата. Але як памру, прычапіце мяне да нябёсаў.

Маміна прозв'ішча было Бромдэн. І засталася Бромдэн. Тата казаў, што ён нарадзіўся толькі з адным іменем, пляснуўся ў сьвет, як цяля, якое выпадае ў падсьцілку, калі карова ўпарта хоча нарадзіць стоячы. Тыі А Мілатуна, Найвышэйшая Хвоя на Гары, і я найвялікшы індзеец пад нябёсамі штату Арэгон, а магчыма таксама Каліфорніі і Айдага. Вось пад такое імя нарадзіўся.

Ты найвялікшы дурань пад нябёсамі, калі думаеш, што добрая хрысьціянка назавецца Тыі А Мілатуна. Ты нарадзіўся пад такое імя, дык добра, а я нарадзілася пад прозв'ішчам Бромдэн. Мэры Луіз Бромдэн.

І калі мы пераедзем у горад, кажа Тата, з такім прозв'ішчам нашмат лягчэй атрымаць нумар сацыяльнага страхаваньня.

Мужык з молатам гоніцца за некім, дагоніць, калі ня спыніцца. Я зноў бачу гэтыя бліскі маланак, россыпы колераў.

Дзынь. Дзынькі-дзынк, дрыжаць каленкі, ловіць куранят ля сьценкі... Па-над домам ля ракі, бач, ляцяць тры гусакі... Гэты ў поле, той на гулі, гэты над гняздом зязюлі... Вунь гусак спусьціўся долу... ХАП цябе, выходзіш з кола.

Мы некалі гэтак гадзінамі гуляліся з бабуляй, калі сядзелі ля рамаў з рыбай, адганяючы мух. Гульня называлася дзынькі-дзынк. Трэба было лічыць пальцы на выцягнутых руках, па пальцы на кожны склад ейнай лічылкі.

Дзынь-кі дзынк, дрыжаць каленкі (восем пальцаў), ловіць куранят ля сьценкі (шаснаццаць пальцаў), яна адбівае рытм на кожны склад сваёй чорнай крабістай рукой, кожны з маіх пазногцяў пазірае на яе, як маленькі тварык, просіць, каб менавіта на яго трапіла гэтае цябе, да якога спускаецца гусак і выцягвае з кола.

Я люблю гэтую гульню і люблю бабулю. Не люблю гэтай цёткі Дзынькі-Дзынк, якая ловіць куранят. Не люблю яе. Але люб-

лю таго гусака, які ляціць над гняздом зязюлі. Люблю яго і люблю бабулю з пылам у зморшчынках.

Наступным разам я яе пабачыў ужо мёртвую, халодную, як камень, проста пасярэдзіне Дэлзу на ходніку, вакол каляровыя кашулі — індзейцы, пастухі, сяляне. Яе адвезьлі на возе на гарадзкія могілкі, заляпілі ёй вочы чырвонай глінай.

Памятаю сьпякотныя, задушлівыя пераднавальнічныя гадзіны, калі зайцы кідаліся пад колы грузавікоў.

Джоўі Рыба-У-Бочцы атрымаў дваццаць тысяч даляраў і купіў тры кадылакі пасья кантракту на зямлю. Але ён усё роўна ня ўмее ездзіць на машыне.

Бачу кубік.

Бачу яго знутры, я зьнізу. Я грузік, які ўмацавалі, каб зверху заўсёды выпадала адзінка. Косьці з грузікамі, каб заўсёды выпадалі дзьве адзінкі, зьмяіныя вочы, і я грузік, а вакол мяне шэсьць грудкоў, як белыя падушачкі на іншым баку кубіка, шасьцёрка, якая заўсёды будзе зьнізу. На што нагрузілі другі кубік? Упэўнены, таксама на адзінку. Зьмяіныя вочы. Супраць яго махлююць, і я грузік.

Асьцярожна, кідаю. Аёй, мадам, вяглярня пустая, а дзетачка хоча новыя чаравічкі. Сьцеражыся. *Бах!*

Вырубіўся.

Мокра. Ляжу ў лужыне.

Зьмяіныя вочы. Зноў яго надурьлі. Бачу над сабой адзінку: ён ня можа кінуць замарожаных кубікаў у завулку за крамай — у Портлэндзе.

Завулак гэта тунэль холадна бо сонца ўжо вечаровае

Пусьціце мяне да бабулі

Калі ласка Мама

Што ж ён там сказаў, калі падміргнуў?

Гэты ў поле той на гулі

Ня стойце ў мяне на дарозе

Халера сястра ня стойце ў мяне на дарозе ДАРОЗЕ!

Мая чарга кідаць. Бах. Халера. Зноў змахлявалі. Зьмяіныя вочы.

Настаўнік мне кажа, што ў цябе сьветлая галава, сынку, ты можаш стаць некім...

Стаць кім, Тата? Пляцельшчыкам пледаў, як Дзядзька Х.М. Воўк? Пляцельшчыкам кошыкаў? Ці яшчэ адным індзейцам-п'янтосам?

Здаецца, хлопча, ты індзеец, так?

Ага, так.

Ну, трэба сказаць, ты размаўляеш амаль без памылак.

Ага.

Добра... На тры баксы стандартнага.

Яны б не паводзілі сябе так нахабна, каб ведалі, што ў мяне бывае з поўняй. Ня проста абы-які індзеец...

Той хто — як гэта там? — крочыць не ў нагу з астатнімі, чую іншы барабан.

Зноў зьмяіныя вочы. Ух ты, хлопча, ну і халаднюшчыя гэтыя кубікі.

Пасьля пахаваньня бабулі мы з Татам і Дзядзькам Хуткім-і-Мудрым Ваўком выкапалі яе. Мама з намі не пайшла; ніколі пра такое ня чула. Павесіць труп на дрэва! Ад такога чалавек званітаваць можа.

Дзядзька Х.М. Воўк і Тата дваццаць дзён прагулялі ў карты ў турме ў Дэлзе, за апаганьваньне трупа.

Але ж гэта нашая бабуля, пранцы на вас!

Ніякай розьніцы, хлопцы. Трэба было пакінуць яе пахаванай. Ня ведаю, калі вы, доўбні індзейскія, ужо нечаму навучыцеся. Дык дзе яна? Лепей вам расказаць.

Ай, ідзі ты ў сраку, ёлупень блядатвары, прамовіў Дзядзька Х.М. Воўк і скруціў сабе цыгарэту. Нічога я табе не скажу.

Высока, высокая, высокая на пагорках, на ложку хвоя яна ловіць вецер старэчай рукой, лічыць аблокі пад стары вершык:

бач, ляцяць тры гусакі

Што ж ты мне сказаў, калі падміргнуў?

Грае аркестар. Глядзі — *неба*; гэта Дзень Незалежнасьці.

Кубікі спыніліся

Яны зноў да мяне лезуць з машынкай

Цікава

Што ж ён сказаў?

Цікава як Макмэрфі зноў зрабіў мяне вялікім

Ён сказаў гуляць дык гуляць

Яны ўжо там. Чорныя ў белай уніформе сікаюць пад дзверы, пасля прыходзяць і вінавацяць мяне, што я замачыў усе гэтыя шэсьць падушак, на якіх ляжу! Шасьцёрка. Я думаў, што гэты пакой — кубік. Адзінка, зьмяінае вока там угары, кола, белае *сьвятло* на столі... вось што я бачыў... у гэтым маленькім квадратным пакойчыку... значыць, ужо сьціямнела. Колькі ж гадзінаў я быў у адключцы? Крыху туманіць, але я ня буду сасьлізгваць і хавацца туды. Не... Ніколі болей...

Я стаю, падняўся павольна, здранцьвелы паміж лапатак. Белыя падушкі на падлозе ізалятару прамоклыя, бо я на іх мачыўся, пакуль быў без прытомнасьці. Яшчэ не магу прыгадаць усяго, але ўжо тру далонямі вочы і спрабую прачысьціць галаву. Я намагаюся. Раней ніколі не намагаўся з гэтага выйсьці.

Падышоў, хістаючыся, да маленькага круглага вакенца з мэталічнай сеткай у дзвярах пакойчыку і пагрукаў па ім кулаком. Пабачыў, як санітар ідзе па калідоры з падносам для мяне, і зразумеў, што гэтым разам я іх перамог.



Былі часы, калі я па два тыдні блукаў разгублены пасля шokaвай працэдуры, жыў у гэтым цьмяным бязладным тумане, вельмі падобным да дрымоты, да шэрай зоны паміж сьветлым і цёмным, паміж сном і няспаньнем ці жыцьцём і паміраньнем, калі ты адчуваеш, што ўжо ў прытомнасьці, але яшчэ ня ведаеш, які сёньня дзень або хто ты такі і навошта ўвогуле выходзіць з адключкі — два тыдні. Калі няма прычыны прачынацца, можна бадзяцца ў гэтай шэрай зоне доўгі, размыты час. Але я даведаўся, што калі табе досыць хочацца, можна адразу зь яе вырвацца. Гэтым разам я выкараскаўся зь яе менш чым за дзень, — хутка як ніколі.

І калі туман нарэшце выветрыўся з галавы, мне здалося, што я толькі што падняўся на паверхню пасля доўгага глыбокага

нырца, прабьўшы пад вадой сто гадоў. Гэта была мая апошняя працэдура.

А Макмэрфі за той тыдзень атрымаў яшчэ тры. Як толькі ён выходзіў з папярэдняй, як толькі ў вочы зноў вярталася тое падміргваньне, прыходзілі міс Брыдар з доктарам і пыталіся ў яго, ці адчувае ён сябе гатовым сабрацца і змагацца са сваёй праблемай, вярнуцца ў аддзяленьне для лекаваньня. Ён увесь надзімаўся, бо адчуваў што ўсе твары ў аддзяленьні для агрэсіўных павярнуліся да яго ў чаканьні, і казаў Сястры, што шкадуе, бо можа аддаць толькі адно жыцьцё за сваю краіну, і хай яна пацалуе яго ў сраку, перш чым ён пакіне карабель. *Ага!*

Потым ён падымаўся і кланяўся пацыентам, якія пасьміхаліся, глядзячы на яго, а Сястра з доктарам ішлі ў кабінэт патэлефанаваць у галоўны будынак, каб дамовіцца пра яшчэ адзін электрашок.

Аднойчы, калі яна разьвярнула, каб сысьці, ён ушчыкнуў яе ззаду праз уніформу так, што яе твар пачырванел да колеру ягоных валасоў. Думаю, калі б там не было доктара, які сам хаваў усьмешку, яна б дала Макмэрфі поўху.

Я спрабаваў пераканаць яго падгуляць ёй, каб больш ня мучыцца ў Шок-Блоку, але ён толькі сьмяяўся і казаў мне:

— Халера, ды яны проста бясплатна мне акумулятар заладоўваюць. Калі я адсюль выйду, першая дзеўка, якая са мной ляжа, атрымае тысячу вольтаў, засьвеціцца, як гульнёвы аўтамат, і зь яе срэбныя грошыкі пасыплюцца! Не-а, мяне не напалохаеш невялічкай падзарадкай акумулятара.

Ён казаў, што яму не балюча і ня шкодна. Ён нават ад пігулак адмаўляўся. Але штораз, калі з дынаміка яго клікалі замест сьняданку рыхтавацца ісьці ў першы будынак, у яго напружваліся мускулы на сківіцах, і твар бялеў, рабіўся станчэлым і спалоханым — той твар, адлюстраваньне якога я пабачыў на лабавым шкле, калі мы вярталіся з мора.

Я выйшаў ад агрэсіўных у канцы тыдня і вярнуўся ў нашае аддзяленьне. Я шмат што хацеў яму сказаць, перш чым пакідаць яго там, але ён толькі вярнуўся з працэдур і сядзеў, пераводзячы вочы сьледам за пінг-понгавым шарыкам, быццам быў да яго падлучаны. Каляровы і бялявы санітары адвялі мяне ўніз, запусьцілі ў нашае аддзяленьне і замкнулі за мною дзьверы. Пасьля агрэсіўных тут здавалася ціха-ціха. Я пайшоў у дзённы пакой і чамусьці спыніўся ў дзьвярах — усе павярнуліся з такім выглядам, якога раней для мяне ніколі не было. Іхныя твары прасьвятлелі, быццам ад водбліскаў з другараднай сцэны на кірмашы.

— Тут, перад самымі вашымі вачыма, — прамаўляе Гардынг, — стаіць Дзікун, які зламаў руку... чорнаму! Гэй-га, глядзіце, усе глядзіце.

Я ўсьміхаюся ім у адказ, зразумеўшы, як мусіў пачувацца Макмэрфі некалькі апошніх месяцаў, калі ўсе гэтыя твары крыкам гукалі яго.

Усе нашыя падышлі да мяне і пачалі пытацца пра ўсё, што адбылося; як ён там сябе паводзіць? Чым займаецца? Ці гэта праўда, як ходзяць чуткі ў спартзале, што яго кожны дзень лупяць ЭШТ, а ён проста страшае зь сябе электрычнасьць, як ваду, б'ецца аб заклад з тэхнікамі, як доўга зможа пратрымаць вочы расплюшчанымі, калі прыкладуць правады.

Я расказаў ім усё, што мог, і ніхто, здаецца, нават на сэкунду не здзівіўся, што я раптам размаўляю зь людзьмі — чалавек, якога заўжды лічылі глуханямым, цяпер гаворыць і слухае. Сказаў ім, што ўсе чуткі, якія да іх дайшлі, гэта праўда, і дадаў пару ўласных баек. Яны так гучна рагаталі з таго, як ён размаўляў зь Сястрой, што два кабачкі пад вільготнымі прасьцінамі сталі ўхмыляцца і фыркаць у такт сьмеху, быццам яны разумелі.

Калі сама Сястра агучыла праблему пацыента Макмэрфі на наступны дзень, сказала, што зь нейкай дзіўнай прычыны ён,

здаецца, зусім не рэагуе на ЭШТ, і што, магчыма, спатрэбяцца больш радыкальныя захады, каб наладзіць зь ім кантакт, Гардынг адказаў:

— Ну, гэта магчыма, міс Брыдар, так — але з таго, што я чуў, як там у вас ідзе з Макмэрфі, ён без праблемаў наладзіў кантакт з вамі.

Вялікая Сястра так разгубілася і збянтэжылася, калі ўсе ў пакоі пачалі зь яе сьмяяцца, што больш не кранала гэтай тэмы.

Яна зразумела, што пакуль Макмэрфі ў тым аддзяленьні і нашыя ня бачаць, як яна яго гне, ён робіцца ў іх вачах большым, чым раней, вырастае амаль у легенду. На чалавека, якога ня бачыш, нельга глядзець, як на слабака, вырашыла яна, і пачала плянаваць, як вярнуць яго назад. Нашыя самі здолеюць пабачыць, што ён можа быць такім жа слабым, як іншыя, разьлічыла яна. Ён ня зможа захаваць ролі героя, калі будзе сядзець у дзённым пакоі ў шокавым ступары.

Нашыя такога чакалі і разумелі, што як толькі яго вернуць у аддзяленьне, каб усім паказаць, яна будзе пасылаць яго на электрашок штораз, калі ён ачомаецца. Таму Гардынг, Скэнлан, Фрэдрыксан і я дамовіліся пераканаць яго, што для ўсіх будзе лепей, калі ён уцячэ са шпіталю. І ў суботу, калі яго прывялі ў аддзяленьне — ён крочыў у дзённы пакой, як баксэр выходзіць на рынг, пляскаючы ў далоні над галавой, і абвясціў, што чэмпіён вярнуўся, — у нас ужо быў падрыхтаваны плян. Мы дачакаемся цемры, падпалім матрац, а калі прыедуць пажарнікі, мы штурмам возьмем уваход і выпусьцім яго. Нам здавалася, што гэта такі добры плян, што ён ня зможа адмовіцца.

Але мы не падумалі, што быў якраз той дзень, на які ён дамовіўся зь дзяўчынай, Кэндзі, што тая прабярэцца ў аддзяленьне на спатканьне зь Білі.

Яго прывялі ў аддзяленьне каля дзясятай раніцы.

— Я як бочка з сікунамі і воцатам, братва; мне праверылі запальныя сьвечкі, зачысьцілі кантакты, і цяпер я сьвячуся, як індуктар у старым фордзе. Калі-небудзь падлучалі такую штуку на сьвяты? Жых! Сапраўдная весялуха.

Ён сноўдаўся па аддзяленьні, большы, чым калі раней, кульнуў пад дзьверы Сястроўні ядро з вадой мыць падлогу, паклаў кавалак масла на мысок белага замшавага чаравіка найменшаму з чорных, так што той не заўважыў, і душыўся сьмехам увесь абед, пакуль масла раставала і рабіла жоўтую пляму, якая, паводле Гардынга, «наводзіла на разнастайныя думкі». Ён быў вялікі, як ніколі, і штораз, як ён праходзіў упрытык да мэдсястры-практыканткі, тая пшчала, закочвала вочы і ўцякала па калідоры, паціраючы бок.

Мы патлумачылі яму плян уцёкаў, а ён адказаў, што няма куды сьпяшацца, і нагадаў нам пра спатканьне Білі.

— Мы ж ня можам расчараваць нашага Білі, праўда, братва? Тым больш калі ён з цнатлівасьцю збіраецца разьвітацца. Дый вечарынка сёньня мае быць нішто сабе, калі ўсё атрымаецца: скажам так, можа, гэта мая разьвітальная вечарынка.

На тых выходных якраз працавала Вялікая Сястра — яна не хацела прапусьціць ягонага вяртаньня — і яна пастанавіла правесьці сход, каб зь нечым разабрацца. На сходзе яна зноў паспрабавала агучыць сваю прапанову наконт больш радыкальных захадаў. Яна настойвала, каб доктар разгледзеў такую магчымасьць, «пакуль яшчэ ня позна дапамагчы пацыенту». Але Макмэрфі быў як круцёлка падміргваньняў, пазяханьняў і адрывак, пакуль яна прамаўляла, а калі яна нарэшце змоўкла, ён адразу ж зьдзівіў доктара і ўсіх пацыентаў, пагадзіўшыся зь ёй.

— Ведаеце, док, мо яна й праўду кажа. Няма толку ад некалькіх чэзлых вольт. А калі *падвоіць* напругу, дык мо я здолею лавіць восьмы канал з навуковай фантастыкай, як Марціні. А то

мне ўжо абрыдлі гэныя аднастайныя галюны ў ложку, калі ба-чыш толькі чацьверты канал з навінамі і надвор'ем.

Мэдсястра прачысьціла горла і паспрабавала аднавіць кан-троль за сходам:

— Я не прапаноўвала новых сэансаў шокатэрапіі, містэр Мак-мэрфі...

— Сапраўды, мадам?

— Я прапаноўвала, каб мы разгледзелі магчымасьць апэра-цыі. Насамрэч вельмі простаі. У нас ёсьць досьвед посьпехаў, калі ў некаторых агрэсіўных пацыентаў такім чынам здымалі-ся агрэсіўныя тэндэнцыі...

— Агрэсіўных? Мадам, ды я ж дружалюбны, як шчаня. Я ўжо амаль два тыдні не даваў высьпятка нашым гудронавым ся-брукам-санітарам. Зь якой раптам прычыны цяпер рэзаць, скажыце?

Яна патрымала ўсьмешку, каб ён пабачыў, як яна спачу-вае:

— Рэндл, нічога рэзаць не спатрэ...

— Да таго ж, — працягваў ён, — няма сэнсу іх чыкаць; у мяне ўсё роўна ў тумбачцы яшчэ пара ё.

— Яшчэ... пара?

— Адно памерам з бэйсбольны мяч, док.

— Містэр Макмэрфі! — яе ўсьмешка разьбілася, як кавалак шкла, калі яна зразумела, што яе цьвеляць.

— Але другое, можна сказаць, нармальнага памеру.

Ён працягваў у гэтакім духу, ажно пакуль не прыйшоў час ісьці спаць. На той момант у аддзяленьні ўжо панавалі сьвяточныя настрой, як на кірмашы, і нашыя шаптальні адзін аднаму, што мо атрымаецца вечарынка, калі дзяўчына прывязе выпіць. Усе спрабавалі трапіць на вочы Білі, ухмыляліся і падміргвалі, як толькі той на іх глядзеў. А калі мы сталі ў чаргу па лекі, Макмэрфі падышоў і спытаўся ў маленькай мэдсястры з крыжам і радзімкай, ці можна яму пару вітамінаў. Тая здзівілася і адказала, што чаму б не, і дала яму некалькі пігулак памерам зь перапяліныя яйкі. Ён паклаў іх у кішэню.

— Вы што, не зьбіраецеся іх глытаць?

— Я? Крыў мяне Божа. Мне вітамінаў ня трэба. Я іх браў для нашага Білі тутака. Ён нешта апошнім часам хваравіта выглядае — малакроўе, хутчэй за ўсё.

— Тады чаму вы не дасьце іх Білі?

— Дам, сонейка, дам, але я падумаў, што лепей пачакаць да поўначы, калі яны яму найбольш спатрэбяцца, — і пайшоў у палату, абхапіўшы рукой зачырванелую шыю Білі, падміргнуў Гардынгу і тыцнуў мяне адзінцом пад рэбры, калі праходзіў міма, а мэдсястра засталася сядзець з круглымі вачыма ў кабінэце, ліучы ваду са збана сабе на нагу.

Наконт Білі Бібіта варта ведаць: хоць у яго ўжо зморшчыны на твары і сівізна ў валасах, ён усё роўна выглядае, як хлопчык, — як аблавухі рабаціністы хлопчык з заячымі зубамі, які нешта насывіствае басанож на насыценным календары, дзе за ім па зямлі цягнецца зьвязак налоўленых бычкоў — але пры гэтым ён зусім не такі. Усе заўжды здзіўляліся, калі бачылі, што побач зь іншымі ён не ніжэйшы за астатніх, што, калі прыгледзецца, ён зусім не аблавухі, не рабаціністы, і зубы ў яго ня заячыя, і што насамрэч яму за трыццаць.

Я чуў, як ён называў свой узрост, толькі аднойчы — па праўдзе, падслухаў, як ён размаўляў са сваёй маці ў калідоры. Тая

працавала сакратаркай у рэгістратуры: мажняя, дзябёлая ка-
бета, у якой валасы кожныя некалькі месяцаў мянялі колер
зь белага на блакітны, на чорны і назад на белы, суседка Вялі-
кай Сястры, наколькі я ведаў, і ейная добрая сяброўка. Што-
раз, як мы некуды выходзілі, Білі заўсёды даводзілася спыняц-
ца і засоўваць у вакенца пунсовую шчаку, каб маці злёгка
яго пацалавала. Нас усіх гэта бянтэжыла ня меней, чым Білі,
і таму ніхто не дражніў яго праз гэта, нават Макмэрфі.

Аднойчы ўдзень, ужо ня памятаю як даўно, мы спыніліся
па дарозе на нейкія працэдурны і сядзелі ў вэстыбюлі на вялі-
кіх плястыкавых канапах ці звонку ў праменах паабедзен-
нага сонца, адзін з чорных рабіў стаўкі праз тэлефон, а маці
Білі зладзіла сабе невялічкі перапынак, выйшла з рэгістра-
туры, узяла сына за руку, адвяла на вуліцу і ўладкавалася зь ім
на траве непадалёк мяне. Яна сядзела на траве, нібы здубя-
нелая, сутулячыся, выставіўшы наперад кароткія поўныя ногі
ў панчохах, якія колерам нагадвалі сардэлькі, а Білі ляжаў по-
бач, паклаўшы галаву ёй на калені, і дазваляў ёй вадзіць яму
па вуху дзьмухаўцом. Білі казаў пра пошукі жонкі і пра тое,
што калі-небудзь хацеў бы пайсьці вучыцца ва ўнівэрсытэт.
Маці казвала яго пухам дзьмухаўца і пасьмейвалася з такіх
глупстваў.

— Любачка, у цябе яшчэ будзе плейма часу, каб пра гэта паду-
маць. Перад табой яшчэ ўсё жыццё.

— Мама, мне ўжо т-т-трыццаць адзін год!

Яна засьмяялася і папляскала яго па вуху сьцяблінкай.

— Лю-ю-юбачка, няўжо я выглядаю як маці мужчыны сярэд-
ніх гадоў?

Зморшчыла нос, надзьмула вусны і чмокнула языком, нібы
паслаўшы паветраны пацалунак, і трэба прызнаць, што яна
ўвогуле не выглядала як маці. Я ня мог паверыць, што яму
можа быць трыццаць адзін, пакуль пазней не падабраўся

ўшчыльную, каб пабачыць ягоную дату нараджэння на бранзалетцы.

Апоўначы, калі Гівэр і іншы чорны разам з мэдсястрой скончылі змену і на працу прыйшоў стары мурын, містэр Тэркл, Макмэрфі і Білі ўжо падняліся — відаць, глыталі вітаміны. Я вылез з ложка, надзеў халат і пайшоў у дзённы пакой, дзе яны размаўлялі. Гардынг, Сэфэлт і яшчэ некалькі нашых таксама выйшлі. Макмэрфі тлумачыў Тэрклу, на што разьлічваць, калі прыедзе дзяўчына, ці, хутчэй, нагадваў, бо выглядала, што яны ўжо ўсё абмеркавалі пару тыдняў таму. Макмэрфі сказаў, што найлепш запусьціць дзяўчыну праз вакно замест таго, каб рызыкаваць і весьці яе праз вэстыбюль, дзе можа быць начальніца начной змены. А потым адамкнуць ізалятар. Ага, хіба ня файны шалаш, каб там быў рай маладым каханкам? Будуць ізаляваньня як трэба. («Ух-х-х, Макмэрфі», — усё спрабаваў вымавіць Білі.) І не ўлучаць сьвятла. Каб начальніца змены не пабачыла. І зачыніць дзьверы ў палату, каб не пабудзіць усіх тутэйшых сьлінявых хронікаў. І паводзіць сябе *ціха*, мы ж ня хочам іх турбаваць.

— Ай, ну х-хопіць ужо, М-М-Мак, — прамовіў Білі.

Містэр Тэркл усе ківаў і ўсё ніжэй апускаў галаву, так што здавалася, нібыта ён засынае. Калі Макмэрфі сказаў: «Здаецца, гэта больш-менш усё», — той адказаў: «Не, не зуй-сім», — і сядзеў там у сваёй белаў уніформе з ухмылкай на твары, з лысай галавой, што лунала на канцы доўгай шыі, як шар на вярочцы.

— Спакуха, Тэркл. Твае стараньні будуць узнагароджаныя. Яна ж мае прынесці пару пляшак.

— Ужо цяплей, — кіўнуў містэр Тэркл.

Яго галава ўсё цяляпалася і хілілася долу. Выглядала, што ён ледзь стрымліваецца, каб не заснуць. Я чуў, што ўдзень ён працуе ў іншым месцы, на скачках. Макмэрфі павярнуўся да Білі.

— Тэркл тут хоча большую долю ў кантракце, братка Білі. Колькі ты гатовы выкласьці, каб стаць сапраўдным мужыком?

Перш чым Білі здолеў нешта сказаць праз заіканьне, Тэркл адмоўна пакруціў галавой:

— Я не пра тое. Не пра грошы. Гэтая ж бусечка з сабой ня толькі пляшку прывязе, праўда? Вы ж, хлопцы, ня толькі выпіўкай тут падзеліцеся, хіба не?

Білі ледзь ня лопнуў, спрабуючы праз заіканьне прамармытаць нешта накшталт толькі ня Кэндзі, толькі не ягоную дзяўчыну! Макмэрфі адвёў яго ўбок і сказаў не хвалявацца: Тэркл хутчэй за ўсё будзе такі п'яны і сонны, калі Білі скончыць зь дзяўчынай, што стары чарнамазы нават гурка ў тазік засунуюць ня зможа, ня тое што нешта яшчэ.

Дзяўчына зноў спазьнялася. Мы сядзелі ў халатах у дзённым пакоі і слухалі, як Макмэрфі і Тэркл апавядаюць гісторыі з вайскавай службы і перадаюць адзін аднаму Тэрклаву цыгарэту, кураць яе неяк дзіўна, зацягваюцца так, што ажно вочы вылазяць. Гардынг быў спытаўся, што гэта за цыгарэту з такім правакацыйным пахам яны паляць, і містэр Тэркл адказаў пісклявым, задыханым голасам:

— Зуйсіім звычайную цыгарэтку. Гі-гі, так-так. Хочаш зацяжачку?

Білі нэрваваўся ўсё болей і болей — баяўся, што дзяўчына ня зьявіцца, і баяўся, што зьявіцца. Ён усё пытаўся, чаму мы не ідзем спаць, а замест гэтага сядзім у холадзе і цемры, быццам сабакі, што на кухні чакаюць аб'едкаў са стала. У адказ мы проста ўхмыляліся. Нікому з нас не хацелася ісьці ў ложка; было зусім ня холадна, і было прыемна расслабіцца ў паўзмку і слухаць байкі Макмэрфі ды містэра Тэркла. Ніхто ня быў сонны, і ніхто нават не пераймаўся, што ўжо прайшла другая гадзіна ночы, а дзяўчына ўсё яшчэ не зьявілася. Тэркл сказаў, можа, у аддзяленьні так цёмна, што яна папросту ня ба-

чыць, каб разабрацца, куды ісьці. Макмэрфі пагадзіўся, што гэта сьвятая праўда, і тады яны ўдвох пабеглі па калідорах і ўлучылі ўсё сьвятло ў аддзяленьні. Яны ўжо зьбіраліся ўключыць верхняе асьвятленьне ў палаце, але Гардынг папярэдзіў, што тады ўсе астатнія падымуцца, і зь імі давядзецца дзяліцца. Яны пагадзіліся і вырашылі замест гэтага ўключыць усе лампачкі ў кабінэце доктара.

Як толькі яны залілі аддзяленьне сьвятлом, нібыта пасярод белага дня, адразу ж пачуўся лёгкі стук у шыбу. Макмэрфі падбег да вакна і прыклаў да шыбы твар, захінуўшы яго з двух бакоў далонямі, каб лепей бачыць. Ён адышоў і ўсьміхнуўся нам.

— Крочыць, як каралева ночы, — сказаў ён. Узяў Білі за прыдалоньне і падцягнуў да вакна. — Запусьці яе, Тэркл. Выпусьці на яе гэнага ашалелага жарабца.

— Слухай, Макм-м-мэрфі, п-п-пачакай, — сказаў Білі, упіраючыся, як асёл.

— Ня трэба тут мне мамамэрфаць, братка Білі. Запозна адступацца. Усё ў цябе атрымаецца. Я табе во што скажу: стаўлю пяць баксаў, што ты яе аддзярэш да непрытомнасьці, ну як? Адчынай вакно, Тэркл.

У цемры стаялі дзьве дзяўчыны, Кэндзі і тая другая, што не прыехала на рыбалку.

— Ух ты блі-і-ін, — прысьвіснуў Тэркл, дапамагаючы ім залезьці, — тут на ўсіх хопіць.

Мы ўсе падышлі дапамагчы: ім давялося задзіраць цесныя спадніцы ажно да клубоў, каб пралезьці праз вакно. Кэндзі вымавіла:

— Чарцяка ты, Макмэрфі, — і так рэзка паспрабавала абняць яго, што ледзь не разбіла бутэлькі, якія трымала за рыльцы ў кожнай руцэ. У яе даволі моцна запляталіся ногі, а склада-

ная фрызура, якую яна была выбудавала, ужо крыху раскудлацілася. Я падумаў, што яна выглядала лепей з распушчанымі валасамі, як было падчас рыбалкі. Калі яна зьлезла з падваконьня, то махнула бутэлькай іншай дзяўчыне.

— Сэндзі прыехала са мной. Яна вось так зьнянацку кінула свайго маньяка зь Бівэртану, праўда дзіч?

Другая дзяўчына пралезла ў вакно, пацалавала Макмэрфі і сказала:

— Здароў, Мак. Прабач, што я тады не прыехала, Але цяпер з гэтым скончана. Колькі ж можна трываць такія жарцікі — белыя мышы ў падушцы, чарвякі ў крэме, жабы ў станіку.

Яна кінула і правяла рукой перад сабой, нібы сьцірала ўспаміны пра свайго мужа, аматара рознай жывёнасьці:

— Бо-о-ожачкі, ну і маньяк.

Яны абедзьве былі босья, у спадніцах, швэдрах і нэйлёнавых панчохах, абедзьве чырванашчокія і хіхікалі.

— Нам давалося пытаць дарогу, — патлумачыла Кэндзі, — у кожным прыдарожным бары.

Сэндзі агледзела нашае кола, вылупіўшы вочы.

— Уух-х-х ты, Кэндзі, а дзе мы? Гэта што, папраўдзе? Мы ў дурдоме? *Ні фіга сабе!*

Яна была мажнейшая за Кэндзі, пэўна гадоў на пяць старэйшая і спрабавала закруціць рудыя валасы ў стылёвую куклу на патыліцы, але яны ўсё зьвісалі перад ейнымі шырокімі малочнымі шчокамі, і яна выглядала, як вясковая дзяўчына, якая прыкідваецца сапраўднай лэдзі. У яе былі зашырокія плечы, грудзі і сьцэгны, а ўсьмешлівы рот надта вялікі і адкрыты, каб

яе можна было назваць прыгожай, але яна была харошанькая, поўная здароўя, а на адным з пальцаў мела падвешаны за колца плястыкавы пяцілітровік віна, які вагаўся ў яе збоку, як торбачка.

— Як так, Кэндзі, ну як так, як з намі ўвесь час здараецца такая дзіч? — яна яшчэ раз крутнулася і спынілася, расставіўшы ногі і хіхікаючы.

— Нічога не здараецца, — паважна зьвярнуўся да дзяўчыны Гардынг. — Гэта ўсё мроі, якія вы бачыце падчас бяссоннай ночы, а потым баіцеся расказаць свайму псыхааналітыку. *На-самрэч* вас тут няма. Гэтае віно несапраўднае, *нічога* тут не існуе. Так што давайце адштурхоўвацца ад гэтага.

— Здароў, Білі, — сказала Кэндзі.

— Ты толькі паглядзі на гэта, — адгукнуўся Тэркл.

Кэндзі нязграбна працягнула адну з бутэлек да Білі:

— Я прывезла табе падарунак.

— Гэта ўсё мроі зь ненавуковай фантастыкі, — працягваў Гардынг.

— Аёй! — прамовіла Кэндзі. — І ў што мы такое ўкляпаліся?

— Ш-ш-ш, — прашыпеў Скэнлан і насуплена агледзеўся на вокал. — Пабудзіш тут усіх засранцаў, калі будзеш так гучна размаўляць.

— А ў чым праблема, жмінда? — захіхікала Сэндзі і зноў пачала круціцца. — Баісься, што на ўсіх ня хопіць?

— Халера, Сэндзі, трэба было мне ведаць, што ты прыцягнеш гэны танны парцьвяшок.

— Ой мааамачкі! — яна спынілася і ўтаропілася ў мяне. — Ну і мужык, Кэндзі, сапраўдны веліканішча, энкі-бэнікі.

Містэр Тэркл прамовіў: «Ух ты блі-і-ін», — і замкнуў мэталёвую сетку на вакне, а Сэндзі зноў працягнула; «Ой мааамачкі». Мы ўсе зьбіліся ў нехлямяжую кучу пасярод дзённага пакою, штурхалі адзін аднаго, казалі нешта, бо ніхто яшчэ ня ўцяміў, што рабіць, — ніколі не былі ў такой сытуацыі — і ня ведаю, ці ўвогуле спынілася б гэтая ўзбуджаная нэрвовая мітусьня размоваў, хіхіканьня і штурханіны па пакоі, калі б дзьверы ў аддзяленьне на канцы калідору не зазьвінелі, адчыніўшыся пад ударам ключа — усе здрыгануліся, быццам спрацавала сыгналізацыя.

— А Божа ж ты мой, — заенчыў містэр Тэркл, пляснуўшы далонямі па лысай галаве, — гэта нача-альніца, прыйшла звальняць маю чорную задніцу.

Мы ўсе пабеглі ў прыбіральню, выключылі сьвятло і стаялі ў цемры, слухаючы дыханьне адзін аднаго. Мы чулі, як начальніца блукае па аддзяленьні і кліча містэра Тэркла гучным, крыху спалоханым шэптам. Ейны голас быў лагодны і ўстрывожаны і падымаўся на канцы кожнага закліку:

— Містэр Тэр-каал? Міс-тэр Тэркл?

— Дзе ж ён, халера? — прашаптаў Макмэрфі. — Чаму ён ей не адказвае?

— Не хвалойся, — сказаў Скэнлан. — У сарціры яна шукаць ня будзе.

— Але чаму ён не адказвае? Мо трава надта ў галаву дала.

— Дзядзька, што ты такое вярзеш? Мне ў галаву ніколі не дае, тым больш ад такога маленькага касячка, — гэта быў голас містэра Тэркла недзе ў цёмным сарціры поруч з намі.

— А божачкі, Тэркл, ты што тут робіш? — Макмэрфі адна-
часова спрабаваў гаварыць суровым голасам і стрымліваць
сьмех. — Выйдзі паглядзі, чаго яна хоча. Што яна падумае,
калі цябе ня знойдзе?

— Нам гамон, — вымавіў Гардынг і прысеў. — Зьлігуйся
над намі, Алах.

Тэркл адчыніў дзьверы, высьлізнуў вонкі і сустрэў яе ў ка-
лідоры. Яна прыйшла паглядзець, што значыць усё гэтае
сьвятло. Для чаго спатрэбілася ўлучаць усё асьвятлень-
не ў аддзяленьні? Тэркл адказаў, што ня ўсё асьвятленьне
ўключанае, бо выключанае сьвятло ў палаце, і ў прыбіраль-
ні таксама. Яна сказала, што гэта не апраўданьне для астат-
няга асьвятленьня, зь якой такой прычыны тут усё гэтае
сьвятло? Тэркл разгублена маўчаў, і ў гэтым доўгім маўчань-
ні я пачуў, як побач са мной у цемры перадаюць бутэльку.
Там, у калідоры, яна паўтарыла пытаньне, і Тэркл адказаў,
што, маўляў, ён проста прыбіраў і правяраў памяшканьні.
Яна тады захацела даведацца, чаму цёмна ў прыбіральні —
адзіным памяшканьні, чыстка якога ўваходзіць у ягонья
службовыя абавязкі? Пляшка зноў пайшла па коле, мы ўсе
чакалі, што ён адкажа. Чарга дайшла да мяне, і я зрабіў
глыток. Я адчуваў, што мне гэта трэба. Ажно адсюль я чуў,
як у калідоры Тэркл глытае сьліну і гугнявіць, спрабуючы
нешта патлумачыць.

— Яму капцы, — прасьгчэў Макмэрфі. — Трэба, каб хтосьці
выйшаў і дапамог.

Я пачуў, як побач нехта змыў вадку ва ўнітазе, дзьверы ад-
чыніліся, і ў сьвятле калідору зьявіўся Гардынг, які выходзіў
з прыбіральні, папраўляючы піжаму. Начальніца войкну-
ла, пабачыўшы яго, а ён папрасіў прабачэньня, сказаў, што
не заўважыў яе, бо так цёмна.

— Тут ня цёмна.

— Я маю на ўвазе ў прыбіральні. Я заўсёды выключаю святло, каб дасягнуць аптымальнай работы кішачніка. Гэтыя люстэркі, разумеецца... калі святло ўключанае... люстэркі назіраюць за мной асуджальна і выносяць прысуд, калі нешта выходзіць ня так.

— Але санітар Тэркл сказаў, што ён там прыбіраў...

— І трэба сказаць, цудоўна спраўляўся са сваёй працай, калі ўлічыць абмежаваньні, накладзеныя на яго цемрай. Ня хочаце паглядзець?

Гардынг трошачкі прачыніў дзьверы, і скрылік святла прарэзаўся па кафлі на падлозе прыбіральні. Я заўважыў, як начальніца падалася назад, сказала, што ёй давядзецца адмовіцца ад такой прапановы, бо яшчэ трэба абход рабіць. Потым я пачуў, як яна зноў адамкнула дзьверы ў калідоры і сышла з аддзяленьня. Гардынг крыкнуў ёй хутчэй вяртацца для новай праверкі, а ўсе выбеглі, і сталі трэсьці яму руку ды пляскаць па плячы за тое, як ён усе правярнуў.

Мы стаялі ў калідоры, і віно зноў пайшло па коле. Сэфэльт сказаў, што ён бы зь вялікай ахвотай цягнуў гарэлкі, каб было з чым яе зьмяшаць. Ён спытаўся ў Тэркла, ці ёсьць у аддзяленьні які запівон, і той адказаў, што хіба вада. Фрэдрыксан спытаўся, а як наконт сыропу ад кашлю?

— Мне часам даюць з двухлітровага слоіка ў працэдурным. На смак някепская штука. Ты ж маеш ключ ад таго пакою, Тэркл?

Тэркл адказаў, што ўначы ключ ад працэдуернага ёсьць толькі ў начальніцы зьмены, але Макмэрфі ўгаварыў яго дазволіць нам паспрабаваць адмычкай. Тэркл ухмыльнуўся і ляніва кіўнуў. Пакуль яны з Макмэрфі працавалі над замком з канцьярскімі сашчэпкамі, мы зь дзяўчатамі бавіліся ў Сястроўні, адчынялі тэчкі і чыталі асабістыя справы.

— Ты паглядзі, — вымавіў Скэнлан, патрасаючы адной з тэчак. — Во што значыць поўнае дасье. У іх нават мой дзённік са школы ё. А-а-а, жажлівыя адзнакі, проста жахлівыя.

Тым часам Білі разам са сваёй дзяўчынай праглядалі ягоную асабістую справу. Яна зрабіла крок назад і акінула яго позіркам:

— Усе гэтыя штукі, Білі? Фрэнія тое, патыя сёе? Ты зусім не падобны да чалавека з такімі штукамі.

Другая дзяўчына адчыніла шафу і агучвала падазрэньні, навошта мэдсэстрам патрэбныя ўсе гэтыя бутэлечкі, іх тут мільён, а Гардынг сядзеў на стале Вялікай Сястры і пазіраў на ўсё гэта, хітаючы галавой.

Макмэрфі і Тэркл здолелі адамкнуць дзьверы ў працэдурны і вынеслі адтуль з лядоўні бутэльку густой вадкасыці вішнёвага колеру. Макмэрфі нахіліў бутэльку пад сьвятло і прачытаў з налепкі ўголас.

— Штучны араматызатар, фарбавальнік, лімонная кіслата. Семдзсят адсоткаў інэртнага рэчыва — гэта, пэўна, вада — дваццаць адсоткаў алькаголю, цудоўна, і дзесяць адсоткаў кадэіну. **УВАГА, НАРКОТЫК, МОЖА ВЫКЛІКАЦЬ ЗАЛЕЖНАСЬЦЬ.**

Ён адкруціў каўпачок і пакаштаваў сыроп, заплюшчыўшы вочы. Правёў языком па зубах, зрабіў яшчэ глыток і перачытаў цэтлік.

— Ну, — нарэшце прамовіў ён і шчоўкнуў зубамі, быццам іх толькі што натачылі, — калі крыху разбавіць гарэлкай, здаецца, будзе нішто сабе. Як у нас зь лёдам, братка Тэркл?

Зьмяшаны ў папяровых мэдычных кубачках з гарэлкай і партвэйнам сыроп быў на смак, як дзіцячы напой, але ў галаву біў, нібы кактусавая-яблычная гарэлка, якую мы куплялі ў Дэлзе, халодненькая і лагодная ў глотцы, але гарачая і лютая, калі яе ўжо заглынеш. Мы выключылі сьвятло ў дзённым

і селі піць нашую мікстуру. Кінулі на падлогу першыя пару кубачкаў, быццам прымалі лекі, пілі яе сур'ёзнымі, маўклівымі дозамі і глядзелі адзін на аднаго, каб пабачыць, ці нехта памрэ. Макмэрфі і Тэркл пераключаліся сюды-туды з выпіўкі на Тэрклавы цыгарэты і зноў пачалі хіхікаць, абмяркоўваць, як было б у ложку з той маленькай мэдсястрой з радзімкай, што сышла апоўначы.

— Мне было б страшна, — пачаў Тэркл, — што яна стане мяне лупцаваць сваім аграмадным крыжам на ланцужку. Ат была б засада, праўда?

— А мне было б страшна, — сказаў Макмэрфі, — што якраз калі я ўжо канчацьму, яна працягне руку з тэрмомэтрам мне за сьпіну і замерае тэмпературу, сам ведаеш дзе.

Тут усе выбухнулі сьмехам. Потым Гардынг спыніўся, каб далучыцца да жартаў.

— Ці яшчэ горш, — прамовіў ён. — Будзе проста ляжаць пад табой з жахлівай засяроджанасьцю на твары і скажа табе... ой мама родная, ты толькі паслухай... скажа, які ў цябе быў пульс.

— Ой не... о бо-о-ожачкі...

— Ці нават горш, проста будзе там ляжаць і здолее падлічыць табе і пульс, і тэмпературу, без інструмэнтаў, вуаля!

— Ой бо-о-ожачкі, ой ня трэба...

Ад рогату мы ажно качаліся па канапах і крэслах, задыхаліся, а на вачах выступалі сьлёзы. Дзяўчаты так аслаблі ад сьмеху, што ім давялося два ці тры разы спрабаваць падняцца.

— Мне трэба... пасікаць, — сказала большая і пайшла да прыбіральных, хістаючыся і хіхікаючы, але схібіла дзвьярыма і ўвалілася ў палату, а мы ўсе рабілі адзін аднаму знакі

маўчаць, пальцамі ля вуснаў, чакалі, пакуль не пачуўся ейны віскат і роў старога палкоўніка Мэтэрсана: «Падушка гэта... конь!» — і ён вышмыгнуў з палаты ў сваім вазку адразу ж сьледам за ёй.

Сэфэлт закаціў палкоўніка назад у палату і асабіста паказаў дзяўчыне, дзе прыбіральня, сказаў, што звычайна ёй карыстаюцца выключна мужчыны, але ён стане ля дзвярэй, пакуль яна будзе там, і ўвартуе ейныя прыватныя справы ад уварваньня, абароніць яе ад няпрошаных гасьцей, Богам клянецца. Яна ўрачыста падзякавала, паціснула яму руку, яны адсалютавалі адно аднаму, і пакуль яна была ўнутры, з палаты зноў выкаціўся палкоўнік, таму Сэфэлту давялося папрацаваць, каб не пусьціць яго ў прыбіральню. Калі дзяўчына выйшла, Сэфэлт нагой адбіваўся ад наездаў вазка, а мы атачылі месца звадкі і воклічамі падбэдзёрвалі абодвух. Дзяўчына дапамагла яму зноў пакласьці палкоўніка спаць, а потым яны ўдваіх пайшлі па калідоры і танцавалі вальс пад музыку, якой ніхто ня чуў.

Гардынг піў, пазіраў на ўсё і недаверліва круціў галавой:

— Гэтага не адбываецца. Гэта супольны твор Кафкі, Марка Твэна і Марціні.

Макмэрфі і Тэркл пачалі хвалявацца, што па-ранейшаму зашмат сьвятла, таму яны пайшлі па калідоры і выключылі ўсё, што сьвяціла, нават маленькія начныя лямпачкі на вышыні калена, і ўрэшце аддзяленьне пагрузілася ў апраметную цемру. Тэркл даў нам ліхтарыкі, і мы сталі гуляцца ў даганялькі на калідоры, здабыўшы са складу інвалідныя вазкі; было вельмі весела, пакуль мы не пачулі крыкаў Сэфэлта, і, падбегшы, убачылі, як ён дрыгаецца ў канвультыях побач зь вялікай дзяўчынай, Сэндзі. Тая сядзела на падлозе, папраўляла спадніцу і пазірала на Сэфэлта:

— Я ніколі нічога падобнага не зазнавала, — вымавіла яна агаломшана.

Фрэдрыксан стаў на калені побач зь сябрам і засунуў яму між зубоў гаманец, каб той не жаваў сабе языка, а потым дапамог зашпіліць штаны.

— Ты ў парадку, Сэф? Сэф?

Сэфэлт не расплюшчыў вачэй, але падняў млявую руку і выняў гаманец з рота. Ён усміхнуўся празь сьліну.

— У парадку, — вымавіў ён. — Дайце мне лекі і зноў пусьціце на волю.

— Табе сапраўды трэба лекі, Сэф?

— Лекі.

— Лекі, — сказаў, павярнуўшы галаву, Фрэдрыксан, які ўсё яшчэ стаяў на каленях.

— Лекі, — паўтарыў Гардынг і навёў свой ліхтарык на працэдурны кабінэт.

Сэндзі ашклянелымі вачыма глядзела, як Гардынг пайшоў туды. Яна сядзела побач з Сэфэлтам і гладзіла яму галаву ў захапленні.

— Мо мне таксама чаго-небудзь прынясіце, — прамовіла яна ўслед Гардынгу п'яным голасам. — Ніколі нават і блізка не зазнавала нічога падобнага.

Мы пачулі, як у канцы калідору разьбілася шкло, і Гардынг вярнуўся да нас з поўнымі прыгаршчамі пігулак; ён пасыпаў імі Сэфэлта і жанчыну, быццам крышыў грудкі зямлі ў магілу. Потым падняў вочы да столі.

— Божа міласэрны, прымі гэтых дваіх бедных грэшнікаў у свае абдоймы! І пакінь дзьверы прачыненымі для ўсіх нас астатніх, бо ты назіраеш канец, абсалютны, беззваротны,

фантастычны фінал. Я ўрэшце зразумеў, што адбываецца. Тут наша апошняя гулянка. З гэтага моманту мы асуджаныя. Му-сім набрацца як мага больш мужнасьці і чакаць нашага немінучага лёсу. Нас усіх расстраляюць на сьвітанку. Міс Брыдар пашыхтуе нас каля сьцяны, і мы будзем глядзець у жахлівае чэрава драбавіка зь вялікай руляй, які яна зарадзіць мэпрабаматамі! Таразінамі! Лібрыюмамі! Стэлазінамі! І адным узмах свайго мяча, *жы-ых-х-х!* Супакоіць нас транквілізатарамі ўсьмерць.

Ён асеў на сьцяну і споўз на падлогу, пігулкі паскакалі зь яго далоняў, як чырвоныя, зялёныя і аранжавыя кузуркі.

— Амінь, — прамовіў ён і заплюшчыў вочы.

Дзяўчына на падлозе паправіла спадніцу на доўгіх спрацаваных нагах, паглядзела на Сэфэлта, які ўсё яшчэ ўсьміхаўся і торгаўся каля яе ў промнях сьвятла, і сказала:

— Ніколі ў жыцьці нават *напалову* не зазнавала нічога падобнага.



Гардынгава прмова калі й не працьверазіла нашых, дык прынамсі прымусіла зразумець, наколькі сур'эзна тое, што мы рабілі. Ноч мінала, і трэба было падумаць пра прыход мэдпэрсаналу раніцай. Білі Бібіт і дзяўчына нагадалі, што ўжо чатыры гадзіны, і што калі ніхто ня супраць, яны б хацелі, каб містэр Тэркл адамкнуў ізалятар. Яны сышлі пад арку сьвятла ад ліхтарыкаў, а мы ўсе пайшлі ў дзённы пакой вырашаць, як тут можна прыбрацца. Тэркл амаль вырубіўся, калі мы вярнуліся з ізалятарау, і нам давялося каціць яго ў дзённы пакой на вазку.

Калі я йшоў за імі, я зразумеў з раптоўным здзіўленьнем, што я п'яны, сапраўды п'яны ўпершыню з часу службы ў войску, п'яны разам з паўтузінам іншых мужыкоў і парай дзяўчат — і ўсё гэта ў аддзяленьні Вялікай Сястры! П'яны і бегаю тут,

сьмяюся зь дзяўчатамі ў самай сярэдзіне наймагутнейшай цэвардыні Камбінату! Я прыгадаў пачатак ночы, тое, што мы рабілі, і ў гэта было амаль немагчыма паверыць. Мне давялося нагадваць сабе, што гэта сапраўды адбылося, што мы рабілі так, каб гэта змагло адбыцца. Мы проста адамкнулі вакно і запусьцілі гэта ўсярэдзіну, як запуськаеш сьвежае паветра. Можна быць, Камбінат не ўсёмагутны. Што нам перашкодзіць зрабіць гэта зноў, цяпер, калі мы ведаем, што можам? Ці што перашкодзіць нам рабіць іншыя рэчы, якіх мы хочам? Мне так прыемна было пра гэта думаць, што я загарланіў і наляцеў на Макмэрфі і дзяўчыну, Сэндзі, якія ішлі перада мной, схопіў іх абаіх і прабег ажно да дзённага пакою зь імі пад пахамі, а яны галасілі і дрыгалі нагамі, як дзеці. Гэтак добра я сябе адчуваў.

Зноў падняўся палкоўнік Мэтэрсан, яснавокі і гатовы чытаць бясконцыя лекцыі, а Скэнлан зноў закаціў яго спаць. Сэфэлт, Марціні і Фрэдрыксан казалі, што яны таксама лепей пойдучь на бакавую. Макмэрфі, я, Гардынг, дзяўчына і містэр Тэркл засталіся дапіваць мікстуру ад кашлю і вырашаць, што рабіць з бардаком у аддзяленьні. Выглядала, што мы з Гардынгам былі адзіныя, каго гэта сапраўды хвалявала; Макмэрфі і вялікая дзяўчына проста сядзелі, пацягвалі сьроп, усьміхаліся адно аднаму і гулялі рукамі ў нейкія гульні ў цемры, а містэр Тэркл кляваў носам. Гардынг прыкладаў усе намаганьні, каб яны неяк паклапаціліся пра свой лёс.

— Вы ўсе не ўсьведамляеце складанасьці цяперашняй сытуацыі, — казаў ён.

— Лухта, — адказваў Макмэрфі.

Гардынг пляснуў далоньню па стале:

— Макмэрфі, Тэркл, вы проста не разумееце, што тут сёньня адбылося. У аддзяленьні для псыхічна хворых. У аддзяленьні міс Брыдар! Наспутствы... наступствы будуць... разбуральныя!

Макмэрфі кусануў дзяўчыне вуха. Тэркл кіўнуў, расплюшчыў адно вока і прамовіў:

— Эта праўда. І заўтра якраз ейная зьмена.

— У мяне, аднак, ёсьць плян, — заявіў Гардынг.

Ён падняўся на ногі. Сказаў, што Макмэрфі відавочна занадта адключыўся, каб самому разабрацца з сытуацыяй, і камусьці трэба пераняць кіраўніцтва. Прамаўляючы, ён выпрастоўваўся і цьверазеў. Ён гаварыў шчырым і настойлівым голасам, а ягоныя рукі малявалі карцінкі да словаў. Я быў рады, што ён тут і можа пераняць кіраваньне.

Паводле ягонага пляну, нам трэба было зьвязаць Тэркла і зрабіць усё так, каб выглядала, што Макмэрфі падкраўся да яго ззаду, зьвязаў яго, ну, напрыклад, стужкамі з рваных прасьцінаў, забраў у яго ключы, потым уламіўся ў працэдурны пакой, раскідаў там лекі і нарабіў вэрхалу з дакумэнтамі, проста каб насаліць мэдыстры — у гэта яна дакладна паверыць, — а потым адамкнуў сетку на вакне і ўцёк.

Макмэрфі адказаў, што гэта падобна да сюжэту з тэлэдэтэктыву і настолькі сьмеху варта, што ня можа не спрацаваць. Ён пахваліў Гардынга за ясныя думкі. Гардынг дадаў, што ў пляну ёсьць сур'ёзныя плюсы: астатнія нашы ня будуць мець праблемаў з мэдыстрой, Тэркл захавае сваю працу, а Макмэрфі пакіне шпіталь. Ён сказаў, што дзяўчаты могуць адвезьці яго ў Канаду, ці ў Тыхуану, ці нават у Нэваду, калі ён захоча, і ён будзе ў поўнай бясьпецы; паліцыя ніколі асабліва не напружваецца ў пошуках уцекачоў з такіх шпіталяў, бо дзевяноста адсоткаў зь іх заўсёды самі вяртаюцца празь некалькі дзён, з пустымі кішэнямі, п'яныя, у пошуках месца, дзе можна бясплатна выспацца і пад'есьці. Мы крыху пагутарылі пра гэта і дапілі мікстуру ад кашлю. Нарэшце мы дагаварыліся да цішыні. Гардынг зноўку сеў.

Макмэрфі прыбраў руку з таліі дзяўчыны і паглядзеў на мяне, а потым на Гардынга, нешта абдумваючы, зноўку з гэтым

дзіўным, стомленым выразам на твары. Ён спытаўся, а што наконт нас, чаму б нам проста не падняцца, ня ўзяць свайго адзеньня і ня выправіцца зь ім?

— Я яшчэ не зусім гатовы, Мак, — адказаў яму Гардынг.

— Тады чаму ты думаеш, што гатовы я?

Гардынг крыху паглядзеў на яго моўчкі і ўсьміхнуўся, потым сказаў:

— Не, ты не разумееш. Я буду гатовы празь некалькі тыдняў. Але я хачу зрабіць гэта асобна, сам, праз парадны ўваход, з усёй звычайнай бюракратычнай цяганінай. Хачу, каб мая жонка прыехала сюды на машыне ў вызначаны час, каб забраць мяне. Хачу, каб яны ведалі, што я здольны зрабіць гэта такім чынам.

Макмэрфі кінуў.

— А што ты, Правадыр?

— Думаю, што я ў парадку. Проста пакуль ня ведаю, куды ехаць. І трэба, каб нехта тут застаўся на некалькі тыдняў пасля цябе, прасачыць, каб усё патроху не вярнулася да ранейшага.

— А як наконт Білі, Сэфэлта, Фрэдрыксана і астатніх?

— Не магу за іх казаць, — адказаў Гардынг. — У іх па-ранейшаму застаюцца свае праблемы, як і ва ўсіх нас. Яны ўсё яшчэ хворыя людзі шмат у чым. Але прынамсі адно ясна: яны цяпер хворыя людзі. Больш ніякіх трусаў-кралёў, Мак. Можа, калісьці яны змогуць быць здаровымі людзьмі. Ня ведаю.

Макмэрфі падумаў над гэтым, пазіраючы на тыльны бок даляняў. Потым зноў падняў вочы на Гардынга.

— Гардынг, што гэта? Што адбываецца?

— Ты маеш на ўвазе ўсё гэта?

Макмэрфі кінуў.

Гардынг пакруціў галавой.

— Ня думаю, што магу тут даць адказ. Ясна, я мог бы даць тлумачэньні паводле Фройда з прыгожымі складанымі словамі і ў нейкім сэнсе меў бы рацыю. Але ж ты хочаш ведаць прычыны прычынаў, а я не магу табе іх назваць. Прынамсі для астатніх. Для сябе? Віна. Сорам. Страх. Самапрыніжэньне. Я адкрыў для сябе ў раньнім узросьце, што я... відаць, скажам зь літасьці... «іншы»? Гэта лепшае, больш агульнае слова, чым тое, другое. Я практыкаваў некаторыя рэчы, якія нашае грамадства лічыць ганебнымі. І я захварэў. Не ад саміх гэтых рэчаў, ня думаю: проста было адчуваньне, што велічэзны, страшны палец грамадства паказвае на мяне — і магутны голас мільёнаў скандуе: «Ганьба. Ганьба. Ганьба». Такім чынам грамадства абыходзіцца зь «іншымі».

— Я іншы, — сказаў Макмэрфі. — Чаму нечага падобнага ня сталася са мной? Людзі мяне дапякалі за сёе ці тое ўвесь час, што я памятаю, але я не ад гэтага... але я ад гэтага не звар'яцеў.

— Так, маеш рацыю. Ты не ад гэтага звар'яцеў. Я ж не казаў, што мая прычына адзіная. Хоць я і думаў некалі, шмат гадоў таму, калі быў яшчэ танкашым юнцом, што асуджэньне з боку грамадства — гэта адзіная сіла, якая цягне чалавека па дарозе да вар'яцтва, але ты прымусіў мяне перагледзець сваю тэорыю. Ёсць яшчэ нешта, што цягне людзей, моцных людзей, такіх як ты, мой дружа, па гэтай дарозе.

— Во як? Ня тое каб я прызнаваў, што я на гэнай дарозе, але што гэта за «яшчэ нешта»?

— Гэта мы. — Гардынг правёў рукой вакол сябе далікатнае белае кола і паўтарыў: — Мы.

Макмэрфі няўпэўнена сказаў: «Лухта», — пасьміхнуўся і ўстаў, падняўшы і дзяўчыну на ногі. Ён прымуружыўся, глядзячы на гадзіннік у паўзроку.

— Ужо амаль пяць. Трэба крыху драмануць перад вялікімі ўцёкамі. Дзённая зьмена прыйдзе яшчэ празь дзьве гадзіны; хай там Білі з Кэндзі яшчэ крыху пабавяцца. Я адчало недзе ў шэсьць. Сэндзі, сонейка, можа гадзінка ў нас крыху працьверазіць, як думаеш? Нам заўтра далёка ехаць — ці ў Канаду, ці ў Мэксыку, ці яшчэ куды.

Мы з Тэрклам і Гардынгам таксама падняліся. Ногі ва ўсіх па-ранейшаму запляталіся, усе былі яшчэ п'яныя, але на выпіўку ўжо наслаілася лагоднае, сумнаватае пачуцьце. Тэркл паабяцаў, што раскатурхае Макмэрфі і дзяўчыну праз гадзінку.

— Пабудзі і мяне таксама, — папрасіў Гардынг. — Хачу стаць каля вакна са срэбнай куляй у руцэ і спытацца: «Хто быў гэты чалавек у масцы?» — калі ты ад'едзеш...

— У сраку гэта ўсё. Вы, хлопцы, ідзіце абодва спаць, я ўжо духу вашага не хачу зноў бачыць. Ясна?

Гардынг кіўнуў і пасьміхнуўся, але нічога не адказаў. Макмэрфі працягнуў руку, і Гардынг яе паціснуў. Тады Макмэрфі нахіліўся назад, як каўбой, які, хістаючыся, выходзіць з салуну, і падміргнуў.

— Цяпер ты зноўку можаш быць бацькам-атаманам, братка, калі Вялікі Мак табе ўжо ня будзе замінаць.

Ён павярнуўся да мяне і нахмурыўся:

— Ня ведаю, кім можаш быць ты, Правадыр. Табе яшчэ трэба пашукаць свайго. Мо атрымаеш якую ролю ліхадзея ў баях бяз праваў па тэлеку... Ну, беражы сябе.

Я паціснуў яму руку, і мы ўсе пайшлі ў палату. Макмэрфі сказаў Тэрклу парваць пару прасьцінаў і выбраць улюбёныя вузлы, якімі той хоча быць звязаным. Тэркл паабяцаў, што ўсё зробіць. Я залез у ложка у шарым сьвятле і пачуў, як кладуцца Макмэрфі зь дзяўчынай. Я адчуваў здранцьвеньне і цеплыню. Я чуў, як містэр Тэркл адчыніў дзьверы ў кастэлянцкі пакой у калідоры, цяжка, доўга і гучна ўздыхнуў, адрыгнуўшы, і зачыніў дзьверы за сабой. Мае вочы ўжо прызвычаліся да цемры, і я бачыў, як Макмэрфі і дзяўчына прытуліліся адно аднаму да плячэй, шукаючы ўтульную позу, хутчэй як двое стомленых малых дзяцей, чым як дарослыя мужчына і жанчына, якія разам у ложку, каб кахацца.

І яраз такімі іх знайшлі чорныя, калі зайшлі ўлучыць сьвятло ў палаце а палове на сёмую.



Я шмат разважаў над тым, што здарылася потым, і схіліўся да думкі, што гэта павінна было адбыцца і адбылося б так ці інакш, раней ці пазней, нават калі б містэр Тэркл выпусціў Макмэрфі і дзяўчат з аддзяленьня, як яны плянавалі. Вялікая Сястра неяк бы высветліла, што здарылася, можа, проста па выразе твару Білі, і яна б зрабіла тое, што зрабіла, незалежна ад таго, быў бы Макмэрфі побач ці не. І Білі таксама зрабіў бы тое, што зрабіў, а Макмэрфі пачуў бы пра гэта і вярнуўся б.

Мусіў бы вярнуцца, бо ня мог бы ён сабе дазволіць сядзець недзе далёка ад шпіталю, гуляць у покер у Карсан-Сіці, ці ў Рына, ці яшчэ недзе і пакінуць апошні ход у гульні за Вялікай Сястрой, гэтаксама як ня мог бы такога дазволіць проста ў сябе пад носам. Ён быццам падпісаўся на ўсю гульню, і ніяк нельга было парушыць кантракту.

Як толькі мы пачалі вылазіць з ложкаў і хадзіць па аддзяленьні, гісторыя пра тое, што адбылося ўначы, стала шырыцца, нібы лясны пажар шэптаў. «Яны прывялі каго? — пыталіся

тыя, хто ня быў у курсе. — Курву? Сюды? Госпадзе». Ня толькі курву прывялі, казалі ім іншыя, але і п'янку тут наладзілі не абы-якую. Макмэрфі хацеў тую курву вывесьці да прыходу ранішняй зьмены, але праспаў. «Ды што ты тут чаўпеш, што за брахня?» Не брахня. Кожнае слова — чыстая праўда. Я сам пры гэтым быў.

Тыя, хто прысутнічаў пры начных падзеях, пачалі раскаваць пра гэта зь ціхім гонарам і здзіўленьнем, як раскаваюць нешта відавочцы прарыву дамбы ці вялікага пажару ў гатэлі — вельмі ўрачыста і пачціва, бо ахвяраў яшчэ не падлічылі — але чым даўжэй яны казалі, тым менш урачыстымі рабіліся. Штораз, калі Вялікая Сястра і ейныя мітусьлівыя чорныя знаходзілі нешта новае — напрыклад, пустую бутэльку з-пад мікстуры ад кашлю ці шэраг вазкоў, запаркаваных у канцы калідору, як пустыя машынкi на каруселі, — яшчэ адзін кавалак ночы раптоўна і ярка вяртаўся да нас: пра яго трэба было сказаць тым, хто пры гэтым не прысутнічаў, а тыя, хто прысутнічаў, зноў смакавалі падрабязнасьці. Чорныя сагналі ўсіх у дзённы пакой; хронікі і вострыя таўкліся разам, узбуджаныя і разгубленыя. Два старыя кабачкі сядзелі, уціснутыя ў свае матрацы, і ляпалі вачыма ды дзяснамі. Усе былі яшчэ ў піжамах, акрамя Макмэрфі і дзяўчыны; яна была цалкам адзетая, толькі без абутку і нэйлёнавых панчоў, якія цяпер віселі ў яе на плячы, а ён быў у чорных майтках зь белымі кітамі. Яны разам сядзелі на канапе і трымаліся за рукі. Дзяўчына зноўку задрамала, і Макмэрфі прыхіліўся да яе з задаволенай і соннай усмешкай.

Наша ўрачыстая трывога міжволі зьмянялася радасьцю і весялосьцю. Калі мэдыстра ўбачыла кучу пігулак, якія Гардынг высыпаў на Сэфэлта зь дзяўчынай, мы ўжо саплі і чмыхалі, каб утрымацца ад сьмеху, а калі ў кастэлянцкім пакоі знайшлі містэра Тэркла і выцягнулі яго, закручанага ў сотню мэтраў рваных прасьцінаў, а ён лыпаў вачыма і стагнаў, як мумія з пахмельля, мы зайшліся рогатам. Вялікая Сястра сустрэла наш добры настрой нават бязь сьледу сваёй акуратнай прыклеенай усмешчкі; кожны наш сьмяшок нібы ўпыхвалі

ёй у горла, пакуль урэшце не здалося, што кожную хвіліну яна можа лопнуць, як перапоўнены мачавік.

Макмэрфі зьвесіў голуя нагу з канапы, нацягнуў кепку, каб святло ня рэзала яму пачырванелых вачэй, і час ад часу высоўваў язык, які нібыта ў смалу запэчкаўся ад той мікстуры. Ён выглядаў хворым і жажліва стомленым, і ўсё прыціскаў далоні да скроняў ды пазяхаў, але як бы кепска яму ні было, ён усё яшчэ трымаў усьмешку і пару разоў нават засьмяяўся зь некаторых рэчаў, якія знаходзіла мэдэстра.

Калі яна пайшла тэлефанаваць у галоўны будынак, каб паведаміць пра звальненьне містэра Тэркла, той скарыстаўся магчымасьцю адамкнуць сетку на вакне, разам зь дзяўчынай, Сэндзі, памахаў нам усім на разьвітаньне і подскакам пабег па двары, спатыкаючыся і коўзаючыся на вільготнай, залітай сонцам траве.

— Ён не замкнуў за сабой, — зьвярнуўся Гардынг да Макмэрфі. — Давай. Давай бяжы за імі.

Макмэрфі цяжка ўздыхнуў і расплюшчыў адно вока, счырванелае, як яйка ў інкубатары.

— Зьдзекуесься? Я нават *галавы* не змагу прасунуць у гэнае вакно, ня тое што цалкам пралезьці.

— Мой дружа, я думаю, ты не зусім усьведамляеш...

— Гардынг, халера на цябе і на твае складаныя словы; усё, што я цяпер усьведамляю, гэта тое, што я яшчэ напалову п'яны. І хворы. Па праўдзе, я думаю, што і ты яшчэ п'яны. Правадыр, як наконт цябе, ты яшчэ п'яны?

Я адказаў, што дагэтуль зусім не адчуваю свайго носа і шчок, калі гэта пра нешта сьведчыць.

Макмэрфі кіўнуў і зноў заплюшчыў вочы; ён сплёў рукі перад сабой і споўз па канапе, упёршыся падбародкам у плячо. Цмокнуў вуснамі і ўсьміхнуўся, нібыта ў сьне.

— Ну і ну, — прамармытаў ён, — усе яшчэ п'яныя.

Гардынг па-ранейшаму хваляваўся. Ён усё паўтараў, што найлепшы варыянт для Макмэрфі — хуценька апрануцца, пакуль наш анёл міласэрнасьці тэлефануе доктару, каб паінфармаваць пра тэя зьверствы, якія яна тут выявіла, але Макмэрфі настойваў, што няма чаго пераймацца; ён ня ў горшым становішчы, чым раней, праўда ж?

— Усё, што яны маглі зрабіць, я ўжо вытрымаў, — сказаў ён. Гардынг тэатральна падняў рукі і надалей прадказваў катастрофу.

Адзін з чорных пабачыў, што сетка на вакне адамкнутая. Ён замкнуў яе і пайшоў у Сястроўню па вялікі гладкі рэгістрацыйны журнал. Выйшаў, поўзаючы пальцам па сьпісе і мармычучы прозьвішчы, якія потым чытаў услых, калі бачыў адпаведнага чалавека. Сьпіс ішоў паводле альфабэту задам наперад, каб заблытаць людзей, таму ён дайшоў да «Б» амаль у самым канцы. Ён агледзеў дзённы пакой, не здымаючы пальца зь імені ў журнале.

— Бібіт. Дзе Білі Бібіт? — вочы ў яго пашырыліся. Ён падумаў, што Білі высьлізнуў з аддзяленьня проста ў яго пад носам, і ці атрымаецца яго ўвогуле злавіць. — Хто бачыў, як уцёк Білі Бібіт, вы, чортавы бандзюганы?

Тут людзі прыгадалі, дзе менавіта цяпер Білі; зноў пачаліся шэпты і сьмех.

Чорны пайшоў назад у кабінэт, і мы пабачылі, як ён гаворыць з мэдыстрой. Тая ляснула слухаўку аб рычажкі і выбегла за дзьверы, а за ёй пасьпяшаўся чорны; пасма валасоў вылезла ў яе з-пад белага каптурка і ўпала на твар, як мокры попел.

Паміж броваў і пад носам выступілі кроплі поту. Яна запатрабавала, каб мы казалі, куды падзеўся ўцякач. Адказам ёй быў хор сьмеху, і ейныя вочы забегалі па прысутных.

— Дык што? Ён ня ўцёк, так? Гардынг, ён усё яшчэ тут... у адзяленьні, так? Кажыце зараз жа. Сэфэльт, скажыце мне!

Яна страляла дроўкамі вачэй з кожным словам, цэлячыся людзям у твары, але на іх ужо ня дзейнічала ейная атрута. Іхныя вочы сустракалі ейны позірк; іхныя ўхмылкі перадражнівалі ейную былую ўпэўненую ўсьмешку, якую яна згубіла.

— Ўошынгтан! Ўорэн! Хадземце са мной на праверку памяшканьняў.

Мы падняліся і пайшлі за імі, пабачылі, як яны адчыняюць лябараторыю, купальню, кабінэт доктара... Скэнлан прыкрыў ўсьмешку вузлаватай рукой і прашаптаў:

— Гэй, ну і весялуха будзе для нашага Білі, — мы ўсе заківалі. — І не аднаму Білі будзе весялуха, калі падумаць; памятаеце, хто яшчэ там?

Яна дайшла да дзьвярэй у ізалятар на канцы калідору. Мы праціснуліся бліжэй паглядзець, штурхаліся і выцягвалі шыі над Вялікай Сястрой і двума чорнымі, калі яны адмыкалі і адчынялі дзьверы. У пакоі бяз вокнаў было цёмна. Зь цемры пачуўся піск і штурханіна; мэдсястра выцягнула руку і шчоўкнула сьвятлом на Білі і дзяўчыну, якія міргалі з матрацу на падлозе, як дзьве савы ў гнязьдзе. Сястра праігнаравала рогат за сьпінай.

— Ўільям Бібіт! — яна з усёе моцы спрабавала гучаць спакойна і сурова. — Ўільям... Бібіт!

— Добры дзень, міс Брыдар, — павітаўся Білі, нават ня робячы спробаў падняцца і зашпіліць піжаму. Ён узяў дзяўчыну за руку і ўсьміхнуўся. — Гэта Кэндзі.

Язык Вялікай Сястры закваткаў у худым горле:

— Ох, Білі, Білі, Білі, мне так сорамна за вас.

Білі яшчэ ня цалкам прачнуўся, каб адрэагаваць на ейнае засаромліваньне, а дзяўчына крыху мітусілася, шукала пад матрацам панчохі, але рухалася павольна і выпраменьвала цеплыню пасья сну. Час ад часу яна спыняла свае сонныя няўключныя рухі, падымала вочы і ўсьміхалася, гледзячы на ледзяную фігуру мэдсястры, што стаяла там са скрыжаванымі рукамі; потым дзяўчына мацала кофту, каб праверыць, ці зашпіленыя гузікі, і зноў выцягвала панчохі, заціснутыя паміж матрацам і падлогай. Яны зь Білі абое рухаліся як тлустыя каты, поўныя цёплага малака, лянівых на сонейку; я падумаў, што яны яшчэ таксама даволі п'яныя.

— Ох, Білі, — прамовіла Сястра, быццам яна была настолькі расчараваная, што зараз магла ажно расплакацца. — *З такой жанчынай. Таннай! Вульгарнай! Расфарбаванай...*

— Куртызанкай? — прапанаваў Гардынг. — Блудніцай Езавэль? — мэдсястра павярнула і паспрабавала працяць яго вачыма, але ён проста працягваў. — Не Езавэль? Не? — ён задумліва пачухаў галаву. — Як наконт Саламэі? Яна вядомая зладзейка. А можа быць, «распусьніца» якраз тое слова, што вы шукаеце? Ну, я проста спрабую *дапамагчы*.

Яна зноў крутнулася да Білі. Той намагаўся падняцца на ногі. Ён кульнуўся і стаў на калені, задраўшы азадак угару, як падымаецца карова, потым адціснуўся на руках, стаў на адну нагу, на другую і выпрастаўся. Ён выглядаў задаволеным сваім посьпехам, нібыта зусім не заўважаў, што мы тоўпімся ля дзвьярэй, цвельімся і падбадзёрваем яго выкрыкамі.

Гучныя размовы і сьмех віравалі вакол мэдсястры. Яна перавяла позірк зь Білі і дзяўчыны на нас усіх у яе за сьпінай. Аблічча з эмалі і плястыку пачало западаць. Яна заплюшчыла вочы і напялася, каб супакоіць дрыготку, сабралася. Ведала,

што прыйшоў вырашальны момант, што яна загнаная ў кут. Калі яна зноў расплюшчыла вочы, тыя былі вельмі маленькія і нерухомыя.

— Мяне хвалюе тое, Білі, — сказала яна, і я пачуў зьмену ў ейным голасе, — як успрыме гэта ваша бедная маці.

Яна дамаглася чаканай рэакцыі. Білі здрыгануўся і схпіўся рукой за шчаку, быццам яго кіслатой апякло.

— Місіс Бібіт заўсёды так ганарылася вашымі паводзінамі. Я дакладна ведаю. Гэта для яе будзе жахлівы ўдар. Вы ж ведаеце, што зь ёй робіцца, калі яна хвалюецца, Білі; вы ведаеце, як можа захварэць гэтая бедная жанчына. Яна вельмі чульлівы чалавек, асабліва калі нешта датычыць ейнага сына. Яна заўсёды з такім гонарам казала пра вас. Яна за...

— Не-а! Не-а! — ягоны рот торгаўся. Ён затрос галавой, упрошваючы яе: — Вам н-ня т-т-трэба!

— Білі, Білі, Білі, — сказала яна. — Мы ж з вашай маці старыя сяброўкі.

— Не! — зароў ён. Ягоны голас дзёр белыя, голяы сьцены ізальтару. Ён задраў галаву, нібыта выў на поўню сьвятла ў столі. — Н-н-не!

Мы спынілі сьмех. Глядзелі, як Білі складаецца ў падлогу, галавой назад, калені вылазяць наперад. Ён цёр далоньню зьлёненую штаніну ўверх-уніз, і трос галавой у паніцы, быццам маленькі хлопчык, якога паабяцалі адлупцаваць, як толькі зрэжуць дубца. Мэдсястра дакранулася да ягонага пляча, каб супакоіць яго. Ад гэтага дотыку ён здрыгануўся, нібы ад удару.

— Білі, мне ня хочацца, каб яна падумала пра вас нешта такое... але што я мушу думаць?

— Н-н-не-не-не к-кажыце ёй, міс Брыдар. Н-н-не...

— Білі, мне давядзецца сказаць. Мне ня хочацца верыць, што вы сябе так можаце паводзіць, але што я яшчэ магу падумаць? Я знаходжу вас аднаго, на матрацы, з жанчынай такога вольнага гатунку.

— Не! Г-г-гэта ня я. М-мяне... — яго далонь зноў вярнулася на шчаку і там прыліпла. — Гэта яна.

— Білі, гэтая дзяўчына не магла вас сюды гвалтам зацягнуць. — Сястра пакруціла галавой. — Зразумейце, мне хацелася б верыць, што я памыляюся, бо мне так шкада вашу бедную маці.

Далонь папаўзла долу па шчацэ, пакідаючы доўгія чырвоныя пясыгі.

— Г-гэта яна. — Ён агледзеўся навокал: — І М-м-макмэрфі! Гэта ён. І Г-гардынг! І астатнія! Яны цывялілі м-м-мяне, абзываліся!

Цяпер ягоны твар быў прымацаваны да ейнага аблічча. Ён не глядзеў па баках, а толькі на ейны твар, быццам там замест рысаў былі спіралі святла, гіпнатычнае віраваньне крэмава-белага, блакітнага і аранжавага. Ён пракаўтнуў сьліну і чакаў, каб яна нешта сказала, але яна маўчала; ейнае ўмельства, ейная неверагодная мэханічная магутна зноў уліваліся ў яе, аналізавалі сытуацыю і паведамлялі ёй, што трэба проста захоўваць маўчаньне.

— М-м-мяне прымусілі! П-п-прашу вас, м-міс Брыдар, м-м-мя!..

Сястра адключыла свой прамень, і твар Білі адляпіўся ад яе, з палёгкай усхліпваючы. Яна паклала яму далонь на карак, прыцягнула ягоную шчаку да накрухмаленых грудзей, гладзячы яго па плячы, і адначасова ўлучыла павольны, пагардлівы позірк на нашу кампанію.

— Усё добра, Білі. Усё добра. Больш ніхто вас не пакрыўдзіць. Усё добра. Я патлумачу вашай маці.

Пры гэтым яна працягвала люта пазіраць на нас. Было дзіўна чужь, як гэты голас, пяшчотны, лагодны і цёплы, нібы падушка, зыходзіць з аблічча, цывёрдага, быццам парцаляна.

— Усё добра, Білі. Хадземце са мной. Вы можаце пачакаць тут, у кабінэце доктара. Вам няма патрэбы сядзець у адным памешканьні з гэтымі... вашымі сябрамі.

Яна адвяла яго ў кабінэт, глядзячы ягоную схіленую галаву і паўтараючы: «Бедны хлопчык, бедны хлопчык», — а мы моўчкі сышлі па калідоры і селі ў дзённы пакой, ня глядзячы адзін на аднаго і нічога ня кажучы. Макмэрфі сеў апошнім.

Хронікі на другім баку пакою ўжо спынілі мітусьню і патроху ўладкоўваліся ў свае звычайныя нішы. Я паглядзеў на Макмэрфі краёчкам вока, спрабаваў, каб гэта не было заўважна. Ён сядзеў у крэсьле ў куце, крыху адпачываючы перад наступным раўндам — у доўгім шэрагу наступных раўндаў. Тое, з чым ён змагаўся, нельга заваліць раз і назаўсёды. Можна толькі пасылаць яго ў наждаўн зноў да таго часу, калі ты ўжо сам ня зможаш выходзіць на рынг, і нехта яшчэ павінны будзе заняць тваё месца.

У Сястроўні працягвалася тэлефанаваньне, і прадстаўнікі кіраўніцтва прыходзілі аглядзець доказы злачынства. Калі нарэшце зьявіўся доктар, кожны з гэтых людзей так глядзеў на яго, быццам бы менавіта ён усё сплянаваў ці прынамсі дазволіў і ўхваліў. Ён быў зьбялелы і трэсься пад іхнымі позіркамі. Было відаць, што яму ўжо расказалі большую частку таго, што адбылося тут, у ягоным аддзяленьні, але Вялікая Сястра зноў абмалявала гэта для яго, з павольнымі, гучнымі падрабязнасьцямі, каб мы таксама ўсё пачулі. Пачулі належным чынам, гэтым разам урачыста, бяз шэптаў і хіхіканья, пакуль яна прамаўляла. Доктар ківаў, круціў акуляры і лыпаў вачыма, такімі зьвільгатнелымі, што мне здалося, ён яе абпыркае. Яна скончыла аповедам пра Білі і пра трагічны досьвед, празь які мы прымусілі прайсьці няшчаснага хлопца.

— Я пакінула яго ў вашым кабінэце. Мяркуючы зь ягонага цяперашняга стану, я б параіла вам неадкладна яго агледзець. Ён прайшоў праз жаклівае выпрабаваньне. Я ўздрыгваю ад адной думкі пра шкоду, якую гэта пэўна нанесла беднаму хлопцу.

Яна пачакала, пакуль доктар таксама ўздрыгнуў.

— Думаю, вам варта пайсьці паглядзець, ці можна зараз правесці зь ім размову. Яму трэба спагада. Ён у вартым жалю стане.

Доктар ізноў кіўнуў і пайшоў да свайго кабінэту. Мы праводзілі яго вачыма.

— Мак, — прамовіў Скэнлан. — Слухай, ты ж ня думаеш, што нехта з нас паверыў у гэтую лухту, га? Усё пагана, але ж мы ведаем, хто вінаваты... Мы цябе не вінавацім.

— Так, — сказаў я, — ніхто з нас цябе не вінаваціць. — І падумаў, што лепей бы мне вырвалі язык, бо пабачыў, як ён на мяне паглядзеў.

Ён заплюшчыў вочы і расслабіўся. Выглядала, што ён чакаў. Гардынг падняўся, падышоў да яго і толькі адкрыў рот, каб нешта сказаць, як прарэзьлівы крык доктара на калідоры прыціснуў усе твары агульным жахам і разуменьнем.

— Сястра! — галасіў ён. — Божа мой, *сястра!*

Яна пабегла і трое чорных таксама пабеглі па калідоры туды, адкуль па-ранейшаму клікаў доктар. Але ніхто з пацыентаў не падняўся. Мы ведалі, што нам цяпер нічога не застаецца, як толькі сядзець нерухома і чакаць, калі яна прыйдзе ў дзённы пакой сказаць нам тое, што, мы ўсе ведалі, павінна было здарыцца.

Яна адразу падышла да Макмэрфі.

— Ён перарэзаў сабе горла, — сказала яна. Вычакала, спадзявалася, што Макмэрфі нешта скажа. Той не падымаў вачэй. — Залез у доктараў стол, знайшоў некія інструмэнты і перарэзаў сабе горла. Бедны, няшчасны, незразуметы хлопчык забіў сябе. Ён цяпер там, у крэсьле доктара, зь перарэзаным горлам.

Яна зноў пачакала. Але Макмэрфі ўсё яшчэ не глядзеў на яе.

— Спачатку Чарлз Чэзўік, а цяпер Ёўільям Бібіт! Спадзяюся, вы нарэшце задаволены. Гуляць з чалавечымі жыццямі — у азартныя гульні — быццам вы сябе лічыце *Богам!*

Яна павярнулася і пайшла ў свой кабінэт, зачыніла за сабой дзьверы, пакінуўшы праніклівы, зьмярцьвела-халодны гук рэхам у лямпах асьвятленьня над нашымі галовамі.

Спачатку ў мяне мільганула думка паспрабаваць спыніць яго, угаварыць яго прыняць тое, што ён перамог, і здаць ёй апошні раўнд, але іншая, большая думка цалкам сьцерла тую першую. Я раптам з крышталёвай яснасьцю зразумеў, што ані я, ані хто іншы з нашага паўтузіна ня мог яго спыніць. Што як бы ні спрачаўся Гардынг, як бы я ні хапаў яго ззаду, якія б лекцыі ні чытаў стары палкоўнік Мэтэрсан, як бы ні трымаў яго Скэнлан ці нават усе мы разам, мы не маглі сабраць сілаў, каб спыніць яго.

Не маглі яго спыніць, бо менавіта мы самі змушалі яго рабіць усё гэта. Не мэдыстра, а нашая патрэба прымушала яго павольна адціснуцца ад крэсла, налягаючы вялікімі рукамі на скураныя парэнчы, выштурхоўвала яго, падымала і ставіла на ногі, як нейкага кіназомбі, які падпарадкоўваецца загадам, што выпраменьваюць сорок гаспадароў. Гэта мы прымушалі яго не спыняцца тыднямі, заставацца на нагах, калі тья ўжо адмаўляліся рухацца, тыднямі прымушалі яго падміргваць, ухмыляцца, сьмяяцца і працягваць граць сваю ролю, хоць ягоная весялосьць даўно ўжо была выпаленая паміж двума электрадамі.

Мы змушалі яго стаяць і падцягваць чорныя майткі, быццам папраўляючы сядло, і ссоўваць пальцам кепку назад, нібыта гэта агромністы каўбойскі капялюш — павольныя, мэханічныя жэсты — і калі ён крочыў, можна было пачуць, як жалеза зьвініць на ягоных босых пятках, выбіваючы іскры з кафлі.

Толькі ў апошні момант — калі ён ужо праламіўся праз шкляныя дзверы і яе твар гойдаўся ў жаху, што назаўжды зруйнаваў любы яе іншы будучы выраз, а яна верашчала, калі ён схапіў яе і цалкам разарваў сьпераду ўніформу, і зноў верашчала, калі два шары са смочкамі вываліліся і сталі ўсё болей надзімацца, большыя, чым хто калі ўяўляў, цёплыя і ружовыя на сьвятле — толькі ў апошні момант, калі кіраўніцтва зразумела, што трое чорных нічога не зьбіраюцца рабіць, акрамя як стаяць і глядзець, і што давядзецца яго зьбіваць зь яе бязь іхнай дапамогі, і дактары, начальства й мэдсёстры сталі выцягваць гэтыя цяжкія счырванелыя пальцы зь белай плоці яе горла, нібыта гэта былі костачкі ейнай шыі, торгалі яго, сьцягвалі зь яе, гучна і цяжка дыхаючы, толькі тады ён паказаў, што ён ня проста здаровы, разважлівы, упарты чалавек, які выконвае цяжкі абавязак, працу, якую ўрэшце трэба было зрабіць, хочаш ты таго альбо не.

Ён закрычаў. У апошні момант, упаўшы назад, паказаўшыся нам на імгненьне дагары нагамі, перш чым яго накрыла на падлозе гурба белых уніформаў, ён дазволіў сабе крык.

Гук страху загнанага ў кут зьвера, гук нянависьці, і капітуляцыі, і супраціву, быццам бы ўпалявалі пуму ці рысь, і такі вось гук робіць загнаная на дрэва, падстрэленая жывёліна, якая падае перад зграяй сабакаў і якую нарэшце не хвалюе нічога, акрамя сябе і сваёй сьмерці.



Я пабыў у шпіталі яшчэ пару тыдняў, каб паглядзець, што будзе далей. Усё мянялася. Сэфэлт і Фрэдрыксан выпісаліся разам

«насуперак мэдычным паказаньням»; праз два дні выпісаліся яшчэ трое вострых, а шасьцёра перавяліся ў іншае аддзяленьне. Было сур'ёзнае расьсьледаваньне акалічнасьцяў вечарынкі ў аддзяленьні і сьмерці Білі, і доктару паведамлілі, што прымуць ад яго заяву на ўласнае жаданьне, а ён у адказ заявіў, што ім давядзецца прайсьці праз усе працэдурны і званьняў яго, калі яны ня хочуць, каб ён тут працаваў. Вялікая Сястра тыдзень ляжала на лячэньні, так што нейкі час тут кіравала маленькая мэдыстра-японачка з агрэсіўнага, і гэта дазволіла нашым шмат што памяняць у правілах аддзяленьня. Да таго часу, як Вялікая Сястра вярнулася, Гардынг нават дамогся, каб зноў адчынілі купальню, і сам наладзіў там гульню ў ачко, спрабуючы надаць свайму тонкаму піскляваму голасу басавітасьць, як у Макмэрфі. Ён якраз раздаваў, калі ключ торкнуўся ў замок.

Мы ўсе выйшлі ў калідор, каб сустрэць яе, спытацца наконт Макмэрфі. Яна адскочыла на два крокі, калі мы падышлі, і на імгненьне я падумаў, што яна зараз уцячэ. Ейны твар з аднаго боку быў пасінены і азызлы, так што вока было зусім не відаць, а шыя была цалкам у гіпсе. На Сястры быў новы белы халат. Некаторыя з нашых ухмыляліся, пазіраючы на ейны перад, бо хоць халат быў меншы, цясьнейшы і больш накрухмалены за ранейшыя, ён болей ня мог схаваць таго факту, што яна жанчына.

Пасьміхаючыся, Гардынг падышоў да яе ўшчыльную і спытаўся, што здарылася з Макам.

Яна дастала маленькі блякнот і аловак з кішэні халата, напісала там: «Ён вернецца», — і перадала нам. Папера дрыжала ў ейнай руцэ. «Вы ўпэўненая?» — захацеў даведацца Гардынг, пасля таго, як гэта прачытаў. Мы чулі рознае: што ён нібыта вырубіў дваіх санітараў у агрэсіўным, забраў іхныя ключы і ўцёк, што яго нібыта паслалі назад на папраўчую фэрму, нават што мэдыстра, якая цяпер кіруе, пакуль яны знойдуць новага доктара, ладзіць для яго адмысловую тэрапію.

— Вы абсалютна ўпэўненая? — паўтарыў Гардынг.

Мэдсястра зноў дастала свой нататнік. Ейная рука была зьбялелая, як ніколі, яна зь цяжкасьцю рухала суставамі, шкрабала на паперы, як робяць цыганкі на кірмашы, якія за пару цэнтаў крэмзаюць прадказаньні будучыні. «Так, містэр Гардынг, — напісала яна. — Я б не казала, калі б не была ўпэўнена. Ён вернецца».

Гардынг прачытаў паперку, потым парваў яе і кінуў абрыўкі ў Сястру. Яна ўздрыгнула і прыкрыла рукой пасізелую палову твару.

— Мадам, мне здаецца, вы тут нам лухту верзяце, — прамовіў ён. Яна паглядзела на яго, і ейная рука на нейкую сэкунду завагалася над нататнікам, але потым яна разьвярнула і пайшла ў Сястроўню, засунуўшы нататнік і аловак назад у кішэню халата.

— Ну-ну, — сказаў Гардынг. — Здаецца, нашая размова атрымалася крыху пункцірнай. Але ўрэшце, калі табе кажуць, што ты лухту вярзеш, які тут *увогуле* можна даць пісьмовы адказ?

Яна спрабавала зноў давесьці да ладу аддзяленьне, але гэта было цяжка зрабіць, бо прысутнасьць Макмэрфі па-ранейшаму тупала па калідорах, голасна рагатала на сходах і сьпявала ў прыбіральных. Вялікая Сястра не магла ўладарыць, як раней, — гэта было немагчыма з дапамогай цыдулак. Яна губляла пацыентаў аднаго за другім. Пасьля таго, як Гардынг выпісаўся і па яго прыехала жонка, а Джорджа перавялі ў іншае аддзяленьне, нас засталася толькі трое з тых, хто езьдзіў на рыбалку: я, Марціні і Скэнлан.

Я пакуль не хацеў пакідаць аддзяленьня, бо яна здавалася надта ўпэўненай, выглядала, што яна чакае яшчэ аднаго раўнду, і я хацеў пры гэтым прысутнічаць. І аднойчы раніцай, калі Макмэрфі ўжо не было тры тыдні, яна зрабіла свой апошні ход.

Дзьверы ў аддзяленьне адчыніліся, і чорныя ўпіхнулі каталку, на якой быў прылеплены графік з тлустымі чорнымі літарамі.

МАКМЭРФІ, РЭНДЛ П. ПА АПЭРАЦЫІ. А ніжэй было дапісана чарнілам: ЛЯБАТАМІЯ.

Яны закацілі гэта ў дзённы пакой і пакінулі ля сьцяны, побач з кабачкамі. Мы сталі ля ўзножжа каталкі, прачыталі надпіс на графіку, а потым паглядзелі на другі бок на галаву, уціснутую ў падушку, на рудыя кудзеры над тварам, малочна-белым, акрамя вялікіх барвовых сінякоў вакол вачэй.

Па хвілінным маўчаньні Скэнлан павярнуўся і сплюнуў на падлогу.

— Ааа, і што гэная сука старая хоча нам уцюхаць, трасца яе бяры. Ня ён гэта.

— Зусім да яго не падобна.

— Яна нас што, за поўных дурняў трымае?

— Ну, яны ўсё ж папрацавалі някепска, — сказаў Марціні, падышоўшы да галавы і паказваючы пальцам, каб пацьвердзіць свае словы. — Глядзіце. Зрабілі зламаны нос і гэты шалёны шнар, нават бакенбарды.

— Вядома ж, — гыркнуў Скэнлан, — але ж ну й халера!

Я праціснуўся паміж іншымі пацыентамі і стаў поруч з Марціні.

— Вядома ж, яны могуць рабіць і шнары, і зламаныя насы, — сказаў я. — Але яны ня могуць зрабіць яго *выгляду*. У гэтым твары нічога няма. Як нейкі манэкен з крамы, праўда, Скэнлан?

Скэнлан зноў сплюнуў:

— Ясная халера. Уся гэная штука... ну надта ўжо пустая. Кожнаму відаць.

— Глядзіце сюды, — прамовіў нехта з нашых, сьцягваючы прасьціну, — татуіроўкі.

— Вядома ж, — пагадзіўся я, — татуіроўкі яны могуць зрабіць. Але рукі, га? Рукі? Такіх зрабіць яны ня здолелі. Яго рукі былі вялікія!

Рэшту дня Скэнлан, Марціні і я цьвяліліся з таго, што Скэнлан назваў убогай кірмашовай падробкай на каталцы, але час ішоў, апухласьць вакол вачэй пачала спадаць, і я пабачыў, што нашыя ўсё часьцей і часьцей падыходзяць паглядзець на гэтую фігуру. Я назіраў, як яны праходзяць міма, робяць выгляд, што ідуць да паліцы з часопісамі ці да фантанчыка зь пітной вадой, каб кінуць яшчэ адзін прыхаваны позірк на гэты твар. Назіраў і спрабаваў зразумець, што б зрабіў ён сам. Я быў упэўнены толькі ў адным: ён бы не пакінуў нешта такое сядзець у дзённым пакоі са сваім імем на таблічцы дваццаць ці трыццаць гадоў, каб Вялікая Сястра магла паказаць прыклад таго, што можа здарыцца, калі пойдзеш супраць сыстэмы. У гэтым я быў перакананы.

У тую ноч я дачакаўся, каб гукі ў палаце давялі мне, што ўсе ўжо сьпяць, і каб чорныя спынілі свае абходы. Потым я павярнуў галаву на падушцы, каб пабачыць ложкак побач з маім. Гадзінамі я прыслухоўваўся да дыханьня — ад таго часу, што сюды завезьлі каталку і паклалі насілки на ложкак — прыслухоўваўся, як лёгкія запіналіся і спыняліся, потым зноў запускаліся, спадзяваўся, што яны спыняцца назаўжды, але пакуль што не паварочваўся паглядзець.

У вакне віднеўся халодны месяц, заліваў сьвятло ў палату, як перагон. Я сеў у ложку, і мой цень упаў на гэтае цела, нібыта раскалоўшы яго напалам паміж сьцёгнамі і плячыма, пакінуўшы там толькі чарнату. Апухласьць ужо спала настолькі, што вочы расплюшчыліся; яны пазіралі на зыркае сьвятло месяца, шырокія і бяссонныя, зашклянелыя ад таго, што не міргалі так доўга, ажно зрабіліся падобныя да закуранных правадкоў у засьцерагальніках на электрычным шчыце.

Я пасунуўся, каб узяць падушку; вочы зачাপіліся за гэты рух і сачылі за мной, калі я падняўся і прайшоў нейкі мэтар паміж ложкамі.

Вялікае, моцнае цела з усіх сілаў чаплялася за жыцьцё. Яно доўга змагалася са спробай гэтае жыцьцё забраць, так малаціла і білася, што ўрэшце мне давялося легчы на яго, абхапіць ягоныя ногі сваімі, каб не брыкаліся, пакуль я ўціскаў яму ў твар падушку. Я ляжаў на гэтым целе, як мне падалося, доўгія дні. Пакуль яно не спыніла біцца. Пакуль яно не заціхла, потым здрыганулася, а потым зноў стала нерухомым. Тады я злез. Падняў падушку і ў сьвятле месяца пабачыў, што выраз твару застаўся абсалютна такім жа пустым і бессэнсоўным, нават пасья ўдушша. Адзінцамі я ссунуў павекі долу і трымаў іх, пакуль яны так не засталіся. Потым лёг назад у ложак.

Я ляжаў нейкі час, накрыўшы твар коўдрай, і думаў, што не нарабіў шуму, але голас Скэнлана, які засычэў з ложка, даў мне зразумець, што гэта ня так.

— Спакойна, Правадыр, — сказаў ён. — Спакойна. Усё ў парадку.

— Змоўч, — прашаптаў я. — Сьпі сабе.

Нейкі час было ціха, а потым я пачуў, як ён зноў засычэў і спытаўся: «Скончана?»

Я адказаў яму: «Так».

— Божа мілы, — сказаў ён тады, — яна даведаецца. Ты ж разумеш гэта, праўда? Вядома ж, ніхто нічога ня здолее даказаць, бо любы мог капыты адкінуць пасья такой апэрацыі, як у яго, такое ўвесь час здараецца, але яна... Яна даведаецца.

Я нічога не адказаў.

— На тваім месцы, Правадыр, я б адсюль даў драпака. Ага. Я вось што табе скажу. Ты ўцячэш, а я засьведчу, што бачыў, як ён падымаўся і рухаўся, ужо як цябе не было, і так цябе прыкрыю. Па-мойму файная ідэя, як думаеш?

— Ага, вось так усе проста. Зараз папрашу, каб мне дзьверы адамкнулі і выпусьцілі мяне адсюль.

— Не. Ён аднойчы паказаў табе як, калі прыгадаеш. У першы ж тыдзень. Памятаеш?

Я не адказаў яму, а ён больш нічога не казаў, і ў палаце зноў стала ціха. Я паляжаў там яшчэ некалькі хвілінаў, а затым падняўся і пачаў апранацца. Потым адчыніў тумбачку Макмэрфі, дастаў ягоную кепку і прымерыў. Яна была замалая, і мне раптам стала сорамна, што я спрабаваў яе надзець. Я кінуў яе на ложак Скэнлана, калі выходзіў з палаты. Той сказаў: «Беражы сябе, братка», — калі я сыходзіў.

Месяц, што намагаўся пралезьці праз сетку на вокнах купальні, паказваў згорбленыя цяжкія абрысы кантрольнага пульта, наводзіў такі халодны бляск на храмаваныя дэталі і шкло на вымяральніках, што я амаль чуў, як сьвятло б'ецца аб іх.

Я глыбока ўдыхнуў, нахіліўся і ўзяўся за вагары. Ногі напяліся, і я адчуў, як пад цяжарам рыпяць ступакі. Я зноў напружыўся і пачуў, як правады адрываюцца ад падлогі. Нахіліў пульт на калені і здолеў абхапіць яго рукой, а другую далонь падсунуць пад яго. Хром халадзіў мне шыю, шчаку і скронь. Я прыхіліўся сьпінай да сеткі, потым крутнуўся і дазволіў пульту па інэрцыі пратараніць сетку і шыбу з магутным трэскам. Шкло рассыпалася ў сьвятле месяца, як бліскучая халодная вада, якой ахрысьцілі сонную зямлю. Цяжка дыхаючы, я на момант падумаў вярнуцца, каб забраць Скэнлана і некаторых іншых, але потым пачуў піск ад кедарных чорных, якія беглі па калідоры, упёрся рукой у падваконьне і скокнуў следам за пультам у сьвятло месяца.

Я пабег па двары ў тым кірунку, куды, прыгадаў, бег той сабака, да шашы. Памятаю, што я бег велічэзнымі скакамі, і выглядала, што я пранёсся і праплыў вельмі далёка, перш чым яшчэ нечая нага кранулася зямлі. Мне здавалася, што я ляцеў. Свабодны. Нікому ня хочацца шукаць уцекача, ведаў я, а Скэнлан можа разабрацца з усімі пытаньнямі наконт мёртвага — няма патрэбы гэтак бегчы. Але я не спыняўся. Прабег некалькі кіля-мэтраў, перш чым спыніўся і падняўся па насыпу да шашы.

Мяне падвёз нейкі хлопец, мэксыканец, які ехаў на поўнач у грузавіку, поўным авечак. Я наплёў яму такую захапляльную гісторыю — маўляў, я прафэсійны дужаньнік-індзеец, якога мафія хацела засадзіць у дурдом, — што ён вельмі хутка спыніўся, даў мне скураную куртку прыкрыць злёнкую ўніформу і пазычыў дзесяць баксаў на ежу, пакуль я буду дабірацца да Канады. Перш чым ён зьехаў, я прымусіў яго напісаць мне свой адрас і паабяцаў даслаць яму грошы, як толькі крыху разбагацею.

Можа, урэшце я і дабяруся да Канады, але думаю, што па дарозе спынюся на Каламбіі. Хачу праверыць, што там цяпер ля Портленду, Гуд-Рывэру і Дэлзу, пагляджу, ці не застаўся там нехта знаёмы з нашай вёскі, хто яшчэ ня сьпіўся ў цюцьку. Хачу даведацца, чым яны займаліся з таго часу, што ўлады паспрабавалі купіць іхнае права быць індзейцамі. Я нават чуў, што некаторыя з нашага племені пачалі адбудоўваць свае старыя хісткія драўляныя масткі вакол велічэзнай даражэзнай ГЭС і б'юць васьцямі ласося на вадазьліве. Я б дорага даў, каб гэта пабачыць. А найбольш мне хацелася б паглядзецц на знаёмыя мясціны ля цясьніны ў гарах, проста каб аднавіць іх у галаве. Даўно там ня быў.

Пра аўтара

Кен Элтан Кізі (*Ken Elton Kesey*) — амэрыканскі пісьменьнік, адзін з галоўных прадстаўнікоў контракультуры ў ЗША 1960-х гадоў, якога лічаць злучальным звязьном паміж біт-пакаленьнем і рухам гіпі.

Нарадзіўся 17 верасьня 1935 году ў мястэчку Ла-Ханта, штат Каларада, у сям’і ўладальніка маслабойні. У 1946 годзе пераехаў у Спрынгфілд, штат Арэгон. Маленства Кізі прайшло на бацькавай фэрме ў даліне Ёілэмэт, дзе ён рос і выхоўваўся ў пабожнай амэрыканскай сям’і. У дзяцінстве і юнацтве Кізі захапляўся спортам і нават стаў чэмпіёнам штату па дужаньні. Пасьля школы ён уцёк з дому з аднаклясьніцай Фэй Гэксбі, якая потым стала ягонай вернай спадарожніцай і нарадзіла ад яго чатырох дзяцей. У 1957 годзе Кізі скончыў факультэт журналістыкі ўнівэрсытэту штату Арэгон.

У 1959 годзе, падчас навучаньня на курсах у Стэнфардзім унівэрсытэце, каб зарабіць грошай, Кізі пайшоў працаваць начным санітарам у псыхіятрычнае аддзяленьне вэтэранскага шпіталю ў Мэнлаў-Парку, а таксама добраахвотна ўдзельнічаў у экспэрымэнтах дзеля вывучэньня ўплыву на арганізм ЛСД, мэскаліну і іншых псыхадэлікаў, што паўтаемна праводзіліся зь ведама ЦРУ.

У 1964 годзе разам зь сябрамі-аднадумцамі ён арганізаваў камуну пад назвай «Вясёлыя гарэзы» (*Merry Pranksters*). Камуна ладзіла канцэрты-гэпэнінгі, гэтак званыя «кіслотныя тэсты» (*Acid Tests*) з раздаваньнем

ЛСД усім ахвотным. Гэтыя «тэсты» часта суправаджаліся сьветлавымі эфэктамі і музыкай, якую жыўцом выконваў ма-лады гурт *Grateful Dead*. Такія вечарыны наведваў паэт Элен Гінзбэрг і многія іншыя.

Першыя творы Кізі не былі апублікаваныя, аднак, працуючы санітарам у псыхіятрычным шпіталі, ён пачаў працу над будучым культавым раманам «Палёт над гняздом зязюлі» (*One Flew Over the Cuckoo's Nest*). Кізі бавіў час у размовах з пацыентамі, ён ня верыў, што пацыенты былі ненармальнымі — хутчэй грамадства іх адрынула, бо яны не ўпісваліся ў агульнапрынятае ўяўленьне пра тое, як павінен паводзіцца чалавек. Раман быў апублікаваны ў 1962 годзе і тут жа выклікаў шырокі розгалас. У 1975 годзе Мілаш Форман зняў аднайменны фільм, які атрымаў 5 прэміяў «Оскар», а таксама 28 іншых узнагародаў.

Нягледзячы на вялікую папулярнасьць «Палёту над гняздом зязюлі», многія крытыкі лічаць галоўным творам Кізі ягоны другі раман — «Часам дужа хочацца» (*Sometimes a Great Notion*).

У 1964 годзе «Гарэзы» разам з Кізі здзейсьнілі легендарнае гіпоўскае падарожжа па ЗША на расфарбаваным старым школьным аўтобусе. Канцавым пунктам стала Міжнародная выстава.

ЛСД быў абвешчаны ў ЗША па-за законам, таму «Вясёлыя гарэзы» пераехалі ў Мэксыку. Але па вяртаньні ў ЗША Кізі арыштавалі за захоўваньне марыхуаны і асудзілі на 5 месяцаў турмы. Пасьля вызваленьня ён вярнуўся на сямейную фэрму ў даліне Ёілэмэт, дзе правёў рэшту жыцьця. Тут ён напісаў мноства артыкулаў і апавяданьняў, вёў гаспадарку, у 1990-я зноў пачаў зьяўляцца на публіцы.

Апошнія гады жыцьця Кізі цяжка хварэў і 10 лістапада 2001 году, праз два тыдні пасьля адной з апэрацыяў, памёр у лякарні ў веку 66 гадоў.

ЗМЕСТ

ЧАСТКА I	7
ЧАСТКА II	169
ЧАСТКА III	226
ЧАСТКА IV	288
Пра аўтара	367

Падзякі

Літаратурная серыя «Амерыканка» аб'яднала кнігі культавых пісьменнікаў Паўночнай Амерыкі пра свабоду і чалавечую годнасць. Перакладчыкі перастварылі ўлюбёныя творы, бо хочучь папулярызаваць важныя для сябе ідэі на сваёй мове.

У 2017–2018 гадах у серыі запланаваны наступныя кнігі:

Кен Кізі. Палёт над гняздом зязюлі. Пераклад з англійскай Аляксея Знаткевіча.

Чак Паланюк. Байцоўскі клуб. Пераклад з англійскай Сяргея Мядзведзева.

Чарльз Букоўскі. Чытво. Пераклад з англійскай Ігара Кулікова.

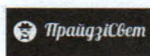
Маргарэт Этвуд. Пенелопіяда. Пераклад з англійскай Вольгі Калацкай і Марыі Мартысевіч.

Курт Вонэгут. Бойня нумар пяць, або Крыжовы паход дзетак. Пераклад з англійскай Паўла Касцюкевіча.

Серыя была распачата ў чэрвені 2017 года з дапамогай краўдфандынг-кампаніі «Лета з “Амерыканкай”».

Дзякуем партнёрам кампаніі і сябрам серыі, без якіх гэты праект быў бы немагчымы:

ПАРТНЁРЫ “АМЕРЫКАНКАІ”



Логвінаў
ВЫДАВЦТВА



КНИHARNIA.BY

citydog.by

ЛІТРАДЦІП

ЯНУШКЕВІЧ
ВЫДАВЦТВА



Новы
ЧАС



Дзякуем актывістам ад культуры, якія дапамаглі справай:

Агнія Гарон	Ігар Крэбс
Алена Жасткова	Кацярына Маціеўская
Алесь Пілецкі	Людміла Адамовіч
Алесь Снег	Лявон Вольскі
Алёна Трацякова	Максім Гаруноў
Аляксандр Багданаў	Максім Субач
Аляксандр Фядута	Марыя Вайтовіч
Андрэй Дзічэнка	Марыя Значонак
Андрэй Хадановіч	Надзея Вішнеўская
Антон Знаткевіч	Надзея Нортан
Арамаіс Міракян	Наста Захарэвіч
Вальжына Морт	Наталка Харытанюк
Ганна Соўсь	Наталія Радзіна
Ганна Янкута	Павел Касцюкевіч
Дар'я Ліс	Сяргей Шаматульскі
Дар'я Бялькевіч	Тацяна Нядбай
Даша Трайдэн	Франак Вячорка
Дзмітры Галко	Юлія Цемушава
Дзяніс Марціновіч	Юлія Цімафеева
Зоя Сямёнава	Ян Максіюк

Дзякуем культурніцкім пляцоўкам, на якіх адбываюцца імпрэзы «Амерыканкі»:

ПЛЯЦОЎКІ “АМЕРЫКАНКІ”



Грошы на выданне гэтай кнігі былі сабраныя ўвосень 2017 года на краўдфандынг-платформе ulej.by

Мы горача дзякуем усім мецэнатам, без якіх гэтай кнігі не было б.

Асаблівая падзяка — галоўнаму мецэнату выдання

Ігару Жабароўскаму.

Дзякуем чытачам, якія падтрымалі выхад гэтай кнігі:

Адэля Дубавец	Ігар Мыслівец
Алег Зелянкевіч	Ілля Дземчанка
Алена Дзянішчыц	Кацярына Хольцапфель-Варажун
Алена Чура	Любоў Ляпешка
Аляксандр Пяткевіч	Максім Знак
Аляксандр Сяргееў	Марына Казлоўская
Аляксандра Асташонак	Марыя Дзешчанка
Аляксандра Дынько	Мікіта Калтовіч
Аляксей Дварэцкі	Мілана Міхалевіч
Аляксей Калымага	Настасся Карнацкая
Аляксей Мінчонак	Настасся Шамрэй
Андрэй Гляцэвіч	Наталля Колчына
Андрэй Новікаў	Павел Лапата
Андрэй Юркевіч	Павел Тысяцкі
Антон Курдо	Сяргей Балахонаў
Арцём Давыдаў	Сяргей Будкін
Багуслаў Цыганкоў	Сяргей Макарэвіч
Валер Мацукевіч	Сяргей Матырка
Вячаслаў Радзівонаў	Сяргей Яўменаў
Галіна Сіўчанка	Таццяна Бяльковіч
Ганна Соўсь	Таццяна Гацура-Яворская
гурт «ТопіХод»	Чаротавы Кот
Дар'я Альпэрн-Каткоўская	Эльвіра Бурчык
Дар'я Вашкевіч	Ягор Будзько
Зміцер Лапцёнак	Яўген Бараноўскі

Клуб «Амерыканкі»

Дзякуем чытачам, якія далучыліся да Клубу сяброў «Амерыканкі» і такім чынам далі магчымасць серыі развівацца далей:

Алег Соф'ін
Аляксандр Маркевіч
Аляксей Кліндзюк
Арцём Канцавы
Арцём Куц
Валеры Кавалеўскі
Віктар Шэпелеў
Вольга Юрчанка
Воўчык Лазарчык
Дзмітры Бусел
Дзмітры Давідовіч
Дзмітры Карповіч
Іван Віктор
Іван Селіванаў
Ігар Кудраўцаў

Кацярына Дубоўская
Крыстына Робэртс
Лідзія Аліхвер
Марына Штрахава
Надзея Брылеўская
Наталля Ладуцька
Наталля Стралкова
Паўло Маслоўскі
Руслан Лобаў
Таццяна Нядбай
Уладзімір Трубілаў
Уладзімір Цыганкоў
Франак Вячорка
Ян Максімяк
Яўген Бадуноў

Асаблівая падзяка чальцам Клубу сяброў «Амерыканкі»:

Аксана Марозава
Алена Сімалацар
Аляксей Аляксяюк
Антон Брыль
Валер Вітко
Дзмітры Кашлач

Кацярына Наліўка
Максім Папоў
Павел Бераговіч
Павел Капарыха
Уладзіслаў Суша
Юлія Цемушава

Дзякуем нашым партнёрам, якія дапамаглі прыцягнуць увагу чытачоў да збору сродкаў на выданне. Гэта онлайн-часопіс KYKY.ORG і Мінскі клубны дом «Адкрытая душа», які займаецца сацыяльнай адаптацыяй і рэабілітацыяй людзей з псіхічнымі хваробамі (<http://opensoul.by>, <http://stopstigma.by>)



ОТКРЫТАЯ ДУША

Водгукі на беларускі пераклад рамана «Палёт над гняздом зязюлі»,
а таксама думкі, заўвагі і пажаданні для «Амерыканкі», калі ласка,
пакідайце на нашых старонках у сацыяльных сетках:

<https://www.facebook.com/amierykanka>

<https://vk.com/amerykanka>



Літаратурна-мастацкае выданне

Кізі Кен

ПАЛЁТ НАД ГНЯЗДОМ ЗЯЗЮЛІ

Раман

Серыя заснавана ў 2017 годзе



Адказы за выпуск *Андрэй Янушкевіч*
Рэдактарка *Марыя Мартысевіч*
Камп'ютарная вёрстка *Алена Таргоўцава*
Дызайн вокладкі *Анатоль Лазар*
Карэктарка *Настасся Мацяш*

Падпісана да друку 25.10.2017. Фармат 60x90/16.
Папера афсетная. Друк афсетны.
Ум. друк. арк. 21,7. Ул.-выд. арк. 17,4.
Наклад 500 экз. Заказ 2707.

Індывідуальны прадпрымальнік
Янушкевіч Андрэй Мікалаевіч.
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі
выдаўца, вытворцы і распаўсюджвальніка
друкаваных выданняў № 1/218 ад 18.03.2015.
Вул. Шафарнянская, 3/135, 220125 г. Мінск.
<https://januskevic.by>

Таварыства з дадатковай адказнасцю «Новапрынт».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі
выдаўца, вытворцы і распаўсюджвальніка
друкаваных выданняў № 2/54 ад 25.02.2014.
Вул. Геалагічная, 59, к. 4, п. 10, 220138 г. Мінск.



**Макмэрфі сьмяецца.
Бо ён ведае, што трэба сьмяецца з рэчаў,
ад якіх табе баліць,
проста каб захаваць раўнавагу,
проста каб гэты сьвет
не зрабіў зь цябе поўнага вар'ята.**



9 789857 165483

Ω ЯНУШКЕВІЧ
выдавецтва

энергетика

КЕЧ КИРИСИ
НАЈБЕТАЈ
СИНОМ
СИНОМ